

TERRA

JATWEZENORUM

JOTVINGIŲ KRAŠTO ISTORIJOS PAVELDO METRAŠTIS

Punsko „Aušros“ leidykla, 2026

TERRA JATWEZENORUM. Istorijos paveldo metraštis 2026 (18/1)

Programinė taryba

Prof. habil. dr. *Egidijus Aleksandravičius, Elvyra Biliūtė-Aleknavičienė*,
dr. *Nijolė Birgelienė*, akad. prof. habil. dr. *Vaidutis Kučinskas*,
Petras Maksimavičius, P.H.C. dr. *Artūras Rukas Daujotis*, grafas fon Derneck

Vyriausiasis redaktorius

Sigitas Birgelis

Redaktoriaus pavaduotojai

Juozas Sigilas Paransevičius

Kęstutis Subačius

Redakcijos sekretorė

Nijolė Birgelienė

Mokslinių straipsnių recenzentai

KSVU prof., habil. dr. *Zbigniew Bania*, dr. *Salomėja Karasevičiūtė*,
dr. *Algimantas Katilius*, prof. habil. dr. *Danguolė Mikulėnienė*,
kan. prof. dr. *Kęstutis Žemaitis*

Kalbos redaktorė

Lidija Nevulytė

Korektorė

Birutė Burdinaitė-Ołow

Dailininkė (viršelio autorė)

Taida Balčiūnaitė

Vertėjos

Rasa Monika Paransevičiūtė-Knyza, Daiva Valinčienė

Rėmėjas

Medijų rėmimo fondas

Fondas iš dalies remia rubrikas:

Jotvingių laiko labirintuose

Lingvistinės įžvalgos

Istorijos vingiuose

Leidinio apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 29 sp. l.

Projekto apimtis per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 23 sp. l.

Leidinio pirmos dalies apimtis – 16,75 sp. l.

Projekto pirmos dalies apimtis – 11,5 sp. l.

Gauta parama per projekto įgyvendinimo laikotarpį – 8000 eurų.

© Punksko „Aušros“ leidykla

ISSN 2080-7589

Redakcijos adresas: TERRA JATWEZENORUM, ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk,
tel. 48 87 5161410, tel./faks. 48 87 5161821, el. p. info@punkskas.pl, <https://punkskas.pl/terra-jatwezenorum>. Išleido, maketavo ir spausdino Punksko „Aušros“ leidykla,
ul. A. Mickiewicza 23, 16-515 Puńsk. www.punkskas.pl. Tiražas 300 egz.

TURINYS

JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE

Tomas Baranauskas <i>Pirmojo ir paskutinio Sūduvos (Jotvos) vyskupo Henriko veikla ir Mindaugo Lietuva</i>	7
Kęstutis Subačius <i>Lietuvos didysis kunigaikštis, Lenkijos karalius Žygimantas Augustas. Lietuvos valstybė ir Liublino sąjunga</i>	16
Jūratė Čirūnaitė <i>1567 metų LDK kariuomenės surašymo Gardino totorių vėliava: registras, žirgai, ginkluotė</i>	43
Vytautas Batvinskis <i>Sūduvos (Jotvos) piliakalniai</i>	67

LINGVISTINĖS ĮŽVALGOS

Jovita Nevulytė-Grėbliūnienė, Petras Grėbliūnas <i>Lenkijos dzūkų leksika pagal Juozo Vainos užrašus</i>	90
--	----

ISTORIJS VINGIUOSE

Algimantas Babeckas <i>Liubavo krašto dvarai</i>	103
Paulius Birgelis <i>Miestas ar agrarinis miestelis? Punkskas XIX a. pradžios istorijos šaltiniuose</i>	124
Albinas Jarmala <i>Būdviečio pradžios mokykla: 1919–1944</i>	131
Algimantas Katilius <i>Seinų kunigų seminarijos auklėtiniai istorikai</i>	140
Algimantas Katilius <i>Vilkaviškio parapijos dvasininkai XIX a. ir XX a. pradžioje</i>	159
Sigita Švedė <i>Vilkaviškio miesto bažnyčių istorija</i>	192

Sigitas Birgelis <i>Prelatas Juozapas Laukaitis Seinų jubiliejų šviesoje</i>	199
Egidijus Aleksandravičius <i>Lietuvių būdas šiapus ir anapus Lietuvos–Lenkijos sienos: nuo demarkacijos linijos atsiradimo iki dabar</i>	210
Rita Pauliukaitienė, Vaidas Eidukaitis <i>Auksutis – Vaclovas Navickas, trečiasis Tauro apygardos vadas</i>	233
Rita Pauliukaitienė <i>Pokario metraštininkas Vytautas Juodsnukis (1926–2013)</i>	241
Santraukos (lenkų ir anglų kalbomis)	249

JOTVINGIŲ LAIKO LABIRINTUOSE

TOMAS BARANAUSKAS

PIRMOJO IR PASKUTINIO SŪDUVOS (JOTVOS) VYSKUPO HENRIKO VEIKLA IR MINDAUGO LIETUVA

XIII a. viduryje, kai baltų žemės dar tik buvo įtraukiamos į krikščioniškos Europos akiratį, Sūduvoje (Jotvoje) pasirodė įdomi ir reikšminga asmenybė – vyskupas Henrikas. Tai buvo pirmas vyskupas Lietuvos valstybėje ar jos įtakos srityje, pradėjęs veiklą dar iki Mindaugo krikšto. Tą jis padarė be Lietuvos valdovo valios, bet vėliau su juo suartėjo.

Sūduvos vyskupystė ilgai nebegyvavo. Sūduvių žemė buvo nu-niokota, o pats kraštas ilgainiui ištuštėjo. Tačiau vyskupo Henriko veikla liudija, kad XIII a. viduryje su ja siejosi realios pastangos integruoti Sūduvą į krikščioniškąją Europą ne vien kalaviju, bet ir taikiomis misijomis. Jo istorija liudija, kad Sūduva buvo ne periferija, o geopolitinių ir religinių procesų kryžkelė.

Kryžiaus žygis į Sūduvą

1248 m. rudenį į Sūduvą patraukė jungtinė kariuomenė – Haličo-Voluinės kunigaikščiai Danielius ir Vasilkas Romanovičiai, Mazovijos kunigaikštis Ziemovitas I bei Krokuvos kunigaikščio Boleslovo Droviojo atsiųsti pulkai. Šis antpuolis buvo organizuotas kaip kryžiaus žygis – siekiant prievarta pakrikštyti sūduvius.

Šio žygio religinė ašis buvo ne kas kitas, o Prūsijos ir Livonijos arkivyskupas bei popiežiaus legatas Albertas Sverberis, tuo metu konfliktavęs su pagrindine Prūsijos ir Livonijos karine jėga – Vokiečių ordinu arba kryžiuočiais. Jis buvo jų išvytas iš Prūsijos, o vėliau (1253 m. pabaigoje) įsitvirtino Rygoje. Jo iniciatyva 1248 m. rudenį

buvo paskirtas Sūduvos (Jotvos) vyskupas – dominikonas Henrikas. 1249 m. balandžio 13 d. popiežius Inocentas IV patvirtino jo paskyrimą ir įsakė jį įšventinti (1).

Sajungininkų kariuomenė susitelkė Drohičine ir per pelkes įsiveržė į Sūduvą. Pirmas kelyje pasitaikęs kaimas buvo sudegintas – taip prasidėjo kruvinas žygis (2). Tačiau sūduviai nebuvo pasyvūs. Pas Danielių Romanovičių atvyko pasiuntinys Nebėstas iš Zilijos žemės, kalbėjęs „visos jotvingių žemės“ vardu. Jis mėgino įtikinti kunigaikštį nutraukti sąjungą su lenkais. Nepavyko.

Naktį sūduviai puolė Mazovijos stovyklą, o ryte įvyko mūšis. Šaltinių duomenimis, jotvingių kunigaikštis Jaščeltas priekaištavo Danieliui, kad rusėnai kaunasi raiti prieš pėsčius karius – esą tai negarbinga. Danielius priėmė iššūkį ir liepė saviškiams nultipti nuo žirgų. Tai rodo, kad šis karas buvo ne tik kova tarp nesutaikomų priešų – jo metu svarbi buvo ir kario garbė.

Mūšiai vyko prie Narevo ir Legos upių. Žuvo daug sūduvių kunigaikščių. Sajungininkai galiausiai pasitraukė, bet žygiu pasiektas svarbiausias tikslas – atvertas kelias vyskupo Henriko veiklai.

Henrikas – misionierius ir liudininkas

Apie Henriko veiklą žinotume labai mažai, jei ne unikalus XIII a. tekstas „Descriptiones terrarum“ („Žemių aprašymas“). Istorikas Karolis Górskis iškėlė gerai argumentuotą hipotezę, kad šio teksto autorius buvo pats vyskupas Henrikas (3). Ir iš tiesų – autorius savo tekste prisistato kaip tikrasis krikšto misijos Sūduvoje vadovas: „Rytuose, Rusios kryptimi, su ja [Lenkija] ribojasi Jotva (*Jetwesya*). Ją su bendražygiu (*cum socio*) aš buvau pradėjęs krikštyti.“ (4)

Tai ne pasakojimas iš antrų lūpų – tai žmogaus, kuris pats vadovavo krikščionybės platinimo misijai, liudijimas. Jis turi ir artimą pavaldinį (bendražygį), bet jo paties statusas – aukštesnis. Krikšto akciją jis tapatina su savo asmeniu. Jo bendražygis (*socius*), regis, buvo tas pats, kurį jis mini ir kitoje traktato vietoje – tai Voislavas, taip pat aktyvus misionierius, vėliau savarankiškai vykdeš misiją Baltojoje Rusioje (Naugardo žemėje).

Iš tiesų sunku nesutikti, kad šiais žodžiais prisistato pats Sūduvos vyskupas Henrikas. Galima pastebėti, kad ir Jotvos įvardijimas *Jetwesya* iš esmės sutampa su tuo, kaip savo dokumentuose vyskupas Henrikas rašė savo titulą (*Jatwesie episcopus, episcopus Jatwesonie*).

Henrikas aprašo jotvingių ir prūsų papročius: šventąsias girias, būrimus iš paukščių, mirusiųjų deginimą su arkliais ir ginklais. Jis matė šį pasaulį iš arti – ne kaip užkariautojas, o kaip misionierius.

Kur buvo jo sostas?

1255 m. popiežius Aleksandras IV patvirtino dešimt Livonijos arkivyskui Albertui Sverberui pavaldžių vyskupysčių Livonijoje ir Prūsijoje. Tarp jų minima ir paslaptinė „Versonijos“ (*Wersoniensem*) vyskupystė (5). Nesunku nuspėti, kad po šiuo „Versonijos“ vardu slypi ne kas kita, o Sūduvos (Jotvos) vyskupystė, nes ji, įkurta Alberto Sverberio, turėjo priklausyti jo jurisdikcijai. Visų kitų vyskupysčių lokalizacija yra žinoma ir tai nėra Sūduva (kai kurių istorikų bandymas *Wersoniensis* pavadinimą tapatinti su Sėla, remiantis vėlyvesniais šio pavadinimo iškraipymais (6), yra visiškai klaidingas, nes Sėla tuo metu nebuvo atskira vyskupystė, o jos teritorija priklausė tiesioginėms Rygos arkivyskupo valdoms).

Versonijos pavadinimas gali būti truputį iškraipytas, nes Viduramžiais dažnai painiotos raidės *n* ir *v/u* (jų rašyba daugeliu atvejų beveik nesiskyrė). Tad šios vyskupystės pavadinimą galima skaityti „Versovija“ (*Wersouiensis*) ar, atsisakius lotyniškos priesagos, lietuviškai – „Versava, Veršava“.

Įdomu tai, kad 1258 m. Vienoje išduotame dokumente Henrikas titulavosi „*Witsaciensis* vyskupu Lietuvoje“ (*Heinricus Witsaciensis in Litouia*) (7). Lietuvos įvardijimas leidžia spėti, kad jo vyskupystės centras galėjo būti perkeltas į Lietuvos valdovo Mindaugo kontroliuojamą teritoriją, o „*Witsaciensis*“ taisytinai į „*Wirsaiensis*“ bei atitinkamai 1255 m. „*Wersoniensis*“.

Dar XIX a. Prūsijos istorijos tyrinėtojas Lotaras Veberis (Lothar Weber) Versavą siejo su Veršvais prie Kauno (dabar – Kaune) (8) – vietoje, kurioje vėliau aptiktas II–XIV a. piliakalnis su gyvenviete ir kapinėmis. Archeologiniu požiūriu, tai buvo reikšmingas centras Nemuno ir Neries santakos apylinkėse. Jei ši hipotezė teisinga, Sūduvos vyskupo rezidencija galėjo atsidurti jau Mindaugo valstybėje. Kaip tai galėjo atsitikti? Turime žinių, kad vyskupas Henrikas po kelerių metų suartėjo su Mindaugu.

Vyskupo Henriko perėjimas į Mindaugo stovyklą

Po 1248 m. žygio ir pirmųjų misijų Sūduvoje vyskupas Henrikas atsidūrė pačiame politinių audrų centre, nes 1249 m. Lietuvoje kilo vidaus karas tarp Mindaugo ir jo brolėno bei konkurento Tautvilo. Pir-

mąja Tautvilo rėmėja tapo Henriką į Sūduvą atvedusi koalicija, kurią sudarė Haličias-Voluinė ir Mazovija (Danielius Romanovičius ir Ziemovitas I). Tad prie Tautvilo koalicijos prisidėjo ir sūduviai – ir tai suprantama, jei turėsime galvoje, kad jie neseniai buvo šios koalicijos sumušti ir turėjo pripažinti jos viršenybę. Atrodė, kad Sūduva taps tvirta antimindauginės stovyklos atrama.

Tačiau 1251 m. Mindaugas priėmė krikštą, užmezgė ryšius su popiežiumi Inocentu IV ir pradėjo karūnavimosi procesą. Antimindauginė koalicija pradėjo byrėti: pirmasis iš jos pasitraukė Vokiečių ordinas su Livonijos krašto magistru Andriumi Štiriečiu, kuris ir krikštijo Mindaugą.

Po ilgų kovų 1252 m. Tautvilas buvo priverstas pasitraukti iš Žemaitijos. Netrukus po to nuo antimindauginės koalicijos atsimetė ir sūduviai, kurie su savo kunigaikščiu Stekintu perėjo į Mindaugo pusę. Šiomis naujomis aplinkybėmis atrodo natūralu, kad ir vyskupas Henrikas turėjo pasirinkti Mindaugo pusę.

1253 m. birželio mėnesį Mindaugas buvo karūnuotas Lietuvos karaliumi. „Žemių aprašymo“ autorius, kuris, kaip žinome, greičiausiai buvo vyskupas Henrikas, aiškiai liudija, kad jis pats asmeniškai dalyvavo Mindaugo karūnavimo iškilmėse. Taigi, jis buvo pripažintas Lietuvos karaliaus ir tapo pirmuoju vyskupu Lietuvos valstybėje.

Su šiuo pripažinimu, matyt, ir reikia sieti Henriko rezidencijos atsiradimą Lietuvoje – Kauno Veršvuose. Tuo tarpu Lietuvos vyskupu Mindaugas pasirinko Vokiečių ordino kunigą Kristijoną, kurį paskui patvirtino popiežius Inocentas IV, ir šio vyskupystė tapo egzempline – po tam tikro ginčo su Albertu Sverberiu pripažinta nepriklausoma nuo pastarojo, o pavaldi tiesiogiai popiežiui. Henrikas liko priklausomas nuo arkivyskupo Alberto Sverberio.

1253 m. Danieliaus keršto žygis į Sūduvą

1253 m. pabaigoje Danielius Romanovičius atnaujino puolimą prieš sūduvius. Svarbiausias jo naujo antpuolio tikslas buvo kerštas nuo sąjungos su juo atsimetusiems sūduviams ir jų kunigaikščiui Stekintui.

Mūšyje Stekintas buvo nukautas. Jo „namai“ (greičiausiai Kresmenos politinis centras prie Skomentno ežero) buvo sunaikinti. Tai buvo smūgis pačiai Sūduvos širdžiai.

Perėjimas į Mindaugo pusę buvo lemtingas Henriko pasirinkimas. Antimindauginė stovykla 1253 m., rengdama naują žygį į Sūduvą, jau nebegalėjo remtis Henriku, kuris tapo jos priešu. Vietoje jo žygio

išvakarėse Kozluve (Mazovijoje) buvo įšventintas kitas dominikonas – Vitas, tapęs alternatyviu „Lietuvos vyskupu“ (9). Tai buvo aiškus signalas, kad Henrikas laikytas Mindaugo žmogumi. Galbūt kaip tik po šio žygio vyskupui Henrikui prireikė ieškoti prieglobsčio Veršvuose.

Tikėtina, kad 1253 m. pabaigoje, po Danieliaus ir Ziemovito žygio bei Sūduvos nusiaubimo, dominikonas Vitas liko šiame krašte ir mėgino įsitvirtinti kaip Lietuvos vyskupas, bet netrukus buvo išvytas Mindaugo. Dėl to Vitas parašė piktą traktatą „Apie apverktiną krikščionių padėtį Lietuvoje“ (10), kuris, deja, neišliko (saugotas Krokuvos dominikonų bibliotekoje, kurioje sudegė 1850 m. gaisro metu). Tačiau tikėtina, kad iš jo kyla dominikonų tradicijoje išlikusi žinia apie tai, kad Vitas buvo jėga išvytas iš Lietuvos ir netgi sužeistas (11). 1254 m. gegužės 8 d. Vitas jau dalyvavo šv. Stanislovo relikvijų perkėlimo iškilmėse Krokuvoje, o 1255 m. kovo 1 d. popiežius Aleksandras IV patenkino jo prašymą atsistatydinti iš Lietuvos vyskupo pareigų ir paliko jam tik titulą.

Sūduvos dalybos ir vyskupo Henriko pasitraukimas
iš savo vyskupystės

Mindaugo susitarimai su Vokiečių ordinu turėjo skaudžių pasekmių. 1253 m. ir 1259 m. jis užrašė Vokiečių ordinui didžiąją dalį Dainavos (Sūduvos), pasilikdamas tik kelias svarbias vietas, tarp jų – Sūduvos „sostinę“ Kresmeną (dab. Skomentnas) (12). Trečdalį Sūduvos 1254 m. Vokiečių ordinas pripažino Mazovijai ir Haličui-Voluinėi (13).

Tai reiškė, kad žemė, kuriai Henrikas buvo paskirtas vyskupu, buvo politiškai išdalinta ir tapo karo zona. Sūduviai ir žemaičiai, kurie taip pat buvo užrašyti Mindaugo, sukilo prieš kryžiuočius, prasidėjo nauji kryžiuočių konfliktai ir su sūduvių sąjungininkais nadruviais.

Vyskupui Henrikui tiesiog nebeliko stabilios teritorijos, kurioje jis galėtų veikti. Tai ypač išryškėjo 1254–1255 m. žiemą, kuomet įvyko net du kryžiaus žygiai – į Sūduvą ir Sembą.

Pirmąjį organizavo Haličo-Voluinės karalius Danielius Romanovičius ir jo tradicinis sąjungininkas Mazovijos kunigaikštis Ziemovitas I. Be to, Danieliaus sūnus Romanas šiame žygyje dalyvavo kartu su Naugarduko pajėgomis, nes pagal neseniai Danieliaus sudarytą taikos sutartį su Mindaugu jis buvo tapęs Naugarduko kunigaikščiu Mindaugo vasalo teisėmis. Danielių ir Ziemovitą I parėmė ir Krokuvos kunigaikščio Boleslovo Droviojo pasiųsta kariuomenė. Romano dalyvavimas rodo tam tikrą Mindaugo pritarimą šiam žygiui.

Sūduviai buvo sumušti Preiviskių (dab. Pravdzisko) mūšyje, o po Sūduva buvo gerokai nuniokota. Galiausiai sūduviai pažadėjo mokėti Danieliui duoklę – kiauinių kailius ir sidabrą. Be to, jie įsipareigojo savo žemėse statyti pilis, kurios turėjo tarnauti rusėnų naudai (14). Tačiau Henrikas šiame žygyje nedalyvavo. Jis pasirinko antrąją tą pačią žiemą organizuotą kryžiaus žygį, nukreiptą į Sembą, kurį organizavo Čekijos karalius Pšemyslas Otokaras II su kryžiuočiais. Matyt, su buvusiu globėju Danieliumi Romanovičiumi Henrikas nebenorėjo turėti jokių bendrų reikalų. Henriko dalyvavimą Sembos žygyje rodo jam priskiriamame „Žemių aprašyme“ esanti informacija, kad jis dalyvavo Pšemyslui Otokarui II krikštijant vieną sembų didžiūną.

Nežinia, ar po šio žygio Henrikas dar grįžo į savo vyskupystę, ar pasitraukė kartu su Pšemyslu Otokaru II į Prahą. Bent jau nuo 1258 m. jis veikė tik Čekijoje, Lenkijoje ir Vokietijoje, bet labiausiai buvo susijęs su Prahos vyskupo aplinka.

Klajojantis Jotvos vyskupas

Nuo 1258 m. Henriką randame nebe Sūduvoje, o Vidurio Europoje. 1258 m. gegužės 12 d. matome jį Vienoje, kur jis, kaip „Versavos (*Witsaciensis*) Lietuvoje“ vyskupas, dalyvavo Prahos vyskupo Jono III iš Dražicų įšventinime (7). Po savaitės, gegužės 19 d., jis suteikė atleidų raštą Vienos pranciškonų bažnyčiai, kurioje jau titulavosi Jotvos vyskupu ir Cistersų ordino broliu (15) – tą titulą jis nuosekliai naudos ir visuose vėlesniuose dokumentuose. 1259 m. liepos 30 d. jis suteikė atlaidus Vokiečių ordino bažnyčios altoriui Saarburge, Reino krašte-Pfalce (16), o 1261 m. gruodžio 24 d. Prahėje, karaliaus Pšemyslo Otokaro II karūnacijos išvakarėse, suteikė atlaidus Frankfurto Šv. Kotrynos bažnyčiai (17). Maždaug tuo pačiu metu Henrikas Žemutinėje Bavarijoje suteikė atlaidus Hengersbergo Šv. Marijos koplyčiai – šie kartu su kitais įvairiu laiku suteiktais atlaisdais buvo ratifikuoti 1262 m. liepos 30 d. (18).

Tiksliau nedatuota (nes tik iš formuliarų knygos žinoma) bule popiežius Prahos vyskupui priminė, kad buvo jam nurodęs suspenduoti Jotvos vyskupą (*episcopus Jatuwesonie*), kol jis negrįš į savo vyskupystę, nes šis klajojo po kitas šalis (Vokietiją, Čekiją, Lenkiją ir Moraviją), neteisėtai ten atlikdamas vyskupo pareigas ir tuo piktindamas savo brolius dominikonus. Matyt, su šiuo konfliktu susijęs Henriko perėjimas iš Dominikonų į Cistersų ordiną, kurį matome jau 1258 m., bet pats Henriko suspendavimas datuotinas apie 1262 m.

Po suspendavimo jis nebegalėjo teikti atleidų raštų, tad žinios apie jo veiklą 1262 m. nutrūksta.

Tačiau suspenduotam vyskupui pateikus skundą ir paaiškinus, kad grįžti į savo vyskupystę jam pavojinga dėl pagonių, užėmusių tą valstybę, ir totorių antpuolių, popiežius leido suspendavimą atšaukti, jei Henrikas pažadės grįžti į savo vyskupystę, kai tik bus saugiau. Vis dėlto jam buvo nurodyta liautis klajoti ir neerzinti dominikonų (19).

Henrikas nemelavo – 1258–1259 m. žiemą per Lietuvą ir Sūduvą viską niokodama pražygiavo mongolų-totorių karvedžio Burundajaus kariuomenė. Sūduva, kurioje Henrikas buvo pradėjęs krikštyti žmones, tapo karo niokojamu kraštu, ir net joje nebesantis vyskupas žinojo apie totorių žygį. Vadinas, jis, net ir būdamas toli nuo Sūduvos, dar domėjosi, kas vyksta jo paliktoje vyskupystėje.

Nepavykusios vyskupystės drama

Henriko istorija – tai pasakojimas ne apie triumfą, o nerealizuotą galimybę. Jis buvo įšventintas su didelėmis viltimis tapti krikščioniškos Sūduvos ganytoju. Henrikas pradėjo misiją su Mindaugo priešų pagalba, remiamas Danieliaus Romanovičiaus. Vėliau jis suartėjo su Lietuvos valdovu, galbūt įkūrė rezidenciją Veršvuose, dalyvavo Mindaugo karūnacijoje. Tačiau ir Mindaugas netapo jam tvirta atrama. Mindaugui susitaikius su Danieliumi Romanovičiumi, Henrikas užmezgė ryšius su Čekijos karaliumi Pšemyslu Otokaru II. Tai vedė jį tolyn nuo Lietuvos ir Sūduvos.

Sūduva buvo niokojama svetimų kariuomenių. Jos kunigaikščiai žūdavo mūšiuose. Žemė buvo dalijama tarp Vokiečių ordino, Haličo-Voluinės, Mazovijos ir Lietuvos. Sukilimai, kovos ir mongolų žygiai sugriovė bet kokią stabilumą. Galiausiai Henrikas liko vyskupu be vyskupystės – titulinio Jotvos ganytoju, klajojančiu po Vidurio Europą. Po 1262 m. žinios apie jį nutrūksta, nes dėl buvusių brolių dominikonų skundo popiežiui jis neteko galimybės teikti atlaidus ir šventinti bažnyčias. Į Sūduvą jis nebegrįžo.

Nors jo vyskupystė neišliko, Henriko veikla rodo, kad XIII a. viduryje Sūduva buvo suvokiama kaip savarankiška politinė ir religinė erdvė, verta atskiros vyskupystės. Jis buvo vienas pirmųjų krikščioniškosios hierarchijos atstovų lietuvių ir sūduvių žemėse. Henriko likimas simbolizuoja XIII a. Baltijos regiono dramą, atsidūrus tarp taikios misijos ir kalavijo. Savo „Žemių aprašyme“ jis stojo skelbiančių krikščionybę be kalavijo pusėje, o kryžiuočių kalavijo „nuopelnų“ stengėsi net neminėti.

Sūduva tuo metu buvo katalikiškos Europos ir pagoniškojo pasaulio susidūrimo linija. Ir šioje linijoje trumpam stovėjo vyskupas Henrikas – žmogus, bandęs pastatyti Bažnyčią ten, kur dar aidėjo kalavijai ir dangų temdė degančių pilių dūmai. Jam nepavyko – jo nepalaikė nei jo krikštijami pagonys, nei krikščioniškieji valdovai, jo nemėgo jo broliai dominikonai, tapę jam priešais, nesulaukė jis ir popiežiaus palankumo. Visų užmirštas jis mirė, tikėtina, Prahoje, po 1262 m., galbūt pergyvenęs buvusius savo globėjus Danielių Romanovičių (mirusį 1264 m.) ir Mindaugą (nužudytą 1263 m.). Sūduvai buvo lemta ne tik niekada nebeturėti atskiros vyskupystės, bet ir žūti kryžiaus karų liepsnose lemingais 1283 m.

Nuorodos

1. Abraham, W. 1904. *Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi*, t. 1. Kraków, p. 128–129, 156.
2. Baranauskas, T. 2022. „Sūduva kryžiaus karų metu“, in: *Sūduva nuo seniausių laikų iki Suvalkų gubernijos*. Marijampolė, p. 38–40.
3. Górski, K. 1981. „Descriptiones Terrarum (nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII wieku)“, in: *Zapiski Historyczne*, 46, z. 2, p. 7–16.
4. „Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai“, t. 1, in: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė N. Vėlius. Vilnius, 1996, p. 245.
5. *Senās Latvijas vēstures avoti*. 2. burtnīca. Red. A. Švābe, Rīga, 1940, lpp. 383, Nr. 419.
6. Abraham, W. 1904. *Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi*, t. 1. Kraków, p. 150–151.
7. *Monumenta Boica. Collectio nova*, Monachii, 1831, vol. 29, pars 2, p. 117.
8. Weber, L. 1878. *Preussen vor 500 Jahren in culturhistorischer, statistischer und militairischer Beziehung nebst Special-Geographie*. Danzig, p. 25.
9. Szweda, A. 2002. „Problem biskupa litewskiego Wita“, in: *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, Nr. 3, p. 327–343.
10. Wiszniewski, M. 1840. *Historja literatury polskiej*, t. 2. Kraków, p. 158–159.
11. Bzovius, A. 1606. *Propago D. Hyacinthi Thaumaturgi Poloni, Seu De rebus praeclarè gestis in Provincia Poloniae Ordinis Praedicatorum. Commentarius*, Venetiis, p. 16.
12. *Preußisches Urkundenbuch. Politische (allgemeine) Abteilung*. Bd. 1. Hlft. 2. Bearb. A. Seraphim, Königsberg i. Pr., 1909, S. 35, 70, Nr. 39, 79.
13. *Preußisches Urkundenbuch. Politische Abtheilung*. Bd. 1: Die Bildung des Ordensstaats. Hlft. 1. Hrsg. von R. Philippi, C. P. Wölky, Königsberg i. Pr., 1882, S. 221–222, Nr. 298.
14. Baranauskas, T. 2022. „Sūduva kryžiaus karų metu“, in: *Sūduva nuo seniausių laikų iki Suvalkų gubernijos*. Marijampolė, p. 41–42.
15. Wien, Minoritenkonvent (Konvent Asparn), Urkunden Wien (1243-1765) 20, Monasterium.net. Prieiga internete: <https://www.monasterium.net/mom/AT-AWMK/WienOFMConv/20/charter>.
16. *Codex diplomaticus Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum*, t. 2: Urkundenbuch des Deutschen Ordens, insbesondere der Balleien Coblenz, Altenbie-

sen, Westphalen und Lothringen, herausgegeben von J. H. Hennes. Mainz, 1861, p. 132–133.

17. *Codex diplomaticus Moenofrancofurtanus*: Urkundenbuch der Reichsstadt Frankfurt, herausgegeben von J. H. Böhmer, Frankfurt am Main, 1836, t. 1, p. 126–127.
18. *Annales et historiae Altahenses*, edidit Ph. Jaffé, *Monumenta Germaniae Historica*. Scriptorum T. 17. Ed. G. H. Pertz, Hannoverae, 1861, p. 380–381.
19. Abraham, W. 1904. *Powstanie organizacyi kościoła łacińskiego na Rusi*, t. 1. Kraków, p. 363–364.

TOMAS BARANAUSKAS (g. 1973 m.) – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras, istorijos populiarintojas. 1998 m. baigė VU Istorijos fakultetą. Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotojas, Vilniaus pedagoginio universiteto (dabar VDU ŠA) dėstytojas, draugijos „Pilis“ pirmininkas.

Mokslinių tyrimų kryptys – viduramžių Lietuvos istorija, valstybės ištakos, Lietuvos medinės pilys ir mūšiai. Šiomis temomis paskelbė 17 mokslinių straipsnių, gausybę istorinės publicistikos tekstų, sukūrė edukacinę svetainę „Viduramžių Lietuva“. Monografijos *Lietuvos valstybės ištakos* (2000) autorius, knygų *Vorutos pilis* (2001) ir *Anykščių medinė pilis* (2005) bendraautoris.

Tomas Baranauskas

KĘSTUTIS SUBAČIUS

LIETUVOS DIDYSIS KUNIGAİKŠTIS,
LENKIJOS KARALIUS ŽYGIMANTAS
AUGUSTAS. LIETUVOS VALSTYBĖ
IR LIUBLINO SĄJUNGA

Lenkija, 1386 m. pasikvietusi lietuvių kilmės dinastiją, susitapatino su ja. Jogailaičiai, kaip Lenkijos karaliai, visada turėjo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių instituto politinę atramą, bet santykius temdė ir nesutarimai. Lenkijos diduomenė ir bajorija puoselėjo Lietuvos prijungimo prie savos valstybės planus. Kartais tai buvo daroma grubiai ir akiplėšiškai. Prisiminkime 1429–1430 m., kai Vytautas siekė Lietuvos karaliaus karūnos. Lenkijoje ir Lietuvoje į unijos planus buvo žiūrima skirtingai. Lietuvos ponai suprato, kad sąjunga su Lenkija, tai neišvengiama būtinybė – vertė išorinės aplinkybės. Todėl taikstėsi su dar didesne abiejų valstybių suartėjimo perspektyva, bet nenorėjo ir negalėjo leisti, kad Lietuvos valstybė taptų Lenkijos dalimi. XVI a. viduryje politika įtraukti Lietuvą į Lenkijos sudėtį tarp šios valstybės politinių jėgų buvo ypač gyvybinga, ją skatino artėjanti Jogailaičių dinastijos pabaiga, mirus Žygimantui Augustui, ir Lietuvos patiriami sunkumai kare su Rusija dėl Livonijos.

Žygimanto Senojo ir Bonos Sforcos sūnus gimė 1520 m. rugpjūčio 1 d. Krokuvoje. Karalius tuo metu buvo kelionėje karo-taikos su Prūsija reikalais ir, gavęs laišką apie laimingą sūnaus gimimą per Kališo vaivadą Joną Zarembą, džiaugsmo apimtas rašė Bonai: *Šviesiausioji ponia. Iš Jūsų Karališkosios Malonybės laiško patyrėme dvigubą, neišmatuojamą džiaugsmą ... kad Dievo malone turime mieliausiąjį sūnų, mudviejų meilės amžiną laidą. Už tokią laimingą ir džiugią naujieną Jūsų Karališkajai Malonybei didžiai dėkojame ir ją labai prašome, kad itin stengtųsi rūpintis savo sveikata. Malonėk įsakyti*

per krikštą mylimiausiam mūsų sūnui duoti Žygimanto vardą, kuriuo dabar abudu vadinsimės (Cynarski 2007, p. 21). Prie tėvo duoto Žygimanto vardo buvo pridėtas ir kitas – Augustas. Kai kurie istorikai šį faktą sieja su motinos Bonos troškimu, kad jos sūnus suvaidintų tokį pat vaidmenį kaip pirmasis Romos imperatorius Augustas Oktavianas. Kiti Augusto vardą siejo su gimimo mėnesio lotynišku pavadinimu. Žygimantas Augustas augo šalia motinos, rūmininkų ir tarnautojų, visų liaupsinamas ir lepinamas. Pirmoji mokytoja motina Bona buvo permainingo būdo, valdinga, be galo ambicinga ir jos poveikis karalaičio asmenybei buvęs labai didelis.

Mažasis karalaitis dalyvaudavo visose svarbiausiose ceremonijose. 1525 m. Prūsijos hercogas-kunigaikštis Albrechtas, duodamas vasalo ištikimybės priesaiką Krokuvos turgaus aikštėje, nulipęs nuo žirgo, pėsčias priėjo prie sosto ir puolė ant kelių prieš karalių Žygimantą Senąjį, tokiu būdu išreikšdamas pagarbą siuzerenui. Penkiametį karalaitį ant rankų laikė prie sosto stovintis vaivada Laskis.

Motina dėjo pastangas, kad sūnus taptų Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu, tokiu būdu norėdama palengvinti jam kelią į Lenkijos sostą dar esant tėvui gyvam. Bonos šalininkų ir Lietuvos kanclerio Alberto Goštauto pastangomis, Lietuvos ponų taryba 1522 m. gruodžio 4 d. vieningai pripažino Žygimantą Augustą didžiuoju kunigaikščiu tėvo mirties atveju ir prisiekė jam Žygimanto Senojo asmenyje. Nors Žygimantui Augustui Lietuvos ir Lenkijos sostas ir be to buvo garantuotas paveldėjimo keliu, Bona dėl savo įtakos stiprinimo nesibodėjo politinių priemonių. Ji užbėgo už akių Prūsijos kunigaikščio norams surengti karalaičio elekciją-rinkimą į sostą, siekiant didinti savo įtaką Lenkijos karališkajame dvare. Bonai, gavus dalies senatorių paramą, 1529 m. spalio 18 d. pavyko įvesdinti Žygimantą Augustą į Lietuvos didžiojo kunigaikščio sostą. Po dviejų mėnesių Lenkijos senatas išrinko Žygimantą Augustą Lenkijos karaliumi, o vainikavimo iškilmės buvo numatytos surengti 1530 m. vasario 20 d. Karalius Žygimantas Senasis ir karalienė Bona išleido laidavimo aktą, kad sūnus, sulaukęs pilnamestys, duos priesaiką ir patvirtins Karūnos teises bei privilegijas.

Kai kurie istorikai priekaištauja dėl nepakankamo karalaičio išmokslinimo, bet S. Cynarski rašo, kad karalaitis buvo gerai išstudijavęs humanitarinius mokslus, taip pat geometriją ir gamtotyrą. Puikiai buvo įvaldęs iškaltos ir laiško rašymo meną. Gerai mokėjo lotynų, italų ir vokiečių kalbas. Didelės įtakos jo intelektualinių interesų raidai vaikystėje turėjo renesansinė Žygimanto ir Bonos dvaro aplinka. Visa

1 pav. Žygimanto Augusto portretas. Lietuvos dailės muziejus (fotografas A. Lukšėnas)

tai jis pasiekė savo gabumais ir jo mokytojo Sikulo bei gubernanto Petro Opalinskio dėka.

1543 m. rugpjūčio 1 d. jaunas karalius, aplinkui plintant epideminiam užkratui, paliko Krokuvoje savo jaunąją žmoną Elžbietą (santuoka vainikuota 1543 m. gegužės 6 d.) ir išvyko į Lietuvą. 1544 m. pavasarį tėvas Žygimantas Senasis nusprendė vykti su marčia Elžbiete į Vilnių (matyt, norėdamas harmonizuoti marčios ir sūnaus pavestuvinius santykius), bet dėl ligos liepos 18 d. turėjo sustoti Lietuvos Brastoje prie Bugo. Čia su karaliumi susitikti susirinko Lietuvos ponų (senatorių) taryba, kuri pateikė daug skundų dėl Bonos politikos, pirmiausia ūkinės, kuri kėlė grėsmę jų nuosavybei, nes Bonos naudojami metrikos įrašai dažnai neatitikdavo priimtų teismo bylų sprendimų. 1544 m. liepos 23 d. atvyko ir sūnus Žygimantas Augustas. Lietuvos senatoriai iškėlė klausimą dėl Lietuvos valdymo perdavimo jaunajam karaliui, kurį labai aktyviai palaikė Radvila Juodasis su pusbroliu Radvila Ruduoju ir šalininkais. Juos rėmė ir lenkų etmonas Tarnovskis. Todėl 1544 m. spalio 6 d. Žygimantas Senasis pasirašė Lietuvos perdavimo sūnui aktą, sau pasilikdamas aukščiausiąją valdžią ir teisę disponuoti Lietuvos išdu (Cynarski 2007, p. 47). Tai reiškė, kad Žygimantas

turėjo pavaduoti tėvą jam išvykus iš Lietuvos, bet dėl tėvo garbaus amžiaus ir prastos sveikatos iš esmės jis turėjo savarankiškai valdyti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kartu su Ponų taryba.

Jaunajam valdovui susiklostė palanki aplinkybė, nes nemaža dalis urėdų-pareigybių buvo laisvi ir leido formuoti sau palankų tarybos narių sparną. Nuo pat atvykimo į Lietuvą Žygimantas Augustas reiškė didelę simpatiją Radviloms, ypač Mikalojui Juodajam. Su juo susipažino jam lankantis karaliaus Žygimanto Senojo dvare. Jaunasis karalius įtraukė Radvilą į tarybą ir skyrė Mikalojų Juodąjį didžiuoju maršalka, Mikalojų Rudąjį pataurininku ir medžiokliu, o Joną Radvilą – raikytoju.

Žygimantas Augustas gerai susivokė krašto ūkio reikaluose, todėl noriai rėmė amatų plėtrą, žaliavų kasybą, miško verslus, projektus dėl kelių gerinimo. 1547 m. įsakė didžiojo kunigaikščio žemėse pradėti Valakų reformą (nuostatai buvo parengti 1557 m.). Matuojant valdovo nuosavybės žemės buvo atribotos nuo privačių valdų, žemė suskirstyta valakais, kuriuos sudarydavo 30–33 margai, nustatyta dirvų kokybė, panaikinta rėžinė sistema ir įvesta trilaukė sėjomaina, o namai sukelti į gatvinius kaimus. Reforma įtvirtino feodalinę žemės nuosavybę, padėjo vystyti visą žemės ūkį ir didinti iš jo pajamas. 1559 m. valdovas pavedė Mistislavlio seniūnui Grigui Valavičiui įvykdyti girių reviziją ir sutvarkyti medžioklės, miško ruošos bei įvairių medžio gaminių ir medienos produktų gamybos teisinius klausimus ir apskaitą. Žygimantas Augustas ypač daug prisidėjo prie Vilniaus miesto plėtros. Jo iniciatyva prie Vilniaus pilies pastatyta didelė liejykla, kurioje buvo liejamos įvairaus kalibro patrankos sviediniai ir kiti ginklai. Geležis ir plienas buvo gabenami iš Štirijos Austrijoje, švinas ir alavas iš Vengrijos. 1547 m. karalius suteikė M. Paleckiui privilegiją pastatyti Vilniuje stiklo įmonę ir teisę prekiauti lenkišku stiklu. Kvietėsi į Vilnių amatininkus-statybininkus, dailides, mūrininkus, kalvius, katilius, račius ir kitus amatininkus.

Jaunasis karalius perstatė beveik visus miesto pilies statinius. Vilniaus pilis tapo jo namais, kuriuose sutelkė dideles meno, dailės vertybes, didelę biblioteką. Iš čia sklido muzikos, dramos garsai į kitus Lietuvos dvarus. 1571 m. Žygimantas Augustas prie Šv. Jonų bažnyčios veikusią mokyklą prijungė prie jėzuitų steigiamos kolegijos, tuo pačiu aktu paskyrė lietuvių pamokslininką. Taip brendo Vilniaus universiteto atidarymo 1594 m. dvasinės-kultūrinės prielaidos.

Viešajame gyvenime jaunas valdovas pasižymėjo dideliu uolumu, išmintimi ir darbštumu, bet jo, jautrios sielos žmogaus, asme-

ninis gyvenimas buvo gana sudėtingas. Jis buvo karalius, valstybės vadovas, gyvenęs bajorų visuomenėje, kurios moralinės nuostatos nepripažino žmogiškosios dvasinės meilės santuokos, greičiausiai, pagal jų sampratą, monarchų santuoka turi būti paremta politiniais išskaičiavimais, nauda ir moraline prievarta. Jaunasis valdovas iš įvykusios pirmosios politinės santuokos skaudžiai pasimokė ir jo sąmonėje liko nemalonūs prisiminimai. Todėl po metų našliavimo, 1546 m. prasidėjęs romanas su Barbora, Jurgio Radvilos dukra, rutuliojosi visu smarkumu. Karalius įsakė įrengti slaptą perėjimą į Radvilų sodus, rengė jai maskaradus, pasilinksminimus ir turnyrus, per kuriuos pats kaudavosi su rūmininkais. Net sugebėjo atsigabenti meilę simbolizuojančių gulbių. Barbora jį lankydavo Rūdininkuose, valdovo vasaros rezidencijoje. Žygimantas Augustas giliai ir nuoširdžiai pamilo Barborą ir didvyriškai kovojo už savo teisę ją vesti. Tikėtina, kad jis, kaip Renesanso žmogus, savo elgesį perėmė iš Italijos kunigaikščių. Mylimąją gynė remdamasis žmogiškąja dvasine morale ir Dievo vardu. Tai matome iš žemiau teikiamų Lenkijos Karūnos Seimo 1548, 1553 ir 1570 m. dienoraščių ištraukų (J. Szujski, Kraków, 1872, p. 202, 203).

Karščiausia kova įsiliepsnojo 1548 m. lapkričio 16 d., kai Seimo pasiuntinys paskelbė savo garsiąją prakalbą: *Prašome tavęs, Pone, atsisakyk to, ką sumanei, nevadink santuoka to, kas nėra santuoka;* <...> Kitą dieną karalius paskelbė atsakymą Seimui: jis negalys mesti žmonos dėl duotos priesaikos, sakramento, padorumo, karaliaus žodžio ir grėsmės prarasti išganymo malonę. Apeliavo į vyskupų sąžinę, o paskui labai ryžtingai tarė: *O taip – iki paskutinių marškinių ir kūno – negaliu jos pamesti, ir ką man Dievas pažadėjo, prie to pasilikau. Taigi Jūsų malonybėms Ponams ir Tarybai patvirtinu, kad ne tik keisti ir apie kitą kalbėti, tačiau net ir galvoti nenoriu, vien tuo, ką Dievas man davė, tenkinuosi, kad ne tik savo ir mano sutuoktinei, bet ir šiai karalystei Dievo bausmės neužtraukčiau sielai.*

Žygimantas Augustas dėjo ypač dideles pastangas, kad neutralizuotų priešišką nusiteikimą jo santuokai su Barbora Radvilaite, organizuotą opozicijos priešakyje su Bona. 1547 m. vasarį, vykdydamas karaliaus pavedimą, į Romą atvyko Mikalojus Radvila Rudasis (Barboros brolis). Jis per audienciją slapta išdėstė popiežiui karaliaus pageidavimą ir gavo jo pritarimą valdovo prašymui. Po Žygimanto Augusto pasiuntinio Hozijaus sudarytos Prahoje sutarties su Vokietija ir jos ratifikavimo 1549 m. gruodžio 12 d. pas Šv. Romos imperatorių Karolį V buvo pašalintas užsienio valstybių įsikišimo pavojus ir karalius ryžosi įvykdyti Barboros vainikavimą Lenkijos karaliene. Dide-

2 pav. Karalienė Barbora Radvilaitė (~1520–1551). 1758. Vario raižinys (XVII a. Radvilų portretų albumas)

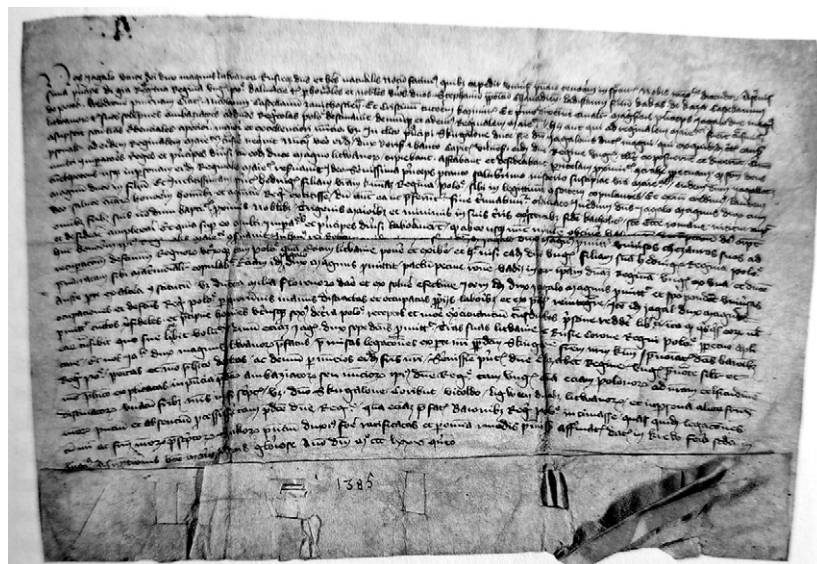
lės vainikavimo išklmės įvyko 1550 m. gruodžio 7 d. pagal specialiai parengtą ceremoniją. Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės vedybos rodo, kad XVI a. viduryje abi šalys pasiekė esminės Renesanso epochos idėjos ir naujos gyvensenos sampratos, bet Lenkijoje pagrindinis karalystės luomas – bajorų-šlėktos – laikėsi senųjų laikų tradicijos ir dėl savo interesų Naujųjų laikų idėjoms priešinosi. Renesanso idėjos formavo naują požiūrį į žmogų, tautą, visuomenę, valstybę. Dažnai šis amžius vadinamas ankstyvųjų Naujųjų laikų „šerdimi“. XV a. pabaigoje buvo sukurta lietuvių kilmės iš Romos didikų (Palemono) teorija, įrašyta į Lietuvos metraščius. Šia teorija siekta iškelti lietuvių tautos senumą, kilmingumą, pabrėžti Lietuvos valstybės istorinį savitumą, atremti kitų valstybių pretenzijas į Lietuvos žemes. Visa tai įsirašė į lietuvių tautos istorinę atmintį ir tapo neišsenkančiu tautinės savimonės šaltiniu. Barbora Radvilaitė į istorinę savimonę įsirašė kaip renesansinės meilės istorijos herojė, viena žymiausių Lietuvos moterų.

Žygimantas Augustas, Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius, asmeniškai patyrė skaudžius XVI a. Naujųjų laikų kirčius, bet būdamas valdovas atkakliai dirbo ieškodamas būdų, kaip spręsti

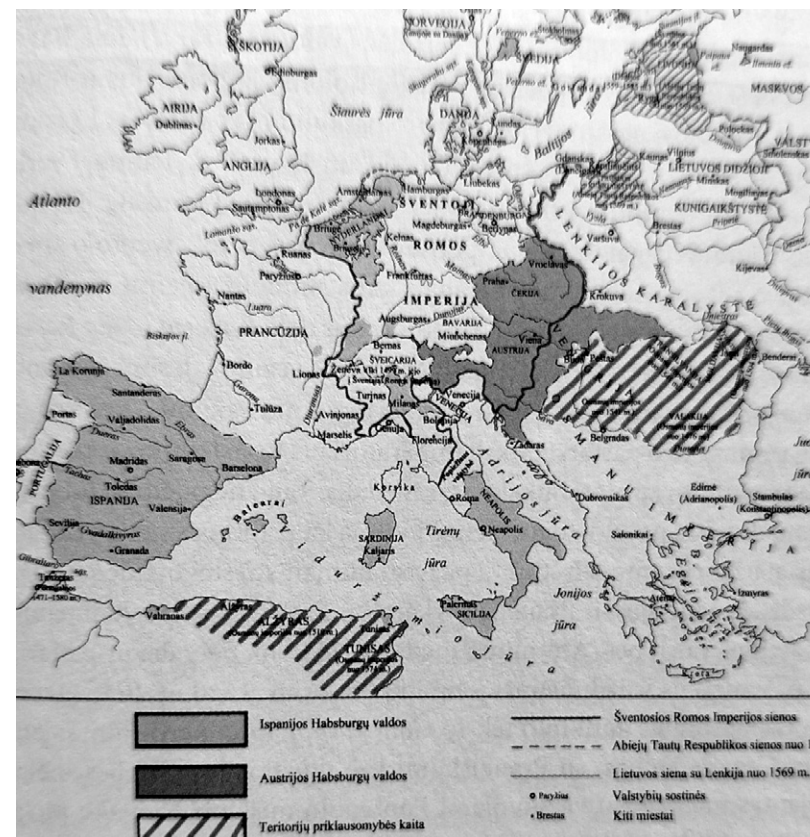
valstybę apnikusias problemas, atneštas jam laiko karalystės vidaus gyvenime ir santykiuose su besikeičiančiu išoriniu pasauliu.

Šio darbo apimtis neleidžia plačiau apžvelgti karaliaus nuveiktų darbų LDK ir Lenkijos karalystėje, todėl pirmiausiai pabandysiu paa-
nalizuoti 1569 m. liepos 1 d. Liublino uniją-sjungą (iš lotynų k. *unio* „susivienijimas, sąjunga“) – svarbiausią XVI a. Lietuvos ir Lenkijos valstybių bendros istorijos klausimą, kuris, nors ir gerokai apsunkęs nuo laiko atneštų įvairių interpretacijų, štai jau beveik 460 metų vis neišdyla iš mūsų tautos istorinio pasakojimo, kuris žymėjo sukurtos Abiejų Tautų Respublikos monarchijos istorijos posūkį į valstybės hierarchinės sistemos nykimą. Turėdami omenyje, kad dabartinė Lenkija didžiąja savo dalimi VIII a. kūrėsi ir augo ant baltiškosios kultūros žemių, prarasime galimybę priartėti prie Liublino sąjungos įforminimo 1569 m. liepos 7 d. juridiniu aktu ištakų šaknų. Taigi apsiribosime tik paminėję Vytauto karčią patirtį prie Trakų 1382 m., kai neteko tėvo kartu su visa tėvonija. Praėjus beveik 190 m. nuo asmeninės Lenkijos ir Lietuvos unijos (1385 m.), Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė kaip valstybė įveikė jai istorijos atseiktus išbandymus ir tapo gerai išvystyta Naujųjų laikų valstybe.

Istorikai nesutinka, kada pradėjo formotis naujų laikų moderniosios valstybės samprata, ir nurodo, kad 1494–1660 m. dauguma Europos monarchijų buvo ne tautinės, o įvairių dinastinių ryšių su-

3 pav. 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas. Krokuvos kapitulos archyvas, sign. 186 (Kiaupienė 2020, 19)

4 pav. Europa XVI a. viduryje (žem. braižė L. Bucevičiūtė. LI V, p. 43, 3)

formuotos valstybės. Europos valstybių karai dėl teritorijų labai paveikė ankstyvųjų Naujųjų laikų valstybių raidą. Monarchijoms, kurių valdovai ir nuo jų priklausomi politikai sugebėjo sutelkti monarchijos jėgas, vykdyti valstybės centralizaciją, įgyvendindami mokesčių, karų, teisės ir ūkio reformas – karai tapo valstybės pažangos varikliu. XVI a. tuo keliu ėjo Anglija, Prancūzija, Švedija, Rusija, Habsburgų valdomos monarchijos.

Lietuvos valstybė istoriškai susiformavo tarp katalikiškosios Vakarų ir stačiatikiškosios Rytų civilizacijos, buvo baltų ir tų civilizacijų kultūrų sandūros kūrinys. Vidurio ir Rytų Europoje XVI a. susidarė didžiųjų valstybių konkuravimo ir karinių konfliktų zonos. Pietryčiuose plėtojosi turkų ir jiems pavaldžių totorių ekspansija, šiaurės rytuose – prasidėjo kova dėl dominavimo teritorijose prie Baltijos jūros. Abiejose konfliktų erdvėse XVI a. aktyviai reikėsi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

Apie Europos atskirų valstybių išteklius ir galimybes Naujųjų laikų pradžioje, įgyvendinant savo siekius, pirmiausiai byloja gyventojų skaičius jų teritorijoje. *Lietuvos istorijos* V tome (2013, p. 53) yra pateikti duomenys apie Europos gyventojų pasiskirstymą pagal atskiras teritorijas (skaičiai iš Erbe, M., 2007) XVI a. pradžioje ir jo pabaigoje, ankstyvaisiais Naujaisiais laikais. Iš lentelės atrinkau tik šiam darbui aktualiausias valstybes-teritorijas su jų gyventojais (skaičiai nurodyti milijonais):

Teritorija	1500 m. pr. (mln.) gyventojai	1600 m. pr. (mln.) gyventojai	Padidėjo mln.	%
Vokietijos žemės	12,0	15,0	3,0	25
Skandinavija	1,5	2,4	0,9	60
Habsburgų teritorijos prie Dunojaus (<i>Donauländer</i>)	5,5	7,0	1,5	27
Osmanų valdos Balkanuose	7,0	8,0	1,0	14
Lenkijos ir Lietuvos valstybė	4,5	6,5	2,0	44
Rusija	8,0	14,0	6,0	75

Pateikti duomenys rodo, kad per šimtmetį sparčiausiai didėjo Rusijos gyventojų skaičius ir pagal bendrą jų skaičių artėjo prie Vokietijos žemės gyventojų, tai pranašavo sunkius išbandymus jos kaimynams.

XVI a. pradžioje Europos viduryje esanti Šventoji Vokiečių tautos Romos Imperija (taip vadinama nuo XV a.) per „vedybų diplomatią“ XV a. susiejo Habsburgus su Jogailaičiais. Tai įvyko 1454 m. per Jogailos sūnaus Kazimiero (1427–1492), Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus, vedybą su Alberto V Habsburgo, Austrijos kunigaikščio bei Čekijos ir Vengrijos karaliaus, Vokietijos karaliaus (Alberto II vardu), dukterimi Elzbieta. Po šios pirmosios pavykusios santuokos pora susilaukė trylikos vaikų, keturi sūnūs tapo Vidurio Rytų Europos šalių valdovais. Habsburgų ir Jogailaičių dinastinių santuokų tradiciją pratęsė Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas. Jis buvo du kartus vedęs – imperatoriaus Ferdinando I ir Onos Vladislovaitės dukteris, savo pusseserės (Onos

tėvas Vladislovas ir Žygimanto Augusto tėvas Žygimantas Senasis buvo broliai, Jogailos anūakai Elzbieta (pirmoji žmona, 1526–1545) ir Kotryna (trečioji žmona, 1533–1572), bet vaikų su jomis nesusilaukė (LI V, p. 57). Šis dinastinis ryšys vėl davė Habsburgams tam tikrų pranašumų. Jie turėjo nemenką politinę paramą Lietuvoje per rinkimus į Abiejų Tautų Respublikos sostą XVI a. antroje pusėje.

Lietuvos santykiai su Maskva ne tik turėjo įtakos karinei, diplomatinei XVI a. situacijai, teritoriniams pasikeitimams, bet ir veikė abiejų visuomenių vidaus gyvenimą. Negalime užmiršti, kad Aleksandras Jogailaitis (1460–1506), Lietuvos didysis kunigaikštis, nuo 1492 m. liepos 20 d. Lenkijos karalius, nuo 1501 m. spalio 4 d. valdė Lietuvą atskirai nuo Lenkijos. Tuo pasinaudodamas Maskvos didysis kunigaikštis per 1492–1494 m. karą užėmė ir prisijungė LDK valdomas žemes – Viazmą ir daugumą Okos aukštupio kunigaikštysčių. 1494 m. taikos sutartis buvo sutvirtinta Aleksandro vedybomis su Ivano III dukterimi Elena (1495 m.). Susigiminiuodamas su suvienytos Rusijos valdovu Aleksandras siekė atsikratyti jo pretenzijų į LDK priklausančias gudų (rusų) žemes. Jam reikėjo vyresniųjų brolių – Čekijos ir Vengrijos karaliaus Vladislovo II Jogailaičio ir Lenkijos karaliaus Jono Albrechto – paramos. 1501 m. spalio 3 d. Melnike (dabar Balso togės vaivadijoje) Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras buvo išrinktas Lenkijos karaliumi, išdavė aktą, kuriuo patvirtino, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybes valdys bendras monarchas, kuris bus renkamas Lenkijoje, bus sudarytas bendras seimas, bendra kariuomenė ir įvesta viena pinigų sistema. Brolio sprendimui nepritarė Vengrijos ir Čekijos karalius Vladislovas Jogailaitis. Šio 1501 m. spalio 3 d. Melniko akto niekada nepatvirtino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimas ir jis neturėjo teisinės galios, bet lenkams tarnavo kaip politinis įrankis, siekiant savo unitarinės valstybės modelio.

Istorikai, lygindami priešūninę Lietuvos politinę, socialinę situaciją su Lenkija, mato ryškius skirtumus. Pirmasis XVI a. dešimtmetis Lenkijos karalystėje prasidėjo esminiais, ilgalaikių pasekmių turėjusiais visuomenės ir valstybės pokyčiais, kurie liudijo, kad viduramžiška luominė monarchija virsta vieno bajorų luomo (turėkime mintyje, kad Lietuvos bajorų teisės ir jų socialinis statusas buvo kitokie) kontroliuojama parlamentine ankstyvųjų Naujųjų laikų valstybe. XVI a. pradžioje kilo nauja lenkų politinės tautos raidos tendencija – politiniame gyvenime dominuojančių senatorių ir eilinių bajorų vidaus konkurencija, pradžioje pasireiškusį ir kruvinais susidūrimais. Iš jos išaugo bajorijos judėjimas už valstybės ekonominio, teisinio, adminis-

tracinio ir politinio gyvenimo reformas, pavadintas teisių egzekucija. Į šį judėjimą įsitraukusi vidutinė ir smulkioji Lenkijos bajorija, šaltiniuose ir istoriografijoje vadinama šlėkta (*szlachta*), suformavo plačią reformų programą. Londono universiteto Slavų ir Rytų Europos studijų mokyklos profesorius Normanas Daviesas dviejų tomų Lenkijos istorijoje (*Dievo žaislas: Lenkijos istorija*, I t., 1998, p. 241) pateikia termino *szlachta* kilmę: „...iš senosios vokiečių žemaičių tarmės žodžio *slahta*, etimologiškai siejamas su dabartinės vokiečių kalbos žodžiais *schlagen* (trenkti, plakti, mušti) ir *Geschlecht* (lytis, giminė, šeima, rasė). Lenkiją jis pasiekė per čekų kalbą (*slechta*) – diduomenė... Neįmanoma atkurti nei tikslaus konteksto, nei nustatyti tikslaus jo įsitvirtinimo laiko Lenkijoje. Šiandien daugelis specialistų mano, kad paveldėjimo principas, Brucknerio vadintas *rodowitość*, apsaugojęs šlėktas nuo valdovo ir kunigaikščių savivalės ir visiems laikams užtikrinęs jiems neliečiamybės statusą, įsigalėjo tik Kazimiero Didžiojo laikais (1310–1370). Šiaip ar taip, šlėktos gražiai suderino aukštą kilmę ir karinę narsą – esmines viduramžių bajorijos savybes.“

Seimuose šlėktos atstovai kritikavo karaliaus ir senatorių, valstybės administracijos aparato veiklą, reikalavo tolygesnio mokesčių naštos paskirstymo, Bažnyčios institucijų, turtingųjų miestų ir aukštųjų pareigūnų, už tarnybą iš valdovo gavusių didžiules žemės valdas, privilegijų panaikinimo, privačių asmenų rankose atsidūrusių, dideles pajamas teikiančių žemių sugrąžinimo į valdovo išdą. 1454 m. Nešavoje Kazimieras Jogailaitis sutiko, kad be ką tik įsteigtų bajorų seimelių sutikimo nebus nei renkami nauji mokesčiai, nei šaukiama kariuomenė. 1496 m. Piotrkove, ruošdamasis pralaimėjimu pasibaigusiam žygiui į Moldovą, karalius Jonas Albrechtas suteikė bajorijai monopolinę žemės valdymo teisę. 1501 m. jo brolis Aleksandras bandė Senatą panaudoti kaip stabdį bajorų pretenzijoms valdyti. Melniko aktu jis įsakė senatoriams paklusti vien tiems asmenims, kurie nenusileidžia jiems savo kilme. Tačiau Lenkijos karalystės Radomo seime 1505 m. birželio 14 d. šlėkta pasiekė, kad būtų priimtas įstatymas – vadinamoji *Nihil novi* konstitucija, ir panaikintas Melniko aktas, o Atstovų rūmams suteiktos didesnės teisės nei Senatui, ir nurodė, kad nauji įstatymai gali būti priimti tik sutikus abejiems rūmams. Pirmasis įstatymo straipsnis skelbė, kad nuo šiol karalius ir jo įpėdiniai nieko naujo (*nihil novi*) dėl Lenkijos valstybės ir visuomenės gyvenimo reglamentavimo nespręs be senatorių ir žemės pasiuntinių, šlėktos atstovų, pritarimo. Bajorų atstovybės Seime, Pasiuntinių rūmų, teisės buvo sulygtintos su karaliaus ir senatorių teisėmis.

Tokia buvo šlėktos judėjimo, XVI a. pirmoje pusėje išaugusio į egzekucinį sąjūdį, pradžia. Šlėktos egzekucinis sąjūdis už teisių išieškojimą, per XVI a. iš esmės pakeitęs Lenkijos karalystės visuomenės gyvenimą, gerokai paveikė ir kitas su Lenkija susijusias valstybes bei visuomenes.

1506 m. pasirodė Lenkijos didžiojo kanclerio, teisininko Jono Laskio parengtas Lenkijos kodeksas, kasdieninėje kalboje nuo XVI a. vadinamas Laskio statutu. Šiame statute greta Lenkijos karalystės vidaus gyvenimą reguliuojančių teisės normų buvo įrašyti ir keturi unijos su Lietuva aktai – 1401 (Radomo), 1413 (Horodlės), 1438 (Gardino), 1499 (Vilniuje). Tai atitiko Aleksandro Jogailaičio siekį, kad kodifikuota Lenkijos karalystės teisė apimtų visas jo valdomas valstybes ir teritorijas. Kartu Lenkijos ir Lietuvos unijos aktų įrašymas į Laskio statutą atspindėjo Lenkijos karalystės viešajame gyvenime vyraujančias egzekucininkų nuostatas, jų politinį siekį – sukurti centralizuotą Lenkijos valstybę, kurią sudarytų Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Karališkoji Prūsija, Mazovija ir Silezija. Egzekucinio sąjūdžio istorijoje ypatingas vaidmuo atitenka 1562–1563 m. Piotrkovo seimui, tapusiam pirmuoju Karalystės reformų seimu. Jame tvarkėsi Lenkijos žemių šlėkta, daugiausia egzekucijos šalininkai, suprantama, tai lėmė aukštuomenės pasipriešinimą.

Žemiau pateikiu 2013 m. *Lietuvos istorijos* penkto tomo I ir II dalyse esančio, istorikės Jūratės Kiaupienės parašyto pasakojimo ištrauką (p. 112) apie XVI a. Lenkijos karalystės ir su ja susijusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės santykius svarbiausiu laikotarpiu – artėjant prie Liublino unijos pasirašymo:

Tokioje vidinio susipriešinimo ir nepasitenkinimo atmosferoje Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Žygimantui Augustui teko prašyti Lenkijos seimui finansinės ir karinės paramos prie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prijungtai Livonijai išlaikyti. Taip radosi pretekstas daryti valdovui politinį spaudimą. Lenkijos egzekucininkai sugebėjo pasinaudoti Livonijos prisijungimo padariniais – už paramą ginant Livoniją pareikalavo ne tik pradėti įgyvendinti ekonominę ir administracinę reformą, bet ir patenkinti politinius egzekucijos programos reikalavimus. O svarbiausias politinis egzekucijos sąjūdžio siekis buvo sukurti unitarinę Lenkijos monarchiją, kurioje unijos partnerė Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė prarastų valstybės statusą ir taptų tik provincija. 1562–1563 m. Piotrkovo seime paaiškėjo, kad po ilgų dvejonų Žygimantas Augustas apsisprendė, – jis viešai pademonstravo paramą Lenkijos šlėktų ju-

5 pav. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XV a.–XVI a. pradžioje (LII IV 458)

dėjimui ir jo politinei programai. Prasidėjo Liublino unijos procesas. Viešas politinis Lenkijos ir Lietuvos bajorijos deleguotų parlamentarų dialogas prasidėjo 1563–1564 m. Varšuvos seime.

Tačiau 1563–1564 m. Varšuvos seime unijos klausimas nebuvo išspręstas ir jo svarstymas atnaujintas tik po penkerių metų. Diskusijos jame parodė, kad XVI a. viduryje subrendo ir viešoje diskusijoje susidūrė dvi ankstyvųjų Naujųjų laikų dvasią atitinkančios suverenios

6 pav. Kunigaikštis Mikalojus Radvila Rudasis (1512–1584), LDK nepriklausomybės gynėjas, karalienės Barbaros brolis

centralizuotos monarchijos vizijos – lenkiškoji ir lietuviškoji. Centralizuotos valstybės koncepcijos lenkų egzekucininkų bajoriškam sąjūdžiui nepavyko įgyvendinti. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinis elitas – Radvilos, Chodkevičiai – darė viską, ką galėjo.

1569 m. kovo 1 d. dauguma LDK seimo narių su Mikalojumi Radvila Ruduoju paliko Liubliną protestuodami, kad karalius, 1568 m. gruodžio 21 d. Vohyno (dab. Liublino vaivadijos valsčiaus centras) privilegijoje garantavęs Lietuvos valstybės suverenitetą, dabar jį pažeidžia ir unijos projekte siūlo nebevainikuoti išrinkto valdovo Lietuvos didžiojo kunigaikščio, palikti tik vieną Karūnos seimą, nutraukti 1566 m. Lietuvos Statuto galiojimą. Savo išvykimą sūnėnui Mikalojui Kristupui Radvilai Našlaitėliui Rudasis aiškino: *Tai, kas vyksta Liublino turguje, nėra partnerių susitarimas, nėra unija – tai, ką Lenkas savo gėriui, o mano žalai susikūrė, tu, Lietuvi, prisiek, išpažink ir patvirtink jo viršenybę, o savo pavaldumą jam. O tokios prievartos arba nelaimės aš galiu puikiai ir namie sulaukti, negadindamas sveikatos ir neekvodamas tam tuščiai pinigų, nes vienam velniui, o ne žmogui, norisi sau žalos ieškoti.*

Tačiau karalius, spaudžiamas lenkų bajorų sąjūdžio, senatorių ir Karūnos tarybos, atsisakė Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo ir dovanavo jį Lenkijos Karūnai. Kai karalius 1569 m. kovo 15 d. atėmė pra-

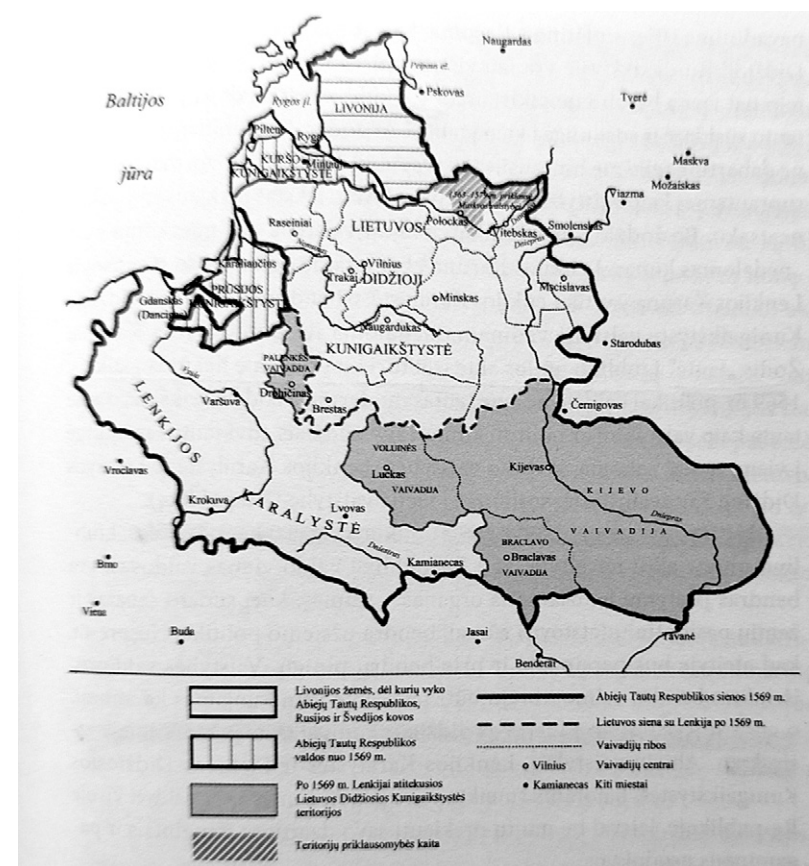

7 pav. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai, gavę savivaldą, ir svarbiausių kelių kryptys (LII IV 108)

džioje Voluinės, po to Palenkės vaivadijas, o birželio 5 d. atplėšė Kijevio vaivadiją ir dalį Broclavo, ir Lietuvos valstybė neteko daugiau kaip trečdalis teritorijos su gyventojais, jų turtu ir mokesčiais, su 51 savi-valdžiu miestu, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atstovams teko nusileisti. Mat vykstant sunkiam karui su Maskva, Lietuva be atimtų žemių su jų ištekliais Ukrainoje būtų viena negalėjusi toliau priešintis.

Todėl teko mažinti savo reikalavimus. Jonas Chodkevičius 1569 m. birželio 28 d. bendrame pasitarime dėl unijos akto projekto

sakydamas kalbą visą savo neeilinę iškalbą ir intelektą psichologiškai nukreipė į subtilią karaliaus Žygimanto Augusto sielos gilumą, ir tai buvo paskutinė viltis padaryti pakeitimus jau baigtame unijos akte. Pabrėžęs Lietuvos delegacijos atsakomybę būsimosioms savo tautos kartoms, jos pareigą apginti tėvynę, jis nurodė, kad ši delegacija neturi išeities ir yra priversta paklusti savo valdovui. Lietuviai visas savo viltis dėl tėvynės sudėjo į karaliaus rankas ir meldė išsaugoti tą, kurios jie patys išsaugoti nebepajėgia. Dievo vardu Jonas Chodkevičius apeliavo į valdovo sąžinę ir pagal išankstinį susitarimą visi Lietuvos delegatai krito ant kelių prieš didįjį kunigaikštį. Žemaičių seniūno emociškai pasakyta kalba nuoširdžiai užgavo čia dalyvavusių žmonių sielas. Tikros ašaros riedėjo delegatų skruostais, karalius buvo sukrėstas ir jis leido padaryti iš pirmo žvilgsnio nežymius, bet iš esmės daug lemiančius pakeitimus unijos akte. Lietuvos valstybingumas, savarankiška

8 pav. Abiejų Tautų Respublika 1569 m. (LII V 225)

egzistencija buvo išsaugoti, bet suvaržyti dvigubos konfederacijos ir karališkos karūnos.

Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės jungtinis Liublino seimas 1569 m. liepos 1 d. aktu paskelbė, kad sukurta nauja Europos valstybė, tačiau nedavė jai vardo. Dabar ši valstybė istorikų vadinama Abiejų Tautų Respublika. 1569 m. rugpjūčio 11 d. Abiejų Tautų Respublikos valdovas, Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Augustas specialiuoju aktu – „Lenkų ir lietuvių tautų 1569 m. visuotiniame Liublino seime sudarytos unijos patvirtinimu“ – įteisino unijos sutartį.

Nors unijos akte deklaruota, kad Lenkijos karalystė ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė yra vienas, nedalomas ir vientisas kūnas, vienybė Respublika, kuri dvi valstybes ir tautas suliejo į vieną, tai kiekviena valstybė išlaikė savo pavadinimą, teritoriją (Lietuva prieš jos valią dar iki unijos dalį prarado), sienas, kariuomenę, teisę, išdą, išliko du atskirai veikiantys vykdomosios valdžios pareigūnų korpusai. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kitaip nei Lenkijos karalystėje, nebuvo vykdoma žemėvaldos egzekucija – žemvaldžių teisių patikrinimas ir žemių, pripažintų neteisėtai įgytomis, grąžinimas valstybės išdui, buvo išlaikyta valstybės valdžios parlamentinė hierarchinė sistema.

Liublino unijos aktu įteisintas Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei prievartinis susitarimas negalėjo tenkinti ir netenkino pirmiausiai Lietuvos pusės, žinoma, ir lenkų unitarinės valstybės šalininkų, bet tai buvo sunkiai pasiektas dviejų tautų politinis kompromisas, vertęs lietuvius ieškoti išeičių ir, kaip rodo istorija, tų išeičių ieškotojų viltys nenuvylė.

Žygimanto Augusto sveikata sparčiai prastėjo, artėjo Gediminaičių-Jogailaičių dinastijos pabaiga ir LDK dėjo pastangas bendroje Respublikoje susikurti atskirą Lietuvos politinio gyvenimo erdvę. 1572 m. liepos 7 d. Knišine (Balstogės vaivadijoje) mirė pirmasis Abiejų Tautų Respublikos valdovas Žygimantas Augustas, prasidėjo pirmasis tarpvaldis, trukęs iki 1573 m. gegužės 15 d.

Tarpvaldis parodė, kad Liublino unijos užprogramuotoms problemoms deramai nepasirengta – nėra aiškos tvarkos, kas ir kaip perims monarcho pareigas ir atsakomybę tarpuvaldžiu. Istorikai vertindami šio laikotarpio situaciją pabrėžia, kad pirmuoju tarpuvaldžiu lietuvių didikai-senatoriai, kitaip nei lenkų senatoriai, buvo vieningi ir susitelkę. Karalystėje su nauja jėga įsiplieskė po unijos atnaujinimo prigesusi bajorų egzekucininkų politinė veikla, pradėti šaukti atskiri

bajorijos suvažiavimai nepalaikydavo kontaktų ne tik su Lietuvos atstovais, bet dažnai ignoruodavo ir Lenkijos senatorius.

Analizuojant Lenkijos bajorijos politinę būklę, verta prisiminti filosofą Žaną Žaką Ruso (1712–1778), kurio politinė filosofija padarė įtaką Apšvietos amžiaus pažangai. Jis vienas pirmųjų Europoje prkalbo apie laisvės siaubą, aiškino, kad laisvė galinti būti pakeliama tik moraliai stiprioms tautoms, pilietiškai išprususiems žmonėms, ir rašė: *Laisvė yra sotus, bet sunkiai virškinamas maistas: reikia labai sveikų skrandžių, kad ją išvertum. Juokiuosi iš tų suniekšėjusių tautų, kurios, sąmokslininkų sukurstytos, drįsta kalbėti apie laisvę, nors jos nesuvokia, bet, turėdamos pilnas vergo ydų širdis, įsivaizduoja, jog pakanka maištauti, kad būtum laisvas. O išdidi ir šventa Laisvė! Jei tie vargšai galėtų tave pažinti, jei žinotų, kokia kaina tave įgyja ir saugo, jei jaustų, kiek tavo įstatymai yra rūstesni už sunkų tironų jungą, jų silpnos sielos, aistrų belaisvės, turėtų uždusti, išsigąstę tavęs šimtą kart labiau negu nelaisvė.*

Darius Kuolys rašo: „Beje, po dviejų šimtmečių viename paskutinių eilėraščių, pavadintų *Žiurkininko fleita*, Cz. Miloszas, žvelgdamas į Vidurio Europoje atsikūrusias demokratijas, su seno bajoro ironija tarstels: *Gal vis dėlto neklydo Jonas Jokūbas Roisseau, kai patarė: / prieš išlaisvinant vergus, / pirmiausiai juos reikia išlavinti ir apšviesti“* (*Apie Respubliką*, 2022, p. 441).

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje bajorus ir didikus su Lenkijos bajorija siejo daug kas – luominė tapatybė, dažnai sutampanti su luominiais ir politiniais identitetais-tapatumais, socialinio statuso bendrieji bruožai, turimos ekonominės ir politinės privilegijos. Tačiau šių bendrų ryšių prigimtis neturėjo etninių pagrindų ir didžioji Lietuvos bajorijos dalis savo identitetą siejo su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniu identitetu. Vienu iš santykio su savarankiška Lietuvos valstybe žymių buvo Trečiojo Lietuvos statuto apginta ir įtvirtinta bajorijos teisė į Lietuvos valstybės luominę pilietybę (indigenatą) – Lietuvos bajorijos luomų privilegija ir teisė eiti valstybines pareigas, įgyjant jas gimus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

LDK dėjo pastangas bendroje Respublikoje susikurti atskirą politinio gyvenimo erdvę, stiprinant valstybinio identiteto reiškimą. Tai liudija Venclovo Agripas Lietuvio (g. apie 1525 m. – m. 1597 m.), vieno iš grožinės literatūros Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pradininkų, 1578 m. lapkričio 9 d. laiškas Mikalojui Radvilai Rudajam: *Norėčiau, Mielaširdingasis Kunigaikšti, kad būtų aprašyta visa šio šlovingojo mūsų* [1578 m. prie Cėsio pilies (švediškai Vendeno Livo-

9 pav. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Trečiojo Statuto tituliniai lapai. 1588 m.

nijoje)] <...> ir apie anksčiau Ulos, Tervetės vykusius mūšius <...> ir tai, kas vyko Jūsų šviesios atminties tėvo laikais, reikėtų atnaujinti bei aprašyti ir amžinam atminimui į spaudą atiduoti <...> Jūsų Kunigaikštiškoji Malonybė lengvai galėtumėte papildyti tai, kas kronikose parašyta, kadangi ne Lietuva rašė. Reikia, kad vis dėlto žmonės žinotų, jog Lietuva, kol nebuvo ponų lenkų suplėšyta, gebėjo Maskvai priešintis (Lukšaitė, I., 2013, p. 583).

Šį pasiūlymą Mikalojus Radvila Rudasis priėmė ir jo dvare įgyvendino Jonas Abramavičius, Venclovas Agripa, Pranciškus Gradovskis, Andriejus Rimša, Elijus Piligrimovijus, Jonas Radvanas ir kiti. Jie 1582–1592 m. raštuose kūrė poetinę savarankiškos, bet pavojuje atsiradusios Lietuvos valstybės viziją. Sąmoningai buvo siekiama aktualizuoti kolektyvinę savarankiškai gyvenusios senovės Lietuvos valstybės ir jos valdovų dinastijos darbų atmintį, paversti ją kultūrinės atminties formomis. Kultūrinės atminties formavimas yra esminis tapatybės formavimo pagrindas. Ji telkia bendriją ir kuria ilgalaikius ryšius tarp kartų, perduoda patyrimą, formuoja veikimo kryptis ir motyvuoja veiksmus.

Ruošdamiesi tarpuvaldžiui ir naujo valdovo rinkimams, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politikai stengėsi sureguliuoti vidaus

nesutarimus. Paskutiniais Žygimanto Augusto gyvenimo mėnesiais pasirašytas daugelį metų priešiška nusiteikusių ir politiškai įtakingų didikų Radvilų ir Chodkevičių giminių susitarimas, kurį sudarė Mikalojus Radvila Rudasis, Jonas Chodkevičius ir jaunajai politikų kartai atstovaujantis Mikalojaus Radvilos sūnus Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis. Dėl tėvynės, Lietuvos gerovės buvo sutarta amžiams pamiršti ankstesnius nesutarimus ir pretenzijas, politiškai veikti kartu ir teikti vieni kitiems visokeriopą pagalbą.

Darius Kuolys 2022 m. knygos *Apie Respubliką. Iš archyvų ir ambonų* straipsnyje „Apie Liublino sąjungą“ (p. 136) rašo: „1571-aisiais galingiausios to meto lietuvių giminės – Radvilai ir Chodkevičiai – slapta sutartimi įsipareigojo Liubline prarastą valstybės savarankiškumą atkurti – dėl Respublikos, mūsų tėvynės Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės, poreikių, dėl jos gėrio kartu sueiti ir širdingai tartis. <...> [Nes] ištikimiems ir dorybingiems bei LDK Respublikos gėriui prisiekusiems bičiuliams, ištikimiems ir dorybingiems sūnums privatu apie savo tėvynę mąstyti, kad ji iš Dievo malonės ir mūsų pastangomis galėtų sugrįžti į savo ankstesnį grožį ir šlovę. Viltimi uniją pataisyti gyveno ne tik didikai, bet ir bajorai...“

Pirmojo tarpuvaldžio metais greta Liublino akte numatytų parlamentinių institucijų – bendro Respublikos seimo ir atskirai šaukiamų Lenkijos karalystės ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavietų seimelių – atsirado nauja, teisės normų nereglamentuota parlamentinės veiklos forma – atskirai šaukiami Lietuvos senatorių ir luomų atstovų suvažiavimai, kuriuose svarstyti ne tik su valdovo rinkimais susiję klausimai, bet ir valstybės vidaus ir užsienio politikos, izdo, gyvybos, teisėkūros reikalai.

1572 m. rugpjūčio mėnesį bendrame Respublikos senatorių suvažiavime Knišine buvo nustatyta būsimų rinkimų data ir vieta – 1572 m. spalio 13 d. prie Liublino. Tačiau prasidėjusi kova tarp pretendentų į ATR laikiną valdovo vietą ir 1572 m. vasaros pabaigoje pradėję rinktis atskiri vietiniai diduomenės ir bajorijos suvažiavimai atmetė Knišino suvažiavimo siūlymus, visuomenės susiskaldymas ir politinių jėgų decentralizacija didėjo. Jungtinę Lenkijos ir Lietuvos karalystę ištiko krizė, kuri atsiskleidė pačia aiškiausia forma – 1574 m. vasario 12 d. Abiejų Tautų Respublikos karaliumi išrinktas abejotinos moralės svetimšalis Henrikas Valua, kuris po keturių mėnesių, palikęs karaliaus sostą, slapta pabėgo į Prancūziją.

Valstybės politinė krizė ir Henriko Valua karaliavimo farsas-tragedija parodė, kad Žygimanto Augusto ir Lenkijos senatorių su len-

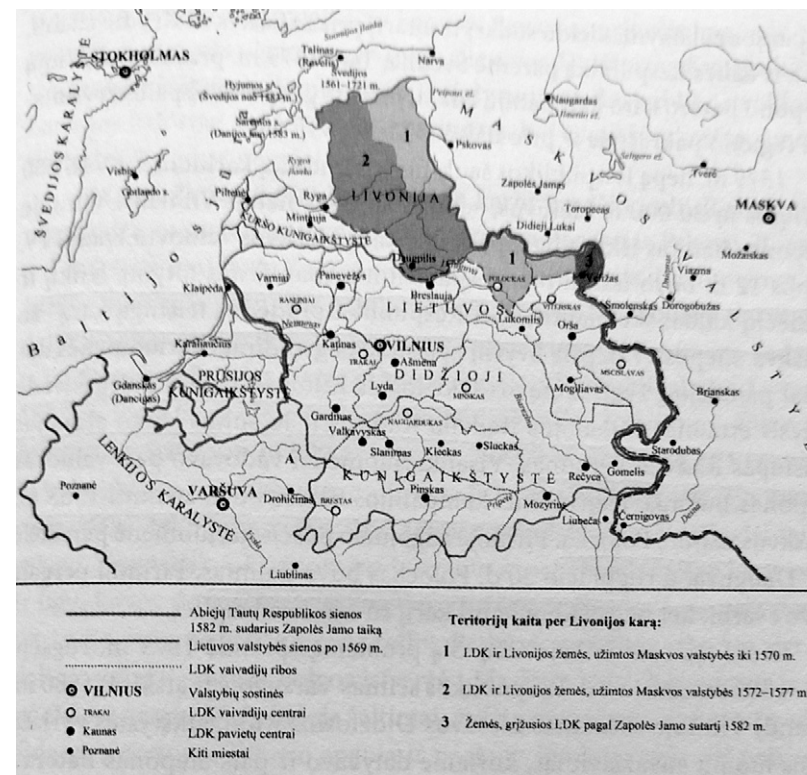
kų šlėktos šauktiniais sukonstruota Abiejų Tautų Respublikos monarchijos valdovo ir vykdomosios valdžios piramidė, sumaišyta su šlėktišku parlamentarizmu ir karaliaus rinkimais, yra neveiksmingas valstybės valdymo darinys, vedantis jos degradacijos link ir negebėjimo apsaugoti šalies, visuomenės nuo užsienio valstybių kišimosi į valstybės ir visuomenės gyvenimą.

Istorija rodo, kad Radvilų ir Chodkevičių šeimų politika, ginant Lietuvos valstybingumą, buvo sėkminga. Lietuvos atstovai, vadovaujami Jono Chodkevičiaus, po sunkių derybų su lenkais 1975 m. gruodžio 14 d. išrinktą Abiejų Tautų Respublikos valdovą-karalių Steponą Batorą 1576 m. birželio 29 d. paskelbė Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Prieš tai, birželio 29 d., Steponas Batoras specialiuoju raštu pripažino, kad Abiejų Tautų Respublika yra Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – dviejų lygiateisių ir savarankiškų valstybių federacija. Nors ne visi jo pažadai buvo įvykdyti, tai jo raštai padėjo jungtinėje valstybėje suformuoti savarankišką, juridškai lygiateisį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės statusą.

Stepono Batoro valdymo laikotarpį galima priskirti prie vieno iš sėkmingiausių pounijinių laikotarpių. Pirmasis jo vadovaujamas karo žygis prasidėjo 1579 m. liepos 12 d., paskelbus karą Maskvos valdovui Ivanui IV, siekiant susigrąžinti 1563 m. Maskvos užimtą Polocką. Šiame žygyje Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė sutelkė apie 30 000 karių, kuriuos vedė Mikalojus Radvila Rudasis, jo sūnus lauko etmonas Kristupas Radvila Perkūnas ir Jonas Chodkevičius, miręs žygio metu, 1579 m. rugpjūčio 4 d. Dvidešimt penkerius metus trukęs Livonijos karas baigėsi 1582 m. spalio 22 d. Varšuvoje Stepono Batoro patvirtinta 10 metų paliaubų sutartimi. LDK atgavo Polocką, kitus miestus ir žemes, Ivanas IV atsisakė bet kokių pretenzijų Livonijoje, tačiau šiaurinė Livonijos dalis atiteko ją užėmusiai Švedijai.

1585 m. ATR Seime sutelkta lenkų bajorijos opozicija pareiškė, kad ji prieštarauja visai valdovo Stepono Batoro, jo dvaro politikai, ir tokiu būdu sužlugdė karaliaus ambicingus siekius pertvarkyti Vidurio Rytų Europos karinę ir politinę situaciją Respublikos naudai. 1586 m. gruodžio 12 d. Gardine mirė ATR valdovas Steponas Batoras. Nauji 1587–1588 m. rinkimai parodė, kad Lenkijos ir Lietuvos politinės jėgos tebėra susipriešinusios.

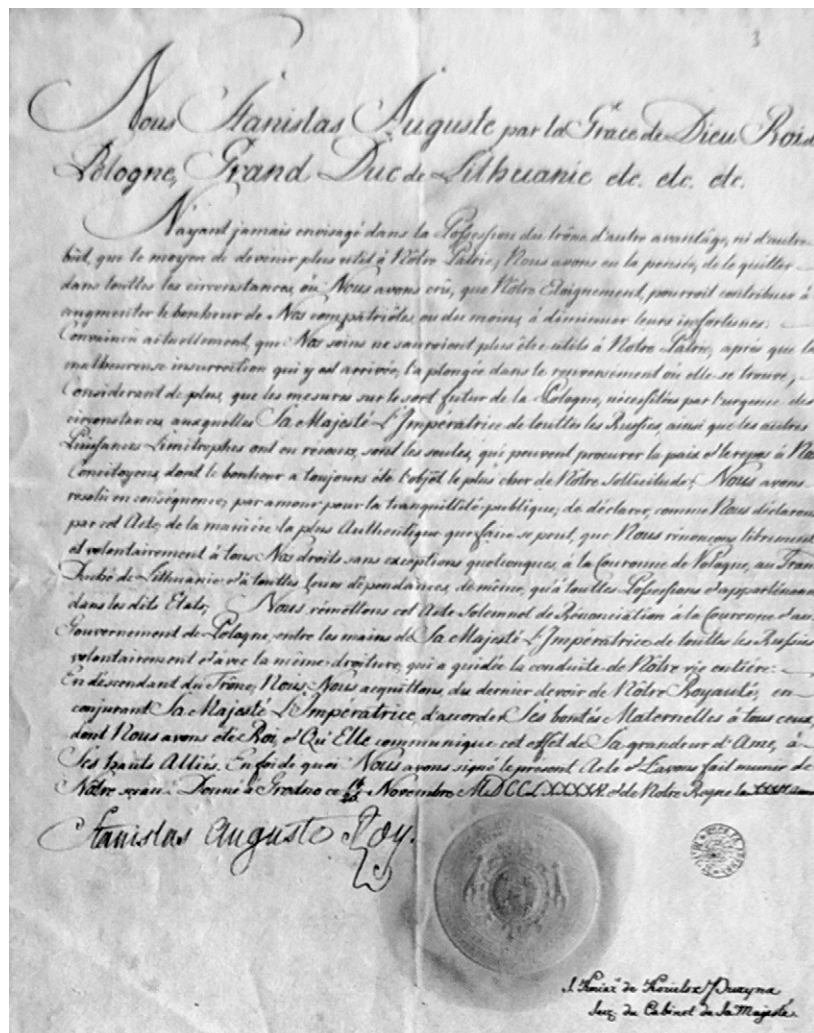
Kaip ir 1576 m., į ATR sostą išrinkti du pretendentai: Zigmantas Vaza, Švedijos karaliaus Jono III sūnus, ir Maksimilijonas Habsburgas – Šv. Romos imperatoriaus Maksimilijono II sūnus. Todėl Zigmantui Vazai pergalę rinkimuose teko įtvirtinti 1588 m. sausio 24 d. karo mū-

10 pav. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė Stepono Batoro valdymo laikais (LII V 263)

šyje su Maksimilijono Habsburgo daliniais. 1588 m. prasidėjo Abiejų Tautų Respublikos istorijos laikotarpis – Vazų (švedų) dinastijos, kilme susijusios su Jogailaičiais, valdymas, atvedęs į nesibaigiančius vidaus, išorės ir dinastinius Švedijos karus, įtraukiant į juos ir Abiejų Tautų Respubliką.

Tarpuvaldžiai aiškiai rodė, kad Abiejų Tautų Respublikos valdymo forma ir santvarka, valstybės pagrindai netvirtai. Tačiau visų pirma to meto Lenkijos visa aukštosios visuomenės dalis, įskaitant Karūnos tarybą su karaliumi ir jo dvaru, žvelgdama į ateitį gyveno ir vadovavosi Lenkijos dinastinės monarchijos tradicijomis, gramzdinusiomis Abiejų Tautų Respubliką į vis didesnę šlėktų išgalėjimą, vedusį į visuotinę anarchiją ir valstybės žlugimą. Valstybė laiku neišsiugdė iškilų asmenybių, galėjusių burti ir kurti vykdomosios valdžios aparatą, nebuvo sukurtos atitinkamos tokių žmonių ugdymo formos ir būdai. Valstybė buvo apsupta priešingų valstybių ir 1697–1763 m. virto Sakų, o 1764–1795 m. – Rusijos protektoratu.

11 pav. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Stanislovo Augusto Poniatovskio aktas, kuriuo jis atsisako sosto (*Lietuva senuosiuose šaltiniuose*, 2009, Vilnius, p. 151)

Normanas Daviesas 1981 m. parašė dviejų tomų Lenkijos istoriją, abu tomus pavadino *Dievo žaislas: Lenkijos istorija* (Norman Davies, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998–2002). Pirmajame tome „Nuo seniausių laikų iki 1795 metų“ tilpo ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos dalis. Normanas Daviesas, tai vienas žymiausių pasaulyje britų istorikas, kuris, anot Antano Kulakausko, su švelnia ironija atskleidžia jų [nacionalistų] tiek intelektualinį, tiek moralinį ribotumą.

Mano galva, tai vertingas istorijos pasakojimo veikalas, parašytas vakarietiška maniera. Pratarmėje lietuviškam leidimui 1997 m. lapkritį Normanas Daviesas rašo: *Šiandien Lenkija ir Lietuva yra laisvos valstybės, geros kaimynės ir lygios partnerės. Didžioji dalis problemų, kurios kadaise lėmė konfliktus ir nesusipratimus, išnyko...*

Naujojoje, nugalėjusioje imperializmą, totalitarizmą bei tautinius nesutarimus ir konkurenciją Europoje jos tai gali padaryti sušilaikiusios ir palankiai nusiteikusios viena kitos atžvilgiu... Istorija ne visada esti malonus pasiskaitymas – bent jau Vidurio bei Rytų Europoje. Bet praeities klaidų, tragedijų, kaip, beje, ir šlovingų įvykių, žinojimas gali tik sustiprinti poreikį bendradarbiauti.

Popiežius Jonas Paulius II 1978 m. gegužės 3 d. sakdamas savo paskutinį pamokslą Krokuvoje kalbėjo: *...kiekvienas mūsų turime palikimą, kurį sukrovė ankstesnės kartos, ankstesni amžiai, perteikę mums triumfą ir nesėkmes, palikimą, kuris kuo toliau, tuo giliau leidžia šaknis ir per kiekvieną iš mūsų augina naujus želmenis. Be šio palikimo mes negalime gyventi. Tai – mūsų siela. Būtent šiuo palikimu, kuris vadinamas Tėvyne ar Tauta, mes ir gyvi.*

Šaltiniai

1. Alekna, D. 2024. Ptolemajo sūdinai prie Dunojaus ir Vyslos: bendrumų paieškos. *Lituanistica*, Nr. 2(136), p. 79–98.
2. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*. 1996. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
3. *Biblijos vertėjas Jonas Bretkūnas*. Sudarytojos: Ona Aleknavičienė, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus ir dizaino studija, 2002.
4. Dusbargietis, P. *Prūsijos žemės kronika*. Parengė R. Batūra. 1985. Vaga.
5. Frenkelis, E. 1969. *Baltų kalbos: jų tarpusavio santykiai ir santykiai su kitomis indoeuropiečių kalbomis; (baltų kalbotyros įvadas)* [vertė ir komentarus parašė S. Karaliūnas]. Vilnius, p. 101–109.
6. *Genties kultūra laidosenos duomenimis. Kuršiai*. Baltų archeologijos paroda. Katalogas, 2009.
7. Jordanas. 2017. *Apie getų kilmę ir žygius*. Komentarus parengė Darius Alekna. Žara.
8. Karaliūnas, S. 2004, 2005. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose*. I, II. Lietuvių kalbos institutas. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
9. *Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Lietuvos istorijos institutas; parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sekretorius), Rimvydas Petrauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.
10. *Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose*. Vilnius, 2009.
11. *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. I, II. Vilnius, 1955, 1965.
12. *Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai, I dalis. Sankt Peterburgo konvencijos*. Sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė. Lietuvos istorijos institutas. Versus aureus, 2008.

13. *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*. Vilnius, 1988; Meilus, E. *Lietuvos miestų, miestelių steigimo ir turgų bei prekybės privilegijos (XVII a. antroji pusė – XVIII a.)*.
14. Valikonytė, I., Lazutka, S., Gudavičius, E. 2001. *Pirmasis Lietuvos Statutas*. Vaga.
15. Jučas, M. 2002. „Lietuvos metraščiai ir kronikos“, in: *Aidai*.
16. *Lietuvos užsienio politikos dokumentai XIII–XVIII a. 1385 m. rugpjūčio 14 d. KRĖVOS AKTAS*. Sudarė J. Kiaupienė. Vilnius, 2002.
17. Petrauskas, R. 2003. *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a. Sudėtis – Struktūra – Valdžia*. Aidai.

Literatūra

1. Antanavičius, D. 2006. *Lietuvio bajoro Dešimtmetis Livonijos karas (1610 m.) ir jo autorius*. Vilnius: Žara.
2. Austėjus, B. 2005. *Humanitarinių civilizacijų plėtra – žmonių ir gamtos atgaiva*. Vilnius.
3. Baoder, R. 2012. *Pinigų socializmas. Naujosios pasaulinės depresijos tikrosios priežastys*. LLRI.
4. Baranauskas, T. 2000. *Lietuvos valstybės ištakos*. Monografija. Vilnius: Vaga.
5. Basanavičius, J. 1970. *Rinktiniai raštai*. Vilnius.
6. Beresnevičius, G. 2003. *Vilkų guolis*. Vilnius.
7. Bianchi, M. (Alberto Vimina). 2004. *Trumpas pasakojimas apie Lietuvos ir Lenkijos karą su Maskva XVII a. viduryje*. Iš senosios italų kalbos vertė Guido Michelini. Komentarų parašė Antanas Tyla. Sudarė Vydas Dolinskas. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus.
8. Bliujienė, A. 2007. *Lietuvos priešistorės gintaras*. Vilnius: Versus aureus.
9. Bliujienė, A. 2013. *Lietuvos archeologija, III. Romėniškasis ir tautų krautymosi laikotarpiai*. Klaipėda.
10. Bučys, A. 2012. *Seniausiosios lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*. Vilnius: Versus aureus.
11. Bučys, A. 2019. *Lietuvių karaliai ir Lietuvos karalystė de facto ir de jure Viduramžių Europoje*. Vilnius.
12. Bučys, A. 2021. *Lietuvos masonai ir 1791 m. gegužės 3-osios konstitucijos įstatymo pataisos (1791 10)*. Flavija; Vilnius.
13. Būga, K. *Rinktiniai raštai*. 1958–1962. Sudarytojas Z. Zinkevičius, t. I, II, III. Vilnius.
14. Būtėnas, P. 1962. *Jolva – Sūduva*. Bostonas.
15. Cynarski, S. 2007. *Žygimantas Augustas*. Vilnius.
16. Čepėnas, P. 1977. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, 2.
17. Čepienė, I. 2008. *Lietuvių etninė kultūra. Raidos įžvalgos*. Vilnius.
18. *Dabartinės Lietuvos kultūros raidos tendencijos: vertybiniai virsmai: [straipsnių rinkinys]*. Kultūros, filosofijos ir meno institutas. Sudarytoja R. Žiliukaitė. Vilnius: kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2007.
19. Daugnora, L., Girininkas, A. 2004. *Rytų Pabaltijo bendruomenių gyvenimas XI–II tūkst. pr. Kr.*
20. Daugudis, V. *Kumelių piliakalnio tyrinėjimų reikšmė senųjų baltų genčių praeities pažinimui*.
21. Daujotytė, V., Šliogeris, A., Žulkus, V., Mikelėnas, V. 2016. *Nerimas: svarbiausių humanitarinių ir socialinių grėsmių bei jų pasekmių įžvalgos*. Vilnius.
22. Daukantas, S. *Raštai*.

23. Daukantas, S. 1984. *Vertimai ir sekimai*.
24. Davies, N. 2002. *Dievo žaislas. Lenkijos istorija*, t. I, II, Vilnius.
25. Davies, N. 2002. *Europa. Istorija*. Vaga.
26. Dubonis, A. 2009. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas 1268–1282*. Vilnius: LII leidykla.
27. Dundulienė, P. 1982. *Lietuvių etnografija*. Vilnius.
28. Dundulienė, P. 1990. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. Vilnius.
29. Dundulis, B. 1960. *Lietuvių kova dėl Žemaitijos ir Užnemunės XV amžiuje*. Vilnius.
30. Dundulis, B. 1971. *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius.
31. Dundulis, B. 1982. *Normanai ir baltų kraštai IX–XI a.* Vilnius.
32. Eidintas, A. 2008. *Istorija kaip politika. Istorijos raidos apžvalgos*. Vilnius: Versus aureus.
33. Fox, R. L. 2006. *Pagonys ir krikščionys. Viduržemio pasaulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo*. Vilnius: Aidai.
34. *Gediminaičiai*. Enciklopedinis žinynas. 2005.
35. *Gedimino laiškai*. Lietuvos istorijos institutas. Parengė S. C. Rowell. Vaga, 2003.
36. Gelžinis, M. *Mūsų gimtinė Mažoji Lietuva*.
37. Gimbutienė, M. 1985. *Baltai priešistoriniais laikais. Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas.
38. Gimbutienė, M. *Senoji Europa*.
39. Gimbutienė, M. *Rytprūsių ir Vakarų Lietuvos priešistorinės kultūros apžvalga*.
40. Ivinskis, Z. *Lietuvos istorija*.
41. Ivinskis, Z. *Vytautas Didysis*.
42. Ivinskis, Z. 1962. *Grigalius Valavičius ir Lietuvos didikų girių sunykimo priežastys*.
43. Jakštas, J., Ivinskis, Z., Sužiedėlis, S., Šapoka, A., Šležas, P. *Jogaila*.
44. Janulaitis, A. 1928. *Užnemunė po Prūsais 1795–1807*. Kaunas.
45. Jonynas, I. *Lietuvos didieji kunigaikščiai*.
46. Jovaiša, E. 2013. *Aisčiai. Kilmė I*. Vilnius.
47. Jovaiša, E. 2014. *Aisčiai. Raida II*. Vilnius.
48. Jučas, M. 1991. *Žūstančios valstybės testamentas*. MG, Nr. 5, p. 4.
49. Jučas, M. 1999. *Žalgirio mūšis*. Vilnius: Baltos lankos.
50. Jučas, M. 2009. *Lietuvos ir Lenkijos unija*. Vilnius.
51. Jurginis, J. 2009. *Gedimino palikuonė – Švedijos karalienė. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės studija*. Vilnius: Briedis.
52. Karaliūnas, S. 2015. *Baltų etnonimai*. Monografija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
53. Kiaupa, Z. 2006. *Lietuvos kultūros vertybių kelionės iki 1990 m.: praradimai ir sugrįžimai*.
54. Kiaupienė, J. 2003. „Mes, Lietuva“. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija XVI a. (Viešasis ir privatus gyvenimas)*. Lietuvos istorijos institutas. Vilnius: Kronta.
55. Kiaupienė, J. 2020. *1569 metų Liublino unija ir Lietuva*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
56. Kučinskas, A. 1938/1988. *Kęstutis*. Mokslas.
57. Kulikauskas, P. *Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiuje*.
58. Kundrotas, M. 2009. *Tauta amžių kelyje. Tautinės pasaulėžiūros gairės ir tautinis judėjimas Lietuvoje*. Monografija. Vilnius.

Kęstutis Subačius

59. Kuolys, D. 2022. *Apie Respubliką. Iš archyvų ir ambonų*. Odilė.
60. Modzelewski, K. 2007. *Barbarų Europa*. Mintis.
61. Nikžentaitis, A. *Valstybė ir atmintis. Atminties kultūros ir jų reguliavimo būdai Lietuvoje*.
62. Radžvilas, V. 2018. *Kiek kartų gali atgimti tauta?* Valstybingumo studijų centras, Vilnius.
63. Radžvilas, V. 2024. *Istorija kaip tautų teismas*. Valstybingumo studijų centras.
64. Rakutis, V., Petrauskaitė, Ž. 2024. *Karai ir taikos. Nuo seniausių laikų iki dabarties*. Alma littera, Vilnius.
65. Rubavičius, V. 2014. *Vėluojanti savastis*. Vilnius.
66. Rutherford, A. 2021. *Trumpa žmonijos istorija. Mūsų genuose įrašyti pasakojimai*. Tyto alba: Vilnius.
67. Samas, A. 1997. *Žemėlapiai ir jų kūrėjai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

KĘSTUTIS SUBAČIUS (g. 1937 m. Lazdijuose) – verslininkas, istorikas, kultūros ir švietimo veikėjas. Savo pavardės šaknis kildina iš sėlių žemės, pietinės jos atšakos – Sūduvos.

Kęstutis Subačius buvo Sūduvos–Suvalkijos regiono etninės kultūros globos tarybos narys, yra Sūduvos krašto mokslo, istorijos ir kultūros draugijos narys ir vienas iš jos steigėjų, Sūduvos krašto istorijos mylėtojų klubo narys.

Parašė dvidešimt knygų, tarp jų: 2006 m. – *Sūduvos kraštas nuo priešistorinių laikų iki XX a. III dešimtmečio*, 2009 m. – *Marijampolės miestas: priešistorė, miesto ištakos, istorija, mintys, kūrėjai*, 2012 m. – *Sūduvių protėvių dvasinis testamentas*, 2016 m. – *Sūduvos kraštas Didžiojo karo ugnyje ir Lietuvos valstybės nepriklausomybės aušrose*. 2021 m. už Skuodo krašto ir miesto istorijos knygą gavo Simono Daukanto premiją. 2024 06 01 už nuopelnus Skuodo kraštui, jo kultūrai suteiktas Skuodo rajono garbės piliečio vardas. Paskelbė per 25 straipsnius miesto plėtotės, statybos, kultūros ir istorijos temomis.

Marijampolės miesto keturių parkų kūrimo darbų iniciatorius. Sūduvos krašto monumento devizo „Tautai ir Kalbai“ Marijampolėje autorius.

JŪRATĖ ČIRŪNAITĖ

1567 METŲ LDK KARIUOMENĖS SURAŠYMO GARDINO TOTORIŲ VĖLIAVA: REGISTRAS, ŽIRGAI, GINKLUOTĖ

XVI a. vyko trys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės surašymai – 1528 metų, 1565 metų ir 1567 metų. Visuose surašymuose, be LDK bajorų, įrašyti ir kariuomenėje tarnavę teisėmis bajorams artimi totoriai. 1567 metų totorių registras vadinasi *Пописъ Татаръ домовыхъ Великого князства Литовъского* (Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės naminių totorių surašymas). Jį sudaro šešios vėliavos¹. Pirmoji – *Хоружество Городенское. Хоружимъ Магметъ Уланъ Юхновичъ* (Gardino vėliava. Vėliavininkas – Magmetas ulanas², Juchno sūnus). Antroji – *Хоружество Магметя Якубовича стягу Нойманского повету Виленского и Ошменского* (Naimanų dalinio³ Vilniaus ir Ašmenos pavietų Magmeto, Jakubo sūnaus, vėliava). Trečioji – *Хоружество Мортузы Олишкевича стягу Мерешлянского повету Виленского* (Mortuzos, Oliškos sūnaus, Merešlėnų dalinio Vilniaus pavieto vėliava). Ketvirtoji – *Хоружество Ялоурское повету Виленского. Хоружимъ Абдрухманъ Войничъ* (Vilniaus pavieto Jalairų [dalinio] vėliava. Vėliavininkas Abdruchmanas, Voinos sūnus). Penktoji – *Хоружество стягу Ордынского, повету Новогородского. Хоружимъ Сеит-Манцеръ Касымовичъ* (Ordos dalinio Naugarduko pavieto vėliava. Vėliavininkas – Seit-

¹ Vėliava čia suprantama kaip geografinis karinio būrio, sudaryto iš visuotinio šaukimo metu pašauktų totorių, pavadinimas. Vėliavos pavadinime atsispindi iš anksto nužymėta karių rinkimosi vieta.

² Ulanas – kraujo kunigaikštis, Čingischano giminės narys (Kričinskis 1993: 73).

³ Dalinis čia suprantamas kaip gentinės totorių grupės, atvykusios iš Aukso Ordos, karinio būrio pavadinimas.

Manceras, Kasymo sūnus). Šeštoji – *Хоружество Айсы Азаровича повету Троцкого* (Aisos, Azaro sūnaus, Trakų pavieto vėliava).

Šio straipsnio objektas – 1567 m. LDK kariuomenės surašymo Gardino totorių vėliava. Jos registre asmenvardžiais įrašyti 126 žemės valdų savininkai – 125 vyrai ir 1 moteris. Iš jų 124 vyrai ir moteris išruošė žirgus kariuomenei, vienas vyras neišruošė. Nenurodant asmenvardžių įrašytas vienas žemės savininkas vyras (asmenvardžiais užrašytas jo sūnus), taip pat teigiama, kad penkių žemės savininkų moterų, kurių asmenvardžiai nenurodyti, sutuoktiniai (jie užrašyti su asmenvardžiais) iš savo žmonių žemės valdų pristatė žirgus.

Straipsnio citatos yra metrikuotos: po citatos skliaustuose nurodytas šaltinio puslapis.

REGISTRO STRUKTŪRA

Registras buvo surašytas 1567 metais per 11 surašymo dienų, nuo liepos 16 dienos iki spalio 16 dienos. Per dieną buvo surašomas skirtingas įrašų su totoriais, išruošusiais žirgus su raiteliais, skaičius – nuo 1 iki 85, vidutiniškai 11,4 įrašo per dieną.

Liepos 16 diena (*Месяца июля 16 дня*). Yra 20 įrašų. Juose – 19 žirgus išruošusių totorių vyrų, tarp jų vėliavininkas. Iš jų vienas vyras užrašytas du kartus, nes išruošė žirgus iš dviejų valdų – savo ir žmonos. Visi vyrai užrašyti asmenvardžiais. Yra siunčiami du sūnūs (vienas užrašytas vardu, kito asmenvardžiai nenurodyti). Taip pat yra vienas siunčiamas tarnas, turbūt ne totorius, užrašytas vardu. Totorių, užrašytų su asmenvardžiais, yra 21. Išruošti 28 žirgai ir kiti joti skirti arkliai, iš jų 14 žirgų (*конь*), 4 žemaūgiai žirgai (*коникъ*), 10 kumelių (*кляча*). Vienas asmuo išruošė 5 žirgus, vienas – 2, kiti – po vieną. Taip pat vyko vienas totorius pėstininkas (*пеиѣ*). Išruošti 28 raiteliai buvo ginkluoti šiais ginklais: saidokais (*сагайдакъ*) – 23, kardais (*сабля*) – 13, ragotinėmis (*рогати́на*) – 15, lanksčiaisiais šarvais (*панцеръ*) – 8, kardokšniais (*кордъ*) – 7, šalmais (*пылбица*) – 5, kirviu (*секерка*) – 1, kalaviju (*мечъ*) – 1. Pėstininkas buvo ginkluotas kirviu.

Rugpjūčio 1 diena (*Месяца августа 1 дня*). Yra 2 įrašai. Juose – 2 žirgus išruošę totoriai vyrai, tarp jų – vėliavos maršalas, abu užrašyti su asmenvardžiais. Siunčiami 7 tarnai, užrašyti nenurodant asmenvardžių. Totorių, užrašytų su asmenvardžiais, yra 2. Išruošti 7 žirgai ir kiti joti skirti arkliai, iš jų 5 žirgai (*конь*), 2 žemaūgiai žirgai (*коникъ*). Vienas asmuo išruošė 4 žirgus (3 iš savo tėviškės, vieną iš žmonos valdos), kitas (sergantis) išruošė 2 žemaūgius žirgus ir vieną žirgą.

Išruošti 7 raiteliai buvo ginkluoti šiais ginklais: saidokais (*сагайдакъ*) – 7, kardokšniais (*кордъ*) – 7, lanksčiaisiais šarvais (*панцеръ*) – 4, šalmais (*пылбица*) – 4.

Rugpjūčio 19 diena (*Месяца августа 19 дня*). Yra 3 įrašai. Juose – 3 žirgus išruošę totoriai vyrai. Iš jų 2 užrašyti su asmenvardžiais, vieno, aklo ir siunčiančio sūnų, asmenvardžiai nenurodyti. Asmenvardžiais užrašytas siunčiamas sūnus. Su asmenvardžiais užrašyti 3 totoriai. Išruošti 4 žirgai ir kiti joti skirti arkliai, iš jų 3 žirgai (*конь*) ir viena kumelė (*кляча*). Vienas asmuo išruošė 2 žirgus, kiti du – po vieną (žirgą ir kumelę). Išruošti 4 raiteliai buvo ginkluoti šiais ginklais: saidokais (*сагайдакъ*) – 4, kardais (*сабля*) – 3, ragotine (*рогати́на*) – 1.

Rugpjūčio 20 diena (*Месяца августа 20 дня*). Yra 85 įrašai. Juose – 86 žirgus išruošę totoriai, iš jų 85 vyrai ir 1 moteris (du akli asmenys yra kartu išruošę vieną žirgą). Tarp įrašytų asmenų – du atamanai⁴ ir vienas atamano sūnus. Dar minimi 4 siunčiami į kariuomenę giminaičiai totoriai, 2 siunčiami tarnai, 2 siunčiami vaikai (*детина*) – jie visi užrašyti nenurodant asmenvardžių. Taip pat minimi 7 siunčiami asmenys su krikščioniškais asmenvardžiais. Vienas asmuo (atamanas) užrašytas du kartus: vieną kartą – atvedęs žirgą už save, kitą kartą – už moterį totorę. Iš viso totorių, užrašytų su asmenvardžiais, yra 97 (96 vyrai ir 1 moteris). Išruošti 85 žirgai ir kiti joti skirti arkliai, iš jų 27 žirgai (*конь*), 11 žemaūgių žirgų (*коникъ*), 47 kumelės (*кляча*). Išruošti 85 raiteliai buvo ginkluoti šiais ginklais: saidokais (*сагайдакъ*) – 85, kardais (*сабля*) – 78, kirviais (*секерка*) – 10, kardokšniais (*кордъ*) – 4, kaftanais (*кафтанъ*) – 4, ragotinėmis (*рогати́на*) – 2, lanksčiaisiais šarvais (*панцеръ*) – 2, šalmu (*пылбица*) – 1.

Rugpjūčio 21 diena (*Месяца августа 21 дня*). Yra 2 įrašai, juose – 2 žirgus išruošę su asmenvardžiais užrašyti totoriai vyrai. Vienas iš jų aklas (už jį išruošė kitas totorius, kuris buvo užrašytas rugpjūčio 20 dieną). Dar minimas be asmenvardžių užrašytas tarnas. Totorių su asmenvardžiais – 2 (neskaičiuojant rugpjūčio 20 dieną užrašyto asmens). Išruoštos 2 kumelės (*кляча*) ir 2 raiteliai. Jų ginklai: saidokas (*сагайдакъ*) – 1, kardas (*сабля*) – 1, ragotinė (*рогати́на*) – 1, kardokšnis (*кордъ*) – 1.

Rugpjūčio 29 diena (*Месяца августа 29 дня*). Yra 2 įrašai, kuriuose su asmenvardžiais užrašyti 2 žirgus išruošę totoriai vyrai. Išruošti 2 žirgai ir kiti joti skirti arkliai, iš jų vienas žemaūgis žirgas (*коникъ*) ir viena kumelė (*кляча*). Išruošti 2 raiteliai, kurie turėjo

⁴ Atamanas – vėliavos arba dalinio totorių kazokų būrio vadas (Kričinskis 1993: 68).

šiuos ginklus: saidokus (*сагайдак*) – 2, kardą (*сабля*) – 1, kardokšnij (*корд*) – 1, kaftaną (*кафтан*) – 1.

Rugsėjo 2 diena (*Месяца сентебра 2 дня*). Yra 1 įrašas, kuriame su asmenvardžiais užrašytas vienas kumelę (*кляча*) išruošęs totorius vyras. Buvo išruoštas vienas kardu (*сабля*) ginkluotas raitelis.

Rugsėjo 13 diena (*Месяца сентебра 13 дня*). Yra 6 įrašai, kuriuose su asmenvardžiais užrašyti 6 žirgus išruošę totoriai vyrai. Išruošti 6 žirgai ir kiti joti skirti arkliai, iš jų 1 žirgas (*конь*), 2 žemaūgiai žirgai (*коник*), 3 kumelės (*кляча*). Išruošti 6 raiteliai. Jų ginklai: kardai (*сабля*) – 6, saidokai (*сагайдак*) – 5, kirviai (*секерка*) – 2.

Rugsėjo 15 diena (*Месяца сентебра 15 дня*). Yra 1 įrašas, kuriame su asmenvardžiais užrašytas kumelę (*кляча*) ir raitelį išruošęs totorius vyras. Raitelio ginklas – kardas (*сабля*).

Rugsėjo 17 diena (*Месяца сентебра 17 дня*). Yra 1 įrašas, kuriame su asmenvardžiais užrašytas kumelę (*кляча*) ir raitelį išruošęs totorius vyras. Raitelis buvo ginkluotas saidoku (*сагайдак*) ir kardu (*сабля*).

Spalio 16 diena (*Месяца октебра 16 дня*). Yra 3 įrašai. Juose – trys su asmenvardžiais užrašyti žirgus išruošę totoriai vyrai, tarp jų rotmistras. Išruošti 9 žirgai (*конь*), 3 iš jų su raiteliais, 6 atsarginiai. Raiteliai ginkluoti šiais ginklais: saidokais (*сагайдак*) – 3, kardais (*сабля*) – 3, ragotinėmis (*рогатина*) – 2, lanksčiaisiais šarvais (*панцерь*) – 1.

ŽIRGAI IR KITI JOTI SKIRTI ARKLIAI

Buvo išruošti 146 žirgai ir kiti joti skirti arkliai⁵. Iš jų žirgų (*конь*) išruošta 50 (34,2 proc.). Žemaūgių žirgų (*коник*) išruošta 20 (13,7 proc.). Kastruotų eržilų (*конь валах*) išruošta 9 (6,2 proc.). Kumelių (*кляча*) išruošta daugiausia – 67 (45,9 proc.)⁶. Žirgų ir kitų joti skirtų arklių dažniausiai išruošdavo po vieną nuo asmens. Kai kurie asme-

nys, priklausomai nuo turimų žemės valdų dydžio, išruošdavo daugiau. Vienas asmuo išruošė penkis žirgus, vienas – tris, vienas – du (visi: *конь*). Vienas asmuo išruošė penkis kastruotus eržilus, vienas – keturis (visi: *кони валахи*). Vienas asmuo išruošė tris skirtingus žirgus: du žemaūgius – *коники 2* ir vieną standartinį – *коня*. Vienas asmuo iš dviejų valdų (savo ir žmonos) išruošė vieną žemaūgį žirgą (*коник*) ir vieną kumelę (*кляча*). Du akli asmenys dviese išruošė vieną kumelę (*кляча*) nuo dviejų dūmų. Vienas asmuo, turėjęs išruošti žirgą, jo neišruošė, o į kariuomenę ėjo pėstininku (*пеши*).

Žirgai surašyme žymimi *конь, кони 2, коней 3, коней пять* „penki žirgai“, *конь добръ* „geras žirgas“, *кони 2 зброй*. „du ginkluoti žirgai [su raiteliais]“, *три кони без брои* „trys neginkluoti žirgai [be raitelių]“. Kastruoti eržilai žymimi *коней 5 валахи, коней 4 <...> кони добри валахи* „4 žirgai <...> geri kastruoti eržilai“. Žemaūgiai žirgai žymimi *коник, коники 2*. Kumelės žymimos *кляча, на клячи*.

140 išruoštų žirgų turėjo ginkluotus raitelius, šeši žirgai buvo atsarginiai (prie jų ginkluotė nenurodyta)⁷.

Žirgų kokybės ir karių turimų ginklų kiekio santykis. Yra ryšys tarp išruoštų žirgų kokybės ir raitelių turimų ginklų kiekio – kuo didesnę ginklų komplektą turėjo raiteliai, tuo santykinai didesnis buvo jų gerųjų žirgų (*конь* arba *конь валах*)⁸ kiekis: raiteliai su vienos dalies ginkluote žirgų arba kastruotų eržilų turėjo 14,3 proc. (1 iš 7), su dviejų dalių ginkluote – 28,1 proc. (27⁹ iš 96), su trijų dalių ginkluote – 55,6 proc. (15 iš 27), su keturių dalių ginkluote – 100 proc. (6¹⁰), su penkių dalių ginkluote – 100 proc. (4). Žemaūgių žirgų (*коник*) tarp raitelių, turinčių vienos, keturių ir penkių dalių ginkluotę, nebuvo, tarp turinčių dviejų dalių ginkluotę jų buvo 14,6 proc. (14 iš 96), tarp turinčių trijų dalių ginkluotę jų buvo 22,2 proc. (6 iš 27). Kumelių (*кляча*) tarp raitelių, turinčių vienos dalies ginkluotę, buvo 85,7 proc. (6 iš 7), tarp turinčių dviejų dalių ginkluotę jų buvo 57,3 proc. (55 iš 96), tarp turinčių trijų dalių ginkluotę jų buvo 22,2 proc. (6 iš 27), tarp turinčių

⁵ Po Gardino totorių vėliavos surašymu nurodyta: *Сума стягу Городенского вышей описаного Улана Юхновича коней 147* „Aukščiau aprašytos [vėliavininko] ulano, Juchno sūnaus, Gardino vėliavos žirgų suma – 147“. Nurodyta vienu žirgu daugiau, negu galima suskaičiuoti iš užrašymų 1915 m. publikuotame šaltinio leidime, iš kuriorinkta medžiaga šiam tyrimui. Gali būti, kad renkant knygos tekstą vienas iš įrašų nebuvo įtrauktas.

⁶ Galima palyginti su 1565 m. LDK kariuomenės surašymo Gardino totorių vėliava. Žirgų ir kitų joti skirtų arklių buvo 25. Iš jų žirgų (*конь*) buvo 20 (80 proc.), kastruotų eržilų (*мерын*) buvo 5 (20 proc.). 1565 m. surašyme Gardino vėliavai atstovavo mažesnis raitelių skaičius, bet jų žirgai buvo aukštesnės kokybės negu gausiame 1567 m. surašyme.

⁷ Pvz., nė vieno ginkluoto raitelio nenurodyta prie trijų žirgų, kuriuos išruošė vienas kilmingas asmuo, ulanas, užrašytas spalio 16 dieną: *Шагунъ Уланъ Ахметевичъ ставилъ коней 3, который почотъ дозволитъ ему панъ гетманъ при роте своей мети* „Šagunas ulanas, Achmeto sūnus, išruošė tris žirgus, kurių palydą jam leido turėti ponas etmonas savo kuopoje“.

⁸ Edvardas Gudavičius, rašydamas apie žirgus 1567 m. LDK kariuomenės surašyme, tuos, kurie užrašyti *коник* ir *кляча*, laikė blogesniais, o tuos, kurie užrašyti *конь*, laikė geresniais (Gudavičius 1992: 89–91).

⁹ Iš 27 – 5 kastruoti eržilai.

¹⁰ Iš 6 – 4 kastruoti eržilai.

keturių ir penkių dalių ginkluotę jų nebuvo iš viso. Geresnė išruošų žirgų kokybė ir didesnis raitelio turimų ginklų kiekis liudija geresnę juos išruošusių asmenų materialinę padėtį.

Valdos, iš kurių išruošti žirgai. Dalyje įrašų pasitaiko vienokios ar kitokios informacijos apie valdas, iš kurių išruošti žirgai ir kiti joti skirti arkliai. Yra 35 įrašai, kuriuose nurodyta, kad žirgas išruoštas iš dūmo (kiemo: *з дыму* – 1360 ir kt.) ir vienas įrašas – iš dviejų dūmų (*з двоухъ дымовъ* – 1356). Trijuose įrašuose žirgas išruoštas iš tėviškės (*з отчизны* – visi 1358), viename įrašė – iš tėvonijos (*з ыменя отчизного* – 1355), viename įrašė – iš savo dvarų (*з ымений своихъ* – 1360). Yra penki įrašai, kuriuose žirgai išruošti iš žmonos dvaro, dvarelį, namų (*з женнего имения* – 1357, *з дому женнего* – 1355, *з женнего [ыменя]* – 1355, *з женнего именичка* – 1356, *з ыменя женнего* – 1355/1356). Yra 10 įrašų, kuriuose minimi vietovardžiai (viename įrašė – 2 vietovardžiai, trijuose nurodomi vietovardžiai kituose pavietuose): iš Lososnos (*з Лососны* – abu 1359) – 2 įrašai, iš Lososos¹¹ kaimo (*з села Лососсы* – 1360) – 1 įrašas, iš Lososnos ir Demidkovo (*з Лососны а з Демидкова* – 1356) – 1 įrašas, iš Rodūnios (*отъ Радуні* – 1359) – 1 įrašas, iš Kazakovščinos (*з Казаковицины* – 1359) – 1 įrašas, iš Aždovliato¹² (*з Аждовлята* – 1357) – 1 įrašas, iš Levkovščinos (*з Левковицины* – 1358) – 1 įrašas, iš Zasulės Minsko paviete (*з Засуля в Менскомъ повете* – 1360) – 1 įrašas, iš Kumelėnų Ašmenos paviete (*сѣ Кумелянѣ в повете Ошменскомъ* – 1360) – 1 įrašas, iš Vokės Trakų paviete (*з Ваки в повете Троицкомъ* – 1360) – 1 įrašas.

RAITELIŲ IR PĖSTININKO GINKLUOTĖS DALYS IR JŲ ŽYMĖJIMAS

Gardino totorių vėliava į kariuomenę siuntė 140 raitelių ir vieną pėstininką. Raiteliai turėjo devynias skirtingas ginkluotės dalis: saidokus, arba lankus su strėlėmis, kardus, ragotines, kardokšnius, lanksčiuosius šarvus, kirvius, šalmus, kaftanus, kalaviją. Pėstininkas turėjo vieną ginkluotės dalį – kirvį.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis, ir jiems skirti dėklai – lankinė ir strėlinė¹³ (*созайдакѣ*). Tai svarbiausias totorių ginklas.

¹¹ Turbūt korektūros klaida. Turėtų būti *Lososnos*.

¹² Vietovardis, kuriuo pavadinta valda, kilęs iš savininko asmenvardžio **Аждовлетъ: Черевчей Аждовлевичъ з Аждовлята* (1357) „Čerevčėjus, Aždovleto sūnus, iš Aždovliato“.

¹³ Toliau bus rašoma saidokas, arba lankas su strėlėmis.

Saidokus turėjo 131 raitelis (93,6 proc. visų raitelių). Žymima *созай., з созайдакомъ*.

Kardas (*сабля*). Kardus turėjo 108 raiteliai (77,1 proc. visų raitelių). Žymima *саб., сабля*.

Ragotinė¹⁴ (*рогатица*). Ragotines turėjo 21 raitelis (15 proc. visų raitelių). Žymima *рогат., рогати., рогатины*.

Kardokšnis¹⁵ (*кордѣ*). Kardokšnius turėjo 20 raitelių (14,3 proc. visų raitelių). Žymima *кор.*

Lankstieji šarvai (*панцерѣ*). Lanksčiuosius šarvus turėjo 15 raitelių (10,7 proc. visų raitelių). Lankstieji šarvai – tai žieduotis arba žieduotio ir plokštelių šarvų kombinacija. Žymima *пнцр.*

Kirvis (*секерка*). Kirvius turėjo 13 raitelių (9,3 proc. visų raitelių) ir vienintelis pėstininkas (100 proc.). Žymima *секер., з секер.*

Šalmas¹⁶ (*прылбца*). Šalmus turėjo 10 raitelių (7,1 proc. visų raitelių). Žymima *пр.*

Kaftanas¹⁷ (*кафтанѣ*). Kaftanus turėjo 5 raiteliai (3,6 proc. visų raitelių). Žymima *каф.*

Kalavijas (*мечѣ*). Kalaviją turėjo vienas raitelis (0,7 proc. visų raitelių). Žymima *мечѣ*.

Raitelių ginkluotė pagal populiarumą¹⁸ (pateikiama mažėjančia tvarka, nurodant, kiek raitelių turėjo šią ginkluotę): 1. Saidokai, arba

¹⁴ Ragotinė – tam tikra ietis.

¹⁵ Stanislovas Lazutka ir Edvardas Gudavičius pasiūlė lenkišką *kord* vadinti kardokšniu, o lenkišką *tasak* – kardukliu. Šiuos ginklus jie skyrė, remdamiesi lenkų specialistais, pagal matmenis – didesnius ginklus vadindami *tasak*, o mažesnius – *kord*. Kardokšnis – tiesus vienašmenis ginklas, karduklis – vienašmenis ginklas nežymiai lenktais, galo link šiek tiek plėtėjančiais ašmenimis (Lazutka, Gudavičius 1982/1983). Tačiau yra problema: kai kurie ginklų pavadinimai galėjo būti užrašomi netiksliai arba per daug nesigilinant kelių tipų ginklams suteikiamas vienas pavadinimas. Abiejų tipų ginklus – kardokšnius ir karduklius – galima priskirti ilgiesiems kovos peiliams (Bugys 2016: 9).

¹⁶ XVI a. šaltiniuose šalmas *прылбца* gali reikšti skirtingo tipo šalmus. Vienais atvejais taip įvardijamas uždaras šalmas su pakeliamu antveidžiu, kitais atvejais – atviras šalmas. Turint omenyje Lietuvos totorių ginkluotės, šarvų ir kovos būdų visumos ypatumus, nekyla abejonų, kad čia minimas *прылбца* reiškė atvirą, lengvajai kavalerijai tinkantį šalmą (Plewczyński 2000: 101), (Airini 2013: 25).

¹⁷ Kaftanas – lininis apdaras su prisiūtu vatiniu pamušalu (Plewczyński 1994: 14). Taip pat jis galėjo būti pagamintas iš storos, dažnai ugnyje kaitintos jaučio odos (Plewczyński 2000: 93), (Airini 2013: 24).

¹⁸ Galima palyginti su 1565 m. LDK kariuomenės surašymo Gardino totorių vėliavos raitelių ginkluote: 1. Saidokai, arba lankai su strėlėmis (*созайдакѣ*) – 64 proc. (16), 2. Trumposios ietys (*оцетѣ*) – 52 proc. (13), 3–5. Kardai (*шабля*), lankstieji šarvai (*панцерѣ*), šalmai (*прылбца*) – 20 proc. (5), 6. Kaftanai (*кафтанѣ*) – 12 proc. (3), 7. Kirviai (*секерка*) – 8 proc. (2), 8. Kardokšnis (*кордѣ*) – 4 proc. (1). 1565 m. surašyme niekas neturėjo kalavijo (*мечѣ*), kurį turėjo vienas asmuo 1567 m. surašyme, ir 1565 m. surašyme kariai turėjo trumpąsias ietis (*оцетѣ*), o ne ragotines (*рогатица*) kaip 1567 m. surašyme.

lankai su strėlėmis (*согайдак*) – 93,6 proc. (131), 2. Kardai (*сабля*) – 77,1 proc. (108), 3. Ragotinės (*рогати́на*) – 15 proc. (21), 4. Kardokšniai (*корд*) – 14,3 proc. (20), 5. Lankstieji šarvai (*панцер*) – 10,7 proc. (15), 6. Kirviai (*секалка*) – 9,3 proc. (13), 7. Šalmai (*прывица*) – 7,1 proc. (10), 8. Kaftanai (*кафтан*) – 3,6 proc. (5), 9. Kalavijas (*меч*) – 0,7 proc. (1).

Pėstininko ginkluotė: 1. Kirvis – 100 proc. (1).

RAITELIŲ GINKLUOTĖS KOMPLEKTAI

Iš Gardino totorių vėliavos į kariuomenę vyko 140 raitelių. Jų ginkluotę sudarė nuo vienos iki penkių ginkluotės dalių. Buvo panaudota 20 skirtingų ginkluotės komplektų. Daugiausia raitelių turėjo dviejų dalių ginkluotę (68,6 proc.; 96 raiteliai). Antra pagal gausumą buvo trijų dalių ginkluotė (19,3 proc.; 27 raiteliai). Gerokai mažiau buvo vienos dalies ginkluotės (5 proc.; 7 raiteliai), keturių dalių ginkluotės (4,3 proc.; 6 raiteliai) ir penkių dalių ginkluotės (2,9 proc.; 4 raiteliai).

Vienos dalies ginkluotė

Vienos dalies ginkluotę turėjo 5 proc. visų raitelių (7). Vienos dalies ginkluotės komplektų buvo du.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis (*согайдак*). Ginkluotę, susidedančią vien iš saidoko, turėjo 2,9 proc. visų raitelių (4): *Юсупъ Тахтымашевичъ служитъ пану Остафью, сына поставилъ, кляча, и з согайдакомъ* (1355) „Jusupas, Tachtymašo sūnus, tarnauja ponui Ostafijui, atsiuntė sūnų, kumelė ir su saidoku“; *Шахъ-Довлетъ Кадышевичъ, батко дей слепъ, конь добръ, согай.* (1356) „Šach-Davletas, Kadyšo sūnus, [vietoje tėvo], nes tėvas aklas, geras žirgas, saidokas“; <...> *тотъ же Кудай на ласку господарьскую поставилъ детину на клячи, согай.*¹⁹ (1356) „<...> tas pats Kudajus valdovui pamaloninti atsiuntė vaiką su kumele, saidoku“; *Вдова Рожа мужа и детей не имеетъ, ставилъ за ее отоманъ Черевчей Данцевичъ слугу детину, кляча, согай.* (1357) „Našlė Roža vyro ir vaikų neturi, išruošė už ją atamanas Čerevčėjus, Danco sūnus, tarną vaiką, kumelė, saidokas“.

¹⁹ Visas įrašas: *Кудай-Бердей Данцовичъ з дыму конь, каф., согай., саб.; тотъ же Кудай на ласку господарьскую поставилъ детину на клячи, согай.* (1356) „Kudai-Berdėjus, Danco sūnus, iš dūmo žirgas, kaftanas, saidokas, kardas; tas pats Kudajus valdovui pamaloninti atsiuntė vaiką su kumele, saidoku“.

Kardas (*сабля*). Ginkluotę, susidedančią vien iš kardo, turėjo 2,1 proc. visų raitelių (3): *Майко Давыдовичъ з Лососны кляча, саб.* (1359) „Maikas, Davydo sūnus, iš Lososnos, kumelė, kardas“; *Джанай Асановичъ з дыму кляча, саб.* (1360) „Džanaėjus, Asano sūnus, iš dūmo kumelė, kardas“; *Байраишъ Асановичъ кляча, саб.* (1360) „Bairašas, Asano sūnus, kumelė, kardas“.

Dviejų dalių ginkluotė

Dviejų dalių ginkluotę turėjo 68,6 proc. visų raitelių (96). Dviejų dalių ginkluotės komplektų buvo septyni.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*согайдак + сабля*). Tokią ginkluotę turėjo 54,3 proc. visų raitelių (76), pvz., *Исмаилъ Абрагимовичъ з Лососны а з Демидкова кони 2, согай., саб.* (1356) „Ismailas, Abrahimo sūnus, iš Lososnos ir Demidkovo du žirgai, saidokas, kardas“; *Зекеръя Джасуновичъ з дыму коникъ, согай., саб.* (1357) „Zekerja, Džasuvo sūnus, iš dūmo žemaūgis žirgas, saidokas, kardas“; *Черевчей Аждовleteвичъ з Аждовлята выехалъ, бо дей старъ, а детей не имеетъ, конь, согай., саб.* (1357) „Čerevčėjus, Aždovleto sūnus, iš Aždovliato išvyko, nes [nors ir] senas, bet vaikų neturi, žirgas, saidokas, kardas“; *Базаръ Богдановичъ кляча, согай., саб.* (1359/1360) „Bazaras, Bogdano sūnus, kumelė, saidokas, kardas“; *Адначикъ Балдышевичъ кляча, согай., саб.* (1357) „Adnačikas, Baldyšo sūnus, kumelė, saidokas, kardas“.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*согайдак + корд*). Tokią ginkluotę turėjo 8,6 proc. visų raitelių (12), pvz., *Яхъя Нурумовичъ самъ дей фортъ, выслалъ слуг[ъ], коники 2, согай., кор., а потомъ коня третего приставилъ* (1356) „Jachja, Nurumo sūnus, kadangi pats ligotas, išsiuntė tarnus, du žemaūgiai žirgai, saidokas, kardokšnis, o paskui pristatė trečią žirgą“; *Бейкожа Патлукгочевичъ кляча, согай., кор.* (1356) „Beikoža, Patlugočo sūnus, kumelė, saidokas, kardokšnis“.

Ragotinė + kardokšnis (*рогати́на + корд*). Tokią ginkluotę turėjo 2,1 proc. visų raitelių (3): *Егонча Васкевичъ конь, рогати., кор.* (1355) „Jegonča, Vasko sūnus, žirgas, ragotinė, kardokšnis“; *Минько Ильясовичъ детина кляча, кор., рогат.* (1355) „Minkas, Iljos sūnus, vaikas, kumelė, kardokšnis, ragotinė“; *Байраишъ Некрашевичъ отъ Радуни кляча, рогат., кор.* (1359) „Bairašas, Nekrašo sūnus, iš Rodūnios kumelė, ragotinė, kardokšnis“.

Kardas + ragotinė (*сабля + рогати́на*). Tokią ginkluotę turėjo 1,4 proc. visų raitelių (2): *Усеинъ Жуковичъ кляча, саб., рогат.*

(1355) „Useinas, Žuko sūnus, kumelė, kardas, ragotinė“; *Милкуманъ Ломака кляча, рогат., саб.* (1355) „Milkumanas Lomaka, kumelė, ragotinė, kardas“.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kirvis (*согайдакъ + секерка*). Tokią ginkluotę turėjo 0,7 proc. visų raitelių (1): *Щастный Болото кляча, согай., секер.* (1355) „Ščasnas Bolota, kumelė, saidokas, kirvis“.

Ragotinė + kalavijas (*рогatina + мечъ*). Tokią ginkluotę turėjo 0,7 proc. visų raitelių (1): *Щастный Темешовичъ самъ дей малъ, летъ не доросъ, высалъ слугу Юрѣя, кляча, рогат., мечъ* (1355) „Ščasnas, Temešo sūnus, kadangi pats mažas, iki [reikiamų] metų neužaugęs, išsiuntė tarną Jurijų, kumelė, ragotinė, kalavijas“.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + ragotinė (*согайдакъ + рогatina*). Tas raitelis buvo vienas iš penkių, siunčiamų vėliavininko (kiti keturi turėjo dar ir lanksčiuosius šarvus, o jis šarvų neturėjo): *Хоружий Магметъ Уланъ Юхновичъ з ыменья отчизного коней 3, а з женного кони 2; всихъ коней 5 валахи, пниц. 4, согай., рогат.* (1355) „Vėliavininkas Magmetas ulanas, Juchno sūnus, iš tėviškės dvaro 3 žirgai, o iš žmonos [dvaro] 2 žirgai; iš viso žirgų – 5 kastruoti eržilai, lankstieji šarvai 4, saidokai, ragotinės“.

Trijų dalių ginkluotė

Trijų dalių ginkluotę turėjo 19,3 proc. visų raitelių (27). Trijų dalių ginkluotės komplektų buvo septyni.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + kirvis (*согайдакъ + сабля + секерка*). Tokią ginkluotę turėjo 7,9 proc. visų raitelių (11), pvz., *Кузма Байрашевичъ конь, согай., саб., секер.* (1357) „Kuzma, Bairašo sūnus, žirgas, saidokas, kardas, kirvis“; *Сюлейманъ Казимовичъ з дыму конь, согай., саб., секер.* (1359) „Siuleimanas, Kazimo sūnus, iš dūmo žirgas, saidokas, kardas, kirvis“; *Мухутъ Аразовичъ съ Казаковицины коникъ, согай., саб., секер.* (1359) „Muchutas, Arazo sūnus, iš Kazakovščinos žemaūgis žirgas, saidokas, kardas, kirvis“; *Джансу Евлашевичъ з дыму кляча, согай., саб., секер.* (1359) „Džansu, Jevlašo sūnus, iš dūmo kumelė, saidokas, kardas, kirvis“.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*согайдакъ + сабля + рогatina*). Tokią ginkluotę turėjo 3,6 proc. visų raitelių (5), pvz., *Мурза Таксубовичъ высалъ детину Федорца, конь, согай., саб., рогат.* (1358) „Murza²⁰, Taksubo sūnus, išsiuntė

²⁰ Murza – kilmingas bajoras (Kričinskis 1993: 74).

vaiką Fedorcą, žirgas, saidokas, kardas, ragotinė“; *Томко Олехновичъ кляча, согай., саб., рогат.* (1356) „Tomkas, Olechno sūnus, kumelė, saidokas, kardas, ragotinė“; *Богущъ Карсакевичъ кляча, согай., саб., рогат.* (1358) „Bogušas, Korsako sūnus, kumelė, saidokas, kardas, ragotinė“.

Lankstieji šarvai + saidokas, arba lankas su strėlėmis + ragotinė (*панцеръ + согайдакъ + рогatina*). Tokią ginkluotę turėjo 2,9 proc. visų raitelių (4). Tie raiteliai buvo keturi iš penkių, siunčiamų vėliavininko: *Хоружий Магметъ Уланъ Юхновичъ з ыменья отчизного коней 3, а з женного кони 2; всихъ коней 5 валахи, пниц. 4, согай., рогат.* (1355) „Vėliavininkas Magmetas ulanas, Juchno sūnus, iš tėvonijos 3 žirgai, o iš žmonos [dvaro] 2 žirgai; iš viso žirgų – 5 kastruoti eržilai, lankstieji šarvai 4, saidokai, ragotinės“.

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*кафтанъ + согайдакъ + сабля*). Tokią ginkluotę turėjo 2,1 proc. visų raitelių (3): *Кудай-Бердей Данцовичъ з дыму конь, каф., согай., саб.* (1356) „Kudai-Berdėjus, Danco sūnus, iš dūmo žirgas, kaftanas, saidokas, kardas“; *Селюмиа Янсубовичъ з дыму конь, каф., согай., саб.* (1358) „Seliumša, Jansubo sūnus, iš dūmo žirgas, kaftanas, saidokas, kardas“; *Куль-Зыманъ Довлешевичъ кляча, каф., согай., саб.* (1358) „Kul-Zymanas, Davlešo sūnus, kumelė, kaftanas, saidokas, kardas“.

Lankstieji šarvai + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*панцеръ + согайдакъ + сабля*). Tokią ginkluotę turėjo 1,4 proc. visų raitelių (2): *Копачъ Мацкевичъ зъ села з Лососсы конь, пниц., согай., саб.* (1360) „Kopačas, Macko sūnus, iš Lososos²¹ kaimo žirgas, lankstieji šarvai, saidokas, kardas“; *Семко Базаровичъ з дыму коникъ, пниц., согай., саб.* (1356) „Semkas, Bazaro sūnus, iš dūmo žemaūgis žirgas, lankstieji šarvai, saidokas, kardas“.

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*кафтанъ + согайдакъ + кордъ*). Tokią ginkluotę turėjo 0,7 proc. visų raitelių (1): *Юнусъ Шамерденевичъ коникъ, каф., согай., кор.* (1359) „Junusas, Šamerdeno sūnus, žemaūgis žirgas, kaftanas, saidokas, kardokšnis“.

Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kirvis (*кафтанъ + согайдакъ + секерка*). Tokią ginkluotę turėjo 0,7 proc. visų raitelių (1): *Сейпукъ Тавчукевичъ з женного именъчка кляча,*

²¹ Turbūt korektūros klaida. Kituose įrašuose kaimas nurodomas kitaip: з *Лососны* (1356) „iš Lososnos“.

каф., согай., секер. (1356) „Seipukas, Tavčiuko sūnus, iš žmonos dvarelis kumelė, kaftanas, saidokas, kirvis“.

Keturių dalių ginkluotė

Keturių dalių ginkluotę turėjo 4,3 proc. visų raitelių (6). Keturių dalių ginkluotės komplektų buvo trys.

Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*панцеръ + прылбица + согайдакъ + кордъ*). Tokią ginkluotę turėjo 2,9 proc. visų raitelių (4): *Асанъ Улановичъ, маршалокъ того хоружства, самъ дей позванъ манда/томъ*²² *выслалъ слуг[ъ], коней 4; три кони з отчизны, а четвертый з ыменя женного, кони добри валахи, пниц., пр., согай., кор.* (1355/1356) „Asanas, ulano sūnus, tos vėliavos maršalas, kadangi pats pakviestas įgaliojimu, išsiuntė tarnus, 4 žirgai; trys žirgai iš tėviškės, o ketvirtas iš žmonos dvaro, žirgai geri kastruoti eržilai, lankstieji šarvai, šalmai, saidokai, kardokšniai“.

Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*панцеръ + прылбица + согайдакъ + сабля*). Tokią ginkluotę turėjo 0,7 proc. visų raitelių (1): *Черевчей Данцовичъ отаманъ конь зброй., пниц., пр., согай., саб.* (1356) „Čerevčėjus, Danco sūnus, atamanas, žirgas su ginkluote, lankstieji šarvai, šalmas, saidokas, kardas“.

Šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*прылбица + согайдакъ + сабля + рогадина*). Tokią ginkluotę turėjo 0,7 proc. visų raitelių (1). Jis buvo vienintelis iš penkių, siųstų vieno asmens, neturėjęs lanksčiųjų šarvų, kuriuos turėjo kiti: *Фурсъ Юхновичъ, самъ дей збитъ, выслалъ сына Яхна детину, оказалъ коней 5, пниц. 4, пр., согай., саб., рогад.* (1355) „Fursas, Juchno sūnus, kadangi pats partrenktas, išsiuntė sūnų Jachną, vaiką, pristatė 5 žirgus, lankstieji šarvai 4, šalmai, saidokai, kardai, ragotinės“.

Penkių dalių ginkluotė

Penkių dalių ginkluotę turėjo 2,9 proc. visų raitelių (4). Penkių dalių ginkluotės komplektas buvo vienas.

Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*панцеръ + прылбица + согайдакъ + сабля + рогадина*). Užrašyti raiteliai buvo keturi iš penkių, siunčiamų vieno asmens, be kitų keturių ginklų, turėję dar ir lanksčiuosius šarvus:

²² Įstrižu brūkšniu pažymėta vieta, kur baigiasi puslapis.

Фурсъ Юхновичъ, самъ дей збитъ, выслалъ сына Яхна детину, оказалъ коней 5, пниц. 4, пр., согай., саб., рогад. (1355) „Fursas, Juchno sūnus, kadangi pats partrenktas, išsiuntė sūnų Jachną, vaiką, pristatė 5 žirgus, lankstieji šarvai 4, šalmai, saidokai, kardai, ragotinės“.

RAITELIŲ GINKLUOTĖS KOMPLEKTAI PAGAL PANAUDOJIMO DAŽNUMĄ

Gardino totorių vėliavoje buvo 140 raitelių. Buvo panaudota 20 ginkluotės komplektų. Saidokai, arba lankai su strėlėmis (*согайдакъ*), įėjo į 16 komplektų, kardai (*сабля*) – į 10 komplektų, ragotinės (*рогадина*) – į 8 komplektus, lankstieji šarvai (*панцеръ*) – į 5 komplektus, kardokšniai (*кордъ*) ir šalmai (*прылбица*) – į 4 komplektus, kirviai (*секерка*) ir kaftanai (*кафтанъ*) – į 3 komplektus, kalavijas (*мечъ*) – į vieną komplektą.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*согайдакъ + сабля*) – 76 raiteliai (54,3 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*согайдакъ + кордъ*) – 12 raitelių (8,6 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + kirvis (*согайдакъ + сабля + секерка*) – 11 raitelių (7,9 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*согайдакъ + сабля + рогадина*) – 5 raiteliai (3,6 proc.).

5–8. Saidokas, arba lankas su strėlėmis (*согайдакъ*) – 4 raiteliai (2,9 proc.).

5–8. Lankstieji šarvai + saidokas, arba lankas su strėlėmis + ragotinė (*панцеръ + согайдакъ + рогадина*) – 4 raiteliai (2,9 proc.).

5–8. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*панцеръ + прылбица + согайдакъ + кордъ*) – 4 raiteliai (2,9 proc.).

5–8. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*панцеръ + прылбица + согайдакъ + сабля + рогадина*) – 4 raiteliai (2,9 proc.).

9–11. Kardas (*сабля*) – 3 raiteliai (2,1 proc.).

9–11. Ragotinė + kardokšnis (*рогадина + кордъ*) – 3 raiteliai (2,1 proc.).

9–11. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*кафтанъ + согайдакъ + сабля*) – 3 raiteliai (2,1 proc.).

12–13. Kardas + ragotinė (*сабля + рогадина*) – 2 raiteliai (1,4 proc.).

12–13. Lankstieji šarvai + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*панцеръ + согайдакъ + сабля*) – 2 raiteliai (1,4 proc.).

14–20. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kirvis (*согайдакъ + секерка*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

14–20. Ragotinė + kalavijas (*рогати́на + мечъ*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

14–20. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + ragotinė (*согайдакъ + рогати́на*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

14–20. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*кафтанъ + согайдакъ + кордъ*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

14–20. Kaftanas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kirvis (*кафтанъ + согайдакъ + секерка*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

14–20. Lankstieji šarvai + šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*панцеръ + прылбца + согайдакъ + сабля*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

14–20. Šalmas + saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*прылбца + согайдакъ + сабля + рогати́на*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

PĖSTININKO GINKLUOTĖ

Iš Gardino vėliavos į kariuomenę vyko vienas pėstininkas. Jo turimas ginklas – kirvis (*секерка*): *Нур-Довлетъ Сенкевичъ пешъ з секеръ*. (1355) „Nur-Davletas, Senko sūnus, pėsčias su kirviu“.

Istorikas Edvardas Gudavičius teigia, kad LDK šauktinių kariuomenės pėstininkai atsirado tik dėl nepaprastųjų priemonių sunkaus Livonijos karo metu, jų vaidmuo čia buvo visiškai menkas. Tačiau net ir toks pėstininkų atsiradimas vis dėlto sutapo su kitais požymiais, rodančiais riterių kariuomenės irimo pradžią (Gudavičius 1992: 92–93).

Bajorai ir totoriai, turėję žemės valdas ir dėl to turėję prievolę iš-ruošti žirgą su raiteliu, bet to nepajėgę ir ėję į kariuomenę pėstininkais, surašyme buvo nurodomi asmenvardžiais su priedais *пешъ*, *пехота*. O bajorų ir totorių pėstininkais į kariuomenę siunčiami priklausomi žmonės surašyme buvo nurodomi be asmenvardžių žodžiu *драбъ*.

APSAUGINĖ IR PUOLAMOJI GINKLUOTĖ

Visą Gardino totorių vėliavos raitelių ginkluotę galima suskirstyti į apsauginę ir puolamąją. Pėstininkas turėjo tik puolamąją ginkluotę.

Raitelių apsauginė ginkluotė

Su apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 15 proc. raitelių (21). Raitelių, kurie būtų vykę vien su apsaugine ginkluote (be puolamosios), nebuvo. Raitelių apsauginę ginkluotę sudarė šalmai (jų turėjo 10 raitelių, kurie sudarė 7,1 proc. visų raitelių) ir šarvai (jų turėjo 20 raitelių, kurie sudarė 14,3 proc. visų raitelių). Šarvai buvo dviejų rūšių: lankstieji šarvai (jų turėjo 15 raitelių, kurie sudarė 10,7 proc. visų raitelių) ir kaftanai (jų turėjo 5 raiteliai, kurie sudarė 3,6 proc. visų raitelių).

Į apsauginę ginkluotę įeina ir skydai. Skydų Gardino totoriai neturėjo.

Buvo keturi apsauginės ginkluotės komplektai. Jie buvo sudaryti iš 1–2 dalių. Apsauginės ginkluotės neturėjo 85 proc. raitelių (119).

Vienos dalies apsauginė ginkluotė. Su vienos dalies apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 12 raitelių. Tai 8,6 proc. visų raitelių. Šią ginkluotę sudarė trys komplektai.

Lankstieji šarvai (*панцеръ*) – 6 raiteliai (4,3 proc. visų raitelių).

Kaftanas (*кафтанъ*) – 5 raiteliai (3,6 proc.).

Šalmas (*прылбца*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

Dviejų dalių apsauginė ginkluotė. Su dviejų dalių apsaugine ginkluote į kariuomenę vyko 9 raiteliai. Tai yra 6,4 proc. visų raitelių. Šios ginkluotės komplektas buvo vienas:

Lankstieji šarvai + šalmas (*панцеръ + прылбца*).

Raitelių puolamoji ginkluotė

Puolamąją ginkluotę turėjo visi Gardino totorių raiteliai (100 proc.). Vien tik puolamąją ginkluotę (be apsauginės) turėjo 85 proc. raitelių (119). Raitelių puolamąją ginkluotę sudarė šaunamieji ginklai (jų turėjo 131 raitelis, tai sudarė 93,6 proc. visų raitelių) ir šaltieji ginklai (jų turėjo 136 raiteliai, tai sudarė 97,1 proc. visų raitelių). Šaunamąjį ginklą Gardino totoriai turėjo tik vieną – tai buvo templinis ginklas saidokas, arba lankas su strėlėmis (turėjo 131 raitelis; 93,6 proc. visų raitelių). Kitų to meto šaunamųjų ginklų – arkebuzų Gardino totoriai neturėjo.

Šaltuosius ginklus sudarė kertamieji-duriamieji ginklai – kardai, kardokšniai, kalavijai (po vieną iš jų turėjo 129 raiteliai; 92,1 proc. visų raitelių), kertamieji ginklai – kirviai (jų turėjo 13 raitelių; 9,3 proc. visų raitelių) ir ilgakočiai duriamieji ginklai – ragotinės (jų turėjo 13 raitelių; 9,3 proc. visų raitelių). Iš kertamųjų-duriamųjų ginklų kardus turėjo 108 raiteliai (77,1 proc. visų raitelių), kardokšnius

– 20 raitelių (14,3 proc. visų raitelių), kalaviją – vienas raitelis (0,7 proc. visų raitelių).

Buvo 11 puolamosios ginkluotės komplektų. Jie buvo 1–3 dalių.

Vienos dalies puolamoji ginkluotė. Su vienos dalies puolamąja ginkluote į kariuomenę vyko 7 raiteliai. Tai yra 5 proc. visų raitelių. Šią ginkluotę sudarė du komplektai.

Saidokas (*согайдакѡ*) – 4 raiteliai (2,9 proc.).

Kardas (*сабля*) – 3 raiteliai (2,1 proc.).

Dviejų dalių puolamoji ginkluotė. Su dviejų dalių puolamąja ginkluote į kariuomenę vyko 112 raitelių. Tai yra 80 proc. visų raitelių. Šią ginkluotę sudarė 7 komplektai.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*согайдакѡ* + *сабля*) – 82 raiteliai (58,6 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*согайдакѡ* + *кордѡ*) – 17 raitelių (12,1 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + ragotinė (*согайдакѡ* + *рогати́на*) – 5 raiteliai (3,6 proc.).

Ragotinė + kardokšnis (*рогати́на* + *кордѡ*) – 3 raiteliai (2,1 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kirvis (*согайдакѡ* + *секе́рка*) – 2 raiteliai (1,4 proc.).

Kardas + ragotinė (*сабля* + *рогати́на*) – 2 raiteliai (1,4 proc.).

Ragotinė + kalavijas (*рогати́на* + *мечѡ*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

Trijų dalių puolamoji ginkluotė. Su trijų dalių puolamąja ginkluote į kariuomenę vyko 21 raitelis. Tai yra 15 proc. visų raitelių. Šią ginkluotę sudarė 2 komplektai.

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + kirvis (*согайдакѡ* + *сабля* + *секе́рка*) – 11 raitelių (7,9 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*согайдакѡ* + *сабля* + *рогати́на*) – 10 raitelių (7,1 proc.).

Pėstininko puolamoji ginkluotė

Vienintelis Gardino totorių chorunžijos pėstininkas į kariuomenę vyko vien tik su puolamąja ginkluote. Tai buvo vienos dalies puolamoji ginkluotė, ir ją sudarė kirvis (*секе́рка*). Apsauginės ginkluotės pėstininkas neturėjo.

Raitelių apsauginės ginkluotės komplektai pagal panaudojimo dažnumą

Lankstieji šarvai + šalmas (*панцерѡ* + *прылбица*) – 9 raiteliai (6,4 proc.).

Lankstieji šarvai (*панцерѡ*) – 6 raiteliai (4,3 proc.).

Kaftanas (*кафтанѡ*) – 5 raiteliai (3,6 proc.).

Šalmas (*прылбица*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

Raitelių puolamosios ginkluotės komplektai pagal panaudojimo dažnumą

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas (*согайдакѡ* + *сабля*) – 82 raiteliai (58,6 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardokšnis (*согайдакѡ* + *кордѡ*) – 17 raitelių (12,1 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + kirvis (*согайдакѡ* + *сабля* + *секе́рка*) – 11 raitelių (7,9 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kardas + ragotinė (*согайдакѡ* + *сабля* + *рогати́на*) – 10 raitelių (7,1 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis + ragotinė (*согайдакѡ* + *рогати́на*) – 5 raiteliai (3,6 proc.).

Saidokas, arba lankas su strėlėmis (*согайдакѡ*) – 4 raiteliai (2,9 proc.).

7–8. Kardas (*сабля*) – 3 raiteliai (2,1 proc.).

7–8. Ragotinė + kardokšnis (*рогати́на* + *кордѡ*) – 3 raiteliai (2,1 proc.).

9–10. Kardas + ragotinė (*сабля* + *рогати́на*) – 2 raiteliai (1,4 proc.).

9–10. Saidokas, arba lankas su strėlėmis + kirvis (*согайдакѡ* + *секе́рка*) – 2 raiteliai (1,4 proc.).

11. Ragotinė + kalavijas (*рогати́на* + *мечѡ*) – 1 raitelis (0,7 proc.).

GARDINO TOTORIŲ VĖLIAVOS SVARBIŲ ASMENŲ UŽRAŠYMAS

Vėliavininkas užrašytas liepos 16 dieną sąrašo viršuje: *Хоружий Магметѡ Уланѡ Юхновичѡ з ыменья отчизного коней 3, а з женного кони 2; всихѡ коней 5 валахи, пницр. 4, согай, рогат.* (1355) „Vėliavininkas Magmetas ulanas, Juchno sūnus, iš tėvonijos 3 žirgai, o iš žmonos [dvaro] 2 žirgai; iš viso žirgų 5 kastruoti erzilai, lankstieji šarvai 4, saidokai, ragotinės“.

Maršalas užrašytas rugpjūčio 1 dieną sąrašo viršuje: *Асанѡ Улановичѡ, маршалокѡ того хоружества, самѡ дей позванѡ мандатомѡ, выслалѡ слуг[ѡ], коней 4; три кони з отчизны, а четвертый з ыменья женного, кони добри валахи, пницр., пр.,*

согай., кор. (1355/1356) „Asanas, ulano sūnus, tos vėliavos maršalas, kadangi pats pakviestas įgaliojimu, išsiuntė tarnus, 4 žirgai; trys žirgai iš tėviškės, o ketvirtas iš žmonos dvaro, žirgai geri kastruoti erzilai, lankstieji šarvai, šalmai, saidokai, kardokšniai“.

Atamanas užrašytas rugpjūčio 20 dieną sąrašo viršuje: *Черевчей Данцовичъ отаманъ конь зброй., пниц., пр., согай., саб.* (1356) „Čerevčėjus, Danco sūnus, atamanas, žirgas su ginkluote, lankstieji šarvai, šalmas, saidokas, kardas“. Antrą kartą šis atamanas užrašytas tą pačią dieną moters įrašyme: *Вдова Рожа мужа и детей не имеет, ставилъ за ее отаманъ Черевчей Данцевичъ службу детину, кляча, согай.* (1357) „Našlė Roža vyro ir vaikų neturi, išruošė už ją atamanas Čerevčėjus, Danco sūnus, tarną vaiką, kumelė, saidokas“.

Antrasis vėliavos atamanas užrašytas rugpjūčio 20 dieną: *Другий отаманъ того хоружства Оксуба Кансубовича отаманъ конь, согай, саб.* (1358) „Kitas tos Oksubo, Kansubo sūnaus, vėliavos²³ atamanas, atamanas žirgas, saidokas, kardas“.

Atamano murzos sūnus užrašytas rugpjūčio 20 dieną sąrašo viduryje: *Куль-Зыманъ отамановичъ Мурзичъ з Левковичны коникъ, согай., саб.* (1358) „Kul-Zymanas, atamano murzos sūnus, iš Levkovščynos žemaugis žirgas, saidokas, kardas“.

Rotmistras ulanas užrašytas spalio 16 dieną: *Уланъ Аликечъ Бишмовичъ ротмистръ з ыменей своихъ зъ Засуля въ Менскомъ повете, а Кумелянъ въ повете Ошменскомъ, а з Ваки въ повете Троцкомъ ставилъ коней 5 – кони 2 зброй., а три кони безъ брои, согай., саб., рогатины* (1360) „Ulanas Alikečas, Bijimo sūnus, rotmistras, iš savo dvarų iš Zasulės Minsko pavieta ir Kumelėnų Ašmenos pavieta, ir iš Vokės Trakų pavieta išruošė 5 žirgus – 2 žirgus su ginkluote, o tris žirgus be ginkluotės, saidokai, kardai, ragotinės“.

Ulanas užrašytas spalio 16 dieną: *Шагунъ Уланъ Ахметевичъ ставилъ коней 3, который почотъ дозволилъ ему панъ гетманъ при роте своей мети* (1360) „Šagunas ulanas, Achmeto sūnus, išruošė 3 žirgus, kurių palydą jam leido turėti ponas etmonas savo kuopoje“.

Murza užrašytas rugpjūčio 29 dieną: *Мурза Итешевичъ з Лососны кляча, согай., саб.* (1359) „murza, Itešo sūnus, iš Lososnos kumelė, saidokas, kardas“.

²³ Tokios vėliavos 1567 m. LDK kariuomenės surašymo totorių registre nebuvo. Greičiausiai tai buvo ne vėliava, o vėliavai priklausantis ginkluotų kazokų būrys *атаманство*. Mini-mas asmuo turėjo būti to būrio vadas – atamanas.

Sultonas²⁴ užrašytas rugpjūčio 20 dieną: *Солтанъ Базаревичъ самъ дей форъ, выслалъ братанича своего з дыму, кляча, согай., саб.* (1357) „sultonas (caraitis, chanaitis), Bazaro sūnus, kadangi pats ligotas, išsiuntė savo brolio sūnų iš dūmo, kumelė, saidokas, kardas“.

ASMENŲ SIUNTIMAS Į KARIUOMENĘ

Šeimos narių ir giminaičių siuntimas į kariuomenę

Į kariuomenę buvo siunčiama dešimt žemės savininkų šeimos narių arba artimų giminaičių. Iš jų keturi užrašyti nurodant vieną asmenvardį, du – nurodant du asmenvardžius, o keturių asmenvardžiai nenurodyti.

Buvo siunčiami keturi sūnūs. Iš jų du buvo užrašyti nurodant asmenvardžius: *Шах-Довлетъ Кадышевичъ батко дей слепъ* (1356) „[siunčiamas] Šach-Davletas, Kadyšo sūnus, nes tėvas aklas“; *Фурсъ Юхновичъ самъ дей збитъ, выслалъ сына Яхна детину* (1355) „Fursas, Juchno sūnus, kadangi pats partrenktas, išsiuntė sūnų Jachną, vaiką“. Kitų dviejų siunčiamų sūnų asmenvardžiai nenurodyti: *Юсупъ Тахтымашевичъ служитъ пану Остафью, сына поставилъ* (1355) „Jusupas, Tachtymašo sūnus, tarnauja ponui Astafijui, išsiuntė sūnų“; *Нурумъ А-Бердеевичъ самъ дома, выслалъ з дыму своего сына детину малого* (1357) „Nurumas, A-Berdėjaus sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė iš dūmo savo sūnų, mažą vaiką“.

Buvo siunčiamas vienas brolis, kurio asmenvardžiai nenurodyti: *Тахтамышъ Кермешевичъ дома, выслалъ брата своего з дыму* (1359) „Tachtamyšas, Kermešo sūnus, [lieka] namie, išsiuntė savo brolių iš dūmo“.

Buvo siunčiamas vienas žentas, nurodyti du jo asmenvardžiai: *Петрокъ Кицкевичъ*²⁵ *за тестя/своего за Кицка*²⁶ (1357/1358) „Petrokas, Kicko žentas, už savo uošvį, už Kicką“.

²⁴ Sultono titulą Soltan naudojo Ostrynos caraičiai (chanaičiai). Caraičiai – tai valdančiojo chano sūnūs Pavolgio ir Krymo chanatuose. LDK dokumentuose jie buvo užrašomi *царевичъ* (caraitis, chanaitis). LDK buvo dvi šį titulą turėjusios totorių šeimos – Punios ir Ostrynos caraičiai (chanaičiai) (Kričinskis 1993: 73–77).

²⁵ Neįprastas asmenvardžio sudarymo būdas: priesagos *-овичъ/ -евичъ* vediniai buvo sudaromi iš tėvo vardo, o sudarant asmenvardžius iš kitų šeimos narių arba artimų giminaičių vardų buvo vartojama trumpoji priesaga *-овъ/ -евъ*. Užrašant įprastai turėtų būti **Кицковъ зять Петрокъ*.

²⁶ Įstrižu brūkšniu citatoje nurodyta vieta, kur baigiasi šaltinio puslapis.

Buvo siunčiamas vienas svainis, nurodytas jo vardas: *Суюндюкъ Соколовичъ выслалъ шурина своего Реджипа* (1357) „Sujundiu-kas, Sakalo sūnus, išsiuntė savo svainį Redžipą“.

Buvo siunčiami trys brolių sūnūs. Iš jų dviejų nurodyti vardai: *Белашъ Аджасановичъ самъ дома, выслалъ братанича своего*²⁷ *Карача* (1358) „Belašas, Adžasano sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė savo brolio sūnų Karačą“; *Байрашъ Байрумъ-Сувевичъ самъ дома, выслалъ братанича Карача* (1357) „Bairašas, Bairum-Sujaus sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė brolio sūnų Karačą“. Vieno iš siunčiamų brolio sūnų asmenvardžiai nenurodyti: *Солтанъ Базаревичъ самъ дей фортъ, выслалъ братанича своего з дыму* (1357) „Sultonas (caraitis, chanaitis), Bazaro sūnus, kadangi pats ligotas, išsiuntė savo brolio sūnų iš dūmo“.

Priklausomų arba samdytų asmenų siuntimas į kariuomenę

Į kariuomenę buvo siunčiami 29 priklausomi arba samdyti asmenys. Iš jų 15 buvo užrašyti nurodant vieną asmenvardį (vardą), vienas – nurodant du asmenvardžius, o 13 užrašyti nenurodant asmenvardžių. Septynių asmenų asmenvardžiai krikščioniški (tai buvo turbūt krikščionys), septynių – tiurkiški arba kiti, totoriaams būdingi. Vieno asmens vardas (*Якубъ*) buvo vartojamas ir krikščionių, ir totorių.

Buvo siunčiama 15 tarnų. Penki užrašyti su asmenvardžiais. Iš jų vienas užrašytas su dviem asmenvardžiais: *Соболь Печукевичъ самъ в дому зосталъ выслалъ слугу Лаврина Павловича* (1357) „Sobolis, Pečiuko sūnus, pats liko namie, išsiuntė tarną Lauryną, Pavlo (Povilo) sūnų“. Keturių tarnų nurodyta po vieną asmenvardį (vardą): *Щастный Темешовичъ самъ дей малъ летъ не доросъ выслалъ слугу Юрѣя* (1355) „Ščastnas, Temešo sūnus, kadangi pats mažas, nesulaukęs [reikiamų] metų, išsiuntė tarną Jurį (Jurgį)“; *Сепѣянъ Канъсубовичъ самъ дей малъ, выслалъ слугу Матыса з дыму* (1356) „Sepjanas, Kansubo sūnus, kadangi pats mažas, išsiuntė tarną Matysą iš dūmo“; *Кацей Балдышевичъ самъ дома, выслалъ слугу Якуба* (1357) „Kaciejus, Baldyšo sūnus, pats namie, išsiuntė tarną Jokūbą“; *Акса Емиевичъ выслалъ слугу Андрея а самъ дома* (1357) „Акса, Jemšo sūnus, išsiuntė tarną Andriejų, o pats [lieka] namie“. Čia išvardyti tarnai, sprendžiant iš jų krikščioniškų asmenvardžių, ga-

²⁷ Šaltinyje užrašyta su klaida. Turėtų būti *своего*.

lėjo būti krikščionys (užrašytasis Jokūbo vardu galėjo būti ir krikščionis, ir totorius).

Dešimt tarnų buvo siunčiami nenurodant jų asmenvardžių. Vienas kilmingas asmuo siuntė keturis tarnus (tai aišku iš nurodyto žirgų skaičiaus – 4): *Асанъ Улановичъ, маршалокъ того хоружества, самъ дей позванъ манда/томъ*²⁸, *выслалъ слугъ <...> 4* (1355/1356) „Asanas, ulano sūnus, tos vėliavos maršalas, kadangi pats pakviestas įgaliojimu, išsiuntė tarnus <...> 4“. Vienas asmuo išsiuntė du tarnus (tai aišku iš nurodyto žemaučių žirgų skaičiaus – 2): *Яхѣя Нурумовичъ самъ дей фортъ, выслалъ слугъ <...> 2* (1356) „Jachja, Nurumo sūnus, kadangi pats serga, išsiuntė tarnus <...> 2“. Du asmenys kartu išsiuntė vieną tarną: *Тансарей Данцовичъ а Казимъ з двоухъ дымовъ, сами дей слепы, выслали одного слугу* (1356) „Tansarėjus, Danco sūnus, ir Kazimas iš dviejų dūmų, kadangi patys akli, išsiuntė vieną tarną“. Už vieną aklą asmenį vieną tarną išsiuntė kitas asmuo: *Шомакъ Шинковичъ самъ дей слепъ, поставилъ за его Семко Базаровичъ слугу* (1359) „Šomakas, Šinko sūnus, kadangi pats aklas, už jį išsiuntė Semkas, Bazaro sūnus, tarną“. Už moterį tarną, kuris yra vaikas, išsiuntė atamanas: *Вдова Рожа мужа и детей не имеетъ, ставилъ за ее отаманъ Черевчей Данцевичъ слугу детину* (1357) „Našlė Roža neturi vyro ir vaikų, už ją išsiuntė atamanas Čerevčėjus, Danco sūnus, tarną vaiką“.

Buvo siunčiami penki vaikai. Dviejų iš jų nurodyti vardai (abu krikščioniški): *Мурза Таксубовичъ выслалъ детину Федорца* (1358) „Murza, Taksubo sūnus, išsiuntė vaiką Fedorčą“; *Сюнѣчъ-Кгожжа Кансубовичъ самъ дома, выслалъ детину Мартина* (1359) „Siunč-Goža, Kansubo sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė vaiką Martyną“. Vienas asmuo išsiuntė vaiką totorių, kurio asmenvardžiai nenurodyti: *томъ же Акса Емашевичъ з женного имения выслалъ татарина детину* (1357) „tas pats Aksa, Jemašo sūnus, iš žmonos dvaro išsiuntė totorių vaiką“. Dar du asmenys išsiuntė po vieną vaiką, kurių asmenvardžiai nenurodyti: *томъ же Кудай на ласку господарьскую поставилъ детину* (1356) „tas pats Kudajus valdovui pamaloninti išsiuntė vaiką“; *Карачъ Тойчевичъ з дыму детина* (1359) „Karačas, Toičo sūnus, iš dūmo vaikas“.

Du asmenys siuntė kiekvienas po totorių, iš jų vienas buvo samdytas, abiejų nurodyti vardai: *Богунъ Богдашевичъ самъ дома, выслалъ наемного татарына Карачу* (1357) „Bogušas, Bogdašo sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė samdytą totorių Karačą“; *Адначикъ*

²⁸ Įstrižu brūkšniu nurodyta vieta, kur baigiasi šaltinio puslapis.

Мансаревичъ самъ дома, выслалъ татарина Богдана (1357) „Adnačikas, Mansaro sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė totorių Bogdaną“.

Buvo siunčiami šeši stuomeningi vyrai, kiekvienas iš jų užrašytas su vardu. Vieno asmenvardis krikščioniškas: *Табылъ-Кганъ Шимановичъ самъ дей фортъ, выслалъ молодца Миклаша* (1358) „Tabyl-Ganas, Šimano sūnus, kadangi pats serga, išsiuntė stuomeningą vyrą Miklašą“. Penkių stuomeningų vyrų asmenvardžiai yra tiurkiški arba kiti, būdingi totoriams: *Аджъ Магметъ Адамовичъ самъ дома, выслалъ молодца Лухача* (1358) „Adž Magmetas, Adamo sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė stuomeningą vyrą Lichačią“; *Моступа Патешевичъ самъ дома, выслалъ молодца Черевчея* (1358) „Mostupa, Patešo sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė stuomeningą vyrą Čerevčėją“; *Мисюкъ Курманчукевичъ самъ дома, выслалъ молодца Ахмета* (1358) „Misiukas, Kurmančiuko sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė stuomeningą vyrą Achmetą“; *Матысз Бодукевичъ самъ дома, выслалъ молодца Евлаша* (1359) „Matysas, Boduko sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė stuomeningą vyrą Jevlašą“; *Байрашъ Корсакевичъ самъ дома, выслалъ молодца Курманишка з дыму* (1359) „Bairasas, Korsako sūnus, pats [lieka] namie, išsiuntė stuomeningą vyrą Kurmanšiką iš dūmo“.

IŠVADOS

1567 m. Gardino totorių vėliavoje buvo 132 žemės valdų savininkai – 126 vyrai ir 6 moterys. Iš jų asmenvardžiais užrašyti 125 vyrai ir viena moteris.

Gardino totorių registras buvo surašytas per 11 surašymo dienų nuo 1567 m. liepos 16 dienos iki spalio 16 dienos. Per dieną buvo surašomas skirtingas asmenų, tiekiančių žirgus su ginkluotais raiteliais kariuomenei, skaičius – nuo vieno iki 85, vidutiniškai 11,4 įrašo per dieną.

Buvo išruošti 146 žirgai ir kiti joti skirti arkliai. Žirgų (*конь*) išruošta 50 (34,2 proc.), žemaūgių žirgų (*коникъ*) – 20 (13,7 proc.), kastruotų eržilų (*конь валахъ*) – 9 (6,2 proc.), kumelių (*кляча*) – 67 (45,9 proc.). 140 išruošų žirgų turėjo ginkluotus raitelius, 6 žirgai buvo atsarginiai. Vienas asmuo vyko į kariuomenę kaip pėstininkas.

Yra ryšys tarp išruošų žirgų kokybės ir raitelių turimų ginklų skaičiaus – kuo didesnį ginklų komplektą turėjo raiteliai, tuo santykinai didesnis buvo jų gerųjų žirgų (*конь* ir *конь валахъ*) kiekis: raiteliai

su vienos dalies ginkluote gerųjų žirgų turėjo 14,3 proc. (1 iš 7), su dviejų dalių ginkluote – 28,1 proc. (27 iš 96), su trijų dalių ginkluote – 55,6 proc. (15 iš 27), su keturių dalių ginkluote – 100 proc. (6), su penkių dalių ginkluote – 100 proc. (4). Geresnė išruošų žirgų kokybė ir didesnis raitelio turimų ginklų kiekis liudija geresnę juos išruošusių asmenų materialinę padėtį.

Įrašuose yra informacijos apie valdas, iš kurių išruošti žirgai. Yra 36 įrašai, kuriuose nurodyta, kad žirgas išruoštas iš dūmo, vienas įrašas – iš dviejų dūmų. Yra trys įrašai, kuriuose žirgas išruoštas iš tėviškės, vienas įrašas – iš tėvonijos, vienas įrašas – iš savo dvarų. Yra penki įrašai, kuriuose žirgai išruošti iš žmonos valdos. Yra 11 įrašų, kuriuose minimi vietovardžiai.

Raiteliai turėjo 9 rūšių ginklus: saidokus – 93,6 proc. (131), kardus – 77,1 proc. (108), ragotines – 15 proc. (21), kardokšnius – 14,3 proc. (20), lanksčiuosius šarvus – 10,7 proc. (15), kirvius – 9,3 proc. (13), šalmsus – 7,1 proc. (10), kaftanus – 3,6 proc. (5), kalaviją – 0,7 proc. (1). Pėstininkas turėjo vieną ginklą – kirvį.

Raitelių ginkluotės komplektus sudarė 1–5 ginkluotės dalys. Buvo panaudota 20 skirtingų ginkluotės komplektų. Vienos dalies ginkluotė turėjo 5 proc. raitelių (7), dviejų dalių – 68,6 proc. raitelių (96), trijų dalių – 19,3 proc. raitelių (27), keturių dalių – 4,3 proc. raitelių (6), penkių dalių – 2,9 proc. raitelių (4).

Dažniausiai naudoti šie raitelių ginkluotės komplektai: 1) saidokas + kardas – 54,3 proc. raitelių (76); 2) saidokas + kardokšnis – 8,6 proc. (12); 3) saidokas + kardas + kirvis – 7,9 proc. (11); 4) saidokas + kardas + ragotinė – 3,6 proc. (5).

Saidokai įėjo į 16 raitelių ginklų komplektų, kardai – į 10 komplektų, ragotinės – į 8 komplektus, lankstieji šarvai – į 5 komplektus, kardokšniai ir šalmai – į 4 komplektus, kirviai ir kaftanai – į 3 komplektus, kalavijas – į vieną komplektą.

Apsauginę ginkluotę turėjo 15 proc. raitelių (21). Vienos dalies apsauginę ginkluotę turėjo 8,6 proc. raitelių (12), dviejų dalių – 6,4 proc. raitelių (9). Buvo 4 apsauginės ginkluotės komplektai: vienos dalies – 3, dviejų dalių – 1. Dažniausiai vartotas raitelių apsauginės ginkluotės komplektas – lankstieji šarvai + šalmas (turėjo 6,4 proc. raitelių – 9).

Puolamąją ginkluotę turėjo visi raiteliai. Vien tik puolamąją ginkluotę (be apsauginės) turėjo 85 proc. raitelių (119). Buvo 11 puolamosios ginkluotės komplektų. Vienos dalies puolamosios ginkluotės komplektų buvo 2, dviejų dalių – 7, trijų dalių – 2. Dažniausiai var-

Jūratė Čirūnaitė

totas puolamosios ginkluotės komplektas – saidokas + kardas (turėjo 58,6 proc. raitelių – 82).

Į kariuomenę žemės valdų savininkai ne visada vykdavo patys. Buvo siunčiama 10 šeimos narių arba artimų giminaičių. Iš jų šeši buvo užrašyti nurodant vieną arba du asmenvardžius, keturių asmenvardžiai nenurodyti. Taip pat buvo siunčiami 29 priklausomi arba samdyti asmenys. Iš jų 16 užrašyti nurodant dažniausiai vieną asmenvardį, o 13 asmenų užrašyta be asmenvardžių.

Šaltinis

Литовская Метрика, ч. III: Книги Публичныхъ Делъ, Переписи войска Литовскаго. Пг., 1915.

Literatūra

1. Airini, V. 2013. *Pro Deo et Patria: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės husarai 1500–1673. Abiejų Tautų Respublikos husarų ginkluotė Vytauto Didžiojo karo muziejaus rinkiniuose*. Kaunas: Pasaulio lietuvių kultūros, mokslo ir švietimo centras, p. 240.
2. Bugys, P. 2016. „XV–XVI a. ilgieji kovos peiliai iš Vytauto Didžiojo karo muziejaus“, in: *Vytauto Didžiojo karo muziejus 2015 metais* (almanachas), Kaunas.
3. Čirūnaitė, J. 2021. *Lietuvos totorių vardynas iki pavardžių susidarymo. XVI–XVII amžius*. Kaunas: Lietuvos totorių bendruomenių sąjunga, p. 198.
4. Čirūnaitė, J. 2023. „1565 metų LDK kariuomenės surašymo Gardino totorių vėliava: ginkluotė, žirgai, vardynas“, in: *Terra Jatwezenorum*, I dalis, p. 68–78.
5. Čirūnaitė, J. 2024. „Gardino bajorų nelingvistiniai įvardijimo elementai 1565 m. dokumente“, in: *Terra Jatwezenorum*, I dalis, p. 60–87.
6. Čirūnaitė, J. 2025. „1565 m. dokumento Gardino bajorų vėliavos puolamoji ginkluotė“, in: *Terra Jatwezenorum*, I dalis, p. 80–86.
7. Gudavičius, E. 1992. „Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai“, in: *Karo archyvas*, t. XIII, p. 43–118.
8. Kričinskis, S. 1993. *Lietuvos totoriai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 280.
9. Lazutka, S., Gudavičius, E. 1982–1983. „Kardas“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1982 metai*, Vilnius.
10. Plewczyński, M. 1994. „Wkład Serbów w rozwój staropolskiej wojskowości (1450–1570)“, in: *Studia i materiały do historii wojskowości*, t. XXXVI, Wrocław, p. 3–21.
11. Plewczyński, M. 2000. „Uzbrojenie jazdy i piechoty polskiej w połowie XVI w.“, in: *Technika a wojna X–XX w.*, Siedlce, p. 90–122.

JŪRATĖ ČIRŪNAITĖ (g. 1959 m. Kaune) – kalbininkė, dirba Lietuvos sveikatos mokslų universitete. 1982 m. Vilniaus universitete baigė lietuvių kalbos ir literatūros specialybę. Studijavo klasikinę filologiją ir rusų kalbą bei literatūrą. Dirbo „Nemuno“ žurnalo kalbos redaktore. Vėliau Kauno medicinos mokykloje dėstė kalbos kultūrą ir lotynų kalbą, dirbo Vytauto Didžiojo universiteto lietuvių kalbos katedroje. 2000 m. Vytauto Didžiojo universitete apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Moterų įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose“. J. Čirūnaitės mokslinio darbo sritis – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų vardynas.

VYTAUTAS BATVINSKAS

SŪDUVOS (JOTVOS) PILIAKALNIAI

Straipsnio autoriaus susidomėjimas Sūduvos ir Senosios Prūsos piliakalniais, pilkapynais bei šventvietėmis, tai daugelio išvykų su tautiečiais į įvairias šių kraštų žemes rezultatas. Šį kartą skaitytojui pristatomas gyvenviečių kūrimosi tyrinėjimų dalies istorijos vertimas. 2014–2015 m. Varšuvos valstybinis archeologijos muziejus ir Senovės mėgėjų draugija (lenk. Stowarzyszenie Starożytników), pagal Lenkijos ir Norvegijos iniciuotą bendrą projektą „Jotvos archeologija“, vykdė su šiuolaikiniais konservavimo būdais archeologijoje susijusias veiklas. Projektas buvo įgyvendinamas pagal programą „Europos kultūros paveldas. Kultūrinio ir meninio įvairumo populiarinimas“. Su šiomis veiklomis susiję straipsniai buvo išspausdinti knygoje „Jotvos archeologija. Senieji tyrinėjimai ir naujos perspektyvos“ (Varšuva, 2016 m.). Viename iš jų chronologiškai aptariama minėtų tyrinėjimų genezė ir seka:

2016 m. sukanka 440 metų, kuomet Kasparas Henenbergeris, vadovaudamasis Petro Duisburgiečio kronika, išleido leidinį ir patalpino jame didįjį Prūsijos žemėlapi, kuriame tarp Didžiųjų Mozūrijos ežerų vakaruose, Galdapės, Ramintos / Krasnaja ir Pisos upės (Priegliaus intako) slėnių šiaurėje, Raspudos kranto rytuose ir Pisos (Narvos/Narvės/Narevo intako) baseino bei Bebro pietuose esančioje teritorijoje pažymėjo Sūduvą (Jotvą)¹ (C. Hennenberger 1576). Henenbergerio darbo novatoriškumo esmė – Prūsijos kunigaikštystėje tarp apsišvietusių gyventojų susiformavusio klaidingo įsitikinimo, susijusio su Sūduvos lokalizacija į rytus nuo Sambijos, atitaisymas (Kamiński, A. 1956, p. 196). Be minėto žemėlapi, papildomas Prūsijos kartografo

¹ Jotvingiai buvo įvairiai įvardijami savo kaimynų: Rusios šaltiniuose jie vadinami *jotvingiais*, kryžiuočių ir Vakarų Europos kronikose buvo įvardijami *sūdviais*, o Lenkijos šaltiniuose – *paleksėnais*. Lietuvos karaliaus Mindaugo dokumentuose Jotva vadinama Dainava.

nuopelnas – tai išsami informacija apie jo laikmečio vietas, kurių pavadinimai artimi Duisburgiečio kronikoje paminėtiems toponimams ir asmenvardžiams. Henenbergeris buvo pirmasis, kuris taip pat fikso tyrinėtinas archeologines ankstyvųjų viduramžių vietas, be kitų, Dibavos/Dubavos Šventainio valsčiuje (lenk. Dybowo, gm. Świętajno; vok. *Diebauen*, Kr. *Oletzko*²) bei Grodzisko Banie Mazurskie valsčiuje (lenk. Grodzisko, vok. *Grodzysko*, Kr. *Angerburg*) esančius piliakalnius. Šias vietas jis pažymėjo savo žemėlapyje, dėl to galima jas tiksliai identifikuoti (C. Hennenberger 1576). Henenbergerio įpėdiniu kartografijos-inventorizavimo darbuose galima pripažinti Juzefą Naronovičių-Naronskį (Józef Naronowicz-Naroński), kunigaikščio Boguslavo Radvilos visapusiškai išsilavinusį, tarnybą dvare einantį matininką ir geografa, kuris nuo 1659 m. ėjo Prūsijos kunigaikštystės gubernatoriaus pareigas. Naronskiui buvo patikėta Prūsijos teritorijos kartografavimo užduotis, visų pirma natūralių šios valstybės gynybinių sąlygų kontekste. Tuo pačiu jis inventorizavo daugybę senovės gynybinių objektų – piliakalnių ir sargybos bokštų. Pagrindinis Naronskio darbų privalumas – jie paremti jo paties atliktais žvalgomaisiais tyrimais (Antoniewicz, J. 1950a). Jis pateikė pirmą vertingą informaciją apie sūduvių / jotvingių piliakalnių lokalizacijas Rogale, Stare Juchy valsčiuje (vok. *Rogallen*, Kr. *Lyck*), Viežbove, Kalinavo valsčiuje (lenk. Wierzbowo, gm. Kalinowo; vok. *Wiersbowa*, Kr. *Lyck*), bei Konikove, Galdapės valsčiuje (lenk. Konikowo, gm. Gołdap; vok. *Klein Wronken*, Kr. *Goldap*) (ibid., p. 9, 12, 17–18, 20). Išskirdamas kuriamame žemėlapyje šiuos monumentalius kultūros paveldo objektus, Naronskis juos priskyrė prie galimų Prūsijos kunigaikštystės gynybos sistemos punktų (ibid., p. 6). Šis įžymus karo inžinerijos ir strategijos žinovas tokiu būdu įvertino ankstyvųjų viduramžių sūduvių gynybinių objektų statybos gebėjimus.

Prūsos genčių, tarp jų sūduvių/jotvingių genties, archeologijos pradmenys siejami su dviejų vienos giminės XVIII a. mokslininkų pavardėmis: Georgo Andriaus Helvingo bei jo anūko Georgo Kristofo Pisanskio (Nowakowski, W. 1995, p. 8). Šių puikiai išsilavinusių evangelikų kunigų dėka surandame pirmąsias informacijas apie Sūduvos/Jotvos istorijos paminklus. Ypatingą dėmesį šie tyrinėtojai atkreipė į ankstyvųjų viduramžių piliakalnius. Helvingas, be kita ko, aprašė

² Redakcijos komentaras – šalia dabartinių pavadinimų kursyvu žymimi buvusių Rytprūsių vietovių pavadinimai, kurie buvo vartojami iki 1945 m. kartu su administraciniais duomenimis.

Grodzisko piliakalnį. Tyrinėjimų metu Unguros (dabar Węgorzewo, vok. *Angerburg*) pastorius užfiksavo pylimo liekanas šiaurinėje pusėje ir tvenkinį piliakalnio aikštelėje (Helvingas, G. A. 1717, p. 4; Kamiński, A. 1956, p. 216–217). Helvingas tvirtino, be kita ko, kad prūsai naudoję greito įspėjimo apie priešo antpuolius sistemą. Ant kalvų statytos pilys, pasak jo, buvo sargybos bokštai, iš kurių buvo perduodami toli matomi šviesos signalai, bei gynybos vietos, į kurias aplinkiniai gyventojai pasitraukdavo prieš antpuolį metu (Toeppen, M. 1995, p. 72). Šis įžymus mokslininkas taip pat buvo sukaupęs archeologinių radinių, surinktų daug kartų lankantis įvairiose vietose – iš vietos gyventojų bei savo tyrimų metu – kolekcijas (Nowakowski, W. 1995, p. 8; Jarosz, K., Łapo, J. M. 2002, p. 10–11).

Į Grodzisko piliakalnį pateko taip pat Helvingo anūkas Georgas Kristofas Pisanskis, 1769 m. Karaliaučiuje (vok. *Königsberg*) išleistas pirmos monografijos apie prūsų piliakalnių autorius (*De montibus regni Prussiae notabilioribus dissertatio geographica*). Be Grodzisko piliakalnio, jis aprašė taip pat Konikove ir Viežbove esančius objektus. Apie pastarąjį yra rašęs, kad ten rastos segės, žąslai bei kiti daiktai (Pisanski, G. Ch. 1769, p. 11, 13, 15, 17; Kamiński, A. 1956, p. 216–217; Nowakowski, W. 1995, p. 8).

XVIII a. mokslo gyvenimas Rytprūsijoje įgavo labiau harmoningą formą. Anuomet intensyvią mokslinę veiklą, tarp kitko, archeologijos srityje, pradėjo globoti Karaliaučiaus leidykla „Erleutertes Preussen oder Auserlesene Anmerckungen ueber verschiedene zur Preussischen Kirchen-, Civil- und Gelehrten Historie gehörige besondere Dinge, Woraus die bissherigen Historien-Schreiber theils ergaentzet, theils verbessert, Auch viele unbekannte Historischen Wahrheiten ans Licht gebracht werden“ (Nowakowski, W. 1995, p. 9). Šiame leidinyje savo straipsnį išspausdino G. A. Helvingo pažįstamas, Kutų šalia Unguros (lenk. Węgorzewo; vok. *Kulten*, Kr. *Angerburg*) klebonas Paulas Drigalskis, kuris aprašė savo parapijos archeologinius radinius. Šiame darbe jis pateikė išsamią informaciją apie Grodzisko piliakalnį. Nurodė, kad tiriamoje vietoje buvo nedidelis vandens telkinys, o įdubimo pylime esą buvę vartų reliktai. Drigalskis rašė taip pat apie vietos gyventojų piliakalnyje randamus ankstyvųjų viduramžių ginklus, tarp jų strėlių ir iečių antgalius bei bronzos gaminius. Be to, Kutų dvasininkas mini ankstyvosios geležies epochos ir Romos imperijos laikų artefaktus, kurių savininku jis tapo ir kurie turbūt buvo jo surasti prieš atvykstant į Grodzisko piliakalnį (Drygalski, P. 1726, p. 75–81; Kamiński, A. 1956, p. 216–217).

XIX a. – tai intensyvios istorikų, archeologų ir senienų mėgėjų buvusios Sūduvos/Jotvos teritorijoje laikotarpis. Šiuo laikotarpiu formavosi pirmosios mokslo draugijos bei sistemingai buvo vykdomi archeologiniai kasinėjimai, visų pirma Rytprūsių teritorijoje.

Daug vertingos informacijos sūduvių/jotvingių piliakalnių tema pateikė leitenantas Johanas Michaelis Guisis (vok. Johan Michael Guise) savo kelionės-žvalgomųjų tyrimų metu 1826–1828 m. Savo pastebėjimus jis užrašė rankraštyje „Grundrisse der Burgen und mit Mauern befestigten Städte in Preußen aus der Zeit des Deutschen Ordens und was von gedachter Befestigung im Jahre 1826-1828 noch vorhanden war“ (Crome, H. 1938, p. 188; Kamiński, A. 1956, p. 203). Be įvairių aprašomųjų užrašų, Guisis sudarė savo lankomų piliakalnių ir jų lokalizacijų eskizus. Jo, kaip kario ir gynybinių įtvirtinimų žinovo, pastebėjimai yra nepaprastai vertingi. Leitenantas Guisis lankėsi, be kita ko, Konikovo, Rogale, Dibovo/Dubavos, Skomacko Didžiojo (Ostrów) Stare Juchy valsčiuje (vok. *Skomatzko, Kr. Lyck – Werder am Arys See*) ir Viežbove (Crome, H. 1939a, p. 297–298, 314–315; 1940, p. 111, 139–140; Kamiński, A. 1956, p. 215, 245, 259). Įdomi Guisio informacija apie Galdapės kalną (vok. *Goldaper Berg*) (*vertėjo pastaba: šiuo metu kalnas vadinamas Gražiuoju, lenk. Piękna Góra, nuo jo atsiveria plati krašto panorama*), ant kurio žemesnės viršukalnės yra piliakalnis.

Guisis pateikęs kitą šio kalno pavadinimą – Oaskalnis (Crome, H. 1939a, p. 315). Jis buvo vienas pirmųjų tyrinėtojų, radęs buvusių gy-

Vaizdas nuo Galdapės kalno (V. Batvinsko nuotrauka, 2026-04-05)

nybinių įtvirtinimų liekanų Baitkove, Luko valsčiuje (lenk. Bajtkowo, gm. Elk; vok. *Baitkowen, Kr. Lyck*), ant Kosmata Góra Mėrūniškėse, Pilypavo valsčiuje (vok. *Mierunsken, Kr. Oletzko*), bei Dąbrowskie/Pieńki, Alėckos valsčiuje (vok. *Stobbenort, Kr. Oletzko*) (Crome, H. 1939, p. 200; 1940, p. 85, 126; Kamiński, A. 1956, p. 204–205, 232, 240).

Ankstyvųjų viduramžių Senosios Prūsos genčių apgyvendinimo problematiką nagrinėjo taip pat žymus Rytprūsių regionų istorikas, viduramžių žinovas Maksas Poluksas Tepenas, Olštyneko (vok. *Hohenstein, Kr. Osterode*) gimnazijos direktorius. Tepenas, būdamas visų pirma Kryžiuočių ordino valstybės specialistu, natūraliai domėjosi šios šalies istorija genčių egzistavimo laikotarpiu. Daugiausiai Prūsijos istoriografijos srityje jis nuveikė būdamas šaltinių leidėju bei kritiku ir istoriografu (Jasiński, G. 1995, p. 8–16). Teritorijų kolonizacijos studijoms ypač vertinga tapo kritinė svarbiausių viduramžių Prūsijos kronikų leidyba, kurios jis ėmėsi kartu su Teodoru Hiršu ir Ernstu Strelku. Tepenas tokiu būdu populiarino pagrindinį kryžiuočių užkariavimo Senojoje Prūsijoje, Sūduvoje/Jotvoje ir Lietuvoje šaltinį, t. y. Petro Duisburgiečio „Prūsijos žemės kroniką“ (SRP, I, 21–219). Šis įžymus istorikas buvo taip pat naujosios mokslo krypties Rytprūsio- se, t. y. istorinės geografijos, pradininkas (Toeppen, M. 1858). Jis parengė šalies teritorinių suskirstymų darbą nuo gentinės santvarkos iki XIX a. pradžios administracinių reformų, kurį papildė atlasu. Pirmą kartą 1870 m. išleistame veikale „Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preussischen Landes und Kulturgeschichte“ Maksas Tepenas sukaupė didžiąją dalį informacijos apie archeologines vietas Senosios Galindijos ir Sūduvos žemėse (Toeppen, M. 1870; 1995, p. 11). Jis aprašydavo piliakalnius, pilkapius, gyvenvietes ant polinių konstrukcijų, surastus lobius, išskaidytus ginklų, įrankių ir monetų radinius. Piliakalnimams skirtame poskyryje Tepenas pateikė Grodziske, Konikove, Viežbove bei Venževe, Kovale Oleckie valsčiuje (vok. *Wensöwen, Kr. Oletzko*), esančių objektų suvestinę. Prie pastarojo paminėjo, kad arimo metu buvo surastas geležinis kirvis, pentinas ir pasaga. Vertingi yra taip pat Tepeno pastebėjimai, susiję su Sūduvos piliakalniais. Rytprūsių mokslininkas atkreipė, tarp kita ko, dėmesį į Grodzisko vietovėje piliakalnio aikštelėje esantį vandens telkinį. Jis darė prielaidą, kad ankstyvųjų viduramžių laikotarpiu tai galėjo būti tarsi šuliniai. Tepenas pritarė Helvingo hipotezei, kad piliakalniai prūsams ir sūduviams buvo gynybos vieta ir tuo pačiu pranešimų apie gresiantį pavojų siuntimo vieta. Tačiau jis pabrėžė, kad piliakalniai tapdavo ir

kilmingų genčių atstovų būstinėmis, kurios buvo įrengiamos vaizdingų kraštovaizdžių apsuptyje (Toeppen, M. 1995, p. 65–82).

Sistemiškai vykdytų archeologinių kasinėjimų pradžia – XIX a. antroji pusė. Kasinėjimai susiję su 1790 m. Karaliaučiuje įkurtos Fizikos ir ekonomikos draugijos (vok. Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg i.Pr.) veikla. Nuo 1861 m. pradėtas leisti leidinys „Schritten der königlichen Physikalisch-Ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg i.Pr.“, kuriame su draugija susiję mokslininkai publikavo plačias kasinėjimų ataskaitas ir užrašus apie atradimus. Didžioji šių straipsnių dalis buvo susijusi su Romos imperijos laikų įtaka Semboje ir Natangoje, būta taip pat ankstyvųjų viduramžių sūdavių pilkapynuose atliktų tyrimų aprašymų. Deja, tai tik trumpos užuominos, be archeologinės medžiagos (Nowakowski, W. 1995, p. 10).

Prie tokių tekstų galima priskirti Fizikos ir ekonomikos draugijos bibliotekininko ir rinkinių kuratoriaus Oto Tišlerio tekstus, kuriuose jis pakomentavo Žydkaimyje, Dubeninkų valsčiuje (vok. *Schiltkehmen, Kr. Goldap*), bei Stačių, Alėckos Kavolių (lenk. Kowale Oleckie valsčius; vok. *Statzen, Kr. Oletzko*) pilkapynų tyrinėjimų rezultatus (Tischler, O. 1878, p. 276–278). Žydkaimio archeologinė aikštelė buvo tyrinėta Karaliaučiaus universiteto profesoriaus Ričardo Klebso. Tai buvęs degtinių kapų pilkapynas, didžia dalimi su urnomis (dviem atvejais tai buvo palaidojimai rūseliuose). Šiek tiek daugiau informacijos yra apie šioje vietoje randamus artefaktus. Tišleris gana tiksliai aprašė urnas su pelenais, kurios buvo pagamintos iš gerai išdegtų molio, su atrinkta smėlio priemaiša, rečiau su granito skaldele. Indai buvo žiesti, su ryškiai profiliuotais kraštais. Dažniausiai aptinkamas ornamentas – besikartojančios banguotos linijos motyvas, per visą perimetrą suformuoti grioveliai bei įvairios rūšies įspaudai. Cituojamame straipsnyje taip pat minimi metaliniai, t. y. bronziniai, artefaktai: iš vielučių pintos (vytinės) didelės antkaklės, apyrankės su zoomorfiniais galiukais, pasagos formos segės (kai kurios su zoomorfiniais galiukais), žiedai bei geležiniai daiktai: žąslai, segės, pentinai su ilgais spygliais (vienas sidabruotas), peiliai, iečių antgaliai, ylos su centriniame dalyje esančiomis spiraliskomis įpjovomis. Įdomi yra taip pat Tišlerio išvada, kurioje jis blogą keramikos būklę aiškina tuo, kad pilkapynas buvo sunaikintas intensyvaus arimo metu (ibid., p. 276–277).

Tame pačiame tekste yra komentaras, susijęs su kitu ankstyvųjų viduramžių Stačių pilkapynu. Šioje vietoje 1877 m. tyrimus atliko garsus viduramžių žinovas Karlis Lohmaieris. Pilkapyno lokalizacija – ant aukštos, smėlingos kalvos, Stačių kaimo laukuose. Tišleris

rašė, kad nesurasta žmogaus griaučių, kurie galėtų būti čia vykusių palaidojimų įrodymu. Tačiau buvo surasta ginklų, aprangos papuošalų, žemėje esančių indų fragmentų bei, kas įdomu, statmenai žemės paviršiui įbėstų iečių antgalių. Straipsnių autorius pastebėjo, kad Stačiuose surasta keramika yra labai panaši į Žydkaimyje surastą, taip pat ornamentikos atžvilgiu, su dominuojančiu banguotų linijų ir per visą perimetrą esančių įspaudų motyvu. Iš išskirtų artefaktų Tišleris vardija antkakles, pasagines seges, peilius, pentinus, geležines diržo sagtis bei 55 cm ilgio iečių antgalius. Jis mini ir kitus radinius, t. y. dviašmenio kalavijo geležtę ir efeso skersinį. Iečių antgaliai buvo sulankstyti arba tikslingai pažeisti. Šią situaciją Tišleris lygina su Romos imperijos laikų Danijos durpynuose aptiktais radiniais bei su norvegų degtiniais palaidojimais vikingų laikotarpiu (ibid., p. 277–278). Ypačingą dėmesį būtina atkreipti į K. Kasvurmą (K. Käs wurm) ataskaitą apie šio pobūdžio archeologinių tyrinėjimų vietas Priegliaus baseino teritorijose, tarp kitko, Galdapės apskrities teritorijoje. Šis tyrinėtojas pagal Generalinio štabo žemėlapius ir apsilankymus aprašė: Konikovo, Žydkaimio, Smirnovo (rus. *Ozierskij rajonas*; vok. *Kiauten, Kr. Goldap*) ir b. *Texeln, Kr. Goldap*³ piliakalnius. Ataskaitoje yra duomenų apie archeologinių vietų lokalizacijas, teritorijos geomorfologiją bei gynybinių objektų statybą (Käs wurm, K. 1873). Apie Konikove esantį piliakalnį K. Kasvurmas rašo, kad jis yra įrengtas labai palankioje teritorijoje, kuri stiprina jo gynybines funkcijas. Piliakalnio aikštelę supa žemės pylimas, ant kurio jis rado augalų, dažniausiai aptinkamų šalia žmonių apgyvendintų vietų (ibid., p. 77).

Kai kurie aprašymai labiau detalizuoti, pavyzdžiui, Žydkaimio archeologinė aikštelė. Apie 1500 m į šiaurės rytus nuo šios vietovės Kasvurmas fiksavo tris vienodu atstumu išsidėsčiusius išilginius pylimus, kuriuos vietiniai vadinę Schanzenberge. Tyrinėtojas darė prielaidą, kad čia ne gynybiniai įtvirtinimai, o kulto, t. y. laidojimų, vieta. Tarp šių pylimų galėjo būti ovalios, plokščios formos, apie 5–6 žingsnių skersmens akmenų santalkos, galbūt pilkapiai. Ši vieta, išskyrus mažus užartus sklypelius, nebuvo ūkininkų performuota. Kasvurmas atkreipė dėmesį, kad būtina čia nedelsiant atlikti archeologinius tyrimus. Taip pat pateikė informaciją apie šiose apylinkėse žemvaldžio Rudatiso surastus bronzinius ir geležinius artefaktus. Jis mini, be kitų, iš vielučių pintas (vytines) dideles antkakles, žąslus, pentinus, iečių antgalius ir peilius (ibid., p. 77–78).

³ Šiuo metu šios vietovės, lokalizuojamos Karaliaučiaus srityje, nėra.

Neįmanoma nesugretinti šios informacijos su anksčiau minėta Tišlerio kasinėjimų, kurie buvo atlikti praėjus keleriems metams labai apibrėžtoje Žydkaime teritorijoje, ataskaita. Galimai į Kasvurmo šaukimą atsakė Klebsas, atrasdamas savo gelbėjimo-tyrimų veiksmų ankstyvųjų viduramžių laikotarpio pilkapyną (Tischler, O. 1878, p. 76–77).

Paskutiniame XIX a. ketvirtyje Rytprūsių archeologinių tyrimų centras palaipsniui persikėlė į Senovės mėgėjų draugiją „Prussia“ (vok. *Altertumsgesellschaft Prussia*). Ši 1844 m. Karaliaučiuje įsteigta mokslo draugija perėmė ne tik iniciatyvą kasinėjimų srityje, bet ir savo muziejui įgijo ankstesnės kartos surinktas kolekcijas. Pagrindinis „Prussioje“ susivienijusių mokslininkų tikslas – konservavimo veiksmai, visų pirma susiję su gelbėjimu ir tyrimais, senienų kaupimas ir atsitiktinių atradimų fiksavimas. Šių darbų rezultatai pirmiausia buvo publikuojami „Altpreussische Monatsschrift“, o vėliau – nuo 1875 m. leidžiamame periodiniame leidinyje „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“. Dažniausiai minimas archeologinių kasinėjimų ataskaitų bei muziejaus įsigijimų suvestinių autorius Georgas Bujakas (Georg Bujack), draugijos valdybos pirmininkas 1872–1891 m. laikotarpiu ir Prussia-Museum išplėtimo iniciatorius (Nowakowski, W. 1995, p. 10).

Šiam įžymiam Rytprūsių mokslininkui esame dėkingi už informaciją apie kitą ankstyvųjų viduramžių laikus menantį Sūduvos pilkapyną. 1873 m. birželio 20 d. ir 1877 m. rugsėjo 21 d. draugijos posėdžių ataskaitų užrašuose Bujakas rašė apie artefaktus (įkapes) palaidojimuose Degučių apylinkėse, Dūbininkų valsčiuje (vok. *Dagutschen, Kr. Goldap*), kuriuos perdavė kapitonas von Strengas. Pirmame komentare kalbama tik apie geležines ginklų nuotrupas, antrame naujus įsigijimus aprašė jau detaliau. Tai yra geležiniai ginkluotės ir raitelio bei žirgo aprangos elementai: nulaužti žąslai, balnakilpė, pentinas su keturkampiu piramidės formos spygliu bei ietigalis su 6 cm ilgio įmova ir lapo pavidalo (11 cm ilgio) plunksna, kurios skersinis pjūvis – rombo formos (Bujack, G. 1873, p. 600; 1877, p. 648).

Bujakas draugijos posėdžių ataskaitose pateikia taip pat informaciją apie Sūduvos piliakalnius. Jis vardija, pavyzdžiui, archeologinių tyrinėjimų vietas Baitkove, Gročicose, Prostkių valsčiuje (vok. *Gorcitzen, Kr. Lyck*), Rogale, Dibave/Dubavoje, Dombrovskiuose, Viežbove bei Skomantų ežero pakrantėje (vok. *Skomenter Seem Kr. Lyck*). Iš esmės jis apsiriboja glaustais, nors gana detaliais, šių pili-

kalnių morfologijos aprašymais. Išimtį sudaro Dibavo/Dubavos piliakalnis, apie kurį Bujakas rašo, vadovaudamasis kapitono Hanso von Bonigko informacija, kad tai natūrali kalva be pylimų, o plokščia piliakalnio aikštelė buvo saugoma tik nusmailintų kuolų tvora, ką paliudija rasti medžio anglies likučiai (Bujack, G. 1879, p. 33–34).

Abu vyrai buvo straipsnio apie kalnuose įrengtus pylimus ir gynybinius įtvirtinimus šiaurinėje Sūduvos žemių dalyje bei Galindijos ir Sūduvos paribyje autoriai. Jie aprašė, be kita ko, Grodziske, Konikove, Venževe, Smirnove ir b. *Texeln* esančius piliakalnius (Bujack, G. von Bönigk 1880, p. 136–138). Konikove esanti archeologinių tyrinėjimų vieta čia paminėta *Schweden Schanze* Vronki vietovėje (vok. *Klein Wronken*). Straipsnio autoriai paneigia šioje vietoje XVII a. funkcionavusių gynybinių įrenginių buvimą. Gana tiksliai aprašo piliakalnio dydį ir jo formą bei pirmi mini priešpilyje buvusios gyvenvietės pėdsakus. Įdomi Bujako ir von Bonigko pastaba dėl Venžovo piliakalnio. Anot autorių, tyrinėjimų vietoje rasti gerai įrengti pylimai, kurie buvo naudojami slėptis 1807 m. karinių veiksmų metu.

Daugiausia dėmesio savo darbe mokslininkai skyrė Grodzisko piliakalniui. Jie pateikia ne tik pagrindinius duomenis apie šią tyrinėjimų vietą, t. y. lokalizaciją, morfologiją ir apytikslus matmenis, bet ir informaciją apie gausiai jame rastus archeologijos artefaktus. Šie radiniai – tai visų pirma Romos imperijos laikų bronzos papuošalai, kuriuos autoriai lygina su Grunaičių (vok. *Gruneyken, Kr. Darkehmen*), Bocvinkos (vok. *Alt Bodschiwingken, Kr. Goldap*) ir Okrasino (*Kettenberg, Kr. Goldap*) pilkapynuose atliktų tyrimų metu rasta artefaktais. Tačiau įdomiausia yra žinutė apie nedidelį tvenkinį, esantį centrinėje piliakalnio aikštelės dalyje, kuriame savininkas rado daugelį bronzinių žiedų. Galiausiai abu tyrinėtojai atkreipia dėmesį į archeologinių kasinėjimų atlikimo šioje vietoje būtinybę dėl jos naikinimo arimo metu. Juo labiau, kad jie fiksavo pilkų pelenų sluoksnį atidengtame piliakalnio pylimo profilyje (ibid., p. 136–138).

Tame pačiame „Prussia“ leidinyje von Bonigkas publikavo didelį straipsnį apie rytinės Senosios Prūsos, įskaitant ir sūduvių genties, teritorijoje esančių piliakalnių sudedamąsias dalis. Pasvarstymus apie atskirus gynybinės paskirties vietų elementus, formą ir pylimų, piliakalnių aikštelių, papildomų piliakalnių apsaugančių įrenginių dydį autorius dokumentavo konkrečiais pavyzdžiais. Didelis šio darbo privalumas – bandymas sukurti piliakalnių skirstymo tipologiją. Von Bonigkas išskiria gynybinės paskirties objektus be pylimų, kur apsaugos

elementas yra vien tik perkasa (sausas gynybinis griovys), su pylimais be perkastos bei mišrus variantas, t. y. pylimas ir papildoma perkasa (von Bönigk 1880, p. 57–87).

XIX a. archeologinių tyrinėjimų Mozūrijoje, įskaitant Sūduvos rytinę Prūsos dalį, apibendrinimu tapo žemėlapių leidimas ir archeologinių tyrinėjimų vietų katalogas, kurio autorius – Emilis Holiakas (E. Hollack, 1908). Šis veikalas iki šių dienų yra vertingos informacijos apie archeologinių tyrinėjimų vietas, kurios buvo sunaikintos arba užmirštos pasibaigus dviem karo audroms, šaltinis.

XIX a. antroji pusė – lenkų senovės tyrinėjimų mylėtojų, tyrinėjusių rytinę Sūduvos dalį, mokslinio aktyvumo laikotarpis. Priešingai nei jų kolegos Rytprūsioje, jie nebuvo susivieniję, o jų veikla buvo individualaus pobūdžio. Aleksandras Polujanskis nebuvo nei archeologas, nei senienų kolekcininkas, bet jam esame dėkingi už informaciją apie kolonizacijos procesus ankstyvaisiais viduramžiais rytinėje Sūduvos dalyje. Dėl užimamų girininko padėjėjo pareigų Augustavo gubernijos valdyboje jis dažnai vykdavo inspektuoti atskiras vietas, atlikdavo vertingus stebėjimus. Polujanskis išleido kelis smulkius darbus apie anuometinės Rusijos valstybės gubernijos šiaurės rytų dalį (Engel, M. 2001, p. 77–80). Be jokios abejonės, vertingiausias Polujanskio darbas – „Kelionės po Augustavo guberniją moksliniais tikslais“ – kuris buvo išleistas 1859 m. Varšuvoje. Polujanskio „Kelionės...“ yra tarsi buvusios Augustavo gubernijos istorijos, geografijos ir etnografijos vadovas. Veikale remtasi autoriaus archyvine medžiaga, panaudoti vietinių tradicijų ir legendų aprašymai (Polujański, A. 1859). Ypatingą dėmesį Polujanskis skyrė Šiurpilių gyvenvietės kompleksui (Eleniavos valsčius) ir tvirtino, kad regione nematęs stambesnės „pilies“. „Kelionėse...“ pateiktame aprašyme, be diskusinių istorijos interpretacijų bei autoriaus meninės raiškos priemonių, yra daug vertingos informacijos apie Šiurpilių tyrinėjimų vietas (ibid., p. 42–43, 129–142). „Kelionių...“ autorius kitiems piliakalniams neskyrė tiek daug dėmesio, jis mini tik Eglinės (Šipliškių valsčius), Rudaminos (Lazdijų rajonas) bei Raigardo objektus (ibid., p. 105–106, 144–145, 147–148).

Pirmuoju tyrinėtoju, kuris atliko rytinės Sūduvos dalies piliakalnių inventorizaciją, laikomas Aleksandras Osipovičius, Suvalkų gubernijos valdybos sekretorius, literatas mėgėjas, daugelio Varšuvos laikraščių, pavyzdžiui, anuomet populiaraus „Tygodnik Ilustrowany“, bendradarbis, kuriame jis rašydavo straipsnius regiono tematika (Burek, K. 1977, p. 40; Engel, M. 2001, p. 80–81). Šiame periodiniame

leidinyje jis publikavo darbus „Paviršutiniškas žvilgsnis į kai kurias pilis ir vad. piltinius kalnus (piliakalnius) Suvalkų apylinkėse“. Osipovičiaus straipsnis – tai Suvalkijos piliakalnių inventorizacijos ir aprašymo bandymas. Jame pateikia informaciją apie, pavyzdžiui, Šiurpilių, Raigardo, bevardį piliakalnį šalia Ančios ežero, Rudaminos bei Piliakalniuose (Vilkaviškio rajonas) esantį piliakalnį (Osipowicz, A. 1867). Panašiai kaip ir Polujanskis, Osipovičius daugiausia dėmesio savo veikale skiria Šiurpilių gyvenvietės kompleksui – Pilies kalnui (piliakalniui), ant kurio išskiria du lygiagrečius vienas kito atžvilgiu pylimų žiedus. Jį taip pat suintrigavo gretimo Targovisko kaimo pavadinimas, kurį jis aiškino toponimijos pėdsaku – ankstyvaisiais viduramžiais funkcionavusia gyvenvietė-turgumi (ibid., p. 57–58, 63).

Savo veikalo apibendrinime Osipovičius kelia labai įdomią hipotezę, susijusią su centriniu aprašomų piliakalnių vaidmeniu ankstyvųjų viduramžių vietinių bendruomenių teritorinėje struktūroje. Pasak jo, šio tipo objektų lokalizacijų parinkimas sunkiai pasiekiamose teritorijose (su papildomais gynybiniais įtvirtinimais) turėjo apsaugoti šalia esančių gyvenviečių gyventojų religinio kulto vietas, sueigų, teisminės ir prekybinės paskirties vietas (ibid., p. 63).

Aktyviausias archeologas mėgėjas, dirbęs anuomet rytinės Sūduvos dalyje, buvo, be abejonės, Alfonsas Budzinskis (Alfons Budziński), pagal profesiją veterinarijos gydytojas. Jis atstovavo anuomet gausiai senienų rinkėjų grupei. Nuo 1857 m. vedė archeologinius tyrinėjimus anuometinių Gardino, Suvalkų ir Lomžos gubernijų teritorijose. Prieš pradėdamas kasinėjimus, jis asmeniškai atlikdavo apklausas tam tikrose vietose. Tyrinėjo visų pirma Romos imperijos laikų, tautų kraustymosi laikų pilkapynus. Tačiau jį domino taip pat piliakalniai (Burek, K. 1977, p. 40–42; Engel, M. 2001, p. 81–82). Vienos iš išvykų metu jis pasiekė Šiurpilius, kur tyrinėjo vietinį gyvenvietės kompleksą. Savo stebėjimų rezultatus publikavo 1871 m. paskelbtame straipsnyje „Archeologinės paieškos buvusioje Augustavo gubernijoje“, kuris buvo išspausdintas archeologų pamėgtame periodiniame leidinyje „Biblioteka Warszawska“. Panašiai kaip jo pirmtakai, jis mini arimo metu žemėje randamus įvairius daiktus. Tačiau jam vienam pavyko kelis artefaktus gauti ir publikuoti jų brėžinius. Tai buvo trys strėlių antgaliai su barzdelėmis, penki sujungti žiedeliai, segės lankelis ir segės su aguonos formos galais užsegamosios adatos dalis, du supintos vielos elementais sujungti bronziniai ratukai, naudojami, tikėtina, peiliui už diržo prikabinti, bei supintų vielelių papuošalo dalis (Budziński, A.

1871, p. 234–235, I lentelė). Šie artefaktai po ilgos kelionės galiausiai pasiekė Varšuvos valstybinio archeologijos muziejaus kolekciją (Engel, M. 2001, p. 81).

Galima būtų daug rašyti apie įvairaus pobūdžio radinius, aptiktus per visą archeologinių tyrinėjimų Sūduvos teritorijoje laikotarpį, bet šiame amžiuje sulaukėme tikros sensacijos – rasti sūduvių artefaktai Krukuveko pilkapyne, o po Lietuvą ir Lenkiją keliavusi paroda buvo labai taikliai pavadinta „Jotvingių eldoradu“ („Terra Jatwezenorum“ 24 (16/1 t.).

Klausimas, kur prasideda ir kokią teritoriją užima baltų piliakalnių civilizacija, taip pat labai įdomus. Keliaudami į pietines ir vakarines sūduvių žemes tokių piliakalnių aptinkame labai daug. Randame jų ir Senosios Prūsijos atskirose žemėse iki Vyslos žemupio. Žemiau pateikiama šiek tiek informacijos apie kelis, esančius Sūduvoje, t. y. Mėrūniškių, Skomacko Didžiojo, Gorlūvko ir Dibavos/Dubavos piliakalnių.

Skomackas Didysis (53°50'50.4"N 22°02'51.0"E)

Kaimas, nutolęs nuo Didžiųjų Skomantų vietovės („Terra Jatwezenorum“ 24 (16/1 t.) (Kalinavo valsčius) ir piliakalnių apie 40 km į vakarus. Sūduvių piliakalnis esąs į vakarus nuo Skomacko Didžiojo kaimo. Pravažiavę minėtą vietovę, pasiekiame buvusio valstybinio žemės ūkio pastatus (Ostrów gyvenvietė).

Sūduvių gentis čia turėjo vieną iš daugelio savo piliakalnių, kurie saugojo jos plačias žemes iš vakarų. Kaimas įkurtas 1499 m. lapkričio 30 d., kuomet Reino (lenk. Ryn) komtūras Rudolfas von Tippleskirchenas pagal Kulmo teisę skyrė Janui Grabnikui 68 valakus žemės. Tai buvo pagrindas Skomacko (*vok. Skomantken*) činšiniam kaimui prie Juodojo, Talto, Milušių ir Druglinio ežerų įsteigti. Kaimo pavadinimo etimologija neabejotinai susijusi su sūduvių vadu Skomantu, kuris, kryžiuočiams užkariavus Sūduvą, priėmė krikštą ir perėjo į kryžiuočių pusę. 1517 m. kaime buvo dvi karčemos ir malūnas. 1525 m. patvirtinta kaimo steigimo privilegija. Pagal 1539 m. gyventojų surašymą, jame gyveno vien lenkų tautybės gyventojai. 1938 m. kaimo pavadinimas pakeistas į Dippelsee. 1939 m. čia buvo 815 gyventojų.

1954–1972 metais Skomacko Didžiojo kaimas priklausė mažiausiam anuometinės Lenkijos Liaudies Respublikos administraciniam organui – gromadai, iki 1976 m. birželio 30 d. buvo Ružinsko (lenk.

Różyńsk) valsčiaus centru, 1975–1998 m. vietovė priklausė Suvalkų vaivadijai, o šiuo metu – Varmijos Mozūrų vaivadijai.

Ankstyvųjų viduramžių piliakalnis ne kartą mokslininkų tyrinėtas, 1877 m. Karaliaučiaus tapytojo ir žymaus XIX a. senovės istorijos tyrinėtojo Johaneso Vilhelmo Heydecko (1835–1910). Išlikusią jo archyvinę medžiagą saugo šiuo metu Olštino Varmijos Mozūrų muziejus. Senojoje literatūroje ji vadinama „Depot Heydeck“. Tai rankraštinės iliustracijos, nuotraukos ir mokslininko rankraščiai. XX a. pradžioje jie buvo Karaliaučiaus Prūsijos muziejaus saugyklose, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui pateko į Olštiną kartu su šios įstaigos evakuojamų rinkinių dalimi. Šiuo metu tai vienintelis išlikęs Lenkijoje senųjų prūsų žemių XIX a. archeologinių tyrinėjimų dokumentacijos komplektas. Tuo pačiu tai viena iš nedaugelio Lenkijos teritorijoje esančių Prūsijos muziejaus, kuris kažkada buvo laikomas viena svarbiausių Europos archeologijos institucijų, liekanų.

Skomacko Didžiojo piliakalnį 1995 m. pagal Unguros (lenk. Węgorzewo) liaudies kultūros muziejaus užsakymą tyrinėjo mokslininkas Ježis Marekas Lapo (Jerzy Marek Łapo). Tyrimų artefaktai ir medžiaga saugomi minėtame muziejuje. Tačiau plačiau tyrinėjimai vyko 2014–2015 m. Tuo metu piliakalnį ir gretimą teritoriją tyrinėta norint atrasti platesnį gyvenvietės kompleksą. Tyrimai vykdyti pagal Lenkijos ir Norvegijos inicijuotą projektą „Jotvos archeologija“ apie šiuolaikinius konservavimo būdus archeologijoje. Projektas buvo įgyvendinamas pagal programą „Europos kultūros paveldas. Kultūrinio ir meninio įvairumo populiarinimas“ 2009–2014 m. Valstybinio archeologijos muziejaus Varšuvoje pavedimu tyrimus vykdė Senovės mėgėjų draugija (lenk. Stowarzyszenie Starożytników). Archeologiniai kasinėjimai apėmė 12 aikštelių. Be to, buvo atlikta nemažai gręžinių. Surasta daug keramikos, indų elementų ir keliasdešimt bronzos bei geležies artektų. Pasak tyrimų projekto vadovės hab. m. dr. Anos Bitner-Vrublevskos (Anna Bitner-Wróblewska), daugelio vertingų senienų atradimas gyvenvietės, o ne pilkapyne teritorijoje – retas šiame regione atvejis.

Archeologai ankstyvųjų viduramžių piliakalnio papėdėje aptiko V ir VI a. gyvenvietės relikto. Prie vertingiausių iškasenų priskiriami papuošalai, bronzinės segės ir sagtys bei tualetų reikmenys (žnyplės) ir peiliai. Vienoje vietoje aptikti septyni geros būklės, nesudaužyti keramikos indai. Jie skiriasi dydžiu, paviršiaus dekoru būdais (vienai kruopščiai išlyginti, kiti šiurkštaus paviršiaus), pirštais arba rėztuku

atlikta ornamentika. „Atrodo, visas rinkinys esąs specialiai sudarytas komplektas, nors tyrimų metu sunku konstatuoti, koku tikslu indai buvo kruopščiai atrinkti ir kokia buvusi duobės, kurioje jie sudėti, paskirtis“, – komentavo hab. m. dr. A. Bitner-Vrublevska.

Pasak archeologės, anais laikais šiuometinio Skomacko Didžiojo apylinkės gyventojus galima sieti su baltų gentimi – sūduviais-jotvingiais, bet archeologų tirtos gyvenvietės bendruomenė galbūt priklausė giminingai galindų genčiai, gyvenusiai į vakarus nuo dabartinių Didžiųjų Mozūrijos ežerų. Ši gentis palaikė ryšius su Dunojaus baseino ir Juodosios jūros teritorijų gyventojais, Vakarų Europa, Skandinavija, taip pat su Pavolgio regionu.

2014 m. vasarą Skomacke Valstybinio archeologijos muziejaus pavedimu vykdytiems darbams vadovavo minėtos Senovės mėgėjų draugijos atstovas Michalas Hrinčišinas (Michał Hrynczyszyn) ir Valstybinio archeologijos muziejaus Varšuvoje darbuotojas dr. Marcinas Engelis (Marcin Engel), dalyvavo šio muziejaus Baltų archeologijos skyriaus konsultantai. Tai buvo pirmieji po ilgesnio laikotarpio tokio masto kasinėjimai šioje teritorijoje. Jų tikslas – pirminiu būdu ištirti dvi pagrindines gyvenvietės aikšteles bei sutikrinti neinvazinių tyrimų metu gautą informaciją.

Vadovaujantis neinvazinių tyrimų rezultatais buvo išskirtos būsimų archeologinių kasinėjimų aikštelių ribos. Pirmoji aikštelė buvusi piliakalnio kalvos vakariniame šlaite, o antroji – buvusioje gyvenvietėje, t. y. šios kalvos pietinėje papėdėje. Iš viso abiejose aikštelėse ištirta daugiau kaip 300 kv. m. Kasinėjimai buvo vykdomi atidengiant

Skomacko Didžiojo piliakalnis (V. Batvinsko nuotrauka)

humusą ir naudojant mechaninį sluoksnių tyrinėjimo metodą bei nagrinėjant kultūrinius sluoksnius ir objektus stratigrafiniu būdu. Tyrimo metu naudoti metalo detektoriai ir trimatis radinių registravimas. Be aprašomosios dokumentacijos, lygiagrečiai buvo atliekami brėžiniai ir iš oro daromos nuotraukos. Pasibaigus tyrimams, teritorija sutvarkyta, t. y. grąžinta pirminė būklė.

Tyrimų metu registruota ir dokumentuota keliasdešimt archeologijos objektų ir kultūrinių sluoksnių, atrasta gausių keramikos fragmentų bei keli nesunaikinti moliniai indai ir keliasdešimt išskirtų radinių. Medžiaga susijusi su penkiais sėslos apgyvendinimo laikotarpiais, kurie datuojami bronzos amžiumi, ankstyvąja geležies epocha, tautų kraustymosi periodu, ankstyvaisiais viduramžiais bei naujaisiais laikais.

Gorlūvko piliakalnis (53°59'17.8"N 22°12'20.5"E)

Pasiekus Gorlūvko kaimą (Gorlówko, Stare Juchy valsčius, Luko rajonas), būtina atidžiai sekti navigaciją, nes keliai Gorlūvko piliakalnio apylinkėje be asfalto dangos, kartais primena bekeles.

Piliakalnis yra 2,4 km atstumu į šiaurę nuo Gorlūvko (lenk. Gorlówko, vok. *Gorlowken*, *Gorlau*) ir 3,1 km į rytus nuo Šustako (Szóstak) ežero. Jis įkurtas ant kalvos (149,2 m v. j. l.), kurią vietiniai gyventojai vadina Pilies kalnu. Vokiečių topografiniuose žemėlapiuose ši kalva vadinama Pilimi arba *Schloßberg*. Iš šiaurės, rytų ir pietų piliakalnio prieigos buvo supamos durpynų, esančių šalia į Łażna Struga upę įtekančio upelio.

1891 m. „Nachrichten über deutsche Altertumsfunde“ (10 psl.) pateikta informacija apie šalia Gorlūvko surastą kirvį (*Querbeil* – skersinis kirvis). Gorlūvko piliakalnį lankė Georg Bujack ir Emil Hollack, Johann Guise, Jan Jaskanis ir Andrzej Zawadzki bei Leszek Godzieba.

Varšuvos Kardinolo Stefano Vyšynskio universiteto Archeologijos instituto 2016 m. išleistame leidinyje „Varmės ir Mozūrų piliakalniai 2. Nauji tyrimai ir aiškinimai“ (redagavo Zbigniew Kobyliński) pateikta informacija apie piliakalnį (328–329 psl.): „15. Gorlūvko, Stare Juchy valsčius, Luko rajonas, 1 lokalizacija. Lenkijos archeologinė nuotrauka (AZP): 19–77. Kultūros paveldo registro Nr. C-069 (1969-11-12). Piliakalnis yra apie 2,5 km atstumu į šiaurės vakarus nuo Gorlūvko ir panašiu atstumu nuo rytinio Šustako (lenk. Szóstak; vok. *Szonnstag See*) ežero kranto. Objektas stipriai apgadintas, jo forma teritorijoje sunkiai identifikuojama, tai dar labiau apsunkina tanki

Gorluko piliakalnis (V. Batvinsko nuotrauka, 2026-02-27)

augmenija. Piliakalnio pirminė forma – nukirstas kūgis, kurio pagrindo matmenys 65 ir 35 m, piliakalnio aikštelės skersmuo apie 30 m, o aukštis apie 9 m. Piliakalnis neturi pylimų, taip pat nepastebima gynybinio griovio – galbūt dėl esamos būklės. Piliakalnį *Palommen* pavadinimu pirmą kartą užfiksavo Johann Guise. Tokį pavadinimą vartojo taip pat Emil Hollack. Tik Hans Crome jį vadino *Gorlowken*. Piliakalnio lokalizacija esanti Lenkijos piliakalnių žemėlapyje (lenk. *Mapa grodzisk w Polsce*), jį pažymi Aleksander Kamiński. Objektą du kartus tikrino 1969 m. Janas Jaskanis ir A. Zavadzki. 2009 m. piliakalnį inspektavo Lešekas Godzieba. Piliakalnis nebuvo įtrauktas į 2011 m. spalio mėnesio Archeologinę Lenkijos nuotrauką (lenk. *AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski*). Šioje vietoje nebuvo atlikta jokių archeologinių tyrimų, vien 1969 m. ir 2009 m. vykdytos inspekcijos kultūros paveldo saugojimo kontekste.“ „Treuburger Heimatbrief“ antrame numeryje Ervinas Gillertas, aprašydamas minėtos dabartinės Mozūrijos dalies apylinkę, užsimena: „Į rytus nuo Gorluko yra „Zamzisko-Gurra“, senųjų prūsų pilies kalnas.“ Vėliau pateikia informaciją apie apgyvendinimą 2,5 km atstumu į vakarus nuo piliakalnio: „1887 m. Šustako ežero, kurio vandens lygis buvo sumažintas 1,5 m, krantuose surasta ankstyvojo akmens amžiaus statinių ant polių pėdsakų. Apsemtose lankose prie ežero, šiaurinėje Ščecinovo (Szczeci-

nowo) kaimo dalyje, iš vandens išnirio ne tik vertikalūs polių galai, bet ir gulsčiai sudėlioti rąstai. Poliai buvo ažuoliniai arba pušiniai, o horizontalūs elementai iš beržo, šėivamedžio ir gluosnio. Surastas itin turtingas kaulo, rago ir medžio indų komplektas bei nežiedžiant pagaminti moliniai indai, titnaginiai peiliai, trinamosios girmos liudija, kad polinės gyvenvietės konstrukcijos labai senos. Radiniuose buvo aptikti tik keli bronzos gabaliukai, tačiau nerasta geležies. Ištirtos buitinės atliekos leido susikurti anuomet čia paplitusių gyvūnų rūšių vaizdą.“ Piliakalnis buvęs Sūduvos Kimenavos (Kimenau, Kimenowia, Kymenow) ir Pakimos (Pakime, Pokima, Pokencų) žemių paribyje. Šis objektas atliko gynybinės pilies funkcijas, buvo naudojamas netoliese esančių gyvenviečių gyventojų kilus pavojui. Daugiau žinių atskleistų archeologiniai kasinėjimai. Stare Juchy valsčiuje yra ir daugiau sūduvių piliakalnių bei garsioji vėlių alkavietė su galingu aukojimo akmeniu.

Dibavos/Dubavos piliakalnis (54.063628, 22.309692)

Anot vokiečių archeologo Karlo Engelio (Carl Engel), Dibavos/Dubavos (lenk. Dybowo) piliakalnis – vienas didžiausių šioje Sūduvos dalyje ir gražiausių sūduvių (jotvingių) genties gyventoje teritorijoje. Jis esąs netoli Grizų (lenk. Gryzy) vietovės (Šventaičio valsčius, Alėkos rajonas), Długie (lenk. Długie, vok. *Langersee*) ir Stopka (lenk. Dybowski, vok. *Grodziskosee, Schloßsee*) ežerų sąsmaukoje. Kalvos viršuje išlikusios piliakalnio aikštelės liekanos. Pagal topografinį žemėlapią absoliutus aukštis aukščiausioje piliakalnio aikštelės vietoje siekia 171,25 m. Aikštelė yra nereguliaraus apskritimo formos, plačiausiose vietose – 120 ir 90 m. Tikėtina, kad tvirtovę supo nusmailintų kuolų tvora.

Į Stopka ežerą besileidžiantis piliakalnio šlaitas yra statesnis nei kiti (santykinis aukštis pagal topografinį žemėlapią – 16,95 m). Jo apatinėje dalyje, prie ežero, yra Antrojo pasaulinio karo laikus menančios šaudymo griovių liekanos. Šiaurinis šlaitas ne toks status, jo nuolydis mažesnis. Ant šio šlaito, vidurinėje dalyje, yra pailgas gūbrys (gynybinio pylimo reliktas). Panaši forma aptinkama Viežbovo piliakalnyje. Santykinis aukštis, matuojamas nuo Stopka ežero vandens lygio – 16,95 m, o nuo Długie ežero vandens lygio – 17,65 m.

Į pietryčius nuo piliakalnio plyti plati plokštuma (aukštis – 170,2 m v. j. l.). Panaši plokštuma yra taip pat į šiaurės vakarus nuo piliakalnio (absoliutus aukštis – 164,7 m v. j. l.). Šios dvi plokščios rel-

jefo formos galėjo būti gyvenviečių vietomis. 30 m atstumu į rytus nuo piliakalnio yra akmenų pylimo liekanos (140 m ilgio); jis eina skersai ežerus skiriančio išilgo gūbrio. Yra ir didesnių bei mažesnių riedulių sankauptų (nuo 1 m iki 2 m pločio), kurios beveik lygios su žemės paviršiumi. Pagal vietinių gyventojų pasakojimus, praeito šimtmečio 7 dešimtmečio pabaigoje piliakalnio viršuje buvo daug riedulių. Nedidelis riedulynas yra 100 m atstumu į pietryčius nuo jo. Pietrytinėje piliakalnio dalyje, jo pakraštyje, esanti apie 2 m pločio dauba. Panaši dauba yra taip pat šiaurės vakarų dalyje. Šių daubų šlaitai didelio nuolydžio, o apačioje plotis atitinka lauko kelio plotį. Karlo Engelio 1932 m. brėžinyje šios daubos nėra pažymėtos. Vykdytų kasinėjimų vietos (vok. Grabungstellen) sutampa su šiaurės vakarų dalyje esančia dauba. Galbūt šioje vietoje 1932 m. buvo įrengta lauko atodanga? Daubų formos antropologinės kilmės, susijusios su kelių išsišakojimu. Dėl to buvo galima įvažiuoti į piliakalnio aikštelę apie 1990-uosius vykdytų kirtimų metu. Čia galėjo vesti kelias, pažymėtas 1893 m. vokiečių topografiniame žemėlapyje.

Vietinio gyventojų Stanislovo Feiferio (Stanisław Fejfer) teigimu, XX a. pabaigoje ant piliakalnio buvo organizuojamos skautų stovyklos. Įvažiuoti į stovyklavietę buvo naudojamas senas kelias, vedantis lanku nuo Stopka ežero pusės.

„Sūduvos (Jotvos) piliakalnių atlase“ pateikiamas štai toks aprašymas: „Piliakalnio prieigose iš pietryčių pusės, skersai sąsmaukos, yra apie 140 m akmenų pylimo liekanų (pagrindo plotis 3 m, aukštis apie 1 m). Antras, mažesnis pylimas, sudarantis tarsi plačias piliakalnio prieigas (ilgis apie 30 m, ties pagrindu 2 m pločio ir 0,3–0,4 m aukščio), yra į pietvakarius. Iš rytų pusės pastebimi įvažiavimo vartų reliktai. Kelias į tvirtovę vedė per natūralų, prie piliakalnio iš rytų pusės prigludusį pylimą. Toks buvęs susisiekimas tarp pilies ir gyvenvietės komplekso, kuris fiksuotas aprašomo gynybinio objekto rytinėje pusėje.

Ankstyvųjų viduramžių pilis statyta X–XII a. laikotarpiu, ankstyvajame geležies amžiuje ir Romos imperijos laikais vykusio apgyvendinimo vietoje. Pagal Ježį M. Lapo (Jerzy M. Łapo), piliakalnis – tai „pilies“, susijusios su Mažųjų Gardeikų apylinkių lauku (prūsų – lauks), reliktas. Pasak kitų šaltinių, piliakalnis galbūt buvo sūduvių (jotvingių) Sentane (Šventainių) žemės dalis.

Vietiniai gyventojai kalvą vadindavo Pilimi (lenk. Zamczysko) ir šiuo pavadinimu (Zamzisko forma) buvo žinoma XIX a. ir XX a. vokiečių literatūroje. Pagal Guisį, kuris XIX a. pradžioje inventorizavo

senųjų gynybinių įtvirtinimų pėdsakus, tai buvo „Piliakalniu“ vadinama „pilis“, esanti miške tarp Jurkų ir Ragainių, dviejų mylių atstumu nuo Alėckos.“

Piliakalnio vieta nuo XVI a. vidurio literatūroje buvo įvairiai vadinama: Diboffsky, Dibowen, Diebowen, Diebawen, Dybowo, Grodischki, Grodischk, Zamzisko, Grodczisko Berg, Zamczyko, Chelchen, Schloss Berg, Chelchy arba Grodzisko. XX a. 4 dešimtmečio vokiečių topografiniuose žemėlapiuose buvo žymima K. D. Schloß B (Pilies kalnas) su priedu K.D. (Kulturgeschichtliches Denkmal – istorijos paminklas).

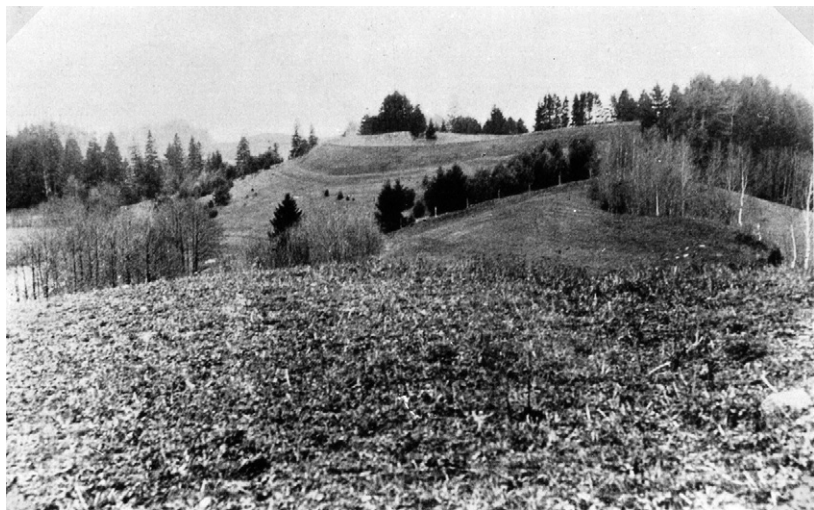
1576 m. minėtas Kasparas Henenbergeris išleido didįjį Prūsijos žemėlapi, kuriame pažymėjo Sūduvą ir fiksavo ankstyvųjų viduramžių Sūduvos (Jotvos) archeologines vietas, tarp jų Dibavos/Dubavos piliakalnį. Dėl to vėlesniais laikais jį galima buvo tiksliai surasti.

1872–1891 m. Georgas Bujackas Prūsijos draugijos (vok. *Altertumsgesellschaft Prussia*) posėdžių ataskaitose, vadovaudamasis kapitono Hanso von Bonigko informacija, „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia“ rašė, kad tai natūrali kalva be pylimų, o plokščia piliakalnio aikštelė saugoma nusmailintų kuolų tvoros, nes apie tai liudija medžio anglies likučiai.

Piliakalnių reguliarių kasinėjimų iki šiol nebuvo atlikta. Paviršinius šios teritorijos tyrimus 1998 m. atliko Suvalkų apygardos muziejaus archeologai Ježis Bžozovskis (Jerzy Brzozowski), Aneta Eidulis (Anetta Ejdulis) ir Ježis Siemaško (Jerzy Siemaszko). Jų metu įvairiose piliakalnio vietose buvo surasti pavieniai keramikos elementai, išlikę iš laikotarpio nuo ankstyvosios geležies epochos iki ankstyvųjų viduramžių.

2014–2015 m. piliakalnio teritorijoje Valstybinio archeologijos muziejaus Baltų archeologijos skyrius vykdė planigrafinius tyrimus ir naudojo metalo detektorius. Pagrindinis tikslas buvo apibrėžti teritorijos svarbiausius apgyvendinimo laikotarpius bei nustatyti, ar galima patvirtinti šalia gyvenviečių esančių gynybinių objektų ankstyvųjų viduramžių kilmę. Taip pat labai svarbu buvo apsaugoti žemėje slypinčius artefaktus nuo vadinamųjų juodųjų archeologų plėšimų.

2015 m. pavasarį buvo atlikti žvalgomieji šlaitų, ant kurių buvę gynybiniai įtvirtinimai, darbai, kasinėtos mažiau tyrinėtose objektų aikštelėse bei jų papėdėse esančiose vietose. Pietiniame šlaite bei piliakalnio papėdėje rasta nesunaikintų bronzos dirbinių ir jų elementų sandėlika, t. y. pakabukai (tarp jų emaliuotų kryželių fragmentai) ir žiedai. Rasta taip pat skambučių, pasagos formos segių ir įvairių apkaustų.

Dibavos/Dubavos piliakalnis, 1932 m. nuotrauka

Radinių išsidėstymas erdvėje rodo, kad daiktai pirmiausia buvo saugomi pylimo dalyse, o veikiant erozijai jie tiesiog nuslinko į piliakalnio papėdę. Be minėtų radinių, Dibavos/Dubavos piliakalnio teritorijoje aptikti vien pavieniai, ankstyvąjį geležies amžių menantys artefaktai.

1975 m. Grizų kaimo gyventojas Stanislovas Feiferis lauko darbų metu (950 m į pietvakarius nuo Grizų kaimo) surado apvalius statinius. Aplink juos buvo rasta degintos rūdų likučių ir žaizdro pėdsakų. Pasak šalia esantį piliakalnį tyrinėjusių archeologų, tai buvo rudnios (krosnys), naudojamos geležiai iš balų rūdų lydyti.

Mėrūniškiai (54.158052, 22.560093)

Kaimas, nutolęs nuo Dibavos/Dubavos piliakalnio daugiau nei 30 km atstumu šiaurės rytų link. Šiuo metu jis priklauso Suvalkų rajonui. Kuo ši vietovė ypatinga Sūduvos kraštui? Mėrūniškiai – tai pasienio gyvenvietė, kuri minima jau 1277 m. datuojamame dokumente. Ji yra seniausia visame Alėckos (lenk. Olecko) krašte. Ši vietovė minima taip pat 1422 m. Kryžiuočių ordino su Lenkijos karalyste ir Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste sudarytoje Melno taikos sutartyje, kurios 600 metų jubiliejų šventėme 2022 m. Vilkaviškyje, Marijampolėje, Punske ir Melne (Grūtos valsčius, Kujavijos Pamario vaivadija). Šioje sutartyje buvo apibrėžta Kryžiuočių ordino ir LDK siena. Ji ėjo 1 km atstumu į rytus nuo Mėrūniškių kaimo ir išliko nepakitusi net iki 1945 metų.

Mėrūniškių piliakalnis iš šiaurės pusės (V. Batvinsko nuotrauka, 2025-04-01)

1537 m. buvo įkurtas žemės nuomos mokestį mokėjęs kaimas. Kasparas von Aulack, Kunigaikštystės seniūnas, šiam tikslui pardavė žemę keturiems Stradūnų seniūnijoje gyvenusiems Petraševičių broliams – Jonui, Augustinui, Vaitiekui ir Jokūbui. 1541 m. spalio 11 d. šį sandorį patvirtino kunigaikštis Albertas. XVII a. ir XVIII a. Mėrūniškius valdė Ciesielskiai ir Dzingeliai. 1944–1945 m. rusų ir vokiečių kovų metu vietovė buvo sunaikinta.

Mėrūniškių piliakalnis (X–XII a.) yra nutolęs apie 1 km nuo Didžiojo Mėrūniškių ežero pietinio kranto ir nuo kryžkelės su vaivadijos keliu DW652. Šioje vietoje, kelio dešinėje pusėje, yra bažnyčios griuvėsiai, o kairėje – buvusio dvaro liekanos.

Važiuodami žvyrkeliu, lygioje teritorijoje pastebėsime aukštą smėlingą kalvą, vietinių vadinamą Smėlio kalnu. Išties čia smėlio netrūko, nes kalva praeityje buvo smarkiai eksploatuojama.

Piliakalnį iš vakarų, pietų ir rytų pusių supo dviejų bevardžių patvinstančių upelių, Javorkos upės intakų, vandenys. Piliakalnio aikštelė yra nereguliarios formos: ilgis šiaurės pietų kryptimi 70 m bei vakarų ir rytų kryptimi 55 m. Išlikęs pylimų fragmentas. Piliakalnio paviršius (ypač pylimai) didžia dalimi sunaikintas dėl didelės apimties smėlio gavybos, o pietinis kraštas kasmet vis labiau nyksta dėl vykdomos žemės ūkio veiklos.

Kalvos aukštis lygioje teritorijoje siekia apie 10 m. Objektas galėjo būti naudojamas kaip sargybos bokštas, nes jau viduramžiais šalia ėjo svarbus kelias Lėcius (dabar lenk. Giżycko)–Merkinė.

Literatūroje piliakalnis žinomas nuo XI a. Mērūniškių, Mierunsken, Schwedenschanze, Schlossberg, Sandberg, Kosmata Góra, Mieruniszki, Piaskowa Góra pavadinimais. Kai kas pavadinimą sieja su Mērūno pilimi, nes tai buvęs vienas iš Sūduvos žemių centrų.

Šaltiniai

1. *Archeologia Jaćwieży. Dawne badania i nowe perspektywy*. Państwowe Muzeum Archeologiczne. Stowarzyszenie Starożytników, Warszawa, 2016.
2. Prieiga internete: <http://grodziskajacwiezy.pl/pl/home/>.
3. Prieiga internete: https://egoturystyka.pl/strona-3448-dybowo_grodzisko.html.
4. Prieiga internete: https://egoturystyka.pl/strona-3626-gorlowko_grodzisko.html.
5. Prieiga internete: https://egoturystyka.pl/strona-3449-mieruniszki_grodzisko.html.
6. Prieiga internete: https://egoturystyka.pl/strona-3441-nowe_informacje_o_badaniach.html.
7. *Serwis Nauka w Polsce*. Prieiga internete: <http://naukawpolsce.pl>.
8. Vikipedija.

VYTAUTAS BATVINSKAS (g. 1968 m. spalio 8 d. Seinuose). Baigė Punsko licėjų. 1994 m. Poznanės A. Mickevičiaus universitete įgijo lietuvių kalbos ir literatūros specialybę. Švietimo ir kultūros veikėjas. Šiuo metu vadovauja Vertimų ir verslo paslaugų biurui „Alna“ bei užsiima visuomenei naudinga veikla.

LINGVISTINĖS IŽVALGOS

Vytautas Batvinskas

JOVITA NEVULYTĖ-GRĖBLIŪNIENĖ
PETRAS GRĖBLIŪNAS

LENKIJOS DŽŪKŲ LEKSIKA PAGAL JUOZO VAINOS UŽRAŠUS

2025 m. Poznanėje lenkų kalba buvo išleistas Lenkijos džūkams gan svarbus dvitomis – *Słownictwo Dżuków z Polski na fiszkach Juozasa Vainy* (t. I: A–APIE; t. II: APIN–AŽ), t. y. *Lenkijos džūkų leksika pagal Juozo Vainos užrašus kortelėse*.

Mintis sudaryti ir išleisti šias knygas kilo dar 2019 m., kai Marytė Vainaitė-Misiukonienė padovanojo mums savo tėvo Juozo Vainos korteles, kuriose buvo surašyta Punsco-Seinų apylinkių džūkų leksika. Korteles, tarp kurių buvo ir minėtosios, ji rado tvarkydama mirusio tėvo palikimą. Su M. Vainaitė-Misiukoniene esame pažįstami jau nuo seno, tad

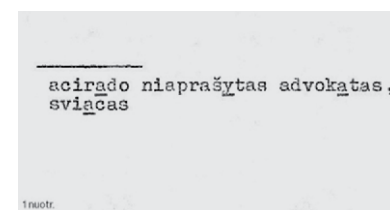
žinodama, kad mes domimės Lenkijos džūkais, ji tas korteles mums padovanojo. Iš pradžių planavome sukurti internetinę kalbinę duomenų bazę. Medžiagos dalį mums pavyko patalpinti internetiniame puslapyje http://colingua.eu/teaching_materials/slownik-vainy/, bendradarbiaujant su Adomo Mickevičiaus universiteto Poznanėje profesore habil. dr. Katarzyna Klessa, įgyvendinant projektą COLING. Tačiau tai buvo tik bandomasis projektas, kurio toliau netęsėme. Kai 2024 m. M. Vainaitė-Misiukonienė, suradusi dar daugiau J. Vainos kortelių, atsiuntė jas į Poznanę,

nutarėme imtis tikrai rimto darbo, kurio rezultatas – pirmi du Lenkijos džūkų leksikos tomai.

Šis dvitomis – tai kalbinių duomenų dokumentacija, maždaug 40 metų rinkta Punsco-Seinų apylinkėse ir ant mažų kortelių išspausdinta rašomąja mašinėle (kuri, ko gero, dabar yra Juozo Vainos muziejuje Punsco lietuvų kultūros namuose). J. Vainos kartotekoje yra apie 7000 kortelių su įvairiomis Punsco-Seinų krašto džūkų (bet ne tik) leksemomis. Šios kartotekos sudarytojas nebuvo kalbininkas, bet savo darbą – džūkų kalbos leksikos rinkimą, atliko labai sąžiningai ir tiksliai. Vis dėlto jo paliktą medžiagą reikėjo truputį patvarkyti ir pateikti tokiu būdu, kad ja galėtų naudotis visi, kurie domisi Punsco-Seinų krašto kalbiniu paveldu – kalbininkai, tautosakininkai ar etnografai, bet svarbiausia, ir pati bendruomenė, kuriai tai yra paveldo dalis. J. Vaina surinktus žodžius iliustravo sakiniais, kurie suteikia informacijos ne tik apie pačią kalbą, bet ir apie ekstralingvistines realijas, pavyzdžiui, papročius, gyvenimo būdą, žemės ūkio darbus, įrankius, augalus, gyvūnus, tikėjimą ir kt. J. Vaina taip pat yra pateikęs pavyzdžių iš pasakų ir dainų.

Dėl dešimtmečius trukusios izoliacijos ir labai glaudaus kontakto su lenkų kalba Lenkijoje gyvenančių lietuvių-džūkų kalba vystėsi visiškai kitaip nei Lietuvos teritorijoje. Lenkų kalbos įtaka akivaizdi praktiškai visuose kalbos lygmenyse: fonetikoje, sintaksėje, morfologijoje. Punsco-Seinų lietuvių bendruomenei džūkų kalba yra pirmoji kalba, vartojama namuose ir bendraujant su regiono gyventojais. J. Vainos surinkta medžiaga turi ir „papildomos“ vertės – ji buvo renkama asmens, kilusio būtent iš šio regiono, tai leido jam laisviau bendrauti su pateikėjais ir gauti patikimus duomenis, kuriuos jis pats galėjo įvertinti. Pokalbis su „saviškiu“ reiškė, kad pašnekovai su juo kalbėjo natūraliai. J. Vaina taip pat gerai išmanė regiono kalbų įvairovę ir savo kortelėse nurodydavo, kuris žodis ar frazė kilo iš vietovės, kurioje buvo vartojamas kitas kalbinis variantas. Jis taip pat gana tiksliai nurodydavo kalbą, iš kurios kilo jo pažymėti skoliniai. Visa tai padidina surinktos medžiagos vertę ir pagrindžia mūsų darbą – Juozo Vainos surinktos leksikos publikavimą.

J. Vainos kartotekoje daugiausia esama veiksmažodžių leksemų, taip pat daiktavardžių, būdvardžių, prieveiksmių, prielinksnių, skaitvardžių,

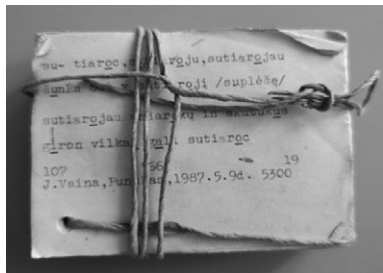
jungtukų ir kt. Kartais J. Vaina atskirai pateikdavo ir dalyvius ar pusdalyvius, yra ir vienos kurios kategorijos žodžių grupių (pvz., mėsos rūšys: aviena, jautiena, arkliena, žąsiena). Pasitaiko, kad kortelėje pateikiama tik viena žo-

džio forma, pvz., prievoksmio aukštesnysis laipsnis – ARCAU. Kai kuriose kortelėse apskritai pagrindinė leksema nepateikiama, bet yra iliustracinis sakiny. Tada tokios kortelės vieta knygoje parenkama pagal mūsų pasirinktą žodį sakinyje, pvz., ADVOKATAS (žr. 1 nuotr.).

2 nuotr.

Dauguma kortelių yra 10,5 cm x 7,5 cm dydžio (tarsi vienas A4 formato popieriaus lapas būtų padalytas į aštuonias lygias dalis). Šios greičiausiai yra ankstyviausios. Tokių kortelių popierius yra labai plonas, dar plonesnis nei šiuolaikinis 80 g/m² kopijavimo popierius. Kortelių apatiniajame kairiajame kampe yra išmuštos skylutės. Jos reikalingos, kad kortelės būtų galima surišti į pluošteliu (2 ir 3 nuotr.). Tokį pluoštelį sudarydavo kelios dešimtys kortelių.

J. Vaina, matyt, žodžius užrašydavo ant to, ką turėjo namuose. Iš kai kurių kortelių galima suprasti, kad būta piešimo bloknoto „viršelio“ ar telefono sąskaitos. Šios mažesnės kortelės tiesiog suvyniotos į storesnį popierių. Visų kortelių popierius jau pageltęs. Tekstas kortelėse rašomąja mašinėle buvo spausdintas ant dviejų ar trijų popieriaus lapų vienu metu, naudojant vieną ar du kopijavimo popieriaus lapus.

Ankstesnėse, didesnio formato kortelėse lemos pateikiamos pačiame viršuje (žr. kortelę su A-DZYRBCIE). Jei tai veiksmazodis, tada parašomos tokios formos – bendratis, pirmojo asmens vienaskaitos esamasis

a - dzырbie, adzyrbu, ~~xxx~~ adzyrbau
už ganiavų raikia adzyrbie
adzyrbsiu piar rugiapitį
dzvi dzienas adzyrbau
6m '72 14

pirmojo asmens vienaskaitos esamasis laikas ir pirmojo asmens vienaskaitos būtasis laikas. Jei tai daiktavardis, pirmiausia pateikiami vienaskaitos vardininkas ir kilmininkas, po to – daugiskaitos naudininkas ir galininkas

(žr. kortelę su AGŁĖ). Prie būdvardžių pateikiamos vyriškosios bei moteriškosios giminės formos. J. Vaina dažnai pridėdavo papildomos informacijos. Tai ypač pasakytina apie žodžius, kuriuos jis laikė skoliniais iš lenkų ar kitos kalbos, pvz., ukrainiečių. Kortelėje lenkų kalba žymima mažąja raide l („l.“), čia J. Vaina parašydavo žodį lenkų kalba, o po brūkšnelio – jo atitikmenį bendrine lietuvių kalba (žr. kortelę su AKAMONAS). Po lema

paprastai pateikiami trys iliustraciniai sakiniai arba frazės (kartais daugiau), sudaryti iš sakinių, frazių ar sakinių fragmentų. Po pavyzdžių kortelėse įrašyti skaičiai ir raidės, tačiau nepavyko iki galo perprasti, ką jie reiškia. Klausėme M. Vainaitės-Misiukonienės, ji patvirtino, kad J. Vaina turėjo savo sistemą, tačiau daugiau apie skaičius ir raides ji nieko negalėjo pasakyti. Čia esama įvairių skaičių, kartais kartojamų ta pačia seka, pavyzdžiui, 36m, tada '74, tada 27 arba 14m, '73, 6; 10m2, '72, 22. Viduriniai skaičiai – '58, '59, '60, '62, '64, '65, '66, '68, '69, '72, '73, '74, '75, '82, '83 – greičiausiai nurodo teksto užrašymo metus. Paskutiniai skaičiai gali būti magnetofono kasečių, užrašų knygių ar sąsiuvinų, kuriuose J. Vaina užsirašinėjo tekstus, numeriai arba tiesiog taip buvo žymimi pašnekovai.

Vėlesnėse, mažesnėse kortelėse pasirinktas kitoks duomenų užrašymo būdas. Pirmiausia pateikiamas bendrinės lietuvių kalbos žodis. Kartais po jo parašoma didžioji raidė „L“. ir panašus žodis į dzūkiską variantą (žr. kortelę su lema ANT). Ne visai aišku, ką įvardija ši raidė, bet greičiausiai tai yra Lazdijų miesto santrumpa. Be to, kartais prie daiktavardžių skliausteliuose užrašomas skaičius nuo 1 iki 4 – tai yra kirčiavimo tipas.

Ant dalies kortelių, galbūt pačių naujausių, yra uždėtas jau minėtas J. Vainos antspaudas (žr. kortelę su žodžiu ANGLIS). Tai didžiosios raidės „JV“ (Juozo Vainos inicialai), „PN“ (Punkskas) ir šalia „PN“ esantis

aglė, aglės, aglēm, aglas
guli už aglės
aglēm insiritis
iškirto visas aglas
2m '72 14

akamonas, akamono, akamonan, akamonus,
/l.ekonom -ūkvedys/
nia tiap ponu, ka akamonu
akamonas prižarėj dvaro
is buvo už akamonų
za ekonoma
36m '74 27

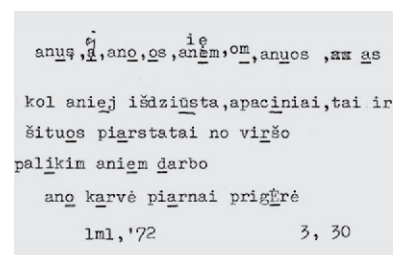
ant L in
an /l. na/
Niadėk an rydzienos
Piailis guli an stalo

anglis l.węgieł
i-žark iš piačaus anglis

JV '74
PN298

skaičius „2“ (gali reikšti žodį ar frazę, paimtus iš jo antrosios knygos *Nuo Punksko iki Seiny*, išleistos 1998 m.), taip pat skaičiai „'98“ (žymi kortelės metus arba minėtos knygos išleidimo metus). Šiose kortelėse pateikta sukirčiuota lema, o po ja esantys sakinių ar frazių pavyzdžiai yra nekirčiuoti (tokiu atveju mes patys juos kirčiavome).

Kartais yra daugiau nei viena kortelė su ta pačia leksema. Pavyzdžiui, yra net 5 kortelės su žodžiu ADUOC! Dvitomyje tokius žodžius paprastai žymėdavome skaičiais, pvz., ADUOC 1, ADUOC 2, ADUOC 3 ir t. t. Kartais tas pats iliustracinis sakiny ar frazė gali būti pakartoti dviejose kortelėse, bet kiti du ar trys sakiniai yra skirtingi.

J. Vaina kortelėse pastebėtas klaidas taisydavo rašomąja mašinėle (ant taisytinų vietų spausdindamas „xxx“ ar „----“) arba paprastai šratiu ar pieštuku (pavyzdžiui, įterpdamas praleistą raidę, skiemenį, ne vietoje padėtą kirtį; žr. kortelę su žodžiu ANUS). Kortelėse esame pastebėję ir

rašybos klaidų (netyčinių), tokiu atveju knygoje po kortele įterpdavome atskirą pastabą apie netikslumą.

Pirmajame mūsų darbo etape kortelės sudėjome pagal abėcėlę ir jas skenavome. Bandymai skenuoti buvo keli, nes skyrėsi kortelių popieriaus storis ir tipas, skyrėsi teksto ant kortelių ryškumas (kartais tekstas buvo sunkiai įskaitomas). Ankstesnėms, didesnėms kortelėms panaudotas gana geras popierius, o vėlesnių, mažesnių kortelių buvo prastesnės kokybės popierius ir nuskenutuame vaizde buvo matyti visi jo defektai. Visi vaizdai apdoroti „išvalyti“ „GIMP 2.10.20“ programa. Šio proceso metu buvo pašalintos matomos raukšlės, skylamušio apskritimai ir didesni ar mažesni taškai bei šešėliai dėl per didelio ryškumo. Knygose esančių kortelių kokybė gali skirtis, tačiau stengėmės jas padaryti kuo įskaitomesnes.

J. Vaina buvo sukūręs savo „fonetinį“ tekstų užrašymo būdą, apie tai jis yra rašęs žurnale „Aušra“ (1997, Nr. 2, p. 20–21; 1999, Nr. 2, p. 21–24; 2001, Nr. 24, p. 26; 2002, Nr. 1/2, p. 30–33). Jis naudojo lietuvių ir lenkų kalbų raides, vartojo lietuvių kalbos ortografiją. Pavyzdžiui, *ia* vartojo po minkštųjų priebalsių. Kaip jis aiškino savo straipsniuose (1999, Nr. 2, p. 21–24; 2001, Nr. 24, p. 26), dzūkai lietuvišką garsą [e] taria kitaip nei kiti lietuviai. Remiantis jo pastebėjimais, dzūkai po žodžio pradžioje esančių *d, g, k, l, m, n, p, t, v* taria *ia* (nors jo pavyzdžiuose šis garsas pasirodavo ne tik pradžioje) – šie priebalsiai tiesiog minkštesni. Raide *Ė* žymėjo suužpakalėjusį garsą [e:], o raide *E* – suužpakalėjusį [ɛ, æ].

Siekdami atkurti praėjusio amžiaus antrosios pusės J. Vainos užrašytų Lenkijos dzūkų tekstų fonetinę transkripciją, panaudojome supaprastintą tarptautinės fonetinės abėcėlės versiją¹. Supaprastintą, nes šie J. Vainos tekstai yra ne garso įrašai, o rašytiniai tekstai, todėl nebuvo įmanoma atsižvelgti, pavyzdžiui, į skirtingą kirčiuotų ar nekirčiuotų garsų ilgį arba skirtingą priebalsių palatalizacijos ar depalatalizacijos laipsnį. Pasiūdojome garsų aprašymais, kuriuos J. Vaina pateikė savo straipsniuose (1997; 1999; 2000; 2002, 2005), kitų autorių tyrimais, pvz., M. Hasiuko (1978), W. Smoczyńskiego (1977), taip pat praėjusio amžiaus autochtonų magistro darbais ir disertacijomis, pvz., A. Uzdilos (1963), I. Aleksaitės (1985), G. Sorokaitės (1992), B. Burdinaitės (1994), P. Grėbliūno (1997; 2003), J. Nevulytės-Grėbliūnienės (1999; 2005; 2015; 2018).

Minėta supaprastinta fonetinė transkripcija yra paaiškinta dvitomio pirmajame (p. 17–20) ir antrajame (p. 11–14) tomuose. Čia stengėmės paaiškinti, kaip kortelėse pateiktus žodžius, frazes ir sakinius užrašėme pasinaudodami tarptautine fonetine abėcėle, kurios grafemos buvo pavartotos ir kodėl. Pirmajame stulpelyje pateikiama J. Vainos „transkripcija“, antrajame – tarptautinė fonetinė abėcėlė, trečiajame – mūsų paaiškinimai ir pastabos. Labai svarbu, kad J. Vaina kortelėse žymėjo žodžio kirčio vietą, nors, pavyzdžiui, vienskiemeniuose žodžiuose kirčio jis dažnai nežymėdavo. Vis dėlto mes nusprendėme sukirčiuoti tas formas, kurių centrą sudarė dvibalsiai ar dvigarsiai, pavyzdžiui, [ʔ'ɪrʔ] arba [ʔ'maʔn] (išskyrus tuos žodžius, kurių centrą sudarė [iɛ] ir [uɔ]). Jei skiemens centrą sudarė trumpasis arba ilgasis balsis, kirčio ar priegaidės nežymėdavome. Kaip jau minėjome, J. Vaina naujausiose kortelėse žymėjo tik pagrindinės lemos kirtį, o iliustracinio sakinio ar frazės nekirčiuodavo. Leisdami dvitomį nusprendėme įsikišti ir užpildyti šią spragą.

J. Vaina kortelėse žodžio kirtį ar priegaidę žymėjo pabraukdamas raidę. Jei pabrauktas pirmasis V+V arba V+C dvibalsio dėmuo, akivaizdu, kad kalbama apie tvirtapradę (krintančiąją, staiginę, akūtinę) priegaidę, o jei pabrauktas antrasis dėmuo – apie tvirtagalę (kylančiąją, tęstinę, cirkumfleksinę) priegaidę. Pirmieji V+V dvibalsių komponentai (išskyrus [iɛ, uɔ]) ir V+C dzūkų kalboje visada pailginami. Pailgintus dvigarsių [ɪːl, ɪːr, ɪːm, ɪːn] pirmuosius dėmenis J. Vaina žymėjo grafema *y*, o dvigarsių [uːl, uːr, uːm, uːn, uːɪ] pirmuosius dėmenis – grafema *ū*, bet ne visada (pastabas dėl kirčiavimo vietos, kirčiuoto dvigarsio ar dvibalsio dėmens pateikėme komentaruose). J. Vainos sistemoje nėra atskirų raidžių pirmajam dvigars-

¹ Šią abėcėlę lietuvių kalbai ir lietuvių kalbos tarmėms sukūrė Rima Bakšienė ir Agnė Čepaitienė, žr. Tarptautinės fonetinės abėcėlės raštai lietuvių tarmėtyroje, 2024.

sių [ɑˈl, ɑˈr, ɑˈm, ɑˈn, ɑˈi, ɑˈu] ir [æˈl, æˈr, æˈm, æˈn, æˈi, iɛ, uɔ] kirčiuotam dėmeniui pavaizduoti, bet tai neturėtų stebinti – jis turėjo rašomąją mašinėlę tik su lietuvių ir lenkų kalbų raidėmis. Didžiausi mūsų iššūkiai buvo susiję su garsų [ɑ] ir [æ] transkribavimu, ypač kalbant apie skolinius, nes šių kirčiuotų garsų ilgis galėjo būti įvairus – galėjo būti ilgas, trumpas ar net pusilgis.

J. Vaina gerai išmanė dzūkų kalbą – pats buvo jos vartotojas. Rašydamas atsižvelgė į fonetinius procesus, pavyzdžiui, asibiliaciją² (kviecus – [ˈkvʲietsʊs], medžys – [mʲɛˈdʒʊs]), progresyvinę asimiliaciją³ (acimušč (*acimušc) – [ɑtsɪˈmʊʃtʃ]), tolimąją asimiliaciją (apyčirščis – [ɑˈpʲiːtʃɪrʃtʃis]), disimiliaciją⁴ (angliavoc – [ˈɛŋˈɡʲlʲævoːts]), degeminaciją⁵ (adavinėc – [ɑdɑvʲɪˈnʲɛːts]), depalatalizaciją⁶ (šašosdišimc [ʃɑʃoːzʲɪˈdʲɛʃɪmʲts]), balsių pridėjimą⁷ ir iškritimą (vuodiagos – [vuɔdʲæˈgoːs], šuoj [ʲˈʃuɔj], adavinėj – [ɑdɑvʲɪˈnʲɛːj]). Būta vieno proceso, į kurį J. Vaina neatkreipė dėmesio – tai regresyvinę asimiliaciją⁸. Rašydamas iliustracinius žodžius jis paprasčiausiai laikėsi lietuvių kalbos rašybos pagrindų. Vis dėlto transkribuodami mes šį procesą stengėmės pažymėti, pvz., balsių duslėjimą ar skardėjimą (aciniąsdavo – [ɑtsɪˈnʲæ/ɛzdavoː], tep bus [tʲɛ(b) bʊs], pabeigtųjų [pɑbʲɛɪkˈtovʲɪː]), balsių labializaciją (an pamokų – [ˈʔemˈpaːmoːkuː]), veliarizaciją (nuriņko – [nʊʔˈrɪŋˈkoː]).

J. Vaina šalia kai kurių žodžių ar frazių pateikdavo bendrinės lietuvių kalbos atitikmenį ar vertimą į lenkų kalbą. Rengiant leidinį mums tai labai padėjo. Dažnai tuos sakinius ir frazes išversti į lenkų kalbą mums buvo gana sunku, ypač tais atvejais, kai trūko skyrybos ženklų ar konteksto. Tuomet turėjome patys interpretuoti žodžius ir remtis kitais šaltiniais, pavyzdžiui, lietuvių ir lenkų kalbų žodynais, tarmių žodynais ir kt. Taip pat tikslinome kai kuriuos žodžius ar frazes socialiniuose tinkluose konsultuodamiesi su Punsco-Seinų krašto dzūkais. Už visą šią pagalbą esame visiems be galo dėkingi.

² Apie tai, kada ir kaip atsirado asibiliacija, žr. Grinaveckis, 1959, p. 91–94; Būga, 1961, p. 98; Zinkevičius, 1966, p. 141–146; Чекман, 1975, p. 63–76; Buch, 1998, p. 279–282; Hasiuk, 1980, p. 99–103; 1999, p. 217–224; Girdenis, 2000b, p. 153–182.

³ Plg. Aleksaitė, 1985, p. 68; Smoczyński, 2001, p. 265; Marcinkiewicz, 2003, p. 118–119; Niewulis-Grablunas, 2018, p. 96–98.

⁴ Žr. Uzdila, 1963, p. 54; I. Aleksaitė, 1985, p. 62–64; Zinkevičius, 1966, p. 172–174; Hasiuk, 1970; Niewulis-Grablunas, 2018, p. 98.

⁵ Žr. Hasiuk, 1973; Mikalauskaitė, 1975, p. 64; Pakerys, 1995, p. 233–234; Mikalauskaitė, 1997a; Smoczyński, 2001, p. 265; Niewulis-Grablunas, 2018, p. 98–107.

⁶ Žr. Zinkevičius, 1966, p. 165–167; Buch, 1966b; Urbanavičiūtė, 1970a; 1970b; 1971; 1974; Aleksaitė, 1985, p. 27–28, 41; Hasiuk, 1980; Garšva, 2001.

⁷ Žr. Aleksaitė, 1985, p. 69; Niewulis-Grablunas, 2018, p. 104–111.

⁸ Žr. Ball, Rahilly, 1999, p. 126–127; Niewulis-Grablunas, 2011.

J. Vainos surinkta leksika atspindi praėjusio šimtmečio kaimo gyvenimo realijas, kurios dabar jau yra nunykusios, dingusios. Kai kurie įrankiai, darbai ar sąvokos jau neminimi – jie arba pamiršti, arba pakeisti kitais. Vis dėlto reikėjo bandyti šiuos žodžius atkurti, o kartais net įvardyti ar apibrėžti. Visas iškilusias vertimo problemas stengėmės išspręsti, o kaip mums pavyko, tesprendžia skaitytojas.

Anotaciją parengėme pagal Nicolės Nau ir Petero Arkadievo sukurtas bei straipsnyje „Towards a Standard of glossing Baltic languages: The Salos Glossing Rules“ (Arkadijev & Nau, 2015) pristatytas taisykles, taip pat pagal glosų ir anotavimo principus (t. y. pagal vadinamąsias Leipcigo glosavimo taisykles, kurias parengė Maxo Plancko evoliucinės antropologijos instituto Lingvistikos katedra (Bernard Comrie, Martin Haspelmath) ir Leipcigo universiteto Lingvistikos katedra (Balthasar Bickel)).

Mūsų anotacijos taisyklės buvo šiek tiek pakeistos, nes glose pateikiami lenkiški dzūkų formų vertimai. Anotacijų pagrindas yra kortelėse pateiktos lemos ir iliustraciniai pavyzdžiai kartu su jų fonetine transkripcija. Šios formos nėra segmentuotos, todėl anotacijose atskiri elementai, pavyzdžiui, įvairūs formantai, priesagos, priešdėliai, linksniavimo galūnės ir kt., yra atskirti taškais, o ne brūkšneliais. Šį metodą pasirinkome dėl kelių priežasčių. J. Vainos užfiksuoti tekstai daugeliu atvejų yra „semifonetiniai“, o tai palengvino jų transkripciją, tačiau dėl fonetinių procesų, vykstančių morfemų ribose, tokių kaip regresyvinę asimiliaciją, degeminaciją ar asibiliaciją, vėlesnė šių formų segmentacija pasirodė problemiška, pvz.: bendraties [ɑdɑvʲɪˈnʲɛːts] atveju, kur esama degeminacijos proceso po regresyvinės asimiliacijos proceso ir priešdėlio balsio [ɪ] išnykimo. Šį visą procesą galima būtų iliustruoti taip: [ɑtʲɪdɑvʲɪˈnʲɛːts] – [ɑtdɑvʲɪˈnʲɛːts] – [ɑddɑvʲɪˈnʲɛːts] – [ɑdɑvʲɪˈnʲɛːts]. Tokiu atveju mums reikėjo pasirinkti, kaip tą anotaciją parašyti, nes kortelėje pagrindinė lema yra adavinėc, kur d yra priešdėlio ati- arba aci- dalis po asimiliacijos proceso, bet taip pat tai yra pirmasis (pradinis) veiksmažodžio kamieno davinėc garsas. Tokių pavyzdžių buvo gana daug⁹.

Pirmajame *Słownictwo Dzuków z Polski na fiszkach Juozasa Vainy* tome patalpinome ir aprašėme 283, o antrajame – 296 korteles. Kortelių aprašymas pateikiamas taip: kairėje lentelės pusėje yra pateiktas antraštinis žodis, o tuoj pat po juo – lietuvių ir lenkų kalbų atitikmenys. Tokiu būdu lengva stebėti, kuo dzūkiški žodžiai skiriasi nuo lietuvių bendrinės

⁹ Plačiau apie mūsų anotaciją žr. *Słownictwo Dzuków z Polski na fiszkach Juozasa Vainy*, t. I: A–APIE, p. 23–27 ir *Słownictwo Dzuków z Polski na fiszkach Juozasa Vainy*, t. II: APIN–AŽ, p. 17–21.

kalbos žodžių ir kuo jie panašūs į lenkų kalbos žodžius (skoliniai). Dešinėje yra pateikiama J. Vainos kortelė. Tuoj pat po antraštiniu žodžiu ir kortele yra kortelės lemos formos, parašytos fonetine transkripcija, o po ja – anotacija. Ilustraciniai sakiniai ar frazės ta pačia eilės tvarka, kokia pateikiama J. Vainos kortelėje, yra sutranskribuoti, o po to vėl pateikiama anotacija ir vertimas į lenkų kalbą. Kortelės aprašymas, jei reikalinga, baigiamas mūsų pastabomis, kurias pažymėjome žvaigždutėmis¹⁰.

anus 1 lit. <i>anas</i>; pol. <i>tamten</i>		anus, ¹an, ²os, ¹an¹em, ²om, ¹anuos, ²as ²as kol anie¹j išdzi¹usta, apaci¹niai, tai ir šituos piar¹statai no vi¹šo pal¹kim aniem ²darbo ano karvė piarnai pri¹grė lml, '72 3, 30	
ɑ'nuʂ*	ɑ'no:	ɑ'²n¹iem	ɑ'²nuos
tamten.NOM.SG.M	tamten.GEN.SG.M	tamten.DAT.PL.M	tamten.ACC.PL.M
ɑ'no:ʝ**	ɑ'no:s	ɑ'no:m	ɑ'nuʂ
tamten.NOM.SG.F	tamten.GEN.SG.F	tamten.DAT.PL.F	tamten.ACC.PL.F
ko:l/¹***	ɑ'n¹ieʝ**	ɪʒ¹dʒ¹u:sta****,	ɑpɑ'ls¹m¹ei,
dopóki	tamten.NOM.PL.M	wysychać.PRS.3	będące pod spodem.NOM
²¹tɐi.	²¹ir.	ʃ¹²tuos	.PL.M
to	i	ten.ACC.SG.M	¹¹p¹æ.rslatɐi
no:*****	²¹v¹ir.ʃo:		PVB.przestawić.PRS.2SG
z	wierzch.GEN.SG.M		
dopóki tamte będące pod spodem (rzeczy) wysychają, to przestawiasz też te z wierzchu			
pa¹¹k¹¹m	ɑ'n¹iem	¹¹da.rbo:*****	
PVB.zostawić.IMP.3	tamten.DAT.PL.M	praca.GEN.SG.M	
zostawmy tamtym pracę (coś do zrobienia)			
ɑ'no:	¹¹ka.ru¹e:	¹¹p¹æ.rnɐi	pn¹g¹e:rɐ:
tamten.GEN.SG.M	krowa.NOM.SG.M	w_zeszlym_roku	PVB.utopić.PST.3
tamtego krowa w zeszłym roku się utopiła (dosł. napiła)			

* Zaimek ten może mieć dwa warianty w języku dzukowskim. Może występować z krótkimi głoskami [ɑ] lub [ɐ].
** Skrócona o końcówą [ɪ] forma zaimka z końcówką określoną.
*** Możliwa jest wymowa tej wygłosowej głoski w dwojaki sposób: z przedniojęzykową [ɪ] albo z palatalną [ɪ¹].
**** Przykład z terenu tzw. miękkiego dzukowania opisanego przez Michała Hasiuka (1978), gdzie zamiast twardej głoski [dʒ] mamy jej palatalny wariant, którego wymowa jest zbliżona do polskiej głoski [dʒ¹] (dź).
***** Przyimek ten jest jednym z wariantów występujących w mowie Dzuków: *nog* [no:g/k] lub *nuo* [²nuos] (Zinkevičius, 1966, s. 420–421; Grablunas, 2003, s. 72–75).
***** Na fiszce podkreślono omyłkowo literę *d*.

¹⁰Pirmasis tomas ir nemokama PDF versija: <https://wydawnictworys.com/jowita-niewulis-grablunas-piotr-grablunas-slownictwo-dzukow-z-polski-na-fizkach-juozasa-vainy-t-1-a-apie.html>, antrasis tomas: <https://wydawnictworys.com/jowita-niewulis-grablunas-piotr-grablunas-slownictwo-dzukow-z-polski-na-fizkach-juozasa-vainy-t-2-apin-az.html>.

J. Vainos žodyno, kurį sudaro apie 7000 kortelių, tyrinėjimas tam tikra prasme apima dokumentinės lingvistikos sritį. Kortelėse buvo užfiksuota XX a. antrosios pusės Punsco-Seinų krašto lietuvių komunikacinė bendruomenės kalba. Didžioji medžiagos dalis užrašyta vietovėse, kuriose girdimas kietas dzūkavimas, tačiau netrūksta ir posakių, atspindinčių minkštą dzūkavimą. Pasitaikė pavienių formų iš vietovių, kurioms dzūkavimas apskritai nebūdingas. Visa tai rodo regiono kalbinę įvairovę. Ilustraciniai sakiniai ir frazės, kuriomis jis iliustravo surinktą leksiką, yra nepaprastai vertingas ir neįkainojamas žinių šaltinis, leidžiantis analizuoti ne tik pačią leksiką, bet ir kitas sistemas – morfologiją, sintaksę ar fonetiką. Savo kortelėse J. Vaina neapsiribojo lemomis ir iliustraciniais sakiniais. Jis dažnai juos papildydavo kita gramatine informacija, susijusia su konkrečiomis kalbos dalimis. Kai kuriose kortelėse jis taip pat pateikė savo pastabas, paaiškinimus, artimiausius tam tikrų žodžių atitikmenis ir vertimus į lietuvių ir lenkų kalbas, kartais – į baltarusių ar ukrainiečių kalbas. Galiausiai verta paminėti, kad ši medžiaga yra ne tik konkrečių lingvistinių, bet ir ekstralingvistinių žinių lobynas. Sakiniuose dažnai atsispindi praeities laikų realijos, papročiai, kasdienė veikla, darbų rūšys, įrankiai, augalai ir kt. Taip pat labai svarbu, kad J. Vaina buvo žmogus „iš čia“, kilęs iš šio regiono ir čia gyvenęs, o tai suteikia jo tyrimui tam tikrą savitą perspektyvą. Vienas iš J. Vainos surinktos medžiagos publikavimo tikslų buvo išsaugoti šio regiono kalbą nuo užmaršties ir perduoti bendruomenei, kuriai ji yra tapatybės, kalbinio ir kultūrinio paveldo dalis. Taip pat J. Vainos surinktos medžiagos publikavimą paskatino poreikis ir pareiga perduoti šį paveldą ateities kartoms, noras kurti bei stiprinti bendruomenės regioninę tapatumą. Ateityje medžiaga gali būti panaudota kuriant duomenų bazę, praturtintą, pavyzdžiui, garso įrašais ar iliustracijomis.

Literatūra

1. Aleksaitė, I. 1985. Punsco šnektos konsonantizmas [magistro darbo rankraštis]. Vilnius.
2. Bakšienė, R., Čepaitienė, A. 2024. Tarptautinės fonetinės abėcėlės rašmenys lietuvių tarmėtyroje. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
3. Ball, M. J., Rahilly, J. 1999. Phonetics: The Science of Speech. London: Oxford University Press. Inc.
4. Buch, T. 1998. Opuscula Lithuanica. Baltica Varsoviensa. T. 1. Warszawa.
5. Burdinaitė, B. 1994. Punsco (pietų aukštaičių) šnektos balsinės fonemos [magistro darbo rankraštis]. Vilnius.
6. Būga, K. 1961. Rinktiniai raštai. Vol. 3. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
7. Чекман, В. Н. 1975. „О йотации в праславянском и балтийских языках“, in: Baltistica XI (1). 63–76.

8. Garšva, K. 2001. „The Lithuanian dialects of the Seinai region“, in: *Mvnera lingvistica et philologica Michaeli Hasivk dedicate*, sud. Marcinkiewicz, J.; Ostrowski, N. Poznań: Katedra Skandynawistyki i Baltologii UAM. 33–38.
9. Girdenis, A. 2000b. *Kalbotyros darbai*. Vol. 2. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
10. Grablunas, P. 1997. *Prielinksnių vartojimas Burbiškių kaimo šnekoje* [magistro darbo rankraštis]. Poznań.
11. Grablunas, P. 2003. *Funkcje przypadków w gwarach litewskich Suwalszczyzny* [daktaro disertacijos rankraštis]. Poznań.
12. Grinaveckis, V. 1959. „Dzūkavimas ir jo kilmė“, in: *Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto mokslo darbai VIII*. 91–94.
13. Hasiuk, M. 1973. „Styk wyrazowy w litewskiej gwarze sejneńskiej“, in: *Tezy referatów Komisji Badań Stosunków Bałto-Słowiańskich przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów*, 29–31 sierpnia 1973 w Białowieży. Warszawa: BTN. 14–15.
14. Hasiuk, M. 1978. *Fonologia litewskiej gwary sejneńskiej*. Poznań.
15. Hasiuk, M. 1980. „Depalatalization of Consonants in the Lithuanian Dialect of Sejny“, in: *Lingua Poznaniensis* 23. 99–103.
16. Hasiuk, M. 1999. „Фонетические процессы в литовских говорах окрестностей Сейн (Sejny, Seinai)“, in: *Мартинас Мажвидас и духовная культура Великого Княжества Литовского XVI века*. Вильнюс–Москва. Baltos lankos. 217–224.
17. Leipzig Glossing Rules. Conventions for interlinear morpheme by morpheme glosses. Leipzig: Max-Planck-Institute for Evolutionary Anthropology, Institute of Linguistics. Version of May 31, 2015. Available at: <https://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php> [žiūrėta 2025-01-01].
18. Marcinkiewicz, J. 2003. *Polsko-litewskie kontakty językowe na Suwalszczyźnie*. Poznań: Wydawnictwo UAM.
19. Mikalauskaitė, E. 1975. *Lietuvių kalbos fonetikos darbai*. Vilnius: Mokslas.
20. Mikalauskaitė, E. 1997a. „Ar yra lietuvių kalboje dvigubų priebalsių“, in: *Lietuvių kalbos fonetikos skaitiniai*. Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“. 98–99.
21. Niewulis, J. 1999. *Įvardžiai Punsko tarmėje* [magistro darbo rankraštis]. Poznań.
22. Niewulis-Grablunas, J. 2008. „Punsko šnektos pagrindinių fonetinių procesų apžvalga“, in: *Perspectives of Baltic Philology*. Rys, Poznań. 139–146.
23. Niewulis-Grablunas, J. 2011. „Grupy spółgłoskowe litewskiej gwary puńskiej“, in: *Perspectives of Baltic Philology II*. Rys, Poznań. 151–159.
24. Niewulis-Grablunas, J. 2015. *Gwara puńska. Wokaliczny system fonologiczny*. Poznań: Wydawnictwo RYS.
25. Niewulis-Grablunas, J. 2018. *Litewska gwara puńska. Fonologiczny system konsonantyczny*. Poznań: Wydawnictwo RYS.
26. Pakerys, A. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
27. Smoczyński, W. 1977. *Gwara litewska okolic Puńska* [daktaro disertacijos rankraštis]. Kraków.
28. Smoczyński, W. 2001. *Język litewski w perspektywie porównawczej*. *Baltistica Varsoviensia*. Tom III. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
29. Sorokaitė, G. 1992. *Sociolingvistinė Kreivėnų šnektos analizė* [magistro darbo rankraštis]. Vilnius.

30. Urbanavičiūtė, Ž. 1970. „Priebalsiai l, r, s (z?) prieš negalinius e, en lietuvių kalbos tarmėse“, in: *Kalbotyra* 21. 75–87.
31. Urbanavičiūtė, Ž. 1971. „Priebalsių kietinimas lietuvių kalbos tarmėse“, in: *Kalbotyra* 23(1). 55–70.
32. Urbanavičiūtė, Ž. 1974. „Priebalsiai l, r, s, z prieš žodžio galo e aukštaičių tarmėse“, in: *Kalbotyra* 25(1). 73–80.
33. Uzdila, A. 1963. *Punsko (vakarinių džukų) tarmės fonetika ir morfologija* [magistro darbo rankraštis]. Vilnius.
34. Vaina, J. 1997. „Džukų dorybė“, in: *Aušra*, 2 nr., 20–21.
35. Vaina, J. 1999. „Prigimtinė džuko nuodėmė“, in: *Aušra*, 2 nr., 21–24.
36. Vaina, J. 2000. „Nemačiau, bet įsivaizduoju“, in: *Aušra*, 2 nr., 20.
37. Vaina, J. 2000. „Ne vien apie viksvas“, in: *Aušra*, 17 nr., 26.
38. Vaina, J. 2001. „Gal ir jotvingiai raikiškai šnekėjo?“, in: *Aušra*, 24 nr., 26.
39. Vaina, J. 2002. „Gal ir jotvingiai raikiškai šnekėjo?“, in: *Aušra*, 1/2 nr., 30–33.
40. Vaina, J. 2002. „Punskečių džukiško kirčiavimo ypatybės“, in: *Aušra*, 7 nr., 24.
41. Vaina, J. 2005. „Apie raikiškus ažarų pavadinimus“, in: *Aušra*, 7 nr., 24–25.
42. Zinkevičius, Z. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

JOVITA NEVULYTĖ-GRĖBLIŪNIENĖ (g. 1976 m. Suvalkuose) mokėsi Punsko licėjuje. Poznanės A. Mickevičiaus universitete baigė lituanistikos magistro laipsnio ir doktorantūros studijas. Dabar ten dirba ir dėsto lietuvių, latvių kalbas, Lietuvos kultūrą, kalbų įvairovės dalykus. Tyrinėja Punsko-Seinų krašto lietuvių kalbą.

PETRAS GRĖBLIŪNAS (g. 1974 m.) baigė lietuvių filologijos magistro laipsnio ir doktorantūros studijas Adomo Mickevičiaus universitete Poznanėje. Dabar dirba Poznanės universiteto Unikalių filologijų skyriuje, kur dėsto lietuvių ir latvių kalbas, lietuvių ir latvių vertimo teoriją bei Baltijos regiono šalių istoriją. Tyrinėja Lenkijos lietuvių kalbą, Latgalos daugiakalbiškumą.

Jovita Nevulytė-Grėbliūnienė

Petras Grėbliūnas

ISTORIJOS VINGIUOSE

ALGIMANTAS BABECKAS LIUBAVO KRAŠTO DVARAI

Gražus kraštovaizdis – aukštos kalvos, gilūs kloniai, nedidelės lygumos, rieduliais nusėti laukai, vienur kitur tyvuliuojančios ežerų akys, pušynai – tai brangiausias Liubavo seniūnijos turtas. Čia gyvenusių jotvingių laikus mena Koplyčkalnis, Kačergų kalnas, piliakalniai. Daug šio krašto istorijos paslapčių saugo šimtamečių ąžuolų lajos, apsamanoję akmenys, apgriuvusios, dramatiškus tautos įvykius menančios buvusių dvarų sodybos. Noriu nubraukti bent dalį dulkių sluoksnio nuo gimtojo krašto dvarų, pro kuriuos ėjo mano vaikystės takai, didžioji mano gyvenimo kelio dalis. Kiekvieną kartą pro juos pravažiuodamas, jaučiu pagarbą buvusiems šeimnininkams, pačiam dvarui, kaip to meto administracijos, ekonomikos, pažangios žemdirbystės ir kultūros centrui. Tai unikalūs kultūros paveldo objektai, turėję reikšmės šio krašto raidai. Kad ir kaip gaila būtų, čia niekada nebesugrįš meno, grožio ir išminties dvasia.

Daugeliui žmonių dvaro epocha – tai istorijos užmarštin nugrimzdusi, šimtmečius egzistavusi kaimo gyvenimo sistema. Dvare gyveno ar dirbo daugelio iš mūsų protėviai. Čia pynėsi ne tik šviesia viltimi, kančia ir skausmu paženklinti žmonių likimai, bet ir romantiškos, nostalgijos gyvenimo istorijos. Dvaras atspindi mūsų tautos istoriją su ekonominiais pakilimais ir nuosmukiais, sukilimais, karais, tremtimis, su išblaškytais po pasaulį buvusių dvarininkų palikuonimis. Čia, nuošaliame Sūduvos pakraštyje, buvusių dvarų savininkų genealogija siekia senąsias lietuvių, lenkų, vokiečių tautų gimines.

Dvarų kūrimasis Sūduvos giriose XVI a. pab. ir XVII a.

Nustačius nuolatinę sieną, po 1422 m. Melno taikos, kai Sūduva atiteko Lietuvai, gyvenimas čia tapo saugesnis, ėmė kurtis gyventojai.

Didžiojo kunigaikščio Kazimiero valdymo metais (1440–1492 m.) Sūduvos miško pietinė dalis atiduota Nemunaičio ir Merkinės dvarų globai bei priežiūrai. 1529 m. atlikus Sūduvos–Prūsijos sienos ženklinimą, valdovai ėmė rūpintis jiems priklausančios žemės tinkamu panaudojimu. Karalius Žygimantas Senasis didelę dalį Sūduvos pavėdė savo žmonai Bonai, kuri rūpinosi dvarų kūrimu. 1557 m. išleistas Valakų įstatymas. Pagal jį visas Lietuvos valstybinis žemės ūkis suskirstytas valakais ir margais, įvestas bendras ganyklų naudojimas. Dvaras iš administracinio centro tapo ūkio centru. Šalia dvaro buvo kuriami mažesni junginiai – palivarkai. Sūduvos teritorijai nuo Vištyčio iki Kalvarijos būdinga buvo tai, kad pagal Valakų įstatymą gyventojai mokėjo činšą ir baudžiavos nėjo, nes čia gyveno dar mažai gyventojų (1).

Iki dvarų kūrimosi visi valstiečiai buvo vadinami karališkaisiais. Jie mokėjo mokesčius, bet baudžiavos nėjo. Įsikūrus dvarui, jie tapo baudžiauninkais. Valakų įstatymas numatė iš miškuose esančių sklypų sudaryti kaimus, nustatyti valstybei mokesčius ir tokiu būdu užtikrinti valstybės išdui pajamas. Pirmieji įsikūrė Simno, Metelių, vėliau Rudaminos, Kirsnos dvarai. Istoriko J. Reitelaičio sudarytame 1622 m. Gražiškių parapijos žemėlapyje pažymėtos Vartelių, Aistiškių, Aleksandravo vietovės, bet dvarai nenurodyti, tikriausiai jų tada dar nebuvo (2).

XVI a. pabaigoje Nemunaičio didgirio valdytojas Grigalius Masalskis girininkijos būstinę įkūrė Didžiosios Kirsnos dvare. Visi didgiryje įkurti mažieji dvareliai buvo vadinami karališkaisiais ir buvo pavėdami valdyti kariams arba karaliaus pavaldiniams. Dvarai nebuvo atiduodami nuosavybėn, o tik suteikiama teisė juos valdyti iki gyvos galvos. Tokie dvaro valdytojai, karaliui pašaukus, privalėjo ginti valstybę. 1649 m. ši prievolė buvo pakeista – vietoj tarnybos buvo galima mokėti mokesčius. ATR Seimas nutarė žiemą kareivių į kaimus nesiųsti, o karališkųjų kaimų valstiečiai vietoj kareivių maitinimo turėjo mokėti žiemos mokesť *hiberną*. Nuo 1658 m. karališkųjų turtų valdytojai 4-ąją dalį pajamų (*kvarta*) turėjo atiduoti į karaliaus išdą kariuomenės išlaidoms apmokėti. Tuo metu dalis kariuomenės buvo samdoma, atsiradavo nemažai išlaidų, todėl jas turėjo padengti karališkųjų dvarų pajamos.

1655 m. vasarą rusų caro kariuomenė pasiekė Nemunaičio didgirių centrą – Didžiosios Kirsnos dvarą, o prie Vištyčio buvo įsiveržusi švedų kariuomenė. Gyventojai slėpėsi tarp šių vietų esančioje miškingoje teritorijoje. Karams praėjus, dauguma jų pasiliko nuolatiniam gyvenimui. Liubavo teritorijoje atsirado nauji kaimai, o vėliau ir dvare-

liai. 1690 m. LDK Trakų vaivadijos dūmų registre nurodyta Kalvarijos krašte buvus devyniolika karališkųjų hibernos dvarų. Iš jų 2 dūmus turėjo Aleksandravas I, po vieną – Aleksandravas II ir Piliakalniai, o Trempiniai – 10 (3).

Dvarų kūrimosi procesą sulėtino 1709–1711 m. prasidėjusi maro epidemija. Tik po maro dvarai palaipsniui pradėjo stiprėti. Pagraužių, Trempinių, Piliakalnių, Aleksandravo dvarai buvo pavaldūs Kadařiškių seniūnijai. Dvarų stiprėjimui didelės įtakos turėjo tai, kad po trečiojo ATR padalijimo 1795–1807 m. Sūduvą valdė Prūsija. Naujoji valdžia pasiuntė daug matininkų, kurie išmatavo visų dvarų ir kaimų žemes, sudarė žemėlapius, apskaičiavo žemės derlingumą, pajamingumą (4). Napoleonui valdant Sūduvą, buvo panaikinta baudžiava. XIX a. antroje pusėje kaimuose vyko svarbus procesas – kaimai atsiskyrė nuo dvaro ir išsiskirstė į vienkiemius. 1931 m. „Suvalkietyje“ apie permainas Sūduvos kaime rašyta: „XIX a. pab.–XX a. dvarai ir ūkiai tvarkomi daug naujoviškiau. Kiemai formuojami vokiečių keturkampiu, kurių supratimu kiemas turi atrodyti visai kitaip – su gražiu gėlių darželiu. Labai smarkiai pradėjo mažėti šiaudinių stogų. Labai daug matyti žibančių skardos ar raudonuojančių čerpių stogų. (...) Tradiciškai svarbiausia visuose dvaruose žemės ūkio kryptis buvo grūdinių kultūrų, linų, arklių auginimas, o tarpukaryje buvo siekiama vystyti gyvulių auginimo ir pieno ūkį, ypač bekonų ir sviesto“ (5).

XX a. – dvarų naikinimo amžius

Nuo įvykdytos Valakų reformos iki Pirmojo pasaulinio karo dvarai tik stiprėjo, o XX a. pasižymėjo kaip jų naikinimo Lietuvoje amžius. Galima išskirti keturis dvarų naikinimo laikotarpius. Pirmasis – 1922–1924 m. vykdant žemės reformą. Dvarai buvo išparceliuoti, palikta po 80 ha žemės. Aprašomi Kalvarijos krašto dvarai nebuvo ekonomiškai stiprūs, išskyrus tik pavyzdinį Aleksandravo II dvarą, valdomą Z. Glinskio. Kiti vertėsi sunkiai, vos išvengdami varžytinių ir sustiprėjo tik prieš Antrąjį pasaulinį karą.

Antrasis dvarų naikinimo laikotarpis – dvi sovietų okupacijos. 1940 m. sovietų valdžia nacionalizavo dvarus, juose buvo kuriami mašinų-arklių nuomos punktai, apgyvendinami pasieniečiai. Dvarų savininkai pabėgo į Lenkiją arba buvo išvežti į Sibirą. 1941–1944 m. vokiečiams užėmus Lietuvą, Makauskų, Pagraužių, Aleksandravo II savininkams buvo sugrąžinti dvarai. 1944 m. rugpjūtį, artėjant sovietų kariuomenei, bijodami represijų šie dvarininkai pasitraukė į užsie-

nį. Prasidėjus kolektyvizacijai, dvarų ūkiniuose pastatuose įkurti kolūkių gamybinių brigadų centrai, sandėliai. Buvusiuose dvarų pastatuose buvo apgyvendinti žmonės, iškelti iš pasienio zonos su Lenkija.

Trečiasis laikotarpis – 7 dešimtmečio pab.–9 dešimtmečio vid., kai, vykdant melioracijos arba vienkiemų kėlimo į gyvenvietes programą, naujieji gyventojai nugriaudavo likusius pastatus, gaudavo piniginę išmoką ir dažniausiai išsikeldavo gyventi į kolūkio centrą arba miestą.

Paskutinis dvarų naikinimo laikotarpis vyko po 1990 m., Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pradėtos atstatyti buvusių dvarų savininkų palikuonių žemės nuosavybės teisės, tačiau tik Makauskų dvaro žemę susigrąžino paveldėtojas. Pagraužių dvaro nuosavybė buvo bandoma susigrąžinti, bet mirus savininkams, tai nebuvo padaryta. Dėl Aleksandravo ir Trempinių dvarų nuosavybės atstatymo niekas nesikreipė. Vykstant privatizacijai, buvusi dvarų žemė atiteko vietos gyventojams.

XIX–XX a. Liubavo valsčiaus visų dvarų savininkai buvo lenkai, tik nepriklausomos Lietuvos laikais vienas kitas lietuvis valdininkas įstengė nusipirkti dvarą, pavyzdžiui, Stasys Jakubauskas įsigijo Pagraužių dvarą. Kiti įgydavo juos santuokos būdu, pavyzdžiui, Vaclovas Goštautas įgijo Piliakalnių dvarą.

Dabartinės Kalvarijos savivaldybės teritorijoje XVIII–XX a. buvo daugiau kaip keturiasdešimt dvarų. Svarbiausi Liubavo valsčiaus dvarai:

	Dvaras	Kada įkurtas	Plotas margais 1901 m.	Išparceliavus 1924–1927 m. dvarus įkurti kaimai
1	Reketija	XVII a. vid.	654 (464 ha)	Kovai
2	Pagraužiai (privatus dvaras)	XVII a. vid.	631 (448 ha)	Saulėgrąžiai
3	Aleksandravas II (Pausiai)	XVII a. pab.	540 (383 ha)	Neparceliuotas
4	Aleksandravas I (Raudondvaris)	XVII a. pab.	446 (316 ha)	Kalnėnai
5	Trempiniai	XVII a. vid.	372 (264 ha)	Gulbinavas 1929 m.
6	Makauskai-Piliakalniai	XVIII a. pr.	243 (172 ha)	Kalneliai
7	Skaisčiai			Mantrimai

Makauskų (Piliakalnių) dvaras

Pirmieji dokumentai, kuriuose aptinkamos žinios apie Makauskų-Piliakalnių dvarą, siekia XVI a. pab. J. Reitelaitis rankraštyje „Nemunaičio didgirių smulkiosios karališkos gyvenvietės dvareliai Paprūsėje“ rašo: „Gardino pakamorė, Nemunaičio girininkas Grigorijus Masalskis, matydamas, kad Prūsijos savavaliautojai lenda į Nemunaičio girią ir daro valdovo išdui žalą šaudydami žvėris ir kitokius nuostolius, davė Bagdonui Verbauskui 12 valakų nekirsto miško brūzgyną, vadinamą Piliakalniai, beesantį prie sienos, kurią sudaro Merkinės ir Nemunaičio didgirių skiriamoji biržė. Karalius patvirtino B. Verbauskui 12 valakų nekirsto miško žemės laikinį, kurį vadino Piliakalniai, leidžiant iškirsti mišką ir įdirbti laukus, apgyvendinti žemdirbius ir naudotis žeme, kol gyvas bus pats ir jo žmona Sofija Klimotaitė. Už naudojimą to gabalo valdovo išdui nieko daugiau nereikės mokėti, tik saugoti ir ginti nuo įsibrovėlių. Privilegija rašyta 1593 m. gegužės 14 d.“ (6).

1690 m. LDK Trakų vaivadijos padūmės registro mokestiniame sąraše rašoma, kad naujai įsikūręs Piliakalnių kaimas (Noviny Piliakalska, z Piliakalnia), kuriame yra vienas dūmas, ir jį valdo Pavelas Makauskas. Tikėtina, kad iš Piliakalnių laikinio išaugęs Piliakalnių dvaras dėl ilgai jį valdžiusio šeimininko pavardės vėlesniais laikais pradėtas vadinti Makauskų dvaru (7).

1738 m. mokestiniame sąraše tarp smulkiųjų karališkųjų žemės valdų, dvarelių ir kaimų Nemunaičio girininkijos paprūsės dalyje yra laikinys Piliakalnis, kurį karaliaus pavedimu laikė Povilas Bronius Makauskas. Jam prirašytas tik vienas dūmas, iš kurio kariuomenės reikalams kasmet mokama 14 zl hibernos mokesčio ir „simple kvartos“ 10 gr. Visas ūkinis padalinys užėmė 7,5 valako ir turėjo kaimelį, į kurį turėjo įeiti Piliakalnių ir Papiliakalnių kaimai. 1738 m. žemės laikytojas turėjo pasėjęs 3 Vilniaus statines rugių, 1 statinę miežių, 1 statinę avių ir prisišienavęs 20 vežimų šieno. Visus javų plotus sėja ir derlių nuima samdiniai, o ūkio reikalams kasmet dar nusiperka po 50 vežimų šieno. (8).

1744 m. ATR karalius Žygimantas Augustas šį dvarą su Bebrynės pievomis dovanojo Kauno pareigūnui Pranciškui Makauskui, kuris 1748 m. šias valdas už 4000 timpų pardavė totoriui Juozui Chlambekai (Jozef Chlambeka).

1765 m. rugpjūčio 23 d. mokesčių paruošėjai rašo, kad hiberninio dvaro Piliakalniai trijuose sėjomainos laukuose yra 15 valakų žemės

su ypatinga pieva Bobryne (Bebrine). Piliakalnių dvarą valdo totorius, kariškis, vėliavininkas Juozas Chlembikas su žmona Felicija Ulonaite-Baranauskiene-Chlembikiene. Turi 10 žemdirbių valstiečių, dirbančių po 2 dienas per savaitę, du daržininkus. Dvarelį pajamos: Bobrynėje prišienaujama 40 dvikinkų vežimų šieno po 2 zl, iš žydo gaunama už karčiamos nuomą 15 zl, už 3 Karaliaučiaus keliones po 10 zl, pasėjama 11 $\frac{1}{4}$ statinės rugių po 16 zl, žirnių $\frac{1}{4}$ statinės po 16 zl, miežių 6 $\frac{1}{4}$ statinės po 12 zl, grikių $\frac{1}{4}$ statinės po 8 zl. Iš viso 442 zl. Išlaidos – 142 zl. Valdytojui lieka 300 zl. Iš jų kvartos mokestis – 75 zl (9).

Po J. Chlambekos dvarą valdė totorius Koryckis. 1784 m. dvaras priklausė įtakingam totorių kilmės didikui Baranauskui. Dvaras užfiksuotas ir Naujosios Prūsijos žemėlapyje, sudarytame 1795–1800 m. Po Napoleono karų dvaras priklausė Mustafai Muchai, 1826 m. Tadiui Austutovičiui. 1857 m. dokumentuose nurodoma, kad šias žemes valdo totorių tautybės dvarininkai (pavardės nenurodomos). 1867 m. dvaro savininkė Felicija Kričinskaitė už valstiečiams perleistą žemę iš valstybės gavo 2077 rublių ir 78 kapeikų kompensaciją.

1876 m. dvaras užėmė 241 margo teritoriją, į kurią įėjo 188 margai dirbamos žemės ir 42 margai pievų. Stovėjo 2 „Nemunaičio didgirių smulkiosios karališkos gyvenvietės dvareliai Paprūsėje“ mūriniai ir 5 mediniai statiniai. Makauskų kaime, turinčiame 134 margus, gyveno 14 asmenų. Ulanovkoje ir Lenino kaimuose gyventojų buvo 13 ir 4. 1878 m. Makauskų dvare gyveno 30 vyrų ir 43 moterys. 1882 m. palivarke buvo 7 dūmai ir 73 žmonės. Piliakalnių dvare 1897 m. gyveno 18 lietuvių ir 15 lenkų (10). 1899 m. dokumentuose įrašytas Piliakalnių dvaro savininkas Ivanas Zamskis. Tuo metu dvaras užėmė 494 margus, čia buvo laikomi 22 arkliai, 72 stambūs ir 72 smulkūs gyvuliai. 1923 m. dvare gyveno 41 žmogus, o Makauskų kaime 9 šeimose 51 žmogus (11).

Skotnickiai – kilmingų bajorų palikuonys

Makauskų (Piliakalnių) dvarą 1903 m. nebrangiai, už 25 000 rb iš Jono Zaleckio (Ivan Zaleski) nusipirko Stanislovas Skotnickis, Aleksandro sūnus, kuris neseniai buvo pralošęs dvarą Gardino gubernijoje ir apsidžiaugė radęs įperkama dvarelių. „Suvalkų gubernijos atmintinėje knygelėje“ nurodyta, kad 1903 m., jau valdant S. Skotnickiui, Makauskų dvarui priklausė 243 margai žemės. Įdomu tai, kad jokių kitų duomenų nepateikta. Gal valdininkai nugyventame ūkyje visai nerado

gyvulių? To paties dvarininko 214 margų Piliakalnių dvare buvo laikomi 22 arkliai, 64 stambūs ir smulkūs gyvuliai.

1909 m. Piliakalnių ir Makauskų dvarus įvardija kaip vieną ūkinį vienetą, valdomą S. Skotnickio, bet atskirai nurodo jų žemių plotus: Piliakalnių – 235, Makauskų – 230 margų. Pastarajame ūkinyje padalinyje buvo laikomi 24 arkliai, auginami 25 stambūs ir 15 smulkių gyvulių.

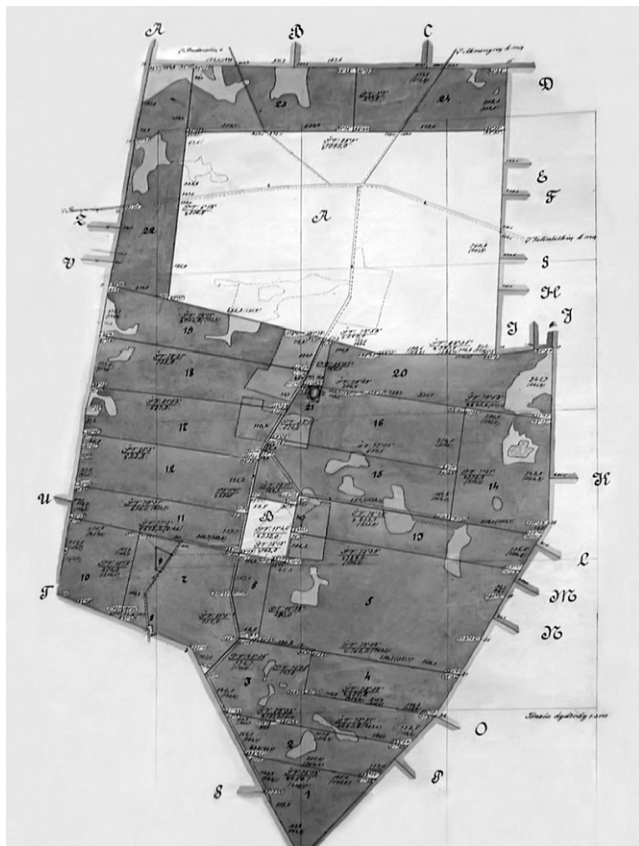
S. Skotnickis buvęs neeilinis žmogus. Jis gimė 1862 m. vasario 25 d. garsioje bajorų šeimoje. Vienas šios giminės pirmtakų buvo Gniezno arkivyskupas Jarosław Bogoria Skotnickis (1280–1376). Krokuvos nacionaliniame muziejuje išlikęs šios giminės atstovo didiko, dailininko Michailo Skotnickio (1775–1808) portretas, 1806 m. nutapytas prancūzų dailininko Francois Xavier Fabre (1766–1837). Garsus italų skulptorius Stefano Ricci 1809 m. sukūrė šiam didikui antkapinį paminklą Vavelio katedroje. Skotnickių giminę pratęsė Michailo Skotnickio ir jo žmonos Elžbietos Laškevičiūtės (Elžbieta Laskiewicz) vaikai ir vaikaičiai.

S. Skotnickis save laikė svarbiu Liubavo valsčiaus gyventoju, vaizdavo didelį poną, nes jo motinos Anielios Lesčinskos giminaitė Marija Karolina Lesčinska (1703–1766) buvo ištėkėjusi už Prancūzijos karaliaus Liudviko XV.

Dvarininko žmona Liucija Verbickaitė-Skotnicka, kilusi iš Varšuvos, 1905 m. baigė gimnaziją gudų krašte. Skotnickiai 1905 m. susilaukė vienintelės dukters Liucijos. S. Skotnickio vaikaitis Stasys Goštautas savo prisiminimuose apie senelį rašo: „Jis turėjo būti tikras šlėkta, šimtaprocentinis lenkas, lietuviškai turbūt nemokėjęs. Visa šeima buvo uolūs katalikai ir Lenkijos patriotai. S. Skotnickis buvo turtingas Gardino gubernijos dvarininkas. Turėjo labai didelį dvarą, gal apie 2 000 ha žemės, kurį, atrodo, per vieną naktį pralošė, nes buvo aistringas kortuotojas. Mama sakydavo, kad senelis, kurio nepažinojau, nemokėjo ūkininkauti tokiam mažame 237 ha Piliakalnių dvare.“

Skotnickiai turėjo turtingą biblioteką. Skaitydama knygas mano mama Liucija įgijo literatūrinių ir socialinių žinių. Ji, rodos, buvo baigusi gimnaziją Varšuvoje, gerai mokėjo prancūziškai. Todėl originalo kalba skaitė Stendalio, O. Balzako, G. Flobero ir kitų garsių prancūzų rašytojų knygas. Taip pat labai mėgo rusų rašytojus, ypač F. Dostojevskį. Įvykus Spalio perversmui, ji buvo susižavėjusi komunizmu, kurio dėl ateistinių dogmų greit atsisakė. Deja, biblioteka ir visi namai Piliakalnių dvare buvo sunaikinti 1944 m. rusų ir vokiečių karo metu.

Senelio nepažinojau, o močiutę mažai teprisimenu. Labiausiai atmintyje išlikęs pasimatymas su ja karo metais, kai mane pasitiko geležinkelio stotyje. Tik nežinau – Varšuvos ar Vilniaus stotyje.“

Makauskų dvaro parceliacijos planas. 1924 m. (Nr. 1)

Makauskų dvaro žemių ribos: AB Piliakalnių k. Juozo Vaičiūlio, BC Malarenkaitės, CD Jokimo Jankeliūno, DE Antano Žilinsko, EF Miko Grabausko, FG Jono Kraukšlio, GH Valinčiškių k. Jurgio Derenčiaus, HI Piliakalnių k. Tomo Bagdono, IJ Valinčiškių k. Antano Virbicko, IK Jurgio Derenčiaus, KL Pavyžupio k. Petro Gelgato, LM Simanavičiaus, MN Jono Briliaus, NO Jurgio Ališausko, OP Piliakalnių k. Miko Asijavičiaus, PR Antano Karsoko, RS Skaisčių k. Antano Kvietkausko, ST Valstybinio Skaisčių dvaro, TU Trempinių k. Juozo Astašausko, UV Gulbinavo kaimo daržininkų, VZ Trempinių dvaro savininkės Reginos Auffschlag, ZA Gulbinavo k. daržininkų.

Makauskų-Piliakalnių 237 ha dvarą 1926 m. išskirstė į vienkiemius ir ganiavas. Naujakuriai įkūrė Kalnelių kaimą. S. Skotnickiui liko 81 ha žemės. Prieš pat žemės parceliaciją, Skotnickiai savavališkai iškirto visą beržyną. Panašiai elgėsi ir kitų dvarų savininkai.

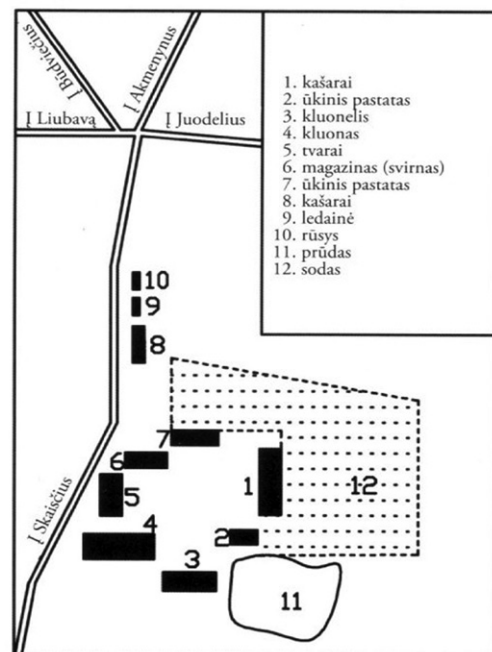
Lentelėje pateikti duomenys apie dvaro žemės paskirstymą gyventojams pagal reformą (žiūrėti planą Nr. 1).

Žemės savininko vardas, pavardė	Sklypo Nr. plane	Gauta iš dvaro žemės (ha)
Vaclovas Goštautas	23	12
Juozas Matlauskas	3	12
Barbora Babinskienė	1	7
Vladas Asijavičius	2	7
Jonas Vasiliauskas	4	7
Andrius Čiukauskas	10	7
Gulbinavo k. mažžemiai	22	14
Piliakalnių k. mažžemiai	24	11
Antanas Matlauskas	7	9
Jurgis Matlauskas	12	3
Jonas Knygauskas	17	4
Mikas Pacevičius	18	7
Marijona Burokienė	15	8
Kazys Savulis	16	6
Andrius Parulis	14	7
Jonas Brilius	13	–
Ignas Liutkevičiaus įpėdiniai	11	–
Mikas Kazlauskas	19	–
Stasys Jakubauskas	20	–
Švietimo ministerija (mokyklai)	6	1
Bendroje kaimo nuosavybėje	21	–
Valdžios žinioje (šulinys)	8	–
Makauskų k. nuosavybė (molynas)	9	–
Jonas Brilius	5	28

Makauskų dvaras po žemės reformos

Prie Makauskų dvaro kirtosi keliai: Pagraučiai-Juodeliai, Būdviečiai-Makauskai ir Akmenynai-Skaisčiai. Pastarojo kelio rytinėje pu-

sėje buvo išsidėstę visi Makauskų dvaro pastatai: ledainė, rūšiai, ilgas akmeninis tvartas, du kluonai – vienas didesnis, kitas mažesnis, vadinamas kluoneliu, *magazinas*, kuris iki pusės buvo sumūrytas iš akmenų, toliau nuo kelio, prie sodo, buvo mediniai *pakajai su gonkomis*. Jų pietiniame gale gyveno Skotnickių šeima. Šiauriniame gale – didelė virtuvė, tarnaičių ir ūkvedžio kambariai. Dauguma geresnių statinių dengti čerpėmis. Dvaro teritoriją juosė akmeninės tvoros. Už kluono buvo didelis tvenkinys, kurio vietą, apaugusią vešlia augmenija, dar

Makauskų dvaro pastatų išdėstymo planas. 1940 m.

galima lengvai surasti. Šiuo metu išlikę tik *kašarai*, kuriuose gyveno kumečių šeimos. Dvaro sodybos rytinėje pusėje dar tebeauga sodas, apsuptas medžių alėjos.

S. Skotnickis didžiavosi savo dvaru, lygiais laukais, kurie išsiskyrė iš kitų to krašto dvarų, pasižyminčių labai kalvotu reljefu. Šeiminingas dėvėjo švarką su kišenėmis, tačiau kitokią, negu įprasta Lietuvoje. Jį vadino fraku. Vasarą nešiojo trumpas kelnės, tuo labai visus stebinamas. Prie diržo kabėjo tabokinė. Vaikščiodavo pasiramsčiuodamas kriukiui, kurį atlenkus pasidarydavo kėdutė. Laisvalaikiu jis mėgdavo ją pasistatyti ir sėdėdamas stebėti savo dvaro laukus. Tuo metu per tris darbo dienas samdinys galėjo uždirbti centnerį grūdų. Suaugusiems darbininkams S. Skotnickis mokėjo po du litus už darbo dieną, o nepilnamečiams – vieną litą.

Kaimynai, mokantys lenkiškai, dažnai ateidavo pas poną pasikalbėti, pasiklausti radijo. S. Skotnickis jiems sakydavo, kad Lietuvos laikrodis laiką rodo „pagal Varšavą“.

S. Skotnickis labai mylėjo šunis, kaip kiekvieno kilmingo bajoro palydovus. Laikė medžioklinius kurtus. Nugaišusius šunis laidodavo eglynėlyje. Juos susukdavo į drobę, paguldavo ant paklodės ir įleisdavo į duobę. Kad gerbė ir mylėjo šunis, galima suprasti iš sode buvusio akmens su iškalta šuns galva.

Liubavo bažnyčios šventoriuje, garbingoje vietoje, netoli bažnyčios, kiekvieno praeivio dėmesį patraukia neįprastos formos pilkas paminklas, kuriame nurodyta, kad čia palaidotas Stanislovas Skotnickis (Stanislav Skotnicki), miręs 1938 m. kovo 28 d. Čia pat 1944 m. palaidota jo žmona Liucija. Šalia S. Skotnickio paminklo yra nedidelis

Liucija Skotnickaitė su mama. 1911 m.

Liucija Skotnickaitė Pirmosios Komunijos priėmimo dieną

Liucijos ir Stanislovo Skotnickių kapas Liubavo kapinėse

paminklas, papuoštas angeliuko bareljefu, įrašas neišlikęs. Vietiniai gyventojai teigia, kad čia gali būti palaidoti dukros Liucijos ir žento Vaclovo Goštautų ne laiku gimę ir neišgyvenę vaikai.

Naujasis dvaro valdytojas Vaclovas Goštautas

Liucija Skotnickaitė ištekėjo už Vaclovo Goštauto. Vykstant dvaro parceliacijai, 12 ha žemės gavo ir Skotnickių žentas, 1938 m. perėmęs visą Makauskų dvaro nuosavybę, nors dar 1932 m. spaudoje buvo įvardintas kaip šio dvaro savininkas. Tiesa, nuo 1932 m. jam būnant Vilkaviškio apskrities viršininku, ūkio reikalus tvarkė ūkvedys Vladas Asijavičius.

Vaclovas Goštautas – husarų pulko kariūnas

V. Goštautas gimė 1900 m. Panemunėje, Vlodo Goštauto ir Augustinos Stočkutės šeimoje. Vėliau tėvas dirbo Kretingoje grafo Tiškevičiaus dvare ūkvedžiu. Vaclovas Goštautas platino atsisaukimus su Vasario 16-osios nutarimu. Už tai vokiečių žandarų uždarytas į nepilnamečių politinių kalinių stovyklą Šiauliuose. Iš ten jam ištrūkti padėjo A. Smetonos žmona. Išsilaisvinęs stojo savanoriu į besikuriančią Lietuvos kariuomenę. 1919 m. baigė karo mokyklą, kovojo su lenkais Salako–Turmanto fronte. 1920–1925 m. antrojo ulonų pulko vado adjutantas ir eskadrono vadas. 1931–1940 m. Raseinių, Vilkaviškio, Marijampolės apskričių viršininkas (12). 1940 m. po apendicito operacijos gulėjo ligoninėje. Dėl užimtų aukštų pareigų liepos 13 d. suimtas. Netrukus pateko į kalėjimo lavoninę, nes nemanė, kad išgyvens. Bet išgyveno. Kalintas Marijampolės kalėjime. 1941 m. nuteistas 8 metams lagerio, planuota jį išvežti birželio 25 d. Jo byloje pažymėta, kad išvežtas į Sevostlagą Magadano srityje. Tačiau iš tiesų išvežtas nebuvo, nes, prasidėjus karui ir kalėjimo sargybai skubiai pasitraukus, iš kalėjimo išsivadavo. 1941–1944 m. V. Goštautas grįžo į Marijampolės apskrities viršininko pareigas. Vokiečių okupacijos metais išgelbėjo nuo vokiečių savivalės daug žmonių, tarp jų vyskupą V. Brizgį. 1944 m. iš Makauskų-Piliakalnių dvaro traukėsi į Vokietiją. Pasiekė Berlyną, gyveno Regensburge,

Viurcburge, po karo Miunchene. 1949 m. išvyko į Kolumbiją. 1962 m. persikėlė į Čikagą ir tą pačių metų gruodžio 29 d. mirė (13).

Naujovės dvare

Piliakalnių dvaro savininku tapęs Vaclovas Goštautas daug ką pakeitė. Buvo taikomi naujesni ūkininkavimo metodai, naudojama naujesnė technika – bulves kasė, šieną pjovė arklių traukiamomis mašinomis. Tokių kaimo ūkininkai neturėjo. Kai V. Goštautas nusipirko malkomis varomą traktorių, tai visi išgirdę jo garsą bėgdavo ant kalvų ir stebėdavo, kaip dirba šis technikos „stebuklas“. Dvaras didele

Liucija Goštautienė su žirgais Rūta ir Mėta bei ūkvedys Vladas Asijavičius. 1935 m.

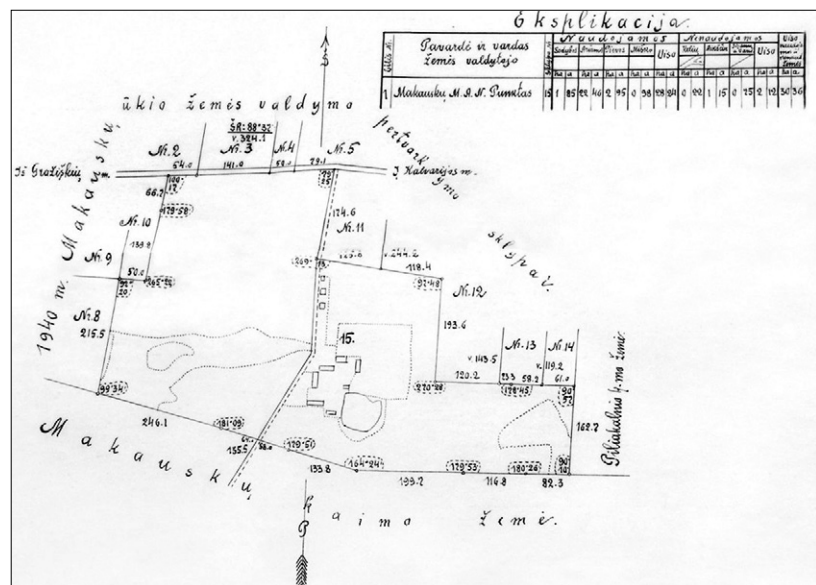
prabanga nepasižymėjo, baldai kuklūs, paprasti. Laikė daug paukščių, kiaulių, visus stebino olandų veislės stambios karvės, turėjo nemažai arklių, kuriuos labai mylėjo ponja Liucija.

Dvare buvo auginama daug pomidorų, kai tuo metu ši kultūra kaimuose dar nebuvo paplitusi. Sode augo braškės, dideli serbentų krūmai, daug jaunų obelaičių, kriaušių. Ona Kriščiūnaitė-Kerevičienė, gaminusi dvaro svečiams maistą, pasakojo: „Dvare rengdavo priėmimus, vaišes. Čia lankydavosi svečiai iš Lenkijos, dažnai tarp jų būdavo Liubavo kunigas Jonas Babilius, Liubavo policijos viršininkas Ašmonas. Kartais atsiveždavo šeimnininkę iš Marijampolės, nes ponams reikėjo patiekti ypatingas vaišes.“ Moteriai itin atminty išlikę

prisiminimai apie ponų įsigytą automobilį: „Didžiausias Marijampolės apskrities ponas Goštautas nusipirko vežimą be arklių. O jau visiems įdomu, koks tas naujasis vežimas! Susirinko iš aplinkinių kaimų žmonių jo pažiūrėti. Kai kurie tik iš tolo stebėjo, bijojo prieiti arčiau. Kai vairuotojas papypino, daug kas atsitraukė atgal, o kiti išsigandę bėgo šalin.“

Dažną savaitgalį kaimo žmonės laukdavo Vilkiškio apskrities viršininko, grįžtančio su baltu automobiliu į Piliakalnių dvarą. Paskui jį kartu su dulkių debesimi bėgdavo ir būrys kaimo vaikų. Makauskų kaimo gyventojai apibūdindami V. Goštauto automobilį sakydavo: „Atvažiuoja ponas su guminiiais ratais.“

1940 m. vasarą užėjus sovietams, buvo atlikta Makauskų dvaro 91 ha žemės ūkio valdymo pertvarka, kurios metu dalis žemės skirta MAN (mašinų arklių nuomos) punktui. 1941 m. vasario 25 d. sfor-

Makauskų dvaro žemės pertvarkymo planas. 1941 m. (Nr. 2)

muota 15 sklypų. Žemė paskirta kaimo mokyklai, išdalinta trylikai bežemių ir mažžemių naujakurių nuo 0,93 iki 7,89 ha, o S. Skotnickio įpėdinams palikta 30,36 ha (14).

Ant gautos iš dvaro žemės kai kurie mažžemiai pradėjo statyti namus. V. Goštautų sovietai suėmė ir uždarė į Marijampolės kalėjimą. Dvare liko gyventi Liucija ir jos motina L. Skotnickienė, kurios netrukus kažkur pabėgo, galbūt į Lenkiją.

1941–1944 m., vokiečių okupacijos metu, V. Goštautas sugrįžo į savo dvarą, o gyventojams, užėmusiems jo žemę, liepė pasitraukti. Dvaras ėmė atsigausti. Vokiečių valdžia dvaro darbams atlikti skyrė rusų karo belaisvių. Kartu su jais dirbo ir samdiniai. V. Goštautas vėl tapo Marijampolės apskrities viršininku. Dvaro ūkvedžiu dirbo Antanas Gurevičius. Tuo metu dvare gyveno Liucija Skotnickienė, kartais ilgesniam laikui apsistodavo ir dukra Liucija Goštautienė. 1944 m. pradžioje L. Skotnickienė mirė. Velionės kūnas su karstu įdėtas į antrą karstą, tada vežimais nuvežtas į Liubavo kapines ir palaidotas šalia vyro. Artėjant rusų kariuomenei, visa Goštautų šeima pasitraukė į Vokietiją.

Artėjant karo veiksams vokiečių valdžia stiprino gynybą. Prieštankinis griovys tęsėsi nuo Cibavo pro Makauskus Liubavo link. Piliakalnių dvare ir pas gyventojus nakvojo iš tolimesnių kraštų griovių kasti atvaryti žmonės. Čia karo veiksmai užtruko du mėnesius. Frontui pasislinkus, Makauskų dvaro laukuose styrojo dideli nekirstų rugių laukai. Gyventojai pjoję juos ir vežėsi duonai, gyvuliams šerti.

Marijampolės archyve saugomas 1944 m. gruodžio 4 d. Liubavo valsčiaus komisijos protokolas: „Nežinia kur esant V. Goštautui, surašytas Makauskų dvaro turtas: mūrinis gyvenamas namas, vidus išplėštas, gyvenimui netinkamas, klėtis, mūrinis tvartas, kumetynas. Sėjamoji, traktorius, trys plūgai, trys žagrės, ketverios akėčios, ravėtuvas, kultivatorius, arklinis grėblys, bulviakasė, velėnomis pjaustyti lėkštės, drapakas, akselinė, kalvės įrankiai, volas, fukteris grūdams valyti“ (15). 1945 m. į valstybinį žemės fondą paimta 93,5 ha Vaclovui Goštautui priklausiusios žemės.

Po karo dvaro *kašaruose* gyveno „liaudies gynėjai“, kuriuos vėliau partizanai pradangino Adombalėje. Čia apsigyveno Savulių, Vaitiekūnų, Kazlauskų šeimos, o Marija ir Andrius Misiukoniai bei Petronėlė ir Aleksandras Filipovič čia gyveno ilgiausiai. 1975 m. vykdant melioraciją, Misiukonių namai buvo nugriauti, o mirus P. ir A. Filipovič, tėvų namuose gyveno sūnus Levas. Atgavus Lietuvos Nepriklausomybę, buvusią Makauskų dvaro žemę (88,81 ha) susigrąžino JAV gyvenantis V. Goštauto sūnus Stasys Goštautas.

Stasys Goštautas (1939–2021) – rašytojas, meno ir literatūros eseistas

Vaclovo Goštauto giminę pradžią ir jos vardą garsina sūnus S. Goštautas, gimęs 1939 m. Kaune. Lietuvos meno ir literatūros ty-

rinėtojas, kritikas, filosofijos mokslų daktaras. 1944 m. Stasys su tėvais pasitraukė į Vakarus, 1949 m. išvyko į Kolumbiją ir 12 metų ten gyveno. Baigė gimnaziją ispanų kalba, pradėjo dėstyti meną. 1958–1961 m. dirbo mokytoju Bogotos mokyklose, studijavo universitete. Nuo 1962 m. gyveno JAV. 1962–1969 m. Fordhamo (Niujorkas) universitete studijavo ispanų, prancūzų ir Pietų Amerikos literatūrą, baigė magistrantūros ir doktorantūros studijas, Harvardo universitete studijavo literatūros kritiką. 1964–1968 m. dirbo UPI žinių agentūroje, žurnalo „Vision“ redakcijoje, „Encyclopaedia Britannica“ redakcijoje. 1968–1988 m. dėstė ispanų ir Lotynų Amerikos literatūrą kolegijose, universitetuose. 1972 m. apsigynė daktaro disertaciją, bendradarbiavo beveik visuose JAV lietuvių kalba leidžiamuose laikraščiuose ir žurnaluose. Ispanų ir anglų kalba JAV ir Pietų Amerikoje paskelbė straipsnių bei knygų apie dailę ir literatūrą. Anglų kalba sudarė įvairiomis pasaulio kalbomis 1911–1989 m. skelbtų publikacijų apie M. K. Čiurlionį rinktinę „Čiurlionis: tapytojas ir kompozitorius“. Dalyvavo pasaulio lietuvių rašytojų suvažiavimuose. Dažnai grįždavo į tėvynę, o Lietuvai atgavus nepriklausomybę, dėstė žurnalistiką ir ispanų literatūrą Kauno Vytauto Didžiojo universitete.

Stasys Goštautas su žmona Marija užaugino sūnų Vytautą bei dukras Mariją ir Daivą, kurie sukūrė lietuviškas, baltiškas šeimas. Dukros ištekojo už latvių.

S. Goštautas (antras iš kairės) susitikime pas Marijampolės apskrities viršininkę Birutę Kažemėkaitę. 2009 m.

2016 m. S. Goštautas su savo šeima, anūkais lankosi Kalvarijoje

2016 m. vasarą į tėvynę su gausia šeima sugrįžo Lietuvos meno ir literatūros tyrinėtojas, kritikas, filosofijos mokslų daktaras Stasys Goštautas. Svečias aplankė nostalgiskus prisiminimus keliančias vaikystės vietas ir tuo pačiu maloniam pokalbiui susitiko su Kalvarijos meru. Į jo kabinetą sugužėjo 12 S. Goštauto šeimos narių: Stasys su žmona, sūnus, dukros, marti, žentas ir vaikaičiai – Jonas, Aistė, Saulė, Vėja, Lina. Anūkams tai buvo pirmasis vizitas Lietuvoje.

Makauskų dvaro paveldėtojo S. Goštauto prisiminimai

Nelabai daug ką prisimenu apie savo vaikystę Lietuvoje, nes iki pasitraukimo į Vakarus man nebuvo nė penkerių metų. Tačiau tai, kas užsifiksavo atmintyje, išliko visam gyvenimui. Daug ko tada neišmaniau ir negalėjau suprasti. Dabar susimąstau ir prisimenu vaikystę, prabėgusią kažkur tarp karų, bombų sprogimų. Prisimenu, kai mama mane parsivežė traukiniu iš Varšuvos (ten mane buvo išvežusi tarnaitė) į Vilnių ir automobiliu važiavome pas tėvą į Marijampolės ligoninę. Mama, kaip ir visos moterys, kurių vyrai buvo suimti, stovėjo su maišto maišeliais prie kalėjimo durų laukdama, kad gal kaip nors pasiseks perduoti jam nors trupinėlį duonos.

Tardytojas, apie kurį vėliau sužinojau iš tėvo pasakojimų, Aronas Greisas, 1940–1941 m. buvo Marijampolės apskr. operatyvinis įgaliotinis. Pasak tėvo, tai bjaurus žmogus, kuris naktimis pasistatęs nuogą savo auką tardymo izoliatoriuje, nesvarbu šilta ar šalta, valandų valandas tardydavo. Kartais jidiš kalba pats postringaudavo arba klau-

sydavo mano tėvo anekdotų jidiš kalba, mat tą kalbą jis mokėjo. Beje, tėvas kalbėjo lenkiškai, vokiškai, rusiškai, ispaniškai, tik angliškai nemokėjo, didžiavosi kalbėdamas žemaitiškai.

Tėvas kalėjime praleido visus metus. Kai birželio 22 d. prasidėjo karas, visi sargybiniai pabėgo ir paliko kalinius uždarytose kamerose. Dėl greito vokiečių puolimo rusai nespėjo išvežti ar sunaikinti kalinių. Prie vokiečių tėvas vėl pradėjo dirbti Marijampolės apskrities viršininko pareigose. Žinau, kad nuo vokiečių išgelbėjo nemažai žmonių. Deja, buvau per mažas, kad suprasčiau, kas tada vyko. Žinau, kad mama ruošdavo specialius pietus vokiečių viršininkams, kai reikėdavo ką gelbėti.

Mūsų šeima gyveno Marijampolėje. Aš, kaip vienintelis vaikas šeimoje, neturėjau su kuo nei pasikalbėti, nei pažaisti. Bet, būdavo, kartais išbėgdavau į kiemą, kur susirinkdavo daugiau bendraamžių. Čia turėjau tikrai gerą progą išmokti kalbėti vokiškai, lenkiškai. Tai mano pirmosios kalbos, išmoktos kieme. Prancūzų kalbos mane mokė mama. Kartą tėvas pasakė mamai, kad laikas man išmokti lietuviškai. Dabar suprantu, kad man lietuvių kalba nebuvo pirmoji, o kokia ketvirta. Pagal anų laikų tradiciją tėvai rašė gudų, lenkų, lotynų, prancūzų kalba.

Man, kaip mažam vaikui, nebuvo aišku, kas, kur ir kodėl vyksta. Tada nesupratau, kodėl gatvė varė ilgiausią eilę žmonių, nežinojau, kad jie kaliniai, ir nesuvokiau, kodėl juos varo ištroškusius ir išbadėjusius. Mama man su tarnaitė duodavo mažą kibiriuką vandens su puodeliu, kad duočiau jiems atsigerti, ir pridėdavo padėklą priraikytos duonos, kad išdalinčiau.

Tėvas labai mėgo ūkininkauti, tad radęs progą į mūsų Piliakalnių dvarą važiuodavo mašina. Ji buvo su dideliu juodu kaminu, nes kūrėna malkomis. Aš laiką leisdavau prie *prūdo*, jame maudydavausi, bėgiodavau po nepaprastai gražų sodą, pasiskindavau įvairių uogų, vaisių. Vienas paskutinių prisiminimų iš Lietuvos, kai tėvas paliepė: „Eik, pasiskink vyšnių, nes turbūt greitai tokių negausi.“ Aš jų prisiskyniau. Netrukus buvome pasiruošę važiuoti su nežinau kiek vežimų, traukiamų arkliais. Tėvas paklausė, kaip aš noriu važiuoti, su juo automobiliu ar su arkliais. Aš, be jokios abejonės, pasirinkau arklius. Sėdau į vežimą. Man turbūt buvo įdomiau su Gavėnų Arvydu, nes galėjau žaisti. Sėdėjau ant Magdalenos Gavėnienės (Marijampolės garbės pilietės, meno mecenatės M. Stankūnienės) kelių ir norėjau griebti vadžias, bet ji man neleido. Kartu važiavo Pranas Gavėnas, su kuriuo tėvas susipažino Marijampolės kalėjime, ir jam parūpino išvykimo

į Vokietiją dokumentus. Tėvui ši kelionė buvo labai skaudi. Jis suprato, kad išvažiuojame ilgam, o privažiavęs Prūsijos sieną apsiverkė, nes nujautė, kad jau nebegrįš. Mama bandė raminti, bet tėvas žinojo: pervažiavus – kelio atgal nėra.

Vokietijoje gyvenome Regensburgo, Viurcburgo, Sigliungo darbo poilsio stovyklose. Viurcburge 1945 m. vasario mėnesį britai subombardavo visą miestą. Tada dingo mūsų daiktai, dokumentai, nuotraukos. Nors pagal amžių buvau per mažas, tai Augsburgėje išlaikiau egzaminus ir pradėjau mokytis.

Netrukus su tėvais iš Vokietijos išvykome į Kolumbiją. Mokiausi jėzuitų gimnazijoje, gyvenau bendrabutyje. Jeigu iki dešimt metų gyvenau vienas, be draugų, tai kitus dešimt metų turėjau jų net per daug ir nemokėjau su jais sugyventi. Tai vienturčio sūnaus šeimoje tragedija, nes mama per daug manimi rūpinosi. Jėzuitai negalėjo su manimi susitvarkyti ir už nedrausmingumą išmetė iš Medelino gimnazijos. Likimo ironija – aš po septynerių metų čia dirbau dėstytoju. Nutariau pabėgti į džiungles. Buvau prisiskaitęs ir apie Robinzoną Kruzą, ir apie piratus, todėl nutariau juos pamėgdžioti. Patekau į policijos rankas. Išlaukiau uždarytas gal savaitę, kol tėvas atvažiavo pasiimti.

Kolumbijoje tėvas ieškojo darbo. Turėdamas administracinio darbo patirties, buvo pasamdytas valdyti milžinišką atogrąžų ūkį. Tūkstančiai galvijų, kuriuos reikėjo apžiūrėti, suskaičiuoti, pagydyti, susipažinti su prieaugliu. Tai buvo per sunkus darbas europietiško ūkio atstovui. Jis įsidarbino Medelino miesto jojimo klube „Club hipico“. Tėvas prižiūrėjo arklius ir mokė norinčius išmokti joti, šokinėti su žirgais per kliūtis ir pan. Šių įgūdžių įgijo tarnybos metu Lietuvos kariuomenėje. Vėliau jis ūkininkavo išnuomotame ūkyje. Man čia teko pirmą kartą važiuoti traktoriumi, kirsti kopūstus, pjauti žolę ir prižiūrėti darbininkus. Aš, būdamas 16 m., pradėjau rašyti į svarbiausią miesto laikraštį „El Colombiano“. Būdamas 22 m., šį tą buvau pasiekęs – išleidau dvi knygas, dažnai rašydavau straipsnius kultūrinėmis temomis. Vienas iš Bogotos universitetų pasiūlė stipendiją ir mokslus JAV. Pradėjau studijuoti Niujorke, Fordhamo universitete, tuo pat metu dirbau vienoje UPI žinių agentūroje. 1962 m. į Čikagą atvyko abu tėvai. Čikagoje jie susitikdavo su prelatu M. Krupavičiumi, P. Plechavičiumi ir daugeliu kitų Lietuvos išeivijos veikėjų. Tais pačiais metais tėvas mirė.

Mama iki pasitraukimo iš Lietuvos buvo namų šeimininkė, bet kartu ir aktyvi bendruomenės veikėja, užsiėmė labdaringa veikla. Kolumbijoje grįžo į šeimininkės vaidmenį, padėjo tėvui valdyti milžiniš-

kus ūkius. Medeline vadovavo jojimo klubo valgyklai, priimdavo svečius. Jos rūpestis buvo prižiūrėti darbininkus ir išmokėti jiems algas. Mama buvo poetiškos sielos, labiau mėgusi gyventi savo susikurtame pasaulyje, negu rūpintis kasdieniškais dalykais. Buvo gilios dvasios ir trapios kūno žmogus, mylėjo gamtą, muziką, meną ir literatūrą. Klausydama H. von Karajano diriguojamos muzikos ar skaitydama V. Mačernio, A. Kamiu, D. Mondo, T. de Kardino kūrybą užmiršdavo net pavalyti. Po tėvo mirties porą metų gyveno Čikagoje, dirbo lietuviškose parduotuvėse. Persikėlusi gyventi pas mane į Niujorką, prižiūrėjo namus ir įstaigas. Gyveno Manhetene, čia ir mirė 1974 m. Palaidota lietuvių Cypress Hills kapinėse.

Liucija ir Vaclovas Goštautai Kolumbijoje. 1962 m.

Vaclovas Goštautas.
Čikaga, 1962 m.

Stasys, Liucija, Vaclovas Goštautai Bogotoje 1962 m.

Liucija ir sūnus Stasys.
Niujorkas, 1966 m.

Stasys su Maryte Taliunevičiūte vestuvių
dieną. Kairėje motina L. Goštautienė

Algimantas
Babeckas

Nuorodos

1. VVU RS. F 102. B. 106. L. 152.
2. VVU RS. F 102. B. 404. L. 23.
3. VVU RS. F 102. B. 105. L. 129.
4. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, p. 432.
5. „Šis tas apie Marijampolės apskritį“, in: *Suvalkietis*. 1931 02 01.
6. VVU RS. F 102. B. 106. L. 41.
7. „Metryka Litewska Rejestr podymnego WKL Województwo trockie 1690 roku“. L. 66.
8. VVU RS. F 102. B. 106. L. 41.
9. VVU RS. F 102. B. 106. L. 43.
10. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 5, p. 935.
11. Konarskas J. „Savanoris iš Kretingos“, in: *Pajūrio naujienos*. 1995 02 17.
12. *Lietuvos gyventojų genocidas 1939–1941*, t. 1, p. 302. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras.
13. LCVA. F 1250. Ap. 4. B. 6/188.
14. MAA. F 353. Ap. 2. B. 101. L. 1–2.

Planai

1. LCVA. F 1250. Ap. 4. B. 6/176.
2. LCVA. F 1250. Ap. 4. B. 6/179.

Literatūra

1. Babeckas, A. 2011. *Išnykę (ne)pamiršti dvarai*. Piko valanda.
2. Goštautas, S. 2001. „Goštautai“, in: *Naujoji Romuva*, Nr. 5.
3. Mašalaitis, B. 2024. *100 Sūduvos dvarų*. UAB „Baltijos kopija“.
4. Vikipedija. S. Goštautas.

ALGIMANTAS BABECKAS (g. 1956 m. Kalvarijos sav., Trempinių k.) – pedagogas, kraštotyrininkas, visuomenininkas. Baigė Vilniaus pedagoginį institutą, įgijo istorijos mokytojo specialybę. 1974–2023 m. dirbo Akmenynų pagrindinėje mokykloje ir Kalvarijos gimnazijoje, 1979–1980 m. – Marijampolės kraštotyros muziejuje, 1988–1990 m. vadovavo Marijampolės ekskursijų biurui. 1988 m. įkūrė Akmenynų mokyklos kraštotyros muziejų. Renka ir tyrinėja Akmenynų, Liubavo ir Kalvarijos krašto istoriją, daugiausia dėmesio skiria dvarams, partizanų kovoms ir tremtiniais. Yra parašęs kraštotyriinių darbų, išleidęs knygas: *Išnykę (ne)pamiršti dvarai* (2011), *Akmenynų mokykla istorijos skersvėjuose* (2018), *Laiko žingsniai Akmenynų krašte* (2024). Veda ekskursijas, skaito pranešimus regiono renginiuose ir konferencijose.

PAULIUS BIRGELIS

MIESTAS AR AGRARINIS MIESTELIS? PUNSKAS XIX A. PRADŽIOS ISTORIJOJE ŠALTINIUOSE

XIX a. pradžioje Punsko ir Seinų krašto gyventojai buvo Napoleono kariuomenės žygio liudininkai, kaimai bei miesteliai patyrė daug skurdo ir epideminių ligų, tačiau ieškodami išsamesnės informacijos apie tuos laikus, dažnai susiduriame su tikslų istorinių šaltinių trūkumu. Mažesnes miesto gyvenvietes daugiausia tenka pažinti iš gyventojų namų ūkių surašymų. Tačiau iš jų sunku įsivaizduoti žmonių bendravimą, kadangi miestelių erdvėse, gatvėse, turguose ar smuklėse šurmuliavo įvairios gyventojų grupės. Taip yra ir Punsko atveju. Punsko miesto laikotarpį dažniausiai siejame tik su to statuso praradimu 1852 metais. Kur kas mažiau žinome apie jo gyventojų kasdienį gyvenimą bei veiklas ir kaip tikrą gyvenvietės būklę vertino valstybinės administracijos pareigūnai.

Punsko, kaip miesto tipo gyvenvietės, profilio pažinimui vertinga 1977 metais apginta profesoriaus emerito Sauliaus Sužiedėlio disertacija „Lietuvos Užnemunės valstietija 1807–1864 m.: socialinių, ekonominių ir kultūrinių pokyčių tyrimas“ (angl. „The Lithuanian Peasantry of Trans-Niemen Lithuania 1807–1864: A Study of Social, Economic and Cultural Change“). Ji buvo apginta Kanzaso universitete, Jungtinėje Amerikos Valstijose. Mokslininkas, labiausiai žinomas kaip Holokausto Vidurio Rytų Europoje tyrėjas, šiame darbe plačiai žvelgia į agrarinio krašto gyventojų klasifikaciją ir jų tarpusavio socialinius bei ekonominius santykius. Darbe Punkskas tampa atspirties tašku ieškant Užnemunės miestelių, kurie dėl savo prastos ekonominės padėties nebuvo pajėgūs vystytis ir jautė didelę mokesčių našta, bendrų bruožų. Istoriko pastebėjimu, dalis miestui būdingų privilegijų išliko

tik popieriuje (pvz., dėl didesnių apskrities centrų artumo miestelis neorganizavo kassavaitinės mugės).

Regiono kontekste miestų stagnacijos būseną nebuvo išskirtinė. Pavyzdžiui, XIX amžiaus pradžioje (po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų) Rusijos imperijos valdžia ėmėsi administracinių pokyčių ir panaikino dalies mažesnių miestų statusą, buvusius miestiečius priskirdama valstiečių arba laisvųjų žmonių kategorijoms¹. Apie sunkią Punsko-Seinų krašto ekonominę padėtį byloja ir tai, kad XIX a. pirmojoje pusėje Seinai, nepaisant ten veikusios kunigų seminarijos, buvo laikomi vienu skurdžiausių Augustavo gubernijos apskrities miestų, esančių nuošaliau nuo pagrindinių kelių².

Punsko miestelio būklę S. Sužiedėlis daugiausiai aprašo remdamasis Seinų apskrities ir Augustavo gubernijos valdininkų ataskaitomis, saugomomis Vyriausiajame senųjų aktų archyve Varšuvoje³. Jose galima įžvelgti esminius interesų skirtumus tarp žydų ir krikščionių miestiečių gyventojų, kurie neturėjo vieningos pozicijos dėl miesto statuso išlaikymo. Sužiedėliui sunku šaltiniuose atpažinti gyventojų tautinę tapatybę, kadangi XIX a. pradžios aplinkybėmis kasdieniame gyvenime ji nebuvo tokia reikšminga kaip konfesiniai skirtumai, socialinė padėtis ar turima žemės nuosavybė. Svarbia laikytina istoriko įžvalga dėl paties Punsko įvaizdžio. Jį gretimų kaimų gyventojai suvokė kaip svetimą erdvę ir etnine, ir socialine sudėtimi. Nors čia valstiečiai atvykdavo tvarkyti įvairių asmeninių reikalų, tačiau vidutiniš to laikmečio katalikas veikiausiai nejautė ypatingo ryšio su miesteliu, kur buvo skurdi aplinka, nešvaru, vyko girtavimai. Be to, čia būta ir daug žydų gyventojų. Tai buvo būdingas tokių gyvenviečių bruožas net iki XX amžiaus pirmosios pusės⁴. Taigi Punske žemės ūkių savininkai save laikė daugiau bažnytkaimio arba kiek didesnės nei aplinkiniai kaimai gyvenvietės bendruomenės nariais dar gerokai anksčiau, negu buvo prarastas miesto statusas.

¹ Remigijus Civinskas, „Miestiečių luomo siaurinimas ir jo transformacijos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2000. Vilnius, 2001, p. 119–146.

² Kostas Leončikas, „Knyga apie Seinus“, in: *Šuvalkietis*, 2023, Nr. 1, p. 13–18.

³ Istoriko disertacijoje vartojama santrumpa A. G. A. D. (Archiwum Główne Akt Dawnych).

⁴ Norbertas Černiauskas, „Pro klebonijos langą: XX a. 3 deš. Lietuvos miestelio kasdienybė kunigo akimis“, in: *Lietuvos istorijos studijos. Tarpukario Lietuvos miesteliai ir miestelėnai*, sud. S. Kulevičius. Vilniaus universiteto leidykla, 2025, p. 323–339.

Sauliaus Sužiedėlio disertacijos ištrauka:
Punkskas 1818–1821 metais: agrarinio miestelio profilis

Prastą pietvakarių Lietuvos miestų būklę geriausiai galima įvertinti nagrinėjant konkretaus šio regiono mažo miestelio atvejį. Geras, tipiškas „tariamo“ miesto pavyzdys buvo Punkskas, ypač XIX a. pradžioje. Punkskas yra įsikūręs keli kilometrai į šiaurės vakarus nuo Seinų⁵. Jo nuskurdimas ir nesugebėjimas funkcionuoti kaip savivaldžiam miestui iš tiesų buvo kraštutiniai, tačiau Punksko problemos ir socialinė-ekonominė struktūra buvo būdingos mažiems XIX a. Užnemunės miestams.

Punkskas yra sena vietovė. Bažnyčia čia pastatyta 1597 metais, o tai rodo, kad tuo metu Punkskas jau buvo tam tikro dydžio gyvenvietė⁶. XIX amžiaus keliautojas Aleksandras Polujanskis (Aleksander Połujański) teigė, kad 1647 m. karalius Vladislovas IV miesteliui suteikė savivaldos privilegijas, o 1792 m. karalius Stanislovas Augustas patvirtino Punksko miesto statusą. Manoma, kad gyvenvietė taip pat turėjo herbą, kuriame pavaizduotas šv. Petras⁷. Tačiau, nepaisant karaliaus suteiktų miesto savivaldos teisių, Punkskas taip ir neišaugo į tikrą miestą. Sunkiu Napoleono karų laikotarpiu, ypač 1809–1811 metais, miestelis atskaitose nepranešė apie jokiais pajamas. Čia nebuvo rengiami nei turgūs, nei mugės. Viena iš problemų, varginusių Punkską, kaip ir kitus mažus Lenkijos karalystės miestus, buvo prasta geografinė padėtis: miestelis buvo per arti apskrities centrų – Kalvarijos ir Seinų, kad jame galėtų sėkmingai vykti turgūs ir mugės. 1817 m. miestiečiai nepajėgė sumokėti burmistrui jo atlyginimo. Pranešta, kad jis vis dar siekė susigražinti asmenines išlaidas, patirtas einant pareigas. Tais pačiais metais apskaičiuota, kad Punksko miestiečiai daugiausia buvo vadinamieji „miesto ūkininkai“. Turimais duomenimis, gyvenvietėje buvo dvidešimt žemės turinčių ūkininkų ir keturiasdešimt daržininkų valstiečių. „Jų turtas yra labai prastos būklės, – 1817 m. konstatavo Seinų apskrities prefekto pavaduotojas, – ir jie [miestiečiai] nėra pajėgūs mokėti jokio [finansinio] įnašo [miestui]“⁸.

⁵ Punkskas nuo Seinų yra nutolęs apie 23 kilometrus.

⁶ Aleksander Połujański, *Wędrówki po Gubernji Augustowskiej w celu naukowym odbyte*. Warszawa, 1859, p. 39.

⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, sud. F. Sulimierski, t. IX. Warszawa 1888, p. 302.

⁸ A. G. A. D., KRSW-4994, Seinų apskrities prefekto pavaduotojas Lomžos departamento prefektui, 1817 m. liepos 17 d.

Kai Augustavo vaivadijos miestų prižiūrėtojas Olenińskis (Oleniński) 1820 metais apsilankė Punske, jį sukrėtė miestelio išvaizda. Punske nebuvo jokių visuomeninių pastatų, o bažnyčia skubiai reikėjo remonto. Miestelyje, rašė Olenińskis, „randame pastatus be kaminų, blogesnius už kaimo trobas, gresiančius tuoj sugriūti... yra tik viena gatvė – ir ta pati kreiva, purvina ir apleista“. Miestiečiai, Olenińskio teigimu, atrodė ne geriau nei pats miestelis: „...patys gyventojai yra labai neturtingi, jų žemė prasta, tačiau privalo už ją mokėti didelius nuomos mokesčius.“ Olenińskis Punksko žemdirbystės neproduktyvumą aiškino būtent aukštais nuomos mokesčiais. Miestelyje beveik nevyko prekyba, o amatininkams atstovavo „tik keli nevikrūs [t. y. nekvalifikuoti] žydai: siuvėjai, batsiuviai ir medinių batų dirbėjai“. Nors Punkskas neturėjo degtinės monopolio privilegijos, miestiečiams buvo leidžiama distiliuoti savo gamybos alkoholinius gėrimus. Nors miestelis turėjo teisę rengti kassavaitinį turgų, tačiau jis nebuvo organizuojamas. Ankstesnės privilegijos esą suteikė Punksko miesteliui teisę į maždaug 60 valakų (apie 1800 margų) žemės, tačiau tikslios miestelio ribos nebuvo žinomos. Iš tikrųjų Olenińskis buvo taip pasibaisėjęs padėtimi Punske, kad atsisakė nurodyti, ar miestelis „auga, ar nyksta“, kaip buvo reikalaujama 1820 metų apklausos anketoje. Miestų prižiūrėtojas manė, jog toks klausimas apskritai neturi prasmės. Jo nuomone, Punkskas visada patyrė tik vieną būklę – „skurdo, vargo ir girtavimo“. Jis dalykiškai pridūrė, kad „nėra jokios vilties... miestelio padėčiai pagerėti“, ir pasiūlė Punksko gyvenvietei suteikti ypatingą „laisvosios gyvenvietės“ statusą. Pasak Olenińskio, „to pageidauja net dauguma pačių krikščionių miestiečių“, nors žydai priešinosi miesto teisinio statuso pakeitimui, baimindamiesi, kad municipalinių privilegijų panaikinimas dar labiau pablogins jų ir taip nestabilią teisinę bei ekonominę padėtį⁹.

Punksko gyventojai neatsisakė miesto statuso be pasipriešinimo. Dar 1812 metais keturių narių miesto taryba pasiūlė biudžetą, pagal kurį burmistrui Michałui Plańskui (Michał Plański) būtų mokama 300 zlotų metinė alga. 1819 metų pradžioje 69 miestiečiai susirinko ir balsavo už tai, kad patys sau nustatytų 600 zlotų mokesť burmistro atlyginimui, kaip ir reikalavo įstatymas. Duomenys apie šį burmistro atlyginimą atskleidžia detalesnę miestelio socialinės ir etninės struktūros vaizdą. Iš 69 namų ūkių šeimininkų, pasirašiusių atlyginimo sutartį,

⁹ Olenińskio pateiktas Punksko aprašymas yra A. G. A. D., KRSW-4761, 1820 metų Punksko ataskaita, k. 87–90.

41 buvo žydai, likusieji – krikščionys. Įdomu tai, kad, sprendžiant iš gebėjimo pasirašyti sutartį, visi žydai ir tik devyni krikščionys buvo bent iš dalies raštingi¹⁰. Pats atlyginimas faktiškai buvo tam tikros rūšies progresyvus pajamų mokestis, o miestas buvo padalytas į keturias kategorijas, atspindinčias miestiečių socialinę ir ekonominę padėtį. Pirmąją sudarė miestiečiai, turintys alaus daryklas, karčemas arba užsiimančios prekyba ar amatais; antrajai priklausė miesto ūkininkai, turėję bent vieną valaką (arba 30 margų) žemės; trečioji kategorija apėmė visus daržininkus (lenk. *ogrodowi*); o ketvirtąją sudarė vargingiausi miestelio gyventojai – padieniai darbininkai ar miesto valstiečiai, kurių „būklė buvo skurdi“.

1819 m. miestiečių nutarimu nustatytas mokestis buvo renkamas šiuo būdu:

Pirmoji kategorija ... 10 namų ūkių po 11 zlotų	= 110 zlotų
Antroji kategorija ... 19 namų ūkių po 9 zlotus	= 171 zlotas
Trečioji kategorija ... 35 namų ūkiai po 8 zlotus	= 280 zlotų
Ketvirtoji kategorija ... 8 namų ūkiai po 5 zlotus	= 39 zlotai ¹¹
Iš viso ... 72 namų ūkiai	Iš viso suma = 600 zlotų

Vėlesnis tų pačių metų miestiečių mokesčio perskirstymas parodė, kad iš viso Punske buvo 82 namų ūkiai, suskirstyti į kategorijas beveik taip pat, kaip ir anksčiau¹². Iš dešimties namų ūkių savininkų, nurodytų kaip besiverčiantys prekyba (pirmoji kategorija), aštuoni buvo žydai, o du turėjo vokiškas pavardes. Tarp šių aštuonių žydų vienas buvo nurodytas kaip degtinės varytojas (lenk. *propinator*), šeši buvo užėigų savininkai, o vienas įvardytas kaip religijos mokytojas (lenk. *szkolnik*). Didžioji dalis žydų tautybės miestiečių priklausė trečiajai ir ketvirtajai kategorijai; iš tikrųjų visi miestiečiai, priskirti šioms grupėms, buvo žydai. Krikščionys gyventojai, kurie vertėsi žemės ūkiu (antroji kategorija), daugiausia buvo lenkai, tik keli turėjo vokiškas pavardes. Visame Punske namų ūkių registre nebuvo nė vienos aiškiai lietuviškos pavardės¹³.

¹⁰ Ne visi namų ūkiai iš tikrųjų dalyvavo atlyginimo sutartyje. Kitais metais Olenińskis Punske suskaičiavo 82 namų ūkius.

¹¹ A. G. A. D., KRSW-4996, Atlyginimo mokesčio sutartis, 1819 m. kovo 18 d. Panašu, kad ketvirtajai klasei buvo taikoma vieno zloto „nuolaida“.

¹² Atrodo, kad kai kurie namų ūkiai nesumokėjo mokesčio. Tačiau šis neatitiktis neturėjo bendros įtakos socialinei ir ekonominei situacijai.

¹³ A. G. A. D., KRSW-4994, Atlyginimo mokesčio perskirstymas, 1819 m. gegužės 30 d.

1819 metų miesto biudžetas leidžia susidaryti tam tikrą vaizdą apie Punske pajamas ir išlaidas. Tais metais Punske gavo 1621 zlotų pajamų ir išleido tokią pačią sumą. Miesto pajamos gautos iš šių šaltinių:

Miestiečių atlyginimas burmistrui	600	zlotų
Pajamos iš degtinės varymo ir užėigų	540	zlotų
Kepyklos nuoma	132	zlotai
Silkių pardavimas	19	zlotų
Miesto ganyklų nuoma	330	zlotų
Iš viso pajamų	1 621	zlotas

Visos šios surinktos lėšos buvo skirtos mokesčiams, burmistro atlyginimui, oficialiems dokumentams ir kitoms savivaldybės išlaidoms¹⁴. Punske miestiečiai bandė perimti dalį pajamų, kurios plaukė į netoliese buvusios valstybinės valdos – Mockavos dvaro [orig. tekste Maćków valda] – išdą, ypač pajamas iš alkoholio monopolio ir piniginių rentų, mokamų miesto dvarui. Tačiau šios pastangos buvo nesėkmingos¹⁵.

1823 metų liepos 21 dieną dalis Punske miestiečių pateikė valdžiai prašymą sumažinti miesto teisinį statusą, skųsdamiesi, kad miestas nepajėgia išlaikyti savivaldybės administracijos. Jo autoriai prašė juos laikyti laisvaisiais valstiečiais (lenk. *okupnik*)¹⁶, o ne miestiečiais. Karalystės Išdo komisija, kaip ir kitais panašiais atvejais, tam priešinosi, nes tai reikė valstybės pajamų sumažėjimą¹⁷. Galiausiai miestas neįstengė sumokėti net mažiausių mokesčių, ir vėlesniais metais pati valdžia pradėjo remti miesto teisinio statuso pakeitimą¹⁸. Kai Aleksandras Polujanskis XIX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje keliavo po Augustavo guberniją, Punske jau seniai buvo praradęs miesto statusą. Tai buvo nuskurdusi „laisvoji gyvenvietė“, mažai kuo besiskirianti nuo didesnių kaimų.

Punske XIX a. buvo tipiškas agrarinis miestas: daugiau kaip trys ketvirtadaliai jo gyventojų vertėsi žemės ūkiu. Aplink miestelius

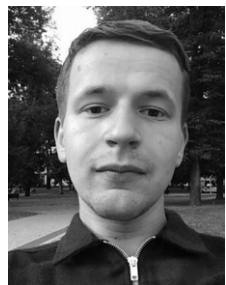
¹⁴ A. G. A. D., KRSW-4761, k. 90; cf. KRSW-499 94, Punske 1819 metų biudžetas.

¹⁵ A. G. A. D., KRSW-4994, Miesto susirinkimo ataskaita, 1819 m. kovo 18 d.

¹⁶ Lenkijos karalystėje sąvoka *okupnik* reikė valstietį, kuris mokėjo žemės rentą, atsiskaitydamas už savo baudžiavos pareigas.

¹⁷ A. G. A. D., KRSW-200, Augustavo gubernijos komisija Lenkijos karalystės Vidaus reikalų komisijai, be datos, k. 157–158.

¹⁸ Atitinkami dokumentai pateikiami A. G. A. D. archyve, KRSW-4996.

Paulius Birgelis

gyvenusiems lietuvių valstiečiams Punkskas bei kitos savivaldybės atrodė ir pažįstamos, ir svetimos. Jos buvo artimos dėl savo agrarinio pobūdžio ir kaip vietos, kurias valstiečiai dažnai lankydavo. Vals-tiečiai vykdavo į miestą turgų ir mugių dienomis, gerdavo miestelio užkeigoje, pirkdavo reikmenis arba naudojos kalvio paslaugomis. Ta-čiau, nepaisant jų priklausomybės nuo kaimo ir glaudaus ryšio su juo, Užnemunės miestai valstiečiams buvo svetimi savo etnine ir socialine sudėtimi (ši dar buvo ryškesnė didesniuose miestuose). Miestuose gy-venusių žemdirbių interesai kai kuriais aspektais žymiai skyrėsi nuo lietuvių kaimo gyventojų interesų. Nors miestai buvo priklausomi nuo kaimo ir sudarė neatskiriama vietinės ekonomikos dalį, vis dėlto tai buvo kitas pasaulis, kuris gana aiškiai skyrėsi nuo kaimo.

Saulius Sužiedėlis, „The Lithuanian Peasantry of Trans-Niemen Lithuania, 1807–1864: A Study of Social, Economic and Cultural Change“ (daktaro disertacija), 1977, p. 198–204.

Iš anglų kalbos vertė Paulius Birgelis.

PAULIUS BIRGELIS (g. 1997 m.) – Punksko Kovo 11-osios bendrojo lavinimo licėjaus absolventas. 2020 m. Vilniaus universitete baigė istorijos studijas, apgindamas bakalauro darbą „Suvalkų krašto problema Lenkijos ir Lietuvos santykiuose (1918–1923)“ (vad. lekt. Andrius Grodis). 2022 m. baigė antros pakopos istorijos studijas, apgindamas magistro darbą „Lietuvos piliečio taps-mas: pilietybės kilmė ir pokyčiai 1918–1940“ (vad. prof. Zenonas Butkus). Nuo 2022 m. Lietuvos istorijos instituto doktorantas, planuojama disertacijos tema „Lietuvos pilietybės sistemos teisinės, socialinės problemos 1918–1940“ (vad. dr. Vitalija Stravinskienė).

ALBINAS JARMALA

BŪDVIEČIO PRADŽIOS MOKYKLA: 1919–1944

*Nubudom kalbos geležį.
Prašvilom, raides pažinę.
Ir perskailėm šitaip: „Graži
Tu, mano brangi Tėvyne!
Vaikeli, nebijok
Ir žodžio nenumesk.
Kur kas baisiau be jo.
Be jo ir mes – ne mes.*

Justinas Marcinkevičius

Žvilgsnis į Būdvių

Būdvių – kaimas Lazdijų rajono savivaldybėje, įsikūręs buvu-siose jotvingių žemėse, 15 km į šiaurės vakarus nuo Lazdijų, 4 km į šiaurę nuo Lenkijos sienos. Vietovės vardas reiškia *būdavietę*, t. y. būdos vietą, kuri galėjo atsirasti kolonizuojant Sūduvos kraštą. Tokio-se pastogėse seniau gyvendavo miško kirtėjai, prie jų kūrėsi sodybos.

Nors Būdvių pirmą kartą Rudaminos parapijos metrikuose pa-minėtas 1682 m. (Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, F. 102 J. R. – 357 (kun. Jono Reitelaičio fondas), oficialiai jis minimas nuo 1744 m., kai Būdvių kaip dvaras paminėtas Vilniaus vyskupijos sąrašuose (Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruo-žai. T. 3, Bostonas, p. 490).

Būdvių, kaip kaimas, pradėtas kurti 1864 m., kai Būdvių „A“ dvarininkas Eduardas Šukšta šešioms kumečiams išnuomojo po 15 arų (prentų) dirbamos žemės, esančios prie dvaro sodybos kelio, į rytus nuo dabartinės bažnyčios gatvės. 1867 m. žemę nemokamai perdavė šių sklypų nuomininkams. Kaimo pavadinimą paliko tą patį – Būdvie-

tis. Būdviečio „B“ dvarininkas Karolis Hertikas šiems naujakuriams savo dvaro žemėse, esančiose pietvakarių pusėje, paskyrė servitutą. Čia valstiečiai galėjo nemokamai pasikirsti krūmų krosnims kūrenti.

1877 m. Suvalkų gubernijos rinkinyje apie gyvenamąsias vietas nurodyta, kad Būdviečio „A“ ir Būdviečio „B“ dvaruose užregistruota 14 sodybų ir 84 gyventojai, o Būdviečio kaime buvo 8 sodybos ir 34 gyventojai.

Šiandien Būdvietis – seniūnijos centras, kurio garbingą praeitį mena 1803 m. pastatytas medinis dviaukštis svirnas ir mūrinė dvarininkų Sperskių koplyčia, pastatyta XIX a. Abu šie statiniai įtraukti į Lietuvos architektūros paminklų sąrašus. Architektūros paminklas ir Būdviečio Jurgio Nazariečio bažnyčia, pastatyta 1906 m. Negalima pamiršti ir to, kad Būdviečio kapinėse amžino poilsio atgules vienas iškiliausių šio krašto knygnešių – Jonas Kaluškevičius. Jis draudžiamą lietuvišką spaudą platino daugiau kaip 20 metų ne tik Būdvietyje ir aplinkinėse vietovėse, bet ir dabartinės Lenkijos teritorijoje: Punske, Seinuose, Kolietyne, Smalėnuose.

Galima būtų rasti dar ne vieną įdomų faktą apie šią gyvenvietę, bet šį kartą norisi kiek plačiau apžvelgti krašto švietimo raidą iki antrosios sovietinės okupacijos – 1944-ųjų vasaros.

Kupina vilčių ir nepriteklaus pradžia

Išsamesnių žinių apie Būdviečio vaikų mokymąsi neišliko. Žinoma tik tiek, kad nei dvaro ponai, nei jo kumečiai savo vaikų į valdines mokyklas neleidavo. Artimiausios mokyklos buvo Mockuose (3 km) ir Rudaminoje (8 km). Spaudos draudimo metais kaimiečiai savo vaikams pamokyti kviesdavo daraktorius.

1918 m., atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę, jaunos Lietuvos vyriausybės vienas pirmųjų darbų buvo rūpintis šalies žmonių švietimu. Jau pirmieji švietimo dokumentai rodė mokslo svarbą, valstybės dėmesį ir rūpestį švietimu. Netrukus dėmesio švietimui ir Seinų apskrityje. 1919 m. spalio 6 d. Seinų apskrities komitetas paruošė dokumentą Seinų apskrities pradedamųjų mokyklų instruktoriui J. Dereškevičiui: *Apskrities Seimelio suvažiavimo nutarimas nuo š. m. spalio 5 d. dėl vaikų mokymo pradžios mokyklose: Kaimas, kur yra mokykla ir aplinkiniai kaimai, atstumu trys verstai nuo mokyklos privalomai leidžia vaikus į mokyklą tokiomis taisyklėmis: a) Mokyklon privalomai turi eiti iš kiekvienos šeimos bent po vieną vaiką nuo 8–14 metų, jeigu toks yra, visą mokomąjį laiką. b) Tie, kurie*

mokyklon reikiamo amžiaus vaikų neleidžia, privalo mokėti tos mokyklos naudai po du auksinu visu mokomuoju laiku. Pastaba 1. Tie pinigai mokytojo nuožiūra suvartojami vietos neturtingiems vaikams šelpti. Pastaba 2. Šio įsakymo pildymą prižiūri mokyklų inspektorius ir vietos mokytojai. Be to, Seimelis pažymėjo, kad a) Per maža esama mokymo valandų b) Kad instruktorius dažniau lankytų mokyklas, prižiūradamas tvarkos c) Plačiau pasvarstyti mokyklų reikalai. Pirmininkas Tijūnaitis Sekretorius S. Vaznelis (LCVA – f. 391, ap. 3, b. 707, p. 51).

Gerieji pokyčiai netrukus pasirodė ir Būdviečio valsčiuje. Savo ataskaitoje, rašytoje 1919 m. spalio 19 d., Seinų apskrities pradedamųjų mokyklų instruktorius J. Dereškevičius nurodė: *Būdviečio valsčiuje, paėmus jis man savo žinion iš Marijampolės Instruktoriaus, nebuvo nė vienos mokyklos, o dabar jau įsteigtos trys mokyklos: viena iš jų tuo tarpu okupuota lenkų, kitose dviejose yra paskirti mokytojai, kurie jau vietoje ir darbuojasi („Švietimo darbas“ 1919 m., in: *Mokyklų padėtis 22-X-19*, Nr. 2–3 (iš instruktoriaus pranešimo).*

Tiesa, jau po metų, 1920 10 16 Lazdijuose įvykusioje Seinų apskrities mokytojų konferencijoje mokytojai slapto balsavimu nusprendė, kad instruktorius Dereškevičius šioje apskrityje nepatenkinamas ir turįs iš jos išsikraustyti: *Seinų apskrities mokytojai išsirinko inspektoriumi patyrusį mokytoją S. Vaznelį ir padavė Švietimo Ministerijai patvirtinti. Gal Š. M. priešinsis tokiam demokratiniam mokytojų nusistatymui, bet ir mokytojai griežtai nusistatę instruktoriu tokio žmogaus, kurio mokytojai nepažįsta. Dereškevičius, kaipo ne mokytojų pastatytas, taip įgriso visiems, kad toliau pakęsti nebuvo galima. Giraitės Žentas (Mokykla ir gyvenimas, 1920 m., Nr. 3).*

Švietimo ministerija į mokytojų reikalavimą neatsižvelgė ir J. Dereškevičius toliau kruopščiai ir atsakingai vykdė savo pareigas, ne kartą jis aplankė ir Būdviečio pradžios mokyklą.

Pradžios mokykla Būdvietyje įsteigta 1919 m. rugsėjo pradžioje. Dvarininkai Zofija ir Emilijus Glatmanai leido pirmuosius mokslo metus (1919–1920 m.) mokyklai savo pastatais naudotis nemokamai (LCVA – f. 391, ap. 3, b. 960; f. 391, ap. 3, 1283).

Pirmas Būdviečio pradžios mokyklos mokytojas

Antanas Gutauskas gimė 1894 m. spalio 21 d. Zališkės k., Šventėžerio vlsč. 1909 m. baigė Krasnavo pradžios mokyklą. 1911–1914 m. mokėsi Seinų keturklasėje mokykloje, kurioje baigė tris klases.

Lietuvių kalbos
vadovėlis

Per Pirmąjį pasaulinį karą mokyklos baigimo pažymėjimas dingo. Apie mokyklos baigimą liudijo jo buvę bendraklasiai: Seinų mokyklos kape-lionas Antanas Sivickas, kunigas Bronislovas Vaišnoras, Konstantinas Olšauskas. Tuomet to užteko, kad A. Gutauskas galėtų pradėti mokytojo karjerą. 1916 m. rugsėjo mėn. 1 d. vokiečių karinės apygardos mokyklų viršininko įsakymu pradėjo dirbti Burbiškių pradžios mokykloje (Seinų vlsč.). 1917 m. kovo mėnesį vokiečių valdžia A. Gutauską pasiuntė į Marijampolę, keturių mėnesių mokytojų kursų. Baigęs kursus, vėl grįžo į Burbiškes. 1918 m. paskirtas mokytojauti į Aukštakalnių pradžios mokyklą. 1919 m. mokslo metus pradėjo Būdviečio pradžios mokykloje ir čia mokytojavo iki 1922 m. rugsėjo mėnesio. Nors nuo mokyklos atidarymo buvo praėję kiek daugiau kaip du mėnesiai, vizitavęs Seinų apskrities pradedamųjų mokyklų instruktorius J. Dereškevičius turėjo ką pasakyti apie mokytoją.

<...> butas truputėlį ankštoka ir tamsus. Mokykla padalinta trimis skyriais ir vienu komplektu. Mokyklą lankė 69–39 berniukai ir 30 mergaičių. Mokslo metai mokiniams prasidėjo 1919 m. lapkričio mėn. 7 d. Pamokos trukmė 45 min. Mokoma pagal Pradžios mokslo departamento parengtą programą. Lietuvių kalbos vaikai buvo mokomi iš knygų „Kelias į šviesą“, „Vaikų žvaigždutė“, aritmetikos žinių mokiniai sėmėsi iš Bendoriaus ir Daugirdo „Uždavinyno“. Mokytojas Antanas Gutauskas. Jam darbas sekasi nepergerai. Mokiniai neišlavinti, skaito silpnokai (pergreitai ir pertykiai), rašo taipogi

nekaip. Mokytojas be energijos, neįstengia mokyklos kaip reikiamai sutvarkyti. Nurašyta, kaip 3-jų skyrių mokykloje vesti skaitymas ir kaip vesti abelnai mokykloje pamokas, – nurodoma vizitacijos akte, pasirašytame 1920 m. sausio 20 d. inspektoriaus J. Dereškevičiaus (LCVA – f. 391, ap. 3, b. 1359, p. 115).

Seinų apskrities pradedamųjų mokyklų inspektorius J. Dereškevičius uoliai vykdė Švietimo ministerijos nurodymus dažnai lankytis kuruojamose mokyklose. Archyvuose saugomas 1921 m. kovo 3 d. vizitacijos aktas:

Iš inspektoriaus J. Dereškevičiaus rašto apie mokyklos lankymą
1921.III.3 d.

Mokytojas – Gutauskas Antanas. Mokykloje 3 skyriai. Šią dieną mokykloje buvo 42 mokiniai: 25 berniukai ir 17 mergaičių. Mokytojo sąraše užrašyta 58 mokiniai: 34 berniukai ir 24 mergaitės. Mokyklai butas samdomas. Vaikus mokyti netinkamas – tamsus ir ankštas, tačiau sutelpa iki 50 mokinių. Mokslo metai prasidėjo 1920 m. rugsėjo 17 d. mokinama be jokių pertraukų, pagal Švietimo ministerijos programas. Pamoka tęsiasi 45 minutes. Vadovėliai: Lietuvių kalbos I-jam skyriui – „Kelias į šviesą“, II-jam skyriui – „Vargo mokykla“ I-ji dalis, III-jam skyriui – „Vaikų darbynečiai“ I-ji dalis. Damijonaitis. Gramatika, Aritmetika – II-jam skyriui, Mašiotas – „Uždavinynas“ – I d., III-jam skyriui – Bendorius ir Daugirdas „Uždavinynas“ – II d. Kitų dalykų mokoma be rankvedžių.

Mokytojui darbas sekasi. Mokymo žvilgsniu mokykla pastatyta vidutiniai. Lietuvių kalba mokiniai skaito gan gerai, gramatiką žino kiek silpniau. Mintiniai skaičiuoja taip pat silpnai. Raštas kiek nevie-nodas. Šiaip mokykloje tvarka atrodo gana gerai.

Duota kai kurių nurodymų, kaip sąsiuvinius taisyti, atsižvel-giant į rašto stilių, vienodumą ir sąsiuvinų tvarką (LCVA – f. 391, ap. 3, b. 1363, p. 45).

1922 09 06–1926 05 20 A. Gutauskas mokytojavo Akmenių pradžios mokykloje. Jis visada stengėsi tobulinti savo pedagogines žinias. Be jau minėtų mokytojų kursų Marijampolėje 1917 m., čia jis tobulino-si ir 1919 m. Sėmėsi žinių ir Alytaus mokytojų kursų metu. Juos lankė 1920 m. ir 1921 m. vasaromis. Deja, 1926 m. gegužės 20 d. Švietimo ministro įsakymu Nr. 177 buvo atleistas iš mokytojo pareigų dėl moks-lo baigimo pažymėjimo trūkumo ir nustatyto mokslo cenzo.

A. Gutauskas vedė Marijoną Bariniauskiūtę ir su ja susilaukė trijų sūnų: Vytauto, Algirdo ir Antano.

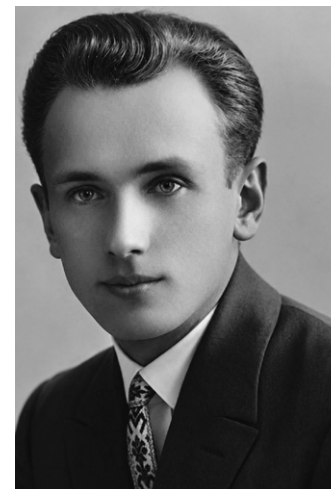
Antanui Gutauskui išvykus

Rašytiniuose šaltiniuose minima ir Būdviečio pradžios mokyklos mokytoja **Agota Radzevičaitė (Radzevičiūtė)**. Ji čia dirbo nuo 1920 m. Minima, kad už tikybos pamokas gavo atlyginimą. 1923 m. algalapyje įrašas – 30 tikybos pamokų (mokytoja Radzevičiūtė Agota). Už pamoką – 5 Lt 60 ct. Iš viso 168 Lt. Nuo 1925 m. rugsėjo 20 d. A. Radzevičaitė Naujųjų Alksnėnų pradžios mokyklos mokytoja, kur pradėjo dirbti jos pačios prašymu.

Juozas Guobys, Guobis gimė 1898 m. spalio 24 d. Mockavos k., Būdviečio vlsč. (Suvalkų apskr.). Baigė keturias gimnazijos klases. 1918 m. rugpjūčio 1 d. vokiečių valdžia J. Guobį paskyrė mokytojauti į Klevų pradžios mokyklą (Seinų apskr.). Tiesa, mokytojavo trumpai – tik iki tų pačių metų lapkričio 11 d. Tolesnį savo gyvenimo kelią J. Guobys susiejo su Lietuvos kariuomene. Lankė Karo mokyklą Kaune, 1909 04 24–1920 07 07 I pėstininkų pulko 9 kuopos karys. Dalyvavo mūšiuose tarp Alantos ir Pakalnių. 1929 m. spalio 21 d. J. Guobys apdovanotas Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu (Apdovanojimo liudijimas Nr. 3760).

Baigęs tarnybą kariuomenėje, lankė mokytojų kursus Kaune. Nuo 1920 m. rugsėjo mėn. 1 d. Būdviečio pradžios mokyklos mokytojas. Jam buvo skirta 308 litų mėnesinė alga ir 25 litų priedas už mokyklos vadybą.

1922 m. lapkričio 8 d. lankiausi Būdviečio pradedamojoje mokykloje. Dėl valsčiaus valdybos apsileidimo nesurastas mokytojui gyventi butas. Praeitais metais mokytojas buvo su šeimyna – butas buvo. Šiais metais – be šeimos – buto nėra. Mokykla perkelta į Miklašufkos dvarą. Mokykla padalyta vienu komplektu – 3-imis skyriais. 16 mokinių: 9 berniukai ir 7 mergaitės. Mokslo metai prasidėjo spalio 2 d. Mokykloje yra tik 10 suolų ir rašomoji lenta. Kitų baldų nėra. Suolai padirbti 5-iems sėdėti. Nepritaikyti mokiniams pagal ūgį, atsižvelgiant į higienos reikalavimus. Yra lietuviškas pusrutulius ir Europos žemėlapis, barometras, kompasas. Gaunamas „Žiburėlis“, „Švietimo darbas“. Gauta 20 knygųčių mokyklos knygynėliui. Vadovėliai: I-am skyriui – „Kelias į šviesą“, II-am skyriui – „Žiburėlis“, „Bend. ir daug. uždavinynas“, III-am skyriui – Skaitymo knyga (Klimo), Bendoriaus ir Daugirdo „Uždavinynas“. Geografijos pradžiamokslis. Atkreiptas dėmesys į rašto suvienodinimą, atsižvelgiant į rašto stilių ir grafines klaidas, – rašoma Seinų apskr. pradedamųjų mokyklų inspektoriaus J. Dereškevičiaus rašte Pradžios mokyklų departamentui (LCVA – f. 391, ap. 3, b. 1387, p. 17).

Viktoras Baltrukonis

1926 m. gegužės 20 d. Švietimo ministro įsakymu Nr. 177 iš Būdviečio pradžios mokyklos mokytojo pareigų atleistas, nes neturėjo įstatymu nustatyto mokslo cenzo.

Tragiško likimo mokytojų šeima

Viktoras Baltrukonis gimė 1903 m. vasario 25 d. Punske. 1920 m. birželio 1 d. Marijampolėje baigė 4 gimnazijos klases ir tais pačiais metais lankė Marijampolės mokytojų kursus. 1920–1925 m. Giluišių pradžios mokyklos mokytojas. 1921 m. ši mokykla perkelta į Naujųjų Alksnėnų (Punsko vlsč.) kaimą. 1922 m. V. Baltrukonis lankė Marijampolės mokytojų seminarijos sutrumpintą kursą ir išlaikė egzaminus jaunesniojo mokytojo vardui gauti. Jo anketoje pažymėta, kad iš užsienio kalbų gerai moka rusų, vidutiniškai – lenkų ir čekų kalbas. 1925 m. rugsėjo 16 d. Švietimo ministro įsakyme Nr. 89 pažymėta, kad nuo rugsėjo 20 d. tarnybos labui V. Baltrukonis iš N. Alksnėnų perkeliamas į Būdviečio pradžios mokyklą mokytoju. Mokytojaudamas baigė žemės ūkio kursus.

Mokytojas Baltrukonis Viktoras darbuojasi sėkmingai. Mokiniai lietuvių kalbos ir aritmetikos gerokai pralavinę, visi aprūpinti vadovėliais ir rašomąja medžiaga, išmokyti dainuoti ir žaisti. Darbą trukdo nenormalus mokinių mokytis įstojimas ir nenormalus lankymas. Mokyklos dienynas vedamas pilnoj tvarkoj.

Duota kai kurie nurodymai, kaip privalo mokiniai atsakinėti laike pamokų, pilną atsakymą formuluoti, vesti chorą, taip pat sąsiuvi-

1935 07 25. Onos ir Viktoro Baltrukonių vestuvės

nius taisyti. Prie mokyklos yra įsteigti suaugusiųjų kursai. Mokinių atrasta 13 – 9 berniukai ir 4 mergaitės, – taip padėtį Būdviečio pradžios mokykloje ir mokytojo V. Baltrukonio darbą apibūdino mokykloje apsilankęs inspektorius J. Dereškevičius (LCVA – f. 391, ap. 3, b. 1359, p. 120).

Po metų V. Baltrukonis perkeltas į Kapčiamiesčio pradžios mokyklą, dirbo šios mokyklos vedėju. Čia jį 1926 m. rugsėjo 10 d. pasiekė žinia apie išstarnautą VII tarnybos kategorijos antrąjį trimečio priedą.

Pagal 1922 m. balandžio 8 d. Steigiamojo Seimo priimtą „Valstybės tarnautojų atlyginimo įstatymą“ atlyginimo atžvilgiu etatiniai valstybės tarnautojai skirstomi į 20 tarnybos kategorijų pagal pagrindinės algos dydį. Etatiniai valstybės tarnautojai, išstarnavę vienoje ir toje pačioje kategorijoje trejus metus, be pagrindinės algos, gauna 10 % priedą. Šis priedas išskaičiuojamas iš tai kategorijai šiuo įstatymu skiriamos pagrindinės algos. I–XII tarnybos kategorijų tarnautojai gauna šiuos priedus kas trejus metus po 3, 6, 9, 12 ir 15 tarnybos metų („Vyriausybės žinios“, 1922 m. gegužės 5 d., Nr. 88).

1935 m. liepos 25 d., po ne vienerius metus trukusios draugystės, V. Baltrukonis sukūrė šeimą su mokytoja veisiejiete Ona Valukonyte.

Viktoras ir Ona Baltrukoniai nemažai metų kartu dirbo Padumblio (Kapčiamiesčio vlsč.) pradžios mokykloje. Sovietinė okupacija abu pedagogus užklupo besidarbuojančius Dervinių (Rudaminos vlsč.) pradžios mokykloje. Ilgai laukti atsako už jų kruopštų darbą

laisvos Lietuvos metais neteko. 1941 m. birželio 14 d. prasidėjo jų priverstinė kelionė gyvuliniais traukinių vagonais. Šeima buvo atskirta. Viktoras Baltrukonis atvežtas į Rešotus, Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr. Jo žmona su dvejų metų sūneliu Jaunučiu buvo ištremta į Altajaus kraštą, po metų – į Trofimovską, Bulūno r., Jakutiją.

Onos Baltrukonienės likimas buvo tragiškas. 1942 m. gruodžio 26 d., antrą šv. Kalėdų dieną, kai ji iš barako skubėjo į darbą, gyvsidabrio stulpelis buvo nusileidęs žemiau trisdešimtys laipsnių, o siautusi pūga leido į priekį įžvelgti vos keletą metrų. Nors iki kepyklos, kurioje dirbo Ona Baltrukonienė, buvo vos 70 metrų, ji pasiklydo ir sušalo. Apie šią tragediją knygoje „Amžino įšalo žemėje“ rašė Dalia Grinkevičiūtė, apie tai rašoma ir Albino Jarmalos išleistoje knygoje „Nuo Bravoro iki L. Zamenhofo“.

Viktoras Baltrukonis į Lietuvą grįžo 1956 m. Deja, lagerio kančių nualintas kūnas ilgai netvėrė. Po metų jis iškeliavo į amžinybę.

(*Bus daugiau*)

Nuoširdžiai ačiū Benjaminui Kaluškevičiui, leidusiam rašant šį straipsnį pasinaudoti jo sukauptu archyvu.

ALBINAS JARMALA (g. 1952 06 01 Veisiejuose) – geografijos mokytojas ekspertas (1999), X Lietuvos kraštytyros draugijos garbės kraštotyrininkas (2000), Veisiejų krašto garbės pilietis (2007), kraštotyrininko Juozo Petrausko vardo premijos laureatas (2012). Jaunystėje sportavo: daugkartinis Lazdijų r. spartakiadų čempionas ir prizininkas šuolio į aukštį rungtyje, ilgametis futbolo komandos Veisiejų „Dainava“ vartininkas (1967–1988). Kraštotyrine tema išleido 15 knygų: 6 jų parašė kartu su savo buvusią lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja eksperte Joana Vaikšnoraite, po vieną – kartu su Irena Utaite-Raikauskiene ir Sigitu Birgeliu.

Albinas Jarmala

ALGIMANTAS KATILIUS

SEINŲ KUNIGŲ SEMINARIJOS AUKLĖTINIAI ISTORIKAI

Įvadas. Seinų kunigų seminarija įkurta 1826 m. ir veikė iki 1915 m., o Pirmojo pasaulinio karo metais buvo perkelta į Rusijos gilumą. Per visą seminarijos veikimo laikotarpį priimti 1196 klierikai. Ne visi įstojusieji baigė mokslus. Iš visų klierikų kunigystės šventimus gavo 814 auklėtinių. 1826–1903 m. apie 80 procentų klierikų atvykdavo iš lietuviškų vyskupijos parapijų. Vėlesniais metais padaugėjo klierikų iš lenkiškosios vyskupijos dalies.

Per visą seminarijos veiklos laikotarpį keitėsi mokymosi seminarijoje trukmė – nuo trejų iki ketverių metų. Nuo mokslo trukmės priklausė dėstomų disciplinų skaičius ir klierikų parengimo lygis. Seminarijoje mokymo programa buvo suskirstyta į filosofines ir teologines disciplinas. Programa buvo parengta pagal visuotinės Bažnyčios reikalavimus. Seinų (Augustavo) vyskupijos vyskapai stengėsi visais įmanomais būdais, kad seminarijos mokslo lygis kiek galima aukščiau pakiltų. Šiuo atžvilgiu XIX a. septintojo dešimtmečio viduryje mokymo programą stengėsi pertvarkyti vyskupas Konstantinas Irenėjus Lubenskis. XX a. pradžioje mokymo programos tobulinimas vyko pagal Varšuvos arkivyskupijos Vyskupų konferencijos nutarimus. Kunigų seminarijos svarbiausias uždavinys – parengti teologiškai gerai išsilavinusius kunigus pastoraciniam darbui. Todėl daugiausia dėmesio buvo skiriama teologinių disciplinų dėstymui. Seinų kunigų seminarijoje buvo dėstomos visos reikalingos teologinės disciplinos: dogminė teologija, moralinė teologija, pastoracinė teologija, Šventasis Raštas, Bažnyčios istorija, bažnytinė teisė. Filosofiniuose kursuose daugiausia buvo dėstomos neteologinės (bendrojo lavinimo) disciplinos. Nuo pat seminarijos įsteigimo daug dėmesio buvo skiriama lotynų kalbai, nes

ji per visą seminarijos veikimo laikotarpį buvo dėstomoji kalba. Lenkų kalba pradėta dėstyti nuo 1864 m., seminarijoje tai buvo antra dėstomoji kalba, o XX a. pradžioje lenkų kalba pradėjo užimti lotynų kalbos pozicijas dėstant teologines disciplinas. Lietuvių kalbos dėstymas Seinų kunigų seminarijoje buvo įvestas 1904 m. Be šių kalbų, dėstyta ir prancūzų kalba. Pirmuosiuose kursuose per visus seminarijos veiklos metus buvo dėstoma filosofija (logika, metafizika, psichologija, etika, teodicėja, kosmologija). Visuotinės istorijos kursas pradėtas skaityti XIX a. antrojoje pusėje.

Straipsnyje pristatomi seminarijos auklėtiniai, kurie pasižymėjo istorijos srityje. Iš Bažnyčios istorijos profesorių tik du rašė darbus istorine tematika. Tai profesoriai Stanislovas Jamiolkovskis ir Pranciškus Augustaitis. Kaip istorikas reikšėsi dvasios tėvas Jonas Totoraitis, kuris, įkūrus universitetą Kaune, tapo jo profesoriumi. Iš ne profesorių dėmesiu istorijai ypač pasižymėjo seminarijos auklėtinis Jonas Reitelaitis. Straipsnyje aptariami istorinių darbų autoriai, iš kurių tik du buvo baigę specialias istorijos studijas Fribūro universitete Šveicarijoje.

Stanislovas Jamiolkovskis (Jamiolkowski). Stanislovas Jamiolkovskis gimė 1834 m. rugpjūčio 25 d. Lomžos gimnazijoje baigė 5 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1854 m. kovo mėnesį. Studijavo Varšuvos dvasinėje akademijoje, teologijos kandidatas. Kunigu įšventintas 1858 m. liepos 22 d. Baigęs Varšuvos dvasinę akademiją, paskirtas Sokolų parapijos vikaru. 1861–1863 m. ėjo Sokolų parapijos vikaro pareigas. Sokolų parapijos vikaras kun. S. Jamiolkovskis 1861 m. naktį iš spalio 3 į 4 d. buvo areštuotas ir išvežtas į Varšuvą. Sėdėjo Varšuvos citadelėje ir iš ten Lenkijos karalystės vietininko išleistas 1861 m. gruodžio 17/29 d. 1864–1872 m. Seinų kunigų seminarijos profesorius. 1866 m. sumokėjo 25 rb baudą už dalyvavimą kunigų suvažiavime Pašventėje. 1872–1885 m. Kulešų parapijos administratorius (klebonas). S. Jamiolkovskis mirė 1885 m. rugsėjo 20 d. Kulešuose.

Seinų kunigų seminarijoje S. Jamiolkovskis dėstė pastoracinę teologiją, liturgiką ir apeigas, lenkų kalbą ir literatūrą, buvo dvasios tėvu. Po 1863–1864 m. sukilimo prasidėjo Seinų kunigų seminarijos klierikų lietuvių tautinės savimonės formavimasis, jos pagyvėjimas ir mėginimai įsitraukti į tautinio atgimimo veiklą. Šios permainos sietinos su vyskupo Konstantino Irenėjaus Lubensko pertvarkymais seminarijoje. Jis 1864–1866 m. ėmėsi reformų. Pagal jo numatytą planą mokslas Seinų kunigų seminarijoje turėjo trukti šešerius metus. Pir-

mieji mokslo metai buvo skirti parengiamajam kursui, antrieji ir tretieji – filosofinėms studijoms, o likusieji metai – teologijos disciplinų studijoms. Tačiau dėl lėšų ir patalpų trūkumo to nepavyko įgyvendinti. Vyskupo K. I. Lubensio iniciatyvas pertvarkyti mokslą Seinų kunigų seminarijoje ir ypač ten pradėjusius dirbti profesorius labai vertino buvę seminarijos auklėtiniai. Savo atsiminimuose kun. Adomas Grinevičius-Jungtas rašo: „Buvo mokslo vyras ir rūpinosi klierikų tarpe mokslą pakelti. Visos vyskupijos mokyčiausius kunigus pakvietė ir liepė seminarijoje profesoriauti.“¹ J. Totoraitis tuo laiku vyravusią dvasią taip apibūdino: „Beveik visi klierikai buvo lietuviai, lenkų buvo tik keli. Tautinio lietuvių susipratimo nebuvo, bet seminarijos mokslo lygio pakėlimas vedė juos prie to. Niekas lietuviams auklėtiniams, nors ir kalbantiems lenkiškai, nei gynė, nei kliudė gyventi savu lietuvišku gyvenimu. Kaip ir paprasti žmonės, taip ir klierikai mėgo daug lietuviškai dainuoti. Vakaraus, poilsio laiku, seminarija skambėdavo nuo lietuviškų dainų. Per „vakaciją“ klierikai prisirinkdavo iš giminių ir pažįstamų naujų dainų ir seminarijoje susitikę jas dainuodavo. Beveik kiekvienas klierikas turėjo dainų rinkinėlį, vadinamą dainų „kantičkomis“.“² Konkrečiai veiklai paskatino seminarijos lenkų kalbos ir literatūros profesorius S. Jamiolkovskis. Anot J. Totoraičio, šis profesorius gėrėjosi klierikų dainuojamomis lietuviškomis dainomis, net pats buvo pramokęs lietuvių kalbos ir ragino klierikus rinkti tas dainas kaip lietuvių poezijos pavyzdžius³. Maža to, profesorius S. Jamiolkovskis per literatūros pamokas diegdavo meilę literatūrai ir norą rašyti. Susidomėjimas liaudies dainomis davė vaisių. 1866 m. vasarą iš atostogų metu surinktų liaudies dainų parengė rinkinį spaudai, bet dėl valdžios trukdymų jis neišleistas. Aktyviausias buvo Adolfas Lapinskas (įšventintas 1868 m.), kuris Kalvarijos apylinkėse surinko 150 dainų. A. Lapinskas taip pat pradėjo rašyti lietuviškas eiles ir „prirašęs jų jisai buvo gana daug“⁴. Taigi, vyskupo K. I. Lubensio reformos ir prof. S. Jamiolkovskio paskatinimas sudarė sąlygas lietuviams klierikams atkreipti dėmesį į savo kalbą, pradėti ją vartoti visų pirma užrašant ir dainuojant lietuviškas dainas.

¹ „Kun. Adomo Grinevičiaus-Jungto atsiminimų bruožai“, in: *Žvaigždė*, 1925, Nr. 9, p. 13.

² Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, in: *Aleities spinduliai*, Nr. 1, p. 40.

³ Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, p. 40. Plg. „Kun. Adomo Grinevičiaus-Jungto atsiminimų bruožai“, in: *Žvaigždė*, 1925, Nr. 8, p. 6, Nr. 9, p. 14.

⁴ Totoraitis, J. *Iš mūsų atgijimo istorijos*, p. 40.

Iš rašytinio S. Jamiolkovskio palikimo galima paminėti jo aktyvų bendradarbiavimą vysk. Mykolo Novodvorskio nuo 1873 m. leidžiamoje „Bažnytinėje enciklopedijoje“ (Encyklopedja Kościelna). Jau pirmajame enciklopedijos tome paskelbti 24 S. Jamiolkovskio straipsniai (pasirašydavo kriptonomu X.S.J.). Daugiausia jis rašė liturgikos, giedojimo, bažnytinių apeigų klausimais. Šioje enciklopedijoje yra paskelbtas straipsnis „Augustavo vyskupija“, kuriame aptariamas ir seminarijos įsteigimas Seinuose⁵. Be to, jis parašė Vygrių ir Seinų vyskupų biografijas: Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus⁶, Jono Klemenso Golaševskio⁷, Augustino Polikarpo Marciejevskio⁸, Ignaco Stanislovo Čiževskio⁹, Mikalojaus Jono Manugevičiaus¹⁰, Konstanto Irenėjaus Lubensio¹¹. Vyskupų biogramos moksliniu požiūriu vertingos ir šiandien, nes parašytos remiantis Seinų vyskupijos kurijos archyvo dokumentais. S. Jamiolkovskis bendradarbiavo taip pat M. Novodvorskio redaguojamame kunigų žurnale „Przegląd Katolicki“¹². Dailies profesoriaus darbų liko tik rankraščiai: „Opis miasta Sejn“ (Seinų miesto aprašymas), „Opis kościoła i klasztoru OO. Dominikanów w Sejnach“ (Tėvų dominikonų bažnyčios ir vienuolyno Seinuose aprašymas), „Historia cudownej statui Matki Boskiej w tymże kościele“ (Stebuklingosios Dievo Motinos statulėlės Seinų bažnyčioje istorija)¹³. Iš rankraštinio S. Jamiolkovskio palikimo 2017 m. Balstogės universitetas išspausdino knygą „Kroniczka kuleskiego plebana: historia parafii w Kuleszach Kościelnych“ (Kulešų klebono kronika: Kulešų parapijos istorija).

Pranciškus Augustaitis. Pranciškus Augustaitis gimė 1848 m. vasario 5 d. Voverių k., Zyplių gminėje (Marijampolės aps.). Marijampolėje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1865 m. spalio 1 d. Studijavo Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje, teologijos magistras. Kunigu įšventintas 1871 m. liepos 23 d. 1871–1908 m. Seinų kunigų seminarijos profesorius. 1900 m. Seinų katedros kapitulos ka-

⁵ *Encyklopedja Kościelna*, Warszawa, 1873, t. 1, p. 488–489.

⁶ *Encyklopedja Kościelna*, Warszawa, 1887, t. 10, p. 116–121.

⁷ *Encyklopedja Kościelna*, Warszawa, 1875, t. 6, p. 274–277.

⁸ *Encyklopedja Kościelna*, Warszawa, 1880, t. 13, p. 394–399.

⁹ *Encyklopedja Kościelna*, Warszawa, 1874, t. 3, p. 687–688.

¹⁰ *Encyklopedja Kościelna*, Warszawa, 1880, t. 13, p. 384–387.

¹¹ *Encyklopedja Kościelna*, Warszawa, 1879, t. 12, p. 590–592.

¹² Bibliografiją žr.: Banaszak, M. 1982. „Jamiolkowski Stanisław“, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa, t. 2, p. 128–129.

¹³ Ks. L. Ł. 1909. „Jamiolkowski Stanisław“, in: *Podręczna encyklopedya Kościelna*, Warszawa, t. XVII–XVIII, p. 203.

nauninkas. 1908–1911 m. Sankt Peterburgo dvasinės kolegijos asesorius, Mogiliavo arkivyskupijos seminarijos profesorius. 1911–1915 m. Marijampolės parapijos administratorius (klebonas). 1876 m. lapkričio 6/18 d. Varšuvos generalgubernatorius nubaudė 50 rb bauda už tai, kad Seinuose klausė buvusių unitų išpažinčių. Varšuvos generalgubernatoriaus 1880 m. balandžio 19 / gegužės 1 d. sprendimu nubaustas 10 rb bauda, kad Seinuose pakrikštijo buvusių unitų vaikus ir neužrašė į metrikų knygą. Varšuvos generalgubernatorius 1880 m. birželio 21 d. griežtai įspėjo ir nubaudė 25 rb bauda, kad Seinuose suteikė sakramentus buvusiems unitams. Kan. Pranciškus Augustaitis mirė 1915 m. gegužės 25 d. Marijampolėje.

Seinų kunigų seminarijoje dėstė įvadą į Šventąjį Raštą, Bažnyčios istoriją, bažnytinę teisę, filosofiją, rusų kalbą ir literatūrą. Vyskupas J. Staugaitis apie Pr. Augustaičio dėstymą atsiminimuose rašė: „Kun. Augustaitis buvo didelės atminties žmogus. Atmintinai žinojo visų diecezijos kunigų vardus, kuriais metais gimęs, kuriais metais įsišventinęs, kuriose vietose ir kada yra buvęs ir t. t. Augustaitis mėgdavo daug skaityti. Turėjo nemažą savo knygyną. Ką buvo skaitęs, gerai atsiminė, todėl ir žinių turėjo daug. Tačiau tos žinios, lyg pas netikusį ūkininką pagaliai, buvo sumestos be jokios sistemos ir tvarkos. Todėl ir mokytojas iš Augustaičio buvo prastokas. Dėstė jis filosofiją ir Bažnyčios istoriją. Per pamokas priešnekdavo labai daug, bet dėstomą dalyką taip sutaršydavo, suveldavo, kad mokiniai dažnai nedaug ką suprasti galėdavo, juo labiau – atsiminti. Blogiausia buvo su Bažnyčios istorija, nes ilgai neturėjome vadovėlio, o Augustaičio prelekcijos užsirašinėti stačiai nebuvo galima. Reikalauti iš mokinių Augustaitis mokėjo. Kai mokiniai prastai atsakinėdavo, tai Augustaitis, bemaž verkšlendamas, kartodavo „Mój Boże, mój Boże, nic nie umiesz, nic nie umiesz! [Dieve mano, Dieve mano, nieko nemoki, nieko nemoki!].“¹⁴ Vėliau kunigų seminarijoje mokėsis Mykolas Krupavičius šiek tiek kitaip vertino Pr. Augustaičio dėstomą Bažnyčios istorijos kursą: „Bažnyčios istoriją mums dėstė kan. Augustaitis – vėliau Marijampolės klebonas, ten pat pabaigęs savo gyvenimą. Jis buvo nuobodus dėstytojas, monotoniškos kalbos ir judesių, bet buvo geras savo dalyko žinovas ir suteikdavo daug įdomių žinių, kurių nebūdavo mūsų oficialiame vadovėlyje. /.../ Istorija mane domino nuo tada, kai pradėjau sąmoningai žvelgti į kny-

¹⁴ Staugaitis, J. 2006. *Mano atsiminimai. II papildytas leidimas*, parengė Jonas Boruta, Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, p. 124–125.

gą, todėl ir Augustaičio lekcijų klausiau atsidėjęs ir iš jų daug pasinaudojau. Klierikų tarpe apie Augustaitį buvo ir kitokių nuomonių, bet tos kitos nuomonės būdavo ne apie profesoriaus duodamą medžiagą, bet tik apie jo nuobodų, monotonišką dėstymą.“¹⁵ Apie prof. Pr. Augustaičio tautinį nusistatymą Juozapas Stakauskas rašė: „Augustaitis buvo teigiamai nusistatęs lietuviškuoju klausimu. Kai jis, spaudai pasirodžius, sužinojo, kad lietuviai klierikai šį tą parašo, pasišaukė savo giminaitį Praną Augustaitį, dabartinį Humanitarinio fakulteto sekretorių, ir sako jam: „Atnešk man savo Kriausaičio gramatiką. Mokiausi, mokiausi visą savo amžių ir jokios naudos negaliu duoti visuomenei. Nors dabar pasimokysiu, kad galėčiau ką nors lietuviškai parašyti.“ Pasakė šiuos žodžius susigraudinęs. Šiaip atrodė indiferentas, bet širdyje buvo lietuvis.“¹⁶

Seminarijos profesoriaus Pr. Augustaičio veikalai svarbūs Lietuvos Katalikų Bažnyčios historiografijai. Jis bendradarbiavo 1904 m. Varšuvoje pradėtoje leisti „Parankinėje Bažnyčios enciklopedijoje“ (Podręczna encyklopedia Kościelna), kur savo straipsnius pasirašinėjo kriptonimu X.F.A. (taip nurodoma enciklopedijos autorių sąrašuose)¹⁷. Čia yra Pr. Augustaičio straipsnis „Augustavo vyskupija“¹⁸, kur remtasi spausdintais ir nespausdintais S. Jamiolkovskio darbais. Pr. Augustaitis enciklopedijai rašė ir vyskupijos dvasininkų biogramas, pvz., vyskupo Antano Baranausko¹⁹. Be vyskupo A. Baranausko, parašė šių vyskupų biogramas: Ignoto Stanislovo Čiževskio, Mykolo Karpavičiaus, Konstanto Irenėjaus Lubenskio ir Juozapo Olekos. Lietuvių kalba išspausdintos dvi Pr. Augustaičio (pasirašyta kriptonimu P. A.) monografijos: „Vygrių ir Seinų diecezijos istorija“²⁰, „Seinų diecezijos bažnyčių monografija“²¹. Pirmoje monografijoje pateikiama Vygrių ir

¹⁵ Krupavičius, M. 1972. *Atsiminimai*, Čikaga: Lietuviškos knygos klubas, p. 135.

¹⁶ Stakauskas, J. 2003. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, sudarė Algimantas Katilius, Vilnius: „Aidų“ leidykla, p. 242.

¹⁷ *Podręczna encyklopedia Kościelna*, Warszawa, 1916, t. XLIII–XLIV, p. IV.

¹⁸ X. F. A., „Augustowska dyecezya“, in: *Podręczna encyklopedia Kościelna*, Warszawa, 1904, t. I–II, p. 420–423.

¹⁹ X. F. A., „Baranowski Antoni“, in: *Podręczna encyklopedia Kościelna*, Warszawa, 1904, t. III–IV, p. 103–104.

²⁰ Kun. P. A., „Vygrių ir Seinų diecez. istorija“, in: *Vadovas*, 1909, Nr. 11, p. 272–279, Nr. 12, p. 373–380, Nr. 13, p. 68–79, Nr. 14, p. 172–184, Nr. 15, p. 276–286, Nr. 16, p. 386–395; 1910, Nr. 17, p. 71–80, Nr. 18, p. 181–185, Nr. 19, p. 260–275, Nr. 20, p. 367–382, Nr. 21, p. 73–82, Nr. 22, p. 175–185, Nr. 23, p. 273–283, Nr. 24, p. 383–397, Nr. 25, p. 59–72, Nr. 26, p. 165–181, Nr. 27, p. 272–279, Nr. 28, p. 374–378; 1911, Nr. 29, p. 68–72, Nr. 30, p. 158–159.

²¹ Kun. P. A., „Seinų diecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, 1911, Nr. 32, p. 371–377, Nr. 34, p. 152–166, Nr. 35, p. 267–278, Nr. 36, p. 382–395, Nr. 37, p. 64–70, Nr. 38,

Seinų vyskupijų istorija, kuri dėl panaudotų archyvinų šaltinių nepradusi vertės ir šiandieną. Antroje monografijoje pateikiamos trumpos žinios apie vyskupijos parapijas. Parapijos aprašomos pagal dekاناتus.

Profesorius Jonas Totoraitis savo laiške Juozui Tumui-Vaižgantui plačiai aprašo Pr. Augustaičio istorinius veikalus ir jo, kaip istoriko, darbo metodus: „Dėstydamas Bažnyčios istoriją, jis mėgo skaityti ir studijuoti istorinius raštus visą savo gyvenimą ir net senatvėje beklebonaudamas Marijampolėje. Klierikai ir kunigai stebėdavosi jo istorinių žinių gausumu. Kai kurie reikšdavo noro, kad jis parašytų Bažnyčios istoriją lietuviškai. 1901 ar 1902 m. kun. J. Stankevičius (dabar tikybos mokytojas lietuvių gimnazijoje Vilniuje) baigęs Friburge mokslą su filosofijos daktaro laipsniu ir sugrįžęs į Lietuvą. Seinuose drauge su kitais kunigais (ypač dabartiniu prelatu kun. J. Laukaičiu) jį prikalbino rašyti Bažnyčios istoriją. Jis pažadėjo ir tuoj griebėsi už darbo ir baigė prieš karą.

Jam mirus, rankraštis teko jo giminaičiams. Vienas jų kun. A. Augustaitis prieš keletą metų atvežė jį į Marijampolę ir dovanavo Marijonų bibliotekai.

Ta Bažnyčios istorija yra labai plati. Rankraštyje yra 100 sąsiuvinų. Kiekvienas sąsiuvinis yra surištas iš 5 prieškarinių (didesnių už dabartinius) linijuotų arkušų, sudarančių 20 didelių puslapių in folio. Taigi visas rankraštis turi 2000 puslapių in folio gana smulkiai prirašytų su paliktu krašte vidutinio didumo tuščiu lauku. Spaudžiant būtų keli stori tomai. Kalba reiktų daug taisyti.

Kun. P. Augustaitis profesoriaudamas per metus iš Seinų niekur neišvažiuodavo. Bet už tai atėjus vakacijai [atostogoms] mėgo lankyti klebonijas ir jose viešėti. Interesuodamasis istorija, per atostogas jis mėgo užsiiminti parapijų ir bažnyčių praeitimi, jis mėgdavo pažiūrėti ir į parapijų archyvus. Kai kurie kunigai, matydami, kad jis gerai žino kiekvienos vietos praeitį, prašė jį parašyti Seinų vyskupijos istoriją. Jis parašė plačią Vygrių ir Seinų vyskupijos istoriją ir Seinų vyskupijos bažnyčių monografiją.²²

Jonas Totoraitis. Jonas Totoraitis gimė 1872 m. gruodžio 24 d. Bliuviškių kaime, Griškabūdžio parapijoje, Naumiesčio (Vladislavo-

p. 175–180, Nr. 39, p. 279–283, Nr. 40, p. 386–387; 1912, Nr. 41, p. 74–78, Nr. 42, p. 176–179, Nr. 43, p. 281–284, Nr. 44, p. 380–383, Nr. 45, p. 70–80, Nr. 46, p. 178–180, Nr. 47, p. 275–281, Nr. 48, p. 385–389, Nr. 49, p. 75–82, Nr. 50, p. 168–172.

²² „Jono Totoraičio laiškas Juozui Tumui-Vaižgantui, 1931-04-13“, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUBRS)*, f. 1–E327, lapai nenumuoti.

vo) apskrityje (dabar Šakių r.). 1885 m. įstojo į Marijampolės gimnazijos antrą klasę ir ten 1889 m. baigė penkias klases. 1890–1895 m. mokėsi Seinų kunigų seminarijoje. 1895–1899 m. Daukšių parapijos vikaras. 1899–1904 m. studijavo Fribūro universitete Šveicarijoje ir apgynė filosofijos daktaro laipsnį. 1904–1906 m. kovo mėn. Daukšių parapijos vikaras. 1905 m. gruodžio 4–5 d. dalyvavo Didžiajame Vilniaus Seime. 1905 m. gruodžio 6 d. Vilniuje išrinktas į besiorganizuojančių krikščionių demokratų centro komitetą. 1906 m. tris mėnesius dirbo Seinuose leisto laikraščio „Šaltinis“ redakcijoje. 1906–1910 m. Šunskų filijos vikaras. 1910–1911 m. Sankt Peterburge atliko marijonų vienuolijos noviciatą. 1911 m. liepos 13 d. – pirmuosius vienuolio įžadus J. Totoraitis davė Gelgaudiškyje. 1911 m. Sintautų parapijos vikaras. 1911–1918 m. Seinų kunigų seminarijos dvasios tėvas. 1915–1917 m. gyveno Petrograde, kur rūpinosi Seinų kunigų seminarijos klierikais, prisidėjo prie laikraščio „Vadas“ leidybos. 1917 m. pavasarį kartu su vyskupu Antanu Karosu grįžo į Lietuvą, paskirtas vyskupo sekretoriumi. 1917 m. rugsėjo 18–22 d. dalyvavo Lietuvių konferencijoje Vilniuje. 1918 m. sausio–rugsėjo mėnesiais Seinų „Žiburio“ gimnazijos direktorius. 1918 m. rudenį apsigyveno Marijampolės marijonų vienuolyne ir paskirtas noviciato vadovu. Nuo 1918 m. spalio mėnesio iki 1919 m. rugsėjo mėnesio Marijampolės „Žiburio“ gimnazijos istorijos mokytojas. Nuo 1919 m. rugsėjo 1 d. iki 1923 m. rugpjūčio 1 d. Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos istorijos mokytojas. 1921–1937 m. iš pradžių Marijampolės marijonų progimnazijos vedėjas, o vėliau gimnazijos direktorius. 1923–1924 m. ir 1925–1937 m. iš pradžių Lietuvos universiteto Kaune ir vėliau Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto extraordinarinis profesorius, kur dėstė istorijos dalykus. 1930–1933 m. Lietuvos marijonų provincijos provincijolas. 1938–1939 m. istorinę medžiagą rinko Vatikano archyvuose. 1941 m. birželio 21 d. mirė Bliuviškėse, palaidotas Griškabūdyje, o vėliau palaikai perkelti į Marijampolės kapines tarp kitų marijonų.

J. Totoraičio Lietuvos istorijos tyrimai prasidėjo Fribūro universitete, kur 1904 m., vadovaujant profesoriui Gustavui Schnüreriui, parašė ir apgynė disertaciją „Die Litauer unter dem König Mindowe: bis zum Jahre 1263“, kuri 1932 m. paskelbta lietuvių kalba. Būdamas vikaru, neturėjo sąlygų mokslškai tyrinėti istorijos. Dirbdamas „Šaltinio“ redakcijoje, J. Totoraitis paskelbė daug straipsnių Lietuvos istorijos temomis bendru pavadinimu „Lietuvos istorijos pradžia“, t. y. straipsnių medžiagą, susijusią su jo studijomis Fribūro universitete. Tokių straipsnių iš viso išspausdino dešimtyje numerių. Vieną straips-

nį apie mitologijos tyrinėjimus paskelbė Daukšių parapijoje „Senovės liekanos ir mitologiški atminimai (Daukšių parapijoje Suv. g.)“. Atlikdamas marijonų vienuolijos noviciatą Sankt Peterburge atsidėjo naujasių laikų Lietuvos istorijos tyrimams arba kitaip atgimimo laikotarpiui. Šio tyrimo rezultatus paskelbė jau dirbdamas seminarijos dvasios tėvu²³. Čia nebus aptartas visas istoriografinis ir rašytinis J. Totoraičio palikimas²⁴, o tik paminėti svarbiausi istoriniai veikalai. 1922 m. Čikagoje išspausdinta knyga *Lietuvos atgijimas*. Šios knygos tekstas prieš tai buvo spausdinamas „Draugo“ laikraštyje. 1924 m. išspausdinta knyga *Marijampolės kunigų marijonų vienuolynas*. 1930 m. Vytauto Didžiojo jubiliejaus proga pasirodė knyga *Vytautas katalikas*. 1939 m. iš Vatikano archyvuose surinktos medžiagos parengta ir išspausdinta

²³ Totoraitis, J. 1911. „Lietuvos atgimimo paveikslai“, in: *Vadovas*, t. 10, Nr. 39, p. 258–267. – I. Aušros programa. II. Basanavičius: [Kalbama apie J. Basanavičiaus „Aušroje“ paskelbtus darbus iš priešistorinių Lietuvos laikų]. Nr. 40, p. 366–375. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: Apie senovės Lietuvos piliis. Lietuvių skundas. Lietuviai mokinas Pragoje. Lietuviai Pragoje. 1912, t. 11. Nr. 41, p. 54–63. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: [Nurodomi J. Basanavičiaus straipsniai, kuriuose jis apžvelgė, ką užsienio mokslininkai rašė apie lietuvių kalbą]. Nr. 43, p. 245–253. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: Bretkūno „Postila“. A. Leskien und K. Brugmann. Kristijonas Duonelaitis 1714–1780. Friedrich Kuršatis 1806(?)–1884, 25 rugp. Nr. 44, p. 373–379. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: 4. Basanavičius ir bėgamieji Lietuvos reikalai: spauda ir mokslo draugija. 5. Basanavičius ir lenkai, t. 12. Nr. 45, p. 52–59. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: 6. Basanavičius „Aušros“ redaktorius. 7. Basanavičius kreipiasi į tautą ir bajorus. Nr. 46, p. 157–168. – III. Senesnieji mūsų rašytojai. 1. Kun. Antanas Strazdelis (Drozdowski). 2. Vysk. Giedraitis ir k. Gailevičia. 3. Simanas Stanevičia. 4. Kun. Pabrėža. 5. Dijonizas Poška (Poškevičius). 6. T. S. Vallenavičius ir Šimkevičius. 7. Vyskupas Valančiauskas (+ 1875). Nr. 47, p. 236–245. – 8. Simanas Daukantas. Nr. 48, p. 364–376. – 9. Laurynas Ivinskis. 10. Valerijonas Zagórkis-Ažukalnis. 11. Sungaila. 12. Kun. Anupras Jasevičius. 13. Kun. Aleknavičius. 14. Godlevskis. 15. Liudvikas Radavičia. 16. Kun. Rimavičia. 17. Ludwik Jucewicz. 18. Teodoras Norbutas 1784–1864. 19. Kun. Antanas Tatarė. 20. Kun. Antanas Juškevičius 1819–1880 ir dainų literatūra. IV. Žodynai. V. Lietuviškos gramatikos, t. 13. Nr. 51, p. 267–277. – VI. Šliūpas: Šliūpo nuomonė apie tėvynės meilę; Šliūpo supratimai apie praeitį ir Lietuvos reikalus; Šliūpo nuomonė apie tikėjimą, bažnyčią, dorą ir kunigus. 1913, t. 14, Nr. 53, p. 91–101. – VII. Prūsų Lietuva. Nr. 54, p. 206–216. – Prūsų Lietuva tęsinys. 4. Draugija „Byrutė“ ir jos veikėjai. Nr. 55, p. 316–322. – Prūsų Lietuva tęsinys. 5. „Lietuviškoji raštų draugystė“ – „Litauische litterarische Gesellschaft“. Nr. 56, p. 419–431. – VI. [Tokia numeracija tekste] Lietuviai svetur. 1. Lietuviai Amerikoje, t. 15, Nr. 57, p. 68–71. – Lietuviai svetur tęsinys. 2. Lietuviai Rygoje ir Peterburge, t. 16, Nr. 61, p. 79–87. – VII. Įvairios apie Aušrą. Nr. 63, p. 283–292. – VIII. Lietuvos stovis Aušros laiku.

²⁴ Žr.: Prof. Jono Totoraičio bibliografija, *Algimantas Katilius, Jonas Totoraitis MIC: biografija ir veikla*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022, p. 201–225.

knyga *Vyskupas Jurgis Tiškevičius Žemaičių Kalvarijos įsteigėjas: 300 m. J. Totoraitis* rašė istorijos vadovėlius gimnazijos mokiniams.

J. Totoraitis pasižymėjo kaip regioninės istorijos autorius. Pirmiausia jis parašė savo gimtojo krašto Zavanų istoriją²⁵. Vėliau parašė platesnę Zavanų istoriją, bet ji liko neišspausdinta. Viso J. Totoraičio istoriografinio palikimo svarbiausias veikalas yra „Sūduvos Suvalkijos istorija“, kurios iš planuotų dviejų tomų išspausdino tik pirmą. Zenonas Ivinskis savo recenzijoje iškėlė J. Totoraičio veikalo svarbą. Jis rašė: „Regioninės ir lokalinės istorijos tyrinėjimų pas mus iki šiol visai nieko nebuvo. Atskirų miestelių ar apskričių istorijos buvo su dideliais trūkumais rašomos. Šis storas veikalas yra pirmasis mokslinis bandymas ištirti atskiros srities istoriją. Jeigu mes sulauksime panašių bandymų sukurti Žemaičių žemės, Vilniaus krašto, Aukštaičių srities istorinius tyrinėjimus, mūsų praeitis bus tiksliau nušviesta. O toji lokalinė istorija gali atnešti net žymių papildymų į politinę ir kultūrinę krašto istoriją.“²⁶ Praėjus 65 metams po „Sūduvos Suvalkijos istorijos“ išleidimo šio veikalo antrojo leidimo pratarinėje prof. Antanas Tyla pažymėjo: „Šiuo darbu naudojosi ir naudosis visi, kas rašė ar rašys apie Suvalkiją, Žemaitiją, Dzūkiją. Jis gali padėti kiekvienam skaitytojui, pirmiausia – kilusiam iš Suvalkijos, bei kiekvienam, kuris domisi Pietų Lietuvos ir Žemaitijos praeitimi. Jis padės priartėti prie savo krašto, savo tėviškos istorijos šaknų.“²⁷

Antanas Šmulskštys. Antanas Šmulskštys gimė 1886 m. sausio 28 d. Gudiškių kaime, Igliskėlių (buv. Javaravo) valsčiuje, Marijampolės apskrityje. Kilęs iš ūkininkų šeimos (tėvai valdė 12 ha žemės, buvo vyriausias iš 9 vaikų). Lankė Gudiškių ir Marijampolės pradinės mokyklas, baigė Marijampolės gimnazijoje 5 kl. 1903–1908 m. mokėsi Seinų kunigų seminarijoje, 1909 m. vasario 14 d. įšventintas kunigu. Keletą mėnesių buvo Igliaukos bažnyčios diakonu, vėliau – Ūdrijos, Liudvinavo parapijų vikaru. 1914 m. Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje už disertaciją „Apie tobulą gailestingumą“ gavo teologijos kandidato laipsnį. Katalikiškų laikraščių bendradarbis,

²⁵ Totoraitis, J. 1929. *Zavanų istorija*, Marijampolė: Marijonų spaustuvė, p. 104. Prieš tai istorija buvo išspausdinta laikraštyje „Šaltinis“. Žr.: Totoraitis, J. 1929. „Zavanų istorija“, in: *Šaltinis*, Nr. 22, p. 282; Nr. 23, p. 293; Nr. 24, p. 304–306; Nr. 25, p. 321–323; Nr. 26, p. 336–337; Nr. 27, p. 347–350; Nr. 28, p. 361–362. Dar atskirai tais pačiais metais „Šaltinyje“, Nr. 35, išspausdino straipsnį „Zavanų vardas“.

²⁶ Ivinskis, Z. 1938. „Kun. dr. Jonas Totoraitis M.I.C. Sūduvos...“, in: *Mūsų žinynas*, Nr. 11–12, p. 987–988.

²⁷ Tyla, A. 2003. „Profesoriaus Jono Totoraičio sugrįžimas“, in: Jonas Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, d. 1, Marijampolė: Piko valanda, p. 7.

paskelbė daug lenkų grožinės ir teologinės literatūros vertimų, pasirašinėdamas Paparonio slapyvardžiu, taip pat savo eilėraščių, pamokslų. 1917 m. įsitraukė į politinę veiklą, Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijoje dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą. Buvo Steigiamojo ir I–III Seimų nariu, vienas įtakingiausių LKDP veikėjų. 1927–1931 m. gyveno JAV, buvo lietuvių parapijų Šenandore (Shenandoah) ir Hartforde vikaru. Grįžęs į Kauną, dėl sveikatos problemų turėjo atsisakyti kunigo pareigų. Po karo gyveno Kaune, vertė iš rusų, anglų ir lotynų kalbų. Neturėdamas kitų pragyvenimo šaltinių, vėl pradėjo laikyti pamaldas (Kauno Igulos ir Kristaus Prisikėlimo bažnyčiose). Kun. A. Šmulkštys mirė 1951 m. vasario 27 d. Kaune, palaidotas Petrašiūnų kapinėse²⁸.

Po lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo A. Šmulkštys pradėjo rašyti spaudai. Savo darbus pasirašinėjo Paparonio slapyvardžiu. Tačiau jis pasireiškė kaip vertėjas. Pagal Leoną Gudaitį, jis seminarijoje per paskutinius dvejus metus išvertė daugiau kaip 40 spaudos lankų²⁹. Kitaip sakant, 1907–1909 m. Seinuose, Vilniuje ir Kaune buvo išspausdintos šešios A. Šmulkščio knygos³⁰: Christoph von Schmid, *Nevystantis vainikas. Apysaka pirmųjų krikščionystės amžių*, Vilnius, 1907 (versta iš lenkų kalbos); W. D. Scupoli, *Dvasiškoji kova*, Kaunas, 1908 (versta iš lenkų kalbos); *Šv. Jurgis – kentėtojas. Apysaka iš pirmųjų krikščionybės amžių*, Seinai, 1908; *Be nieko: įspūdžiai kelionėje*, Seinai, 1909; Jean Pierre Camus, *Švento Pranciškaus Seleziečio Dvasis arba Tikras jo mislių ir jausmų paveikslas*, Seinai, t. 1, 1909, t. 2, 1910 (versta iš lenkų kalbos); *Kas yra atlaidai ir kaip jais naudoties, arba, Trumpa atlaidų knigėlė*, Kaunas, 1909. Dar iki Pirmojo pasaulinio karo išleido šias knygas: *Ponas ir muzikai. Drama penkiuose aktuose / pagal Aleksandrą Gužutį parašė Paparonis*, Seinai, 1910; *Tikėk*, Seinai, 1910; *Lietuvos istorija*, Seinai, 1910; *Žalgiris. Paminėjimui 500 m. jubiliejaus kovos ties Žalgiriu*, Seinai, 1910 (pirma buvo paskelbta „Šaltinyje“); *Laimingas Rytojus arba Jaunime, į darbą vardan idealo*, Seinai, 1911. Po Pirmojo pasaulinio karo taip pat išleido keletą knygelių: *Kitaip Praamžis lėmė: scenos vaizdeliai*, Marijampolė, 1920; *Eilių rinkinys*, Kaunas, 1921; *Lietuvos santykiai su Popiežium*, Marijampolė, 1925; *Opozicija Lietuvos Seime*, Kaunas, 1925; *Krikščionių demokratų darbas Seime*, Kaunas, 1926; *Vaikų balius*, Chicago, Ill, 1928.

²⁸ Laukaitytė, R., Šmulkštys, A. <https://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1901>.

²⁹ Gudaitis, L. *Tautinio epo kūrėjas*, Kaunas: ab, 1993, p. 12.

³⁰ Ibid., p. 97.

Pokario metais A. Šmulkštys atsidėjo vertėjo darbui. Vertė iš rusų, anglų, lenkų ir lotynų kalbų. Bandė tapti Tarybinių rašytojų sąjungos nariu, bet jo kandidatūra visai nesvarstyta³¹. 1946 m. pabaigoje kun. A. Šmulkštys pradėjo kasdien laikyti šv. Mišias ir klausyti išpažinčių Igulos bažnyčioje, o vėliau Kristaus Prisikėlimo bažnyčioje. Laisvu laiku iš lotynų kalbos istorijos institutui vertė Petro Dusburgiečio kroniką, už kurios vertimą gavo 10 360 rublių honorarą. Tai buvo nemenkas atlyginimas³². 1948 m. sausio 2 d. A. Šmulkštys pradėjo J. I. Kraševskio poemą „Vitolio rauda“. Šios raudos vertėjas rašė: „Pradėjau versti ir jau nuo pirmųjų puslapių toliau, originalą tai papildydamas, tai savaip pertvarkydamas. Galop mečiau šitą darbą ir pradėjau kurti, panaudodamas sakmių, pasakų, dainų, patarlių, priežodžių, burtų medžiagą. Pirmas mano darbo variantas turi 123 puslapius. Labiau įsigilinęs į mūsų tautosaką, sukūriau visai naują kūrinį, kurio pirmąją dalį jau baigiau 132 puslapių, mašinėle perrašytą.“³³ Taip gimė tautinis epas kukliu pavadinimu „Pasakų atošvaistos“. Vertindamas šį kūrinį, L. Gudaitis negailėjo pagyrimų autoriui: „Pasakų atošvaistos“ atskleidžia A. Šmulkštį kaip talentingą lietuvių mitologinio epo kūrėją, palikusį mums ne vienos kartos laukimą veikalą, kurio reikšmė nacionalinei savimonei ateityje tikrai didės.“³⁴

Jonas Reitelaitis. Jonas Reitelaitis gimė 1884 m. lapkričio 23 d. Novasadų kaime, Sasnavos parapijoje. Sulaukęs 23 metų, 1907 m. jis iš keturių gimnazijos klasių kurso laikė eksternu egzaminus Marijampolės gimnazijoje. Sėkmingai įveikus egzaminus, atsivėrė galimybė mokytis Seinų kunigų seminarijoje, į kurią J. Reitelaitis įstojo 1907 m. Seminarijoje buvo bibliotekininko padėjėju. Iš esmės tvarkė biblioteką. Darbas bibliotekoje, matyt, J. Reitelaitį brandino kaip tyrinėtoją. Studijų metais seminarijoje jis Seinuose leidžiamame, kunigams skirtame žurnale paskelbė studijas „Žydų tauta Kristaus laikais“, „Šv. Rašto į lietuvių kalbą vertimo istorija“. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos rankraštyne saugomas 394 lapų rankraštis „Lietuvių raštijos istorija“. Tai seminarijos laikų darbas. Rinko medžiagą apie kun. rašytoją Antaną Tatarę. 1913 m. išspausdino tyrinėjimą apie Chilinskio bibliją. Būdamas seminarijoje, parašė „Gudelių parapijos monografiją“, kurią išspausdino „Lietuvių tauta“.

³¹ Ibid., p. 53.

³² Ibid., p. 54.

³³ Citata pagal: ibid., p. 62.

³⁴ Ibid., p. 65.

Baigdamas seminariją, galvojo apie studijas Vakarų Europoje. Tačiau studijuoti jis negavo leidimo. Viename iš savo laiškų „Vadovo“ redaktoriui kun. Pranciškui Kuraičiui jis rašė: „Labai Jums ačiū, kad malonėjote rūpintis mane išleisti Fryburgan. Ką gi bedarysi, kad dabar negalima ištrūkti, gal bus galima vėliaus. Labai malonėčiau šiek tiek daugiau, ypač Fryburge pasimokinti. Gal kitą kartą iš netyčių, prie kurios progos, būtų galima gauti leidimas išvažiuoti. Labai prašyčiau.“³⁵ Tų pačių metų vasaros pabaigoje rašytame laiške J. Reitelaitis jau abejoja: „Kaip kažin bus su mano tuom užmanytoju Fryburgu ar Lovanium. Ar aš dar galiu tikėtis ir rengties, ar jau gramatikas mesti į šalį. Lig šiol va dar kalu, bet kadangi šįmet ten rengiasi jaunesni vyrai, tai man turbūt užteks Šventėžerio.“³⁶ Kitą dieną laiške J. Reitelaitis tiesiog teigia: „Seinų ponija nieko į Fryburgą mokyties neleidžia: važiuok kur nori, tik ne Fryburgan“, bet tikisi, kad rudenį išvyks studijuoti į užsienį³⁷. Tačiau ir 1913 m. rudenį J. Reitelaičiui nepavyko išvykti į Fribūrą, o vėliau jau ir pats pradėjo kitaip galvoti: „In užsienį pirmai neleido, dabar galėčiau ištrūkti, bet pats nenoriu, nes būtų nuostolių. Mat pradėjau draugijas – turėtų nustoti – tas suparalyžiuotų žmones, gautų apatijas. Tat nebent dar metus kitus lauksiu. Ar gal ir taip liksis – gaila būtų.“³⁸ Rašydamas apie studijų draugą seminarijoje Petrą Gerulį, J. Reitelaitis apibendrina savo siekius studijuoti: „Stengiausi prasimušti į Fribourgą filosofijos studijuoti ir aš, bet manęs vyskupas nieku būdu nesutiko išleisti, aiškindamas, kad per maža į parapijas kunigų turįs. Vėliau išleisiąs. Vaikščiojo mano išleidimo reikalu pas vyskupą ir „Vadovo“, ir „Šaltinio“ redaktoriai, ir pats prašiausi, bet aš seminarijos vadovybės turbūt nebuvau numatytas į „profesorius“ ir ne dėl profesoriavimo, o tik dėl sėkmingesnio darbo aš aukštojo mokslo troškau, tat nebesant regencūros rekomendacijos, mano prašymai ir liko be pasekmių. Tiesa, Dr-as Totoraitis pasiūlė stoti į MIC ordeną ir tuo keliu laidavo ir studijoms lėšas, ir išleidimą, bet aš nenorėjau susivaržyti sąlygomis, ypač ordeno, ir troškau savo lėšomis baigti studijas, savarankų rasti rašto darbą. Klydau.“³⁹

³⁵ „Jono Reitelaičio laiško juodraštis Pranciškui Kuraičiui, 1913-03-20“, in: *VUBRS*, f. 102–413, lapai nenumuoti.

³⁶ „Jono Reitelaičio laiško juodraštis Pranciškui Kuraičiui, 1913-08-12“, in: *ibid.*

³⁷ „Jono Reitelaičio laiško juodraštis [Petrui Geruliui], 1913-08-13“, in: *ibid.*

³⁸ „Jono Reitelaičio laiško juodraštis [Petrui Geruliui], 1914-05-01“, in: *ibid.*

³⁹ „Jonas Reitelaitis, Petras Gerulis“, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (MAVBR)*, f. 136–24, l. 19–20.

Baigęs seminariją, buvo paskirtas į Novogrudo parapiją Lomžos dekanate. Čia jis išbuvo tik kelis mėnesius ir po to buvo paskirtas Šventėžerio parapijos vikaru. Seirijų parapijoje pradėjo vikarauti 1916 m. gruodžio 17 d. ir vikaru išbuvo iki 1927 m. gegužės 1 d. Iš Seirijų parapijos iškeltas naujai įsteigtos Krikštonių parapijos klebonu ir čia išbuvo iki mirties. Krikščionyse pagal savo projektą pastatė mūrinę bažnyčią. Mirė 1966 m. lapkričio 30 d. Krikščionyse ir palaidotas bažnyčios šventoriuje.

Seminarijoje, pamėgęs istorijos tyrinėjimus, juos tęsė visą gyvenimą. 1921–1928 m. „Mūsų senovėje“, „Tautoje ir žodyje“ buvo paskelbtos Liškiavos⁴⁰, Leipalingio⁴¹ ir Veisiejų⁴² parapijų monografijos. 1926 m. „Lietuvių tautoje“ buvo išspausdinti prietarai ir burtai, dar 1914 m. surinkti apie Igliauką ir Šventėžerį⁴³. Neliko nuošaly ir Seirijų istorija. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugoma 10 darbų, kuriuose nagrinėjama Seirijų praeitis. Šiame rankraštyne saugomi J. Reitelaičio surinkti archyviniai dokumentai, svarbūs Seirijų istorijai: *Seirijų reformatų (evangelikų) bažnyčios metinės ataskaitos. 1853–1855 m.*; *Seirijų reformatų (evangelikų) bažnyčios cirkuliarai-susirašinėjimas. 1850–1905 m.*; *Seirijų reformatų bažnyčios civilinės būklės metrikai. 1852–1875 m.*; *Seirijų reformatų civilinės būklės krikšto metrikai. 1864–1884 m.*; *Seirijų bažnyčios civilinės būklės mirties metrikai. 1875–1896 m.*; *Seirijų reformatų bažnyčios civilinės būklės krikšto metrikai. 1895–1896 m.*; *Seirijų reformatų bažnyčios civilinės būklės krikšto metrikai. 1902–1913 m.*; *Seirijų katalikų bažnyčios krikšto metrikai. 1809–1814 m.*; *Seirijų katalikų bažnyčios krikšto metrikai. 1940 m.*; *Seirijų katalikų bažnyčios santuokos metrikai. 1940 m.*; *Seirijų bažnyčios mirties metrikai. 1940 m.*; *Seirijų girininkijos dokumentai. 1821–1866 m.*

Ketvirtajame ir penktajame dešimtmečiuose J. Reitelaitis mažiau dėmesio skyrė istorijos tyrinėjimams. Tačiau intensyviai istorijos srityje darbavosi paskutiniaisiais dviem savo gyvenimo dešimtmečiais. Tiesa, visi pokariu parašyti Jono Reitelaičio darbai, išskyrus monografiją apie Kalvariją, liko rankraščiuose, kurie saugomi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių ir Vilniaus universiteto bibliotekų rankraš-

⁴⁰ Reitelaitis, J. „Liškevos monografija“, in: *Mūsų senovė*, 1921, t. 1, kn. 2, Kaunas, p. 142–159; 1922, t. 1, kn. 3, p. 448–515.

⁴¹ Reitelaitis, J. 1925. „Leipalingio monografija“, in: *Tauta ir žodis*, kn. 3, Kaunas, p. 254–275.

⁴² Reitelaitis, J. 1928. „Veisiejai“, in: *Tauta ir žodis*, kn. 5, Kaunas, p. 248–307.

⁴³ „Prietarai ir burtai“, in: *Lietuvių tauta*, kn. 4, sąs. 1, Vilnius, 1926, p. 146–151.

tynuose. J. Reitelaičio Kalvarijos monografija buvo išspausdinta 1967 m. ir 1968 m. Romoje Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio trečiame ir ketvirtame tomuose. Čia nurodoma, kad Kalvarijos klebonas Mykolas Krupavičius užsakė parašyti Kalvarijos istoriją ir J. Reitelaitis 1937 m. įteikė rankraštį. Ši nuoroda buvo reikalinga suklaidinti sovietinės valdžios pareigūnus, o iš tiesų buvo visai kitaip. J. Reitelaičio parašytas tekstas paties autoriaus nelegaliai dalimis per neįtariamą sesutę išsiųstas ir per senosios emigracijos atstovus perduotas prelatui M. Krupavičiui bei parengtas publikavimui⁴⁴. Čia nebus pateikta jo rankraštinio palikimo apžvalga, o išvardintos kelios vietovės, apie kurias Jonas Reitelaitis rašė. Tai – Rudamina, Būdvietai, Nemunaitis, Kapčiamiestis, Meteliai, Merkinė, Seirijai, Leipalingis, Liškiava, Miroslovas, Krosna, Šeštakai, Rumbonys, Lazdijai, Daugai, Švėntėžeris, Krikštonys, Ūdrija, Simnas, Krokialaukis, Alytus, Sasnava, Keturvalakiai, Pajevonys, Balbieriškis ir t. t.

Rašydamas parapijų monografijas, J. Reitelaitis daugiausia naudojo bažnyčių archyvais. Dalykinius jo tyrinėjimų trūkumus kritiškai recenzijoje monografijai „Veisiejai“ aptarė Konstantinas Jablonskis⁴⁵. Praėjus daugiau nei dešimt metų K. Jablonskis J. Reitelaičiui rašė: „Mano recenzija anaipol nenorėjau Tamstos atgrasyti nuo tolesnio rinkimo istorinės medžiagos ir nuo vietinių monografių rašymo, o tik kiek įspėti nuo per didelio vertinimo turimos vietoje istorinės medžiagos ir dėl neatsižvelgimo į paskelbtą istorinę medžiagą. Bet ypač man rūpėjo pabrėžti redakcijos nerūpestingumas, kuri čia Kaune galėdama lengvai prieiti ir prie bibliotekų, ir archyvų, nepasirūpino prieš spausdindama Tamstos darbą nurodyti tas nesunkiai atitaisomas klaidas ir netikslumus, kurių Tamstai esant toli nuo didesnių bibliotekų ir archyvų sunku buvo išvengti.“⁴⁶ Nuo to momento užsimezgė abiejų istorikų bendradarbiavimas. K. Jablonskis savo laiškuose išsakė daugybę dalykinių patarimų apie archyvus, istorinę literatūrą ir pasiuntė nemažai įvairių leidinių. J. Reitelaitis, negalėdamas išvykti, klausė, ar kas galėtų nurašinėti istorinius dokumentus iš archyvų ir rankrašty-

⁴⁴ Raitelaitytė, B. 1997. „Kunigas Jonas Reitelaitis – istorikas, Dzūkijos kraštotyrininkas“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 11, Vilnius, p. 324. Plg. Katilius, A. 2004. „Vieno rankraščio pėdsakais“, in: *Draugas. Mokslo, meno, literatūra*, spalio 16, p. 2–3.

⁴⁵ K. J. [Konstantinas Jablonskis], „Kun. Jonas Reitelaitis, Veisiejai (monografija). – Tauta ir žodis. V knygos, Kaunas, 1928 (1929), p. 248–307“, in: *Praeitis*, t. 1, Kaunas, 1930, p. 379–383.

⁴⁶ Konstantino Jablonskio laiškas Jonui Reitelaičiui, 1944-02-10, *VUBRS*, f. 102–215, lapai nenumuotai.

nų. Šio darbo ėmėsi istorikas Romas Šalūga. Jis nurašinėjo dokumentus iš istorijos archyvo, Vilniaus universiteto ir Mokslo akademijos bibliotekų rankraštyne. Lietuvos Metrikos dokumentus siuntė K. Jablonskis. J. Reitelaitis iš Lietuvos Metrikos sudarė dviejų tomų Užnemunės dokumentų rinkinį, kuris apėmė 1486–1631 m. laikotarpį. Dar galima paminėti J. Reitelaičio sudarytą dokumentų rinkinį *Vygrių ir Seinų vyskupijų aplinkraščiai 1809–1914 metai. Medžiaga ir šaltiniai vyskupijos istorijai*. Šio rinkinio dokumentai išversti į lietuvių kalbą. Ieškodamas dokumentų savo studijoms, J. Reitelaitis sukaupė nemažai išblaškytų bažnyčių archyvų, daug kitokių dokumentų. Jo kolekcijoje yra saugoma ir bažnytinių įrašų knygų (krikšto, santuokos, mirties). Šias knygas jis ėmė tyrinėti kaip demografijos šaltinius. Remdamasis bažnytinėmis knygomis aprašė Berznyko, Liškiavos, Marijampolės, Merkinės, Metelių, Nemunaičio, Rumbonių, Seirijų ir Švėntėžerio parapijų žmonių gyvenimą.

Antanas Steponaitis. Antanas Steponaitis gimė 1883 m. birželio 3 d. Triobiškių kaime, Marijampolės parapijoje. Marijampolės gimnazijoje baigė 5 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1903 m. Kunigu įšventintas 1909 m. kovo 22 d. Vikaravo Igliaukos ir Liudvinavo parapijose. 1913 m. išvyko studijuoti į Fribūro universitetą Šveicarijoje. Pirmojo pasaulinio karo metais įsitraukė į Šveicarijos lietuvių veiklą, rūpinosi lietuvių karo belaisvių šelpimu. Studijavo 1917 m. Vilniaus universitete. Dėl karo pertrauktas studijas baigė 1921 m. filosofijos licenciato laipsniu ir sugrįžo į Lietuvą. Pirmiausia buvo paskirtas Naumiesčio gimnazijos tikybos mokytoju. Nuo 1922 m. buvo Seinų vyskupijos lietuviškos dalies kurijos sekretoriumi, vėliau – kancleriu, nuo 1926 m. vadovavo Vilkaviškio vyskupijos katalikiškajai akcijai. Garbės kanauninkas. 1934–1940 m. buvo Kauno sunkiųjų darbų kalėjimo kapelionas, 1941 m. gegužės mėnesį paskirtas Kybartų klebonu. 1944 m. pasitraukė į Vokietiją, ėjo kapeliono pareigas Neumarkte ir Ingolstadte. 1950 m. apsigyveno JAV, dirbo parapijose, vienuolynų ir mokyklų kapelionu. Išleido atsiminimus, istorinių knygų. A. Steponaitis mirė 1964 m. gegužės 29 d. Los Andžele.

Kaip istorikas, A. Steponaitis pasižymėjo Fribūro universitete rašydamas licenciato darbą apie Mindaugą ir Vakarus. Disertacijos vadovu, kaip ir J. Totoraičio, buvo profesorius Gustavas Schnüreris. 1937 m. A. Steponaitis išspausdino studiją apie Mindaugą⁴⁷. Istorinių

⁴⁷ Steponaitis, A. 1937. *Mindaugas ir vakarai: vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 98 p.

šaltinių kategorijai reikia priskirti jo atsiminimus apie veiklą Šveicarijoje⁴⁸.

Prie istorinių darbų reikia priskirti Seinų kunigų seminarijos auklėtinio, vėliau Telšių vyskupo Justino Staugaičio 1911 m. Seinuose išspausdintą knygą „Bažnyčios istorija“, kurios antras leidimas pasirodė 1922 m.

Išvados. Straipsnyje aptariama Seinų kunigų seminarijos auklėtinų tyrinėjimai istorine tematika. Nevienodas jų indėlis tyrinėjant Lietuvos istorijos problemas. Vieni jų istorijos problemų tyrimams skyrė visą gyvenimą, kitiems tai buvo epizodinis užsiėmimas. Buvo tyrinėjama net tik gimtosios vyskupijos istorija ar jos hierarchų biografijos. Universitete studijavę J. Totoraitis ir A. Steponaitis savo disertacijose nagrinėjo Lietuvos istorijos problematiką, t. y. rašė apie karalių Mindaugą. J. Totoraitis buvo vienas pirmųjų lietuvių kalba apie atskirų regionų istoriją rašiusių autorių. J. Reitelaitis reikia laikyti Užnemunės vietovių tyrinėtoju. Jis savo tyrinėjimuose gausiai panaudojo parapijose sukaupytą archyvinę medžiagą.

Literatūra

1. Banaszak, M. 1982. „Jamiołkowski Stanisław“, in: *Słownik polskich teologów katolickich*, Warszawa, t. 2.
2. Gudaitis, L. 1993. *Tautinio epo kūrėjas*, Kaunas.
3. Ivinskis, Z. 1938. „Kun. dr. Jonas Totoraitis M.I.C. Sūduvos...“, in: *Mūsų žinydas*, Nr. 11–12.
4. K. J. [Konstantinas Jablonskis], 1930. „Kun. Jonas Reitelaitis, Veisiejai (monografija). – Tauta ir žodis. V knygos, Kaunas, 1928 (1929), p. 248–307“, in: *Praeitis*, t. 1, Kaunas.
5. Krupavičius, M. 1972. *Atsiminimai*, Čikaga.
6. Ks. L. Ł., 1909. „Jamiołkowski Stanisław“, in: *Podręczna encyklopedia Kościelna*, Warszawa, t. XVII–XVIII.
7. „Kun. Adomo Grinevičiaus-Jungto atsiminimų bruožai“, 1925, in: *Žvaigždė*, Nr. 8, 9.
8. Kun. P. A., „Seinų dijeceizijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, 1911, Nr. 32, p. 371–377, Nr. 34, p. 152–166, Nr. 35, p. 267–278, Nr. 36, p. 382–395, Nr. 37, p. 64–70, Nr. 38, p. 175–180, Nr. 39, p. 279–283, Nr. 40, p. 386–387; 1912, Nr. 41, p. 74–78, Nr. 42, p. 176–179, Nr. 43, p. 281–284, Nr. 44, p. 380–383, Nr. 45, p. 70–80, Nr. 46, p. 178–180, Nr. 47, p. 275–281, Nr. 48, p. 385–389, Nr. 49, p. 75–82, Nr. 50, p. 168–172.
9. Kun. P. A., „Vygrių ir Seinų dijecez. istorija“, in: *Vadovas*, 1909, Nr. 11, p. 272–279, Nr. 12, p. 373–380, Nr. 13, p. 68–79, Nr. 14, p. 172–184, Nr. 15, p. 276–286, Nr. 16, p. 386–395; 1910, Nr. 17, p. 71–80, Nr. 18, p. 181–185, Nr. 19, p. 260–275, Nr. 20, p. 367–382, Nr. 21, p. 73–82, Nr. 22, p. 175–185,

⁴⁸ Steponaitis, A. 1940. *Atsiminimai, 1914–1919: lietuvių veikla Šveicarijoje Did. karo metu*, Kaunas: Žaibas, p. 259.

- Nr. 23, p. 273–283, Nr. 24, p. 383–397, Nr. 25, p. 59–72, Nr. 26, p. 165–181, Nr. 27, p. 272–279, Nr. 28, p. 374–378; 1911, Nr. 29, p. 68–72, Nr. 30, p. 158–159.
10. Raitelaitis, B. 1997. „Kunigas Jonas Reitelaitis – istorikas, Dzūkijos kraštotyrininkas“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 11, Vilnius.
11. Reitelaitis, J. „Liškevos monografija“, in: *Mūsų senovė*, t. 1, kn. 2, Kaunas, 1921, p. 142–159; 1922, t. 1, kn. 3, p. 448–515.
12. Reitelaitis, J. 1925. „Leipalingio monografija“, in: *Tauta ir žodis*, kn. 3, Kaunas.
13. Reitelaitis, J. 1928. „Veisiejai“, in: *Tauta ir žodis*, kn. 5, Kaunas.
14. Stakauskas, J. 2003. *Naujieji nacionalizmai ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, sudarė Algimantas Katilius, Vilnius.
15. Staugaitis, J. 2006. *Mano atsiminimai. II papildytas leidimas*, parengė Jonas Boruta, Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius, Vilnius.
16. Steponaitis, A. 1937. *Mindaugas ir vakarai: vokiečių militarinių ordinų veikla ir Mindaugo santykiai su Roma*, Kaunas.
17. Steponaitis, A. 1940. *Atsiminimai, 1914–1919: lietuvių veikla Šveicarijoje Did. karo metu*, Kaunas.
18. Tyla, A. 2003. „Profesoriaus Jono Totoraičio sugrįžimas“, in: Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*, d. 1.
19. Totoraitis, J. 1911. „Lietuvos atgimimo paveikslai“, in: *Vadovas*, t. 10, Nr. 39, p. 258–267. – I. Aušros programa. II. Basanavičius: [Kalbama apie J. Basanavičiaus „Aušroje“ paskelbtus darbus iš priešistorinių Lietuvos laikų].
20. Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, in: *Ateities spinduliai*, Nr. 1. Nr. 40, p. 366–375. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: Apie senovės Lietuvos piliis. Lietuvių skundas. Lietuviai mokinaisi Pragoje. Lietuviai Pragoje. 1912, t. 11. Nr. 41, p. 54–63. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: [Nurodomi J. Basanavičiaus straipsniai, kuriuose jis apžvelgė, ką užsienio mokslininkai rašė apie lietuvių kalbą]. Nr. 43, p. 245–253. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: Bretkūno „Postila“. A. Leskien und K. Brugmann. Kristijonas Duonelaitis 1714–1780. Friedrich Kuršatis 1806(?)–1884, 25 rugp. Nr. 44, p. 373–379. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: 4. Basanavičius ir bėgamieji Lietuvos reikalai: spauda ir mokslo draugija. 5. Basanavičius ir lenkai, t. 12. Nr. 45, p. 52–59. – Toliau tęsiamas Basanavičiaus darbų aptarimas: 6. Basanavičius „Aušros“ redaktorius. 7. Basanavičius kreipiasi į tautą ir bajorus. Nr. 46, p. 157–168. – III. Senesnieji mūsų rašytojai. 1. Kun. Antanas Strazdeelis (Drozdowski). 2. Vysk. Giedraitis ir k. Gailevičia. 3. Simanas Stanevičia. 4. Kun. Pabrėža. 5. Dijonizas Poška (Poškevičius). 6. T. S. Vallenavičius ir Šimkevičius. 7. Vyskupas Valančius (+ 1875). Nr. 47, p. 236–245. – 8. Simanas Daukantas. Nr. 48, p. 364–376. – 9. Laurynas Ivinskis. 10. Valerijonas Zagórskis-Ažukalnis. 11. Sungaila. 12. Kun. Anupras Jasevičius. 13. Kun. Aleknavičius. 14. Godlevskis. 15. Liudvikas Radavičia. 16. Kun. Rimavičia. 17. Ludwik

Algimantas Katilius

- Jucewicz. 18. Teodoras Norbutas 1784–1864. 19. Kun. Antanas Tatarė. 20. Kun. Antanas Juškevičius 1819–1880 ir dainų literatūra. IV. Žodynai. V. Lietuviškos gramatikos, t. 13.
- Nr. 51, p. 267–277. – VI. Šliūpas: Šliūpo nuomonė apie tėvynės meilę; Šliūpo supratimai apie praeitį ir Lietuvos reikalus; Šliūpo nuomonė apie tikėjimą, bažnyčią, dorą ir kunigus. 1913, t. 14, Nr. 53, p. 91–101. – VII. Prūsų Lietuva.
- Nr. 54, p. 206–216. – Prūsų Lietuva tęsinys. 4. Draugija „Byrutė“ ir jos veikėjai.
- Nr. 55, p. 316–322. – Prūsų Lietuva tęsinys. 5. „Lietuviškoji raštų draugystė“ – „Litauische litterarische Gesellschaft“.
- Nr. 56, p. 419–431. – VI. [Tokia numeracija tekste] Lietuviai svetur. 1. Lietuviai Amerikoje, t. 15, Nr. 57, p. 68–71. – Lietuviai svetur tęsinys. 2. Lietuviai Rygoje ir Peterburge, t. 16, Nr. 61, p. 79–87. – VII. Įvairios apie Aušrą.
- Nr. 63, p. 283–292. – VIII. Lietuvos stovis Aušros laiku.
21. Totoraitis, J. 1929. *Zanavykų istorija*, Marijampolė.
22. X. F. A., 1904. „Augustowska dyecezya“, in: *Podręczna encyklopedia Kościelna*, Warszawa, t. I–II.
23. X. F. A., 1904. „Baranowski Antoni“, in: *Podręczna encyklopedia Kościelna*, Warszawa, t. III–IV.

ALGIMANTAS KATILIUS (g. 1959 m.) – istorikas, humanitarinių mokslų daktaras. 1985 m. baigė VU Istorijos fakultetą. Lietuvos istorijos instituto bibliotekos rankraštyno vedėjas, XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas.

Mokslinių tyrimų kryptys – Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija XIX–XX a. ir Užnemunės istorija XIX a. Šiomis temomis paskelbė per 100 publikacijų. Monografijos *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX–XX a. pradžia)* (2009) autorius, knygos *Vyskupo Antano Baranausko anketa dvasininkams (1898 m.)* (2012) sudarytojas.

ALGIMANTAS KATILIUS

VILKAVIŠKIO PARAPIJOS DVASININKAI XIX A. IR XX A. PRADŽIOJE

1620 m. Prienų seniūnas Steponas Pacas pastatė Vilkaviškyje pirmą medinę bažnyčią. 1870–1881 m. parapijiečių lėšomis ir su valdžios pašalpa buvo pastatyta dvibokštė mūrinė bažnyčia. Bažnyčios statyba rūpinosi klebonas Antanas Lesnevskis. Kun. A. Lesnevskis XIX a. septintame dešimtmetyje buvo studijavęs Leveno ir Miuncheno universitetuose. Seinų kunigų seminarijoje dėstė Šventąjį Raštą, lotynų ir graikų kalbas, laikinai ėjo rektoriaus pareigas. Nuo 1871 m. Vilkaviškio klebonas.

Iš Vilkaviškio klebonų galima paminėti Vygrių vyskupijos oficio-lą Baltazarą Paškevičių, Lomžos licėjaus direktorių Jeronimą Zavadzkį, buvusį Seinų (Augustavo) vyskupijos administratorių Bonaventūrą Butkevičių. Gal pats garsiausias Vilkaviškio klebonas Seinų (Augustavo) vyskupijos sufraganas Juozapas Oleka. Vilkaviškio klebonu vyskupas J. Oleka tapo dėl to, kad Seinuose nerasta tinkamų patalpų vyskupui reziduoti. Be to, sufragano metinė alga – 900 rb – buvo per maža vyskupui tinkamoms patalpoms rasti. Dėl šių priežasčių Varšuvos generalgubernatorius pritarė Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio siūlymui skirti J. Oleką Vilkaviškio klebonu¹. Po vyskupo J. Olekos mirties 1890 m. Vilkaviškio klebonu tapo prelatas Matas Dabrila ir šias pareigas ėjo iki mirties 1935 m.

Kun. M. Dabrila taip pat pasižymėjo vyskupijos istorijoje. Seinų vyskupui Antanui Karosui 1915 m. pasitraukus į Rusijos gilumą, vyskupijos valdymas buvo pavestas kan. Romualdui Jalbžkovskiui.

¹ Katilius, A. 2009. *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a.–XX a. pradžioje)*, Vilnius: LII leidykla, p. 56.

Pastarasis taip pat pasitraukė į Rusiją ir vyskupijos valdymą pavedė kan. M. Dabrilai. J. Totoraitis minėjo šiek tiek apie sunkumus, su kuriais susidūrė valdant vyskupiją. Tie sunkumai dažniausiai atsirasdavo dėl vokiečių okupacinės valdžios veiksmų. J. Totoraitis rašė: „Iš jo ir kitų klebonų vokiečiai reikalaudavo, kad kunigai bažnyčioje garsintų tokius dalykus, kurie su dvasiniais reikalais nieko bendra neturi, kaip pav. A. Panemunėje vokiečiai reikalavo, kad paskelbtų iš sakyklos apie jo šuns prapuolimą. Kunigai gindavosi sakydami, kad tai darysiai, kai įsakys vyskupijos valdytojas. Tas reikalavimų sunkumas ir smarkumas atsiliepėdavo į tuometinį valdytoją k. Dabrila. Jis nenusileido.“² Vyskupijos administratoriui teko susidurti ir su kitokiais sunkumais. Čia turime garsųjį lietuvių veikėjų 1917 m. liepos 10 d. memorandumą Vokietijos kancleriui kaip atsaką į 44 lenkų veikėjų 1917 m. gegužės 25 d. memorandumą Vokietijos kancleriui, kuriame jie rašė, kad „laiko save neatskiriama lenkų tautos dalimi ir siekia susijungti su Lenkija“. Lietuvių memorandumą, pavedus politiniam lietuvių biurui, parašė P. Klimas ir jį pasirašė 19 asmenų, tarp jų buvo Seinų (Augustavo) vyskupijos kunigas Juozapas Stankevičius. Vilniaus vyskupijos administratorius prelatas Kazimieras Michalkevičius, kuris buvo pasirašęs lenkų memorandumą, nubaudė penkis lietuvius kunigus, pasirašiusius lietuvių memorandumą. Jie buvo vienam mėnesiui suspenduoti nuo bažnytinių pareigų. Sužinojęs apie tai, M. Dabrila gynė suspenduotą kun. J. Stankevičių ir prašė, kad bausmė jam būtų panaikinta.

Juozapas Aleksa (Aleksa) (1887 03 18–1959 02 25). Mokėsi Marijampolės gimnazijoje ir Seinų kunigų seminarijoje. 1910 m. liepos 10 d. įšventintas kunigu. Po seminarijos baigimo paskirtas Kalvarijos parapijos vikaru. Nuo 1913 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1919–1926 m. vyskupijos kunigų seminarijos prokuratorius. 1924–1931 m. gydėsi. 1931–1937 m. Kaimelio klebonas, vėliau Šlavantų parapijos klebonas. 1950 m. paskirtas Miroslavo parapijos klebonu, 1951 m. Miroslavo altaristas. 1952 m. paskirtas Plutiškių parapijos klebonu, nuo 1955 m. šios parapijos altaristas. Mirė Plutiškių parapijoje.

Lit.: Gurevičius, D. 2023. *Jau tapę istorija*, Kaunas, p. 275.

Pranciškus Andriejauskas (Andrzejewski) (1823 11 21–1885 05 01). Suvalkų gimnazijoje baigė 7 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1842 m. rugsėjo 20 d. Studijavo Varšuvos dvasinėje akademijoje, teologijos kandidatas. Kunigu įšventintas 1848 m. liepos 30 d.

² Totoraitis, J. 1935. „Šviesios atminties kun. prel. M. Dabrila“, in: *Šaltinis*, Nr. 5, p. 57.

1849 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1857 m. Gražiškių parapijos vikaras. 1857–1862 m. Slavikų parapijos vikaras, 1863 m. Slavikų parapijos kuratas (klebonas) ir Marijampolės dekanato dekanas. Slavikų parapijos klebonu buvo iki mirties. Nuo 1868 m. iki 1873 m. Sankt Peterburgo katalikų dvasinės kolegijos asesorius. 1870 m. Slavikų parapijos kuratas ir Sankt Peterburgo katalikų dvasinės kolegijos asesorius. Nuo 1872 m. Seinų katedros kapitulos prelatas kustošas, prosinodinis egzaminatorius. Už dalyvavimą slaptoje organizacijoje 1850 m. buvo ištremtas į Vologdos guberniją. Iš tremties grįžo 1856 m. Apdovanotas Šv. Onos trečio laipsnio ordinu. Varšuvos generalgubernatorius 1884 m. birželio 9 d. nubaudė Slavikų parapijos kleboną kun. P. Andriejauską 25 rb bauda už neleistiną išvyką į kitą parapiją į atlaidus. Mirė būdamas Seinų katedros kapitulos prelatu ir Slavikų parapijos kuratu (klebonu).

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 104.

Lit.: Elenchus 1849–1886; Augustaitis, P. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 32, p. 376; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915, część pierwsza*, t. 3, Sandomierz, p. 299–300, 341.

Sebastijonas Andriejauskas (Andrzejewski) (1841 12 16–?). Gimė Kubiliškių k. (Kubiliszi Połowe), Griškabūdžio gminoje (Marijampolės aps.). Marijampolėje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1864 m. kovo 1 d. Kunigu įšventintas 1868 m. liepos 5 d. 1870 m. Vilkaviškio parapijos kapelionas. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. sausio 5/17 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Sebastijoną Andriejauską Prienų vikaru ir juo buvo iki 1876 m. 1877–1879 m. Prienų parapijos administratorius prie klebono A. Marmos. 1879 m. lapkričio mėnesį dėl sveikatos atleistas iš Prienų parapijos vikaro pareigų. 1881–1883 m. be pareigų.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; Suvalkų gubernatoriaus raštas Suvalkų gubernijos valdybai. 1879 11 15, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 143, l. 2.

Lit.: Elenchus 1870–1883.

Joachimas Andriusevičius (Andruszewicz) (?–1814 05 23). Kun. J. Andriusevičius 1805 m. buvo Lankeliškių parapijos vikaras. Nustatyta, kad 1807 m. ir 1808 m. jis buvo Griškabūdžio filijinės bažnyčios vikaras. Mirė būdamas Vilkaviškio parapijos vikaru.

Lit.: Elenchus 1805, 1807, 1808, 1815.

Apolinaras Antanavičius (Antonowicz) ([1788]–1840 03 08), buvęs dominikonas. Kunigu įšventintas 1811 m. Kun. A. Antanavičius 1815 m. buvo Naumiesčio parapijos vikaru, 1818–1824 m. Vilkaviškio

parapijos vikaras. Kun. A. Antanavičius 1828 m., 1829 m. buvo Garliavos parapijos vikaras. 1830 m. ir 1831 m. Sudargo parapijos vikaras. 1833–1840 m. buvo Sudargo parapijos kuratas. Mirė būdamas Sudargo kuratoriumi.

Lit.: Elenchus 1818–1841.

Valentinas Antanavičius, vėliau Antanaitis (Antonowicz) (1875 01 06–1941 10 01). Gimė Pilviškių parapijoje (Naumiesčio aps.). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1892 m. liepos 4 d. Kunigu išventintas 1898 m. liepos 10 d. 1898–1900 m. laikinai Alytaus parapijoje. 1900–1903 m. laikinai Pšytulų parapijoje. 1903–1905 m. studijavo Fribūro universitete, bažnytinės teisės daktaras. 1905–1907 m. Virbalio parapijos vikaras. 1907–1908 m. Vilkaviškio vikaras. 1908–1914 m. Marijampolės gimnazijos lenkų tikybos mokytojas. 1915 m. Kaimelio filijos vikaras rektorius. 1922 m. Ilguvos parapijos klebonas. 1923 m. paskirtas Alksninės klebonu ir juo buvo iki 1925 m. 1925–1927 m. Krokialaukio parapijos vikaras. 1928 m. Krokialaukio parapijos rezidentas. 1929–1934 m. rezidentas Meteliuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 107.

Lit.: Elenchus 1899–1934; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 71.

Antanas Astrauskas (Ostrowski) (1875 08 31–1943 07 09). Gimė Jucevičių k., Kalvarijos parapijoje (Kalvarijos aps.). 1891 m. įstojo į Suvalkų gimnazijos trečią klasę ir 1893 m. baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1894 m. liepos 7 d. Kunigu išventintas 1899 m. gruodžio 23 d. Mokėsi Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje, bet dėl sveikatos 1899 m. lapkričio 8/20 d. buvo pašalintas. 1900–1906 m. laikinai dirbo Alytaus parapijoje. Varšuvos generalgubernatoriaus 1906 m. birželio 13 d. raštas Seinų vyskupijos valdytojui, kad kun. A. Astrauskas iš Alytaus paskirtas neetatiniu vikaru į Punsko parapiją. Tokiu pat 1906 m. rugpjūčio 18 d. raštu (Nr. 3546) kun. A. Astrauskas pasiūstas į Vilkaviškio parapiją padėti pastoraciniame darbe vietos dvasininkams. 1908 m. laikinai dirbo Vilkaviškio parapijoje. 1908–1909 m. Vilkaviškio parapijos vikaras ir gimnazijos tikybos mokytojas. 1909–1915 m. Vilkaviškio gimnazijos tikybos mokytojas. 1922 m. Vilkaviškio „Žiburio“ gimnazijos tikybos mokytojas. 1922–1934 m. Prienų parapijos vikaras ir gimnazijos mokytojas. 1935 m. Rudaminos parapijos administratorius ir juo buvo iki 1943 metų. Mirė Rudaminoje, ten ir palaidotas.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 107, ADL, II 614 (Kun. A. Astrausko asmens byla).

Lit.: Elenchus 1901–1940.

Vincentas Babrauskas (Bobrowski) (1807 07 11–1873). Gimė Bebrininkų k., Šunskų parapijoje (Marijampolės aps.). Seinų vaivadijos mokykloje baigė 3 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1830 m. rugsėjo 15 d. Kunigu išventintas 1833 m. lapkričio 17 d. 1837 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1837–1859 m. buvo Šunskų filijos vikaru. 1859–1873 m. Daukšių parapijos kuratas (klebonas). Mirė būdamas Daukšių parapijos kuratu (klebonu).

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 100.

Lit.: Elenchus 1837–1874.

Juozapas Bacevičius (Bacewicz) (1836 05 14–1886 10 02). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1858 m. rugsėjo 24 d. Kunigu išventintas 1862 m. kovo 31 d. 1863 m. buvo Kaimelio parapijos vikaru. 1866 m. jau Vilkaviškio parapijos vikaras. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. kovo 1/13 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Veisiejų parapijos vikaru. 1872 m. Gudelių filijos vikaras. 1872–1874 m. Liškiavos parapijos administratorius (klebonas). Seinų vyskupo 1874 m. birželio 1/13 d. raštas Varšuvos generalgubernatoriui, kad J. Bacevičių paskyrė Jaminų parapijos administratoriumi. Varšuvos generalgubernatorius patvirtino 1874 m. birželio 18/30 d. raštu Seinų vyskupu. Jaminų parapijos administratoriumi (klebonu) buvo iki mirties. Mirė būdamas Jaminų parapijos administratoriumi (klebonu).

Archyvai: Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 89, 218; 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55.

Lit.: Elenchus 1863–1888.

Vincentas Donatas Baltrušaitis (Bałtruszajtys) (1867 02 17–1941 06 25). Gimė Klevinių k., Griškabūdžio parapijoje (Naumiesčio aps.). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1884 m. liepos 4 d. Kunigu išventintas 1890 m. 1889 m. diakonas Kaletniko parapijoje. 1891 m. Kaletniko parapijos vikaras. 1891–1896 m. Keturvalakių parapijos vikaras. 1896–1897 m. Berznyko parapijos vikaras. 1897–1900 m. Pilviškių vikaras. 1900–1901 m. Veisiejų parapijos vikaras. 1901–1907 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. Seinų vyskupijos administratoriaus 1907 m. rugpjūčio 9/22 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė kun. V. D. Baltrušaitį Kaletniko parapijos administratoriumi (klebonu). Varšuvos generalgubernatorius

patvirtino 1907 m. rugsėjo 13 d. Seinų vyskupijos administratoriaus 1907 m. rugsėjo 20/spalio 3 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. V. D. Baltrušaitį paskyrė Daukšių parapijos administratoriumi (klebonu) ir šias pareigas ėjo 1940 m.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106; LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1905, l. 229, 233, 244.

Lit.: Elenchus 1890–1940; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 40.

Motiejus Brazauskas (Brzozowski) (1857–1934). Marijampolės gimnazijoje baigė 6 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1876 m. liepos 4 d. Kunigu išventintas 1881 m. vasario 20 d. Po seminarijos buvo neetatinis vikaru Krasnapolio parapijoje. 1882 m. rugpjūčio 9 d. Suvalkų gubernatorius patvirtino kun. M. Brazausko paskyrimą Berznyko parapijos etatiniu vikaru. 1883 m. Berznyko parapijos vikaras. Varšuvos generalgubernatorius savo rašte Seinų vyskupui (1885 04 09) nurodo, kad kun. M. Brazauską patvirtino Vilkaviškio parapijos vikaru. 1885 m. Vilkaviškyje vyskupo sufragano J. Olekos kapelionas. 1885–1896 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1896–1900 m. Lukšių parapijos vikaras. 1900–1904 m. Lukšių parapijoje ėjo administratoriaus pareigas prie K. Vaišnoro. 1904–1906 m. Lukšių parapijos vikaras. 1906–1913 m. Balbieriškio parapijos administratorius. 1910–1913 m. Marijampolės dekanato vicedekanas. 1913–1915 m. emeritas Vilkaviškyje. 1921 m. Rudaminos parapijos klebonas ir juo buvo iki 1934 m. Garbės kanauninkas. Nuvykęs į Vilkaviškį, į kurią, staiga mirė. Palaidotas Vilkaviškio Šv. Kryžiaus bažnyčios šventoriuje.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106, 578 (Kun. M. Brazausko asmens byla).

Lit.: Elenchus 1882–1935.

Jonas Brundza (Brondzo) (1801 01 24–?). Gimė Pilviškių parapijoje. Baigė Garliavos parapiinę mokyklą. Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1823 m. ir iš naujo 1825 m. Kunigu išventintas 1828 m. rugpjūčio 1 d. Po seminarijos baigimo paskirtas Liudvinavo parapijos vikaru. 1829–1839 m. Liudvinavo vikaras. 1841 m. buvo Gelgaudiškio parapijos vikaras. 1843 m. Plokščių vikaras. 1846–1954 m. Daukšių parapijos vikaras. 1855–1857 m. Vilkaviškio parapijos rezidentas. 1858–1863 m. Rudaminos bažnyčios rezidentas.

Archyvai: LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 741, l. 34.

Lit.: Elenchus 1829–1863; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 299.

Motiejus Brundza (Brondzo) (1824 01 24–1869 03 10). Gimė Šunskų parapijoje (Marijampolės aps.). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1843 m. rugsėjo 20 d. Kunigu išventintas 1848 m. liepos 16 d. 1848–1854 m. Griškabūdžio parapijos vikaras. 1854–1858 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1858–1859 m. Liudvinavo vikaras. 1859–1862 m. Pilviškių parapijos vikaras. 1863 m. paskirtas Prienų parapijos vikaru. 1866 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. Nuo 1867 m. Plutiškių filijos administratorius. Lietuviško elementoriaus autorius. Mirė būdamas Plutiškių filijos administratoriumi.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 104; Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55; Duomenys apie mirtį leidinyje: Rubricella ad usum universi cleri saecularis dioecesis Seimensis seu Augustoviensis pro Anno Domini 1870. Egempliorius saugomas LNB.

Lit.: Elenchus 1849–1863; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 41; *Lietuvių enciklopedija*, t. 3, p. 289; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 79–80.

Jonas Burdulevičius (Burdulewicz) (1804 06 10–1886 03 03). Gimė Vaiponiškių k., Punsco parapijoje. Privačią mokyklą baigė Miroslove. Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1825 m. Kunigu išventintas 1827 m. liepos 31 d. 1827–1829 m. Punsco parapijos vikaras, 1829–1830 m. Rudaminos parapijos vikaras. 1830–1834 m. Punsco parapijos vikaras. 1836–1837 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1837–1838 m. Šunskų filijos vikaras. Nuo 1838 m. iki mirties Bartninkų parapijos klebonas (kuratas). 1855–1859 m. Alvito dekanato dekanas. Apdovanotas kryžiumi ir medaliu 1853–1856 m. atminimui. Mirė būdamas Bartninkų parapijos klebonu (kuratu).

Lit.: Elenchus 1828–1887; Augustaitis, P. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 35, p. 273; Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 581; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 300.

Bonaventūra Butkevičius (Butkiewicz) (1794 07 16–1871 09 08). Mokėsi Kretingos parapiinėje mokykloje, Seinų licėjuje, į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1817 m., o 1818 m. į Varšuvos universitetą. 1819 m. gruodžio 12 d. išventintas kunigu. Buvo Seinų vyskupų Jono Klemenso Golaševskio ir Ignoto Stanislovo Čiževskio sekretoriumi. 1822 m. tapo naujai įsteigtos Seinų katedros kapitulos kanauninku. 1823 m. paskirtas vadinės religinių reikalų ir švietimo komisijos referentu. 1825 m. paskirtas Lomžos parapijos klebonu. 1826 m. paskirtas Suvalkų parapijos klebonu ir juo buvo iki 1833 m. 1834 m. paskirtas Naumiesčio klebonu, o vėliau Vilkaviškio klebonas ir gyvenimo pa-

baigoje Prienų klebonas. 1826 m. jam suteiktas prelado kustošo titulas, o vėliau tapo kapitulos prelatu dekanu. 1829 m. Seinų (Augustavo) vyskupijos oficiolas. 1842–1861 m. Varšuvos dvasinės akademijos rektorius. Jam suteiktas teologijos daktaro laipsnis. 1848 m. Rusijos imperijos valdžia pristatė Romai kandidatą į vyskopus. Tačiau popiežius neskyrė vyskupu. 1850–1853 m. buvo Romoje aiškindamasis galimybes tapti vyskupu. Du kartus kapitulos buvo išrinktas Seinų (Augustavo) vyskupijos administratoriumi, tačiau vyskupiją pradėjo valdyti tik po antro išrinkimo 1853 m., sugrįžęs iš Romos. Vyskupijai vadovavo iki 1856 m. Po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo savaivališkai išvyko iš savo Seinų (Augustavo) vyskupijos į Varšuvą, kur tapo carinės valdžios informatoriumi bažnytiniais reikalais. Mirė Prienuose.

Lit.: Elenchus 1821–1872; Augustaitis, P. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 34, p. 166; *Lietuvių enciklopedija*, t. 3, p. 382–383.

Izidorius Bužinskis (Bużyński) (?–1829 03 12), buvęs augustijonas eremitas. Kun. I. Bužinskis 1810 m. buvo Vilkiškių parapijos vikaras. 1815, 1818 m. Pajevonio parapijos vikaras. 1821–1829 m. Virbalio parapijos vikaras. Mirė būdamas Virbalio parapijos vikaru. Palaidotas kovo 14 d. Laidotuvėse dalyvavo 14 kunigų.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 147, l. 68 (1810 m. sekuliarizavusių vienuolių sąrašas); II 212, l. 47 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1815–1829.

Anupras Čerskis (Czerski) (?–1828 05 17). Nustatyta, kad kun. A. Čerskis 1807 m. ir 1808 m. buvo Vilkiškių parapijos vikaru. 1818 m. Šunskuose, 1821–1824 m. Alvito parapijos vikaras. Mirė būdamas Giżų bažnyčios (parapijos) išlaikytiniu (na łaskawym chlebie przy kościele Giżewskim).

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 212, l. 43 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1807–1828.

Matas Dabrila (Dobryłło) (1846 08 30–1935 01 24). Gimė Znočkę k., Vilkiškių gminėje (Kalvarijos aps.). Marijampolėje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1864 m. spalio 1 d. Kunigu įšventintas 1869 m. rugsėjo 2 d. 1869–1871 m. Šumovo parapijos vikaras. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. rugpjūčio 31 – rugsėjo 12 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė M. Dabrila Zambrovo parapijos vikaru. 1872 m. ir 1873 m. Zambrovo parapijos vikaras. Seinų vyskupo 1873 m. birželio 13/25 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Naumiesčio parapijos vikaru ir juo buvo iki 1885 m.

1885–1890 m. Leipalingio parapijos administratorius (klebonas). 1890 m. spalio 24 d. / lapkričio 5 d. Seinų vyskupo rašte Suvalkų gubernatoriui nurodoma, kad Leipalingio parapijos administratorius M. Dabrila skiriamas Vilkiškių parapijos klebonu ir dekanato dekanu. Varšuvos generalgubernatorius paskyrimą patvirtino 1890 m. gruodžio 1 d. Vilkiškių klebonu išbuvo iki mirties. Suvalkų gubernatoriaus kanceliarijos 1915 05 13 raštas Suvalkų gubernijos valdybos Administraciniam skyriui, kad Vidaus reikalų ministerija patvirtino Vilkiškių kleboną ir dekaną M. Dabrila Seinų katedros kapitulos garbės kanauninku. Pirmojo pasaulinio karo metais vyskupui A. Karosui pasitraukus į Rusiją Apaštalių Sostas paskyrė M. Dabrila Seinų vyskupijos apaštališkuoju vikaru. 1920, 1921 m. kapitulos kanauninkas, Vilkiškių klebonas. 1924, 1925 m. katedros kapitulos prelatas kustošas. 1926, 1927, 1928 m. Vilkiškių katedros kapitulos prelatas arkidiakonas. 1929 m. paskirtas apaštališkuoju protonotaru. 1928–1935 m. Vilkiškių katedros kapitulos prelatas dekanas, protonotaras, kurijos generalvikaras, Vilkiškių klebonas. Buvo kun. Martyno Sederevičiaus pagalbininkas, platino lietuvišką spaudą. Mirė Vilkiškyje.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; Vilkiškių vyskupijos archyvas, D-011 (Kun. M. Dabrila asmens byla, kurioje yra trys portretinės fotografijos ir laidotuvių nuotraukos); Apie kun. Silvestro Glinskio atleidimą iš Vilkiškių dekanato pareigų ir kun. Mato Dabrila paskyrimą Vilkiškių klebonu ir dekanu bei kun. Kazimiero Valavičiaus paskyrimą Leipalingio parapijos administratoriumi. 1890, LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1315; LVIA, f. 1009, ap. 1a, b. 239, l. 36.

Lit.: Elenchus 1870–1936; Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, in: *Ateities spinduliai*, Nr. 1, p. 42; Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 533; *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, p. 217–218; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 106.

Tomas Dainauskas (Dajnowski) (1799 11 19–?), buvęs marijonas. Kunigu įšventintas 1826 m. sausio 4 d. 1830 m. Punsko parapijos kapelionas. 1831 m. Kalvarijos parapijos kapelionas. 1833 m. Pajevonio parapijos vikaras. 1834 m. Virbalio parapijos vikaras. 1838 m. Vygrių parapijos vikaras. 1839 m. Naumiesčio parapijos vikaras. 1841 m. Bartinkų parapijos vikaras. 1843 m. Ilguvos parapijos vikaras. 1845 m. Zapyškio parapijos rezidentas. 1845–1850 m. Višakio Rūdos filijos administratorius. 1850–1853 m. Vilkiškių parapijos vikaras. 1854 m. buvo Virbalio parapijos administratoriumi. 1855 m. Būdviečio koplyčios kapelionas. 1856 m. ir 1857 m. Liškiavos parapijos administratorius. 1858 m. Būdviečio koplyčios kapelionas. 1862 m. ir 1863 m. buvo Daukšių parapijos vikaru.

Lit.: Elenchus 1831–1863.

Juozapas Dembinskis (Dembiński, Dębiński) (1840 07 01–1879 11 09). Gimė Tarpučių k., Marijampolės parapijoje. Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1859 m. Kunigu įšventintas 1863 m. liepos 25 d. Po seminarijos baigimo paskirtas Zavadų parapijos vikaru. 1866 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1870 m. buvo Novogrudo parapijos vikaru. Seinų vyskupijos administratorius 1870 m. liepos 1/13 d. paskyrė Sokolų parapijos vikaru. 1872 m. Sokolų parapijos vikaras. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1873 m. vasario 27/kovo 11 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad J. Dembinskį paskyrė Skriaudžių parapijos vikaru ir buvo juo iki 1877 m. 1877–1879 m. Balbieriškio parapijos vikaras. Mirė būdamas Balbieriškio parapijos vikaru.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 218; Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55; Pranešimas apie mirtį, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 143, l. 1.

Lit.: Elenchus 1870–1880; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 303.

Juozapas Dėdinas (Dedynas) (1850 04 08–1876 10 10). Marijampolės gimnazijoje baigė 5 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1869 m. rugsėjo 15 d. Kunigu įšventintas 1873 m. gegužės 11 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Vilkaviškio parapiją. Suvalkų gubernatoriaus 1873 m. birželio 4 d. raštas Seinų vyskupui, kad nemato kliūčių kun. Juozapą Dėdiną paskirti Suvalkų vikaru. 1873–1875 m. Suvalkų parapijos vikaras. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1875 m. vasario 3/15 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė kun. Juozapą Dėdiną Vonsošo parapijos vikaru. 1875–1876 m. Vonsošo parapijos vikaras. Mirė Vonsoše.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218.

Lit.: Elenchus 1874–1878.

Juozapas Andriejus Dičpinigaitis (Dyczpinigajtyś) (1871 11 25–1945 08 02). Gimė Pilviškių parapijoje (Marijampolės aps.). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1890 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1895 m. birželio 8 d. 1895–1900 m. laikinai Vilkaviškio parapijoje. 1900–1901 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1899 m. kovo 24 d. be leidimo dalyvavo Virbalio bažnyčioje atlaiduose (Vilkaviškio apskrities viršininko raštas Suvalkų gubernatoriui. Nr. 172, 1899 05 29, LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1582, l. 5). 1901–1902 m. Veisiejų parapijos vikaras. 1902–1903 m. Gražiškių parapijos vikaras. 1903–1905 m. Lukšių parapijos vikaras. 1905–1906 m. Vygrių parapijos vikaras. 1906–1910 m. Lazdijų parapijos vi-

karas. Pažeidė pasų režimą. 1910–1911 m. Ūdrijos parapijos vikaras. Į Alytaus parapiją paskirtas 1910–1913 m. Alytaus parapijoje laikinai. 1913–1915 m. Ūdrijos parapijos vikaras. Nuo 1915 m. rudens iki 1921 m. gyveno Rusijoje. Nuo 1915 m. rudens Ufoje pabėgėlių kapelionas, 1919 m. vikaras Omske ir klebonas Taroje. 1921 m. grįžusį į Lietuvą paskyrė Rumbonių vikaru, o paskui klebonu ir juo buvo 1940 m. Rašė „Šaltinyje“, 1909 m. išspausdino „Trumpą pamokinimą apie bites ir medų (midų)“.

Lit.: Elenchus 1896–1940; Šaltinis, 1911, Nr. 46, p. 547; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 73; *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, p. 529.

Vincentas Pilypas Garbovskis (Garbowski) (1790 09 20–1852 01 13), buvęs dominikonas. Kilęs iš Lenkijos Karalystės. Kunigu įšventintas 1814 m. liepos 30 d. 1819 m. liepos 14 d. atvyko iš Vilniaus dominikonų vienuolyno, turėdamas leidimą vienam mėnesiui aplankyti artimuosius. Seinų vyskupijos generalinio konsistoriaus P. A. Marciejevskio rūpesčiu buvo gautas civilinės valdžios leidimas pastoviai gyventi Lenkijos Karalystėje. Kun. V. P. Garbovskis 1819 m. spalio 6 d. paskirtas į Vilkaviškio parapiją. 1821 m. Naumiesčio parapijos vikaras, 1828–1852 m. buvo Sintautų parapijos kuratas. Ėjo Marijampolės dekanato dekanu, Seinų (Augustavo) vyskupijos katedros garbės kanauninko pareigas. Mirė būdamas Sintautų parapijos kuratu.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 143, l. 89–90 (Atsakymas į anketos klausimus apie atvykimą iš Rusijos imperijos į Lenkijos Karalystę, 1849).

Lit.: Elenchus 1821–1853.

Tomas Gracevičius (Gracewicz) (1796 12 23–1852 04 20). Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1824 m. Kunigu įšventintas 1826 m. spalio 15 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Naumiesčio parapiją. Kun. T. Gracevičius 1828–1839 m. dirbo Naumiesčio parapijos vikaru. 1841 m. Zapyškio parapijos vikaras. 1843–1849 m. Prienų parapijos vikaras. 1850 m. Liudvinavo parapijos vikaras. 1851 m. Bartninkų parapijos vikaras. Mirė būdamas Vilkaviškio parapijos vikaru.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 212, l. 191 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1828–1853; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 307.

Motiejus Guogas (Gogas) (1863 06 01–1929 09 16). Gimė Lakaičių k., Zapyškio parapijoje (Naumiesčio aps.). Suvalkų gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1883 m. liepos 4 d.

Kunigu įšventintas 1888 m. birželio 10 d. 1888–1890 m. Vilkiaviškio parapijoje dirbo laikinai. 1890–1891 m. Kapčiamiesčio parapijos vikaras. 1891–1895 m. Lazdijų parapijos vikaras. 1895–1896 m. Suvalkų parapijos vikaras. 1896–1897 m. Šumovo parapijos vikaras. 1897–1900 m. Grajevo parapijos vikaras. Nuo 1900 m. Kapčiamiesčio parapijos administratorius (klebonas) ir juo buvo 1915 m. 1918–1921 m. Šventėžerio klebonas. Mirė Šventėžeryje, palaidotas Šventėžerio kapinėse.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106.

Lit.: Elenchus 1889–1922.

Jurgis Jablonovskis (Jabłonowski) (1788–1825 06 10). Gimė Zapyškyje. Mokėsi Kaune. Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1810 m. Kunigu įšventintas 1813 m. gegužės 4 d. Po seminarijos baigimo paskirtas Zapyškio parapijos vikaru. Kun. J. Jablonovskis 1815 m. buvo Zapyškio parapijos vikaras, 1818 m. Vilkiaviškio parapijos vikaras. 1821–1825 m. buvo Liubavo parapijos kuratas (klebonas). Mirė būdamas Liubavo parapijos kuratu (klebonu).

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 212, l. 16 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1815–1824; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 309.

Petras Severinas Jakelavičius arba Jakelovskis (Jakielłowicz, Jakielowski) (1785 05 18–1853 09 20), buvęs pranciškonas. Kileš iš Lenkijos Karalystės. 1810 m. lapkričio mėnesį priimtas į Vilniaus pranciškonų vienuolyno noviciatą. Kunigu įšventintas 1812 m. lapkričio 6 d. Iš Vilniaus į Lenkijos Karalystę atvyko 1818 m. Kun. P. S. Jakelavičius 1821 m. dirbo Krosnos parapijos vikaru kapelionu. 1823 m. ir 1824 m. Vilkiaviškio parapijos vikaras. 1828 m. Šunskų filijos vikaras, 1829–1831 m. bei 1833–1834 m. Šunskų filijos administratorius. 1837–1853 m. buvo Vištyčio parapijos kuratu. Mirė būdamas Vištyčio parapijos kuratu.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 143, l. 116–118 (Atsakymas į anketos klausimus apie atvykimą iš Rusijos imperijos į Lenkijos Karalystę, 1849); II 212, l. 211 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1821–1854.

Jonas Jurgelevičius (Jurgielewicz) (1849 04 09–?). Gimė Plokščių miestelyje ir parapijoje (Naumiesčio aps.). Lomžos gimnazijoje baigė 7 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1880 m. liepos 5 d. Kunigu įšventintas 1884 m. vasario 10 d. 1885 m. Sokolų parapijos kapelionas. 1885–1886 m. laikinai Vilkiaviškio parapijoje. 1886–

1900 m. Vilkiaviškio parapijos vikaras. 1900–1908 m. Dombruvkos parapijos administratorius (klebonas). 1908–1910 m. Dombruvkos parapijos rezidentas. 1910–1913 m. Mazovijos Vysokio parapijos rezidentas. 1913–1915 m. emeritas Kulešose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106.

Lit.: Elenchus 1885–1915.

Juozapas Jurgilas (Jurgilas) (1863 05 09–1903 09 14). Gimė Vaitiekupių k., Sintautų parapijoje (Naumiesčio aps.). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1880 m. liepos 5 d. Kunigu įšventintas 1886 m. gegužės 23 d. 1886–1890 m. Vilkiaviškyje buvo vysk. J. Olekos kapelionas. 1890–1894 m. Garliavos parapijos vikaras. 1894–1900 m. Vygrių parapijos vikaras. 1900–1903 m. Metelių parapijos vikaras. Mirė Meteliuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106.

Lit.: Elenchus 1887–1904.

Kazimieras Kafemanas (Kaffemann) ([1771]–1836 12 13). Kunigu įšventintas [1799 m.], 1805 m. Vilkiaviškio vikaras, 1807–1808 m. Prienų vikaras. 1815–1836 m. Aukštosios Panemunės parapijos kuratas (klebonas). Mirė būdamas Aukštosios Panemunės klebonu.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 212, l. 68 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1805–1838.

Andriejus Karalevičius (Karolewicz) (1852 12 04–1882 10 08). Marijampolės gimnazijoje baigė 7 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1871 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1876 m. vasario 27 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Vilkiaviškio parapiją kapelionu ir juo buvo iki 1879 m. 1879 m. paskirtas Kalvarijos kalėjimo kapelionu. Mirė būdamas Kalvarijos kalėjimo kapelionu.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; Kun. A. Karalevičiaus pasirašyta priesaika, priimant Kalvarijos kalėjimo kapeliono pareigas. 1879 05 26, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 139, l. 9.

Lit.: Elenchus 1877–1884.

Mykolas Katilius (1876 09 08–1949 09 22). Gimė Kazliškių k., Pažerių vlsč., Vilkiaviškio apskrityje. Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Mokėsi Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu įšventintas 1901 m. rugsėjo 21 d. Kurį laiką neturėjo pareigų, 1903–1906 m. Vilkiaviškio parapijoje laikinai. 1906–1908 m. buvo Berznyko parapijos Žagarių koplyčios kapelionas, 1908–1910 m. Punsko vikaras, 1911–1914 m. Gelgaudiškio vikaras, 1914–1915 m. Veisiejų vikaras, 1916–1917 m.

Seirijų klebonas, 1923–1925 Simno vikaras, 1925–1927 m. Margininkų klebonas, 1928–1934 m. Kučiūnų klebonas, 1935–1940 m. Didvyžių administratorius. 1945 m. paskirtas Ažuolų Būdų klebonu. Ten mirė, palaidotas Ažuolų Būdų kapinėse.

Lit.: Laukaitytė, R., Katilius, M., prieiga internete: <https://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1321>.

Jurgis (vienuolinis vardas Eliziejus) Kazimierkovskis (Kazimierkowski) (1792 04 16–1860 03 14), buvęs vienuolis, bet nenustatytos vienuolijos. Kunigu įšventintas 1819 m. kovo 15 d. 1821 m. be leidimo iš Vilniaus atvyko į Lenkijos Karalystę ir buvo priimtas į Seinų (Augustavo) vyskupiją pastoraciniam darbui. Kaip kilusį iš Žemosios Panemunės parapijos paskyrė šios parapijos pradžios mokyklos mokytoju ir pagelbėti parapijos klebonui. Kun. J. Kazimierkovskis 1823 m. ir 1824 m. buvo Žemosios Panemunės parapijos kapelionu. 1828 m. Pilviškių vikaras. 1829–1833 m. buvo Vilkaviškio parapijos kuratu. 1837 m. Plokščių parapijos vikaras. 1838–1851 m. buvo Šakių parapijos vikaru. 1853–1860 m. Šakių parapijos kuratas. Mirė būdamas Šakių parapijos kuratu. Palaidotas Šakiuose, tiksli vieta nenurodoma.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 143, l. 63 (Atsakymas į anketos klausimus apie atvykimą iš Rusijos imperijos į Lenkijos Karalystę, 1849); II 212, l. 267 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1823–1859.

Motiejus Kolbačevskis (Kolbaczewski) (1812 05 22–1869 04 17). Gimė Lankeliškių gminoje (Kalvarijos aps.). Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1831 m. Kunigu įšventintas 1835 m. gegužės 17 d. 1837 m. vyskupijos generalinės konsistorijos sekretorius, Vilkaviškio parapijos vikaras, 1838 m. Naumiesčio parapijos vikaras. 1839 m. generalinės konsistorijos sekretorius. 1841 m. Seinų (Augustavo) vyskupijos generalinės konsistorijos sekretorius. 1842–1853 m. Naumiesčio parapijos laikinasis administratorius prie klebono B. Butkevičiaus. 1853–1855 m. dirbo Naumiesčio parapijos vikaru. 1855 m. birželio 1/13 d. jam suteiktas Liublino katedros garbės kanauninko titulas. 1855–1869 m. Naumiesčio parapijos klebonas. Nuo 1856 m. Marijampolės dekanato dekanas. Mirė būdamas Naumiesčio parapijos klebonu.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 87, l. 356; Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55; Duomenys apie mirtį leidinyje: Rubricella ad usum universi cleri saecularis dioecesis Seinnensis seu Augustoviensis pro Anno Domini 1870. Egzempliorius saugomas LNB.

Lit.: Elenchus 1837–1863.

Motiejus Kravčinskis (Krawczyński) (1806 01 23–1857 06 23). Kilimo iš Lukšių parapijos, Zyplių gminos (Marijampolės aps.). Mokėsi Lukšiuose ir Seinuose, vaivadijos mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1828 m. Kunigu įšventintas 1831 m. gruodžio 27 d. Kun. M. Kravčinskis 1834 m. ir 1837 m. ėjo Vilkaviškio parapijos vikaro pareigas. 1838–1839 m. Sintautų parapijos vikaras. 1841–1857 m. buvo Gižų parapijos vikaru. Mirė būdamas Gižų parapijos vikaru. Palaidotas 1857 m. birželio 25 d. Gižuose, konkrečiau nenurodoma.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 112; II 212, l. 263 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1834–1858.

Karolis Kševinskis (Krzewinski) (1794 11 29–1849 12 22), buvęs pranciškonas. Gimė Bliujiškių k., Naumiesčio parapijoje. Valsietiečių kilmės. Mokėsi Lešnictvos gminos pradžios mokyklose. 1814 m. išvyko į Vilnių, buvo priimtas į pranciškonų konventualų vienuolyno noviciatą. 1819 m. birželio 14 d. įšventintas kunigu. 1822 m., gavęs iš provincijolo pažymą, atvyko į Lenkijos Karalystę aplankyti savo giminę. Dėl kunigų trūkumo Seinų (Augustavo) vyskupijoje tuometinio vyskupijos administratoriaus vyskupo P. A. Marciejvskio buvo paprašytas pasilikti ir pateiktas prašymas sekuliarizacijai. Kun. K. Kševinskis 1828 m. ir 1829 m. dirbo Vilkaviškio parapijos vikaru, 1830 m. Plutiškių filijos vikaras. 1831 m. ir 1833 m. Sintautų parapijos vikaras. 1834 m. Veiverių filijos vikaras. 1837–1838 m. Veiverių filijos vikaras. 1841–1845 m. Vižainio parapijos vikaras. 1846–1847 m. Virbalio parapijos rezidentas. 1848 m. Krosnos parapijos vikaras. 1849 m. Berznyko parapijos vikaras. Mirė būdamas Berznyko parapijos vikaru.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 143, l. 38–39 (Atsakymas į anketos klausimus apie atvykimą iš Rusijos imperijos į Lenkijos Karalystę, 1849).

Lit.: Elenchus 1828–1851.

Simonas Kuderkevičius (Kuderkiewicz) (1807 10 24–1875 06 09). Gimė Paluobių k., Griškabūdžio parapijoje (Marijampolės aps.). Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1832 m. Kunigu įšventintas 1835 m. balandžio 20 d. 1837 m. ir 1838 m. Pilviškių parapijos mokyklos mokytojas. 1838–1845 m. buvo Pilviškių parapijos vikaru. 1846–1847 m. Alvito parapijos administratorius (prie kurato K. Gedgaudo). 1848 m. Alvito parapijos vikaras. 1848–1849 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1850–1862 m. Višakio Rūdos filijos vikaras. 1863 m. ir 1866 m. dir-

bo Sudargo parapijos vikaru. 1870 m. Šunskų filijos vikaras. 1871–1875 m. Šunskų filijos vikaras rektorius. Mirė Šunskuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 100; Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55.

Lit.: Elenchus 1837–1876; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 54.

Simonas Lapinskas (Łapiński) (1831 11 12–1901 07 19). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1855 m. rugsėjo mėnesį. Kunigu išventintas 1859 m. rugpjūčio 30 d. 1859–1863 m. buvo Liudvinavo parapijos vikaru. 1866 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1870 m. Raigardo parapijos vikaras. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. sausio 5/17 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Balbieriškio vikaru ir juo buvo iki 1875 m. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1875 m. gegužės 17/29 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė kun. S. Lapinską Pakuonio parapijos vikaru. 1876–1877 m. Adomavičių parapijos administratorius (klebonas). Adomavičių parapijos klebonas S. Lapinskas 1876 m. rugsėjo 19 d. ir 26 d. prieš mišias, apsirengęs liturginiais rūbais, atsiklaupė prieš altorių, o su juo visi buvusieji bažnyčioje, ir garsiai atkalbėjo maldą „Čenstakavos Dievo Motina, melskis už Lenkijos Karūną“. Kitą kartą tą pačią maldą pakartojo prie Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo. Augustavo apskrities viršininko tyrimo metu nustatyta, kad ta malda buvo atkalbėta už Lenkijos Karūnos atgimimą. Ištremtas į Olonco guberniją. Kunigui leista sugrįžti 1880 m. 1881–1892 m. Radzilo vo parapijos administratorius (klebonas). 1892–1895 m. Nedzviadnos parapijos administratorius (klebonas). 1895–1900 m. Kapčiamiesčio parapijos administratorius (klebonas). 1901 m. Kapčiamiesčio parapijos rezidentas. Mirė Kapčiamiestyje.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 89, 218; Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55.

Lit.: Elenchus 1855–1895; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915, część pierwsza*, t. 3, Sandomierz, p. 315–316.

Motiejus Lasevičius (Lassewicz) (1793 05 29–1852 10 26), buvęs vienuolis pranciškonas. Kilęs iš Lenkijos Karalystės, Kalvarijos apskrities. 1815 m. įstojo į Sienos pranciškonų vienuolino noviciatą (Mogiliavo gub.). Kunigu išventintas 1819 m. liepos 2 d. 1821 m. sugrįžo į Lenkijos Karalystę. Kun. M. Lasevičius 1829–1831 m. ėjo Vilkaviškio parapijos kapeliono pareigas. 1833 m. Veiverių filijos vikaras. 1834 m. Skriaudžių parapijos vikaras. 1837 m. ir 1838 m. Aukštosios Panemunės parapijos vikaras. 1839–1849 m. buvo

Sintautų parapijos vikaru. 1851 m. emeritas, Didvyžių koplyčios kapelionas. Mirė būdamas emeritu Didvyžiuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 143, l. 64–65 (Atsakymas į anketos klausimus apie atvykimą iš Rusijos imperijos į Lenkijos Karalystę, 1849); II 212, l. 197 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1829–1853.

Motiejus Lasevičius (Lassewicz) (1824 11 18–1866 02 04). Gimė Karklinių gminoje (Marijampolės aps.). Suvalkų gimnazijoje baigė 5 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1845 m. spalio 1 d. Kunigu išventintas 1849 m. kovo 11 d. 1850–1853 m. Sintautų parapijos vikaras. 1853–1857 m. buvo Gražiškių parapijos vikaru. 1857–1859 m. Pilviškių parapijos vikaras. 1859–1861 m. Vilkaviškio parapijoje vikaras. 1861–1862 m. Slavikų parapijos vikaras. 1863 m. Lukšių parapijos vikaras. Mirė Sintautų parapijoje, savo svainio Tarnovskio namuose Menkinių kaime. Palaidotas vasario 7 d. Sintautų parapijos kapinėse.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 104, 212, l. 313 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1851–1863.

Antanas Latvinskis (Łatwiński alias Łatwinaytys) (1814 05 30–1873 01 01). Gimė Smilgių k., Griškabūdžio parapijoje (Marijampolės aps.). Seinuose baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1833 m. rugsėjo 15 d. Kunigu išventintas 1837 m. liepos 9 d. 1837–1847 m. buvo Vilkaviškio parapijos vikaru. 1847–1849 m. Gražiškių parapijos vikaras. 1850–1873 m. buvo Berznyko parapijos kuratu (klebonu). Sandomežo katedros garbės kanauninkas. Mirė būdamas Berznyko parapijos kuratu (klebonu).

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 104.

Lit.: Elenchus 1838–1874.

Mykolas Lelešius (Lelesz) (1828 09 25–1860 11 13). Kilęs iš Michališkio gminos (Marijampolės aps.). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1847 m. Studijavo Varšuvos dvasinėje akademijoje ir gavo teologijos kandidato laipsnį. Kunigu išventintas 1854 m. balandžio 17 d. Kun. M. Lelešius 1855 m. buvo Krasnapolio parapijos rezidentu. 1856 m. ir 1857 m. Suvalkų parapijos vikaras. 1858 m. Liudvinavo parapijos vikaras. 1859 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1860 m. Krasnapolio parapijos vikaras. Mirė būdamas Augustavo parapijos vikaru. Palaidotas Augustave, bet konkrečiau nenurodoma.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, II 104; II 212, l. 273 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1854–1860.

Silvestras Leonavičius (Leonowicz) (1843 12 16–1917 02 18). Gimė Leskavos k., Plutiškių parapijoje (Marijampolės aps.). Mokėsi Garliavoje, Smalėnuose. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1864 m. spalio 1 d. Kunigu įšventintas 1869 m. rugsėjo 2 d. Po šventimų laikinai dirbo Veisiejų parapijos vikaru. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. kovo 1/13 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Vilkaviškio parapijos vikaru ir juo buvo iki 1872 m. rugsėjo 30 d. Seinų vyskupijos administratoriaus 1872 m. rugsėjo 19 / spalio 1 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Naumiesčio parapijos vikaru ir juo buvo iki 1875 m. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1875 m. sausio 1/13 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. S. Leonavičių paskyrė Šunskų filijos vikaru. 1876 m. Šunskų filijos vikaras. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1876 m. sausio 3/15 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. S. Leonavičių paskyrė Krosnos parapijos vikaru. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1876 m. birželio 1/13 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. S. Leonavičių paskyrė Vygrių parapijos vikaru ir juo buvo iki 1880 m. 1880–1883 m. dirbo Metelių vikaru. 1883–1884 m. Hožos arba Silvanovcų parapijos administratorius. Varšuvos generalgubernatorius savo raštu Seinų vyskupui (Nr. 705, 1883 05 12) nurodė, kad patvirtino kun. S. Leonavičių Silvanovcų parapijos administratoriumi (klebonu). 1885–1890 m. buvo Pajevonio parapijos vikaru. 1890–1896 m. Aukštosios Panemunės parapijos vikaras. 1896–1901 m. Balbieriškio parapijos vikaras, valdantis parapiją prie V. Blaževičiaus. 1901–1906 m. Balbieriškio parapijos administratorius (klebonas). 1906–1917 m. dirbo Lukšių parapijos administratoriumi (klebonu). Būdamas Metelių parapijos vikaru, dažnai lankydavosi Teoline ir ten atnašaudavo mišias. Už tai Varšuvos generalgubernatorius 1883 m. lapkričio 17 d. nubaudė jį 50 rb bauda. Už kenksmingą veiklą Hožos arba Silvanovcų parapijoje tarp buvusių unitų Varšuvos generalgubernatorius 1884 m. rugsėjo 6 d. įsakė iškelti iš tos parapijos ir paskyrė 150 rb baudą. Po šios baudos paskyrimo kun. S. Leonavičius vėl nelegaliai kišosi į stačiatikybės reikalus ir už tai Varšuvos generalgubernatoriaus 1885 m. sausio 5 d. nubaustas 150 rb bauda. Lukšių parapijoje iš parapijiečių nelegaliai rinko aukas. 1909 m. Suvalkų apygardos teismas nubaudė 5 rb bauda. Knygnešys, draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas. Mirė Lukšiuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218, 604 (Kun. S. Leonavičiaus asmens byla); Suvalkų gubernatoriaus raštas Seinų vyskupui. Nr. 2055, 1872 09 30, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 94, l. 1; LVIA, f. 1009, ap. 1a, b. 239, l. 139.

Lit.: Elenchus 1870–1915; Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, in: *Ateities spinduliai*, Nr. 1, p. 42; Totoraitis, J. [1920]. *Lietuvos atgijimas*, Čikaga, III.: „Draugo“ sp., p. 95–97; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 265; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915, część pierwsza*, t. 3, Sandomierz, p. 260–261.

Antanas Lesnevskis (Leśniewski) (1836 10 13–1883 03 18). Gimė Lankeliškiuose. Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1855 m. Studijavo Varšuvos dvasinėje akademijoje, teologijos kandidatas. Kunigu įšventintas 1860 m. vasario 2 d. 1861–1863 m. buvo Vilkaviškio parapijos vikaru. 1863 m. paskirtas Seinų kunigų seminarijos profesoriumi. Studijavo Miunchene ir Levene. 1869–1871 m. laikinai ėjo Seinų kunigų seminarijos rektoriaus pareigas. Seminarijoje dėstė Šventąjį Raštą, lotynų ir graikų kalbas. 1870 m. konsistorijos santuokos ryšio gynėjas. 1871–1883 m. Vilkaviškio parapijos klebonas, Vilkaviškio dekanato dekanas. 1872 m. buvo vyskupijos prosinodiniu egzaminatoriumi. Mirė būdamas Vilkaviškio parapijos klebonu ir Vilkaviškio dekanato dekanu.

Lit.: Elenchus 1863–1884; Augustaitis, P. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 34, p. 166; Totoraitis, J. *Sūdovos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 568; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 317.

Juozapas Maižimas (Moyrzym) (1783 12 23–1860 10 06), buvęs bernardinai. Į noviciatą įstojo Tytuvėnų bernardinų vienuolyne. Vienuoliu tapo 1799 m. Kunigu įšventintas 1807 m. rugpjūčio 31 d. Į Lenkijos Karalystę atvyko 1814 m. gruodžio mėnesį iš Troškūnų vienuolyno. Tuo metu Vygrių vyskupijoje trūko kunigų. Vyskupas P. Marciejevskis rūpinosi jo įsikūrimu vyskupijoje ir sekuliarizacija. Kun. J. Maižimas 1823 m. dirbo Rudaminos vikaru, 1824 m. ir 1828–1829 m. Veiverių filijos vikaras. 1830 m. Virbalio parapijos vikaras. 1831 m. ir 1833 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1834–1853 m. buvo Gudelių filijos vikaras. 1854–1859 m. buvo Gudelių filijos kamendorius. 1860 m. Plutiškių filijos rezidentas.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 143, l. 127–129 (Atsakymas į anketos klausimus apie atvykimą iš Rusijos imperijos į Lenkijos Karalystę, 1849).

Lit.: Elenchus 1823–1861.

Pranciškus Marma (Marmo) (1835 10 17–1876 01 06). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1854 m. kovo mėnesį. Kunigu įšventintas 1858 m. spalio 24 d. 1858–1859 m. Berznyko parapijos vikaras. 1859–1861 m. Gražiškių filijos vikaras. 1862 m. ir 1863 m. buvo Vilkaviškio parapijos vikaru.

1866 m. Krasnapolio parapijos vikaras. 1870–1872 m. Plutiškių filijos vikaras. 1872–1875 m. Prienų parapijos administratorius prie klebono A. Marmos. Mirė Prienuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 89; Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55.

Lit.: Elenchus 1859–1877.

Juozapas Miškevičius (Myszkiewicz) (1800 02 20–?). Gimė Nau-miesčio parapijoje, Būblelių gminoje (Marijampolės aps.). Neaišku, kur mokėsi prieš įstojant į seminariją. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1827 m. Kunigu įšventintas 1830 m. liepos 11 d. 1833 m. Vilka-viškio parapijos vikaras ir juo buvo 1841 m. 1842–1844 m. Pilypavo pa-rapijos vikaras. 1844–1848 m. Bakalariavos parapijos vikaras. 1848–1849 m. Alvito parapijos vikaras. 1850–1853 m. Lazdijų parapijos vikaras. 1853–1859 m. buvo Jaminų parapijos vikaru. 1859–1861 m. Barglavo parapijos vikaras. 1862 m. Augustavo parapijos vikaras. Sei-nų vyskupo 1873 m. spalio 29 d. / lapkričio 10 d. raštas Suvalkų gu-bernatoriui, kad J. Miškevičių paskyrė Pšytulų vikaru.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 94, 218.

Lit.: Elenchus 1833–1862.

Jurgis Narkevičius (Narkiewicz) (1844 04 03–1922 12 29). Gimė Gulbiniškių k., Janovo gminoje (Kalvarijos aps.). Marijampolėje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1864 m. kovo 1 d. Kuni-gu įšventintas 1868 m. kovo 7 d. 1870 m. Vilka-viškio parapijos vi-karas. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. kovo 1/13 d. raš-tas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Rutkų parapijos vikaru ir juo buvo iki 1875 m. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1875 m. gegužės 17/29 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. J. Narkevičių paskyrė Seinų katedros vikaru. 1875–1876 m. Seinų kunigų seminarijos pro-kuratorius, Seinų katedros vikaras. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1876 m. gruodžio 17/29 d. raštas Varšuvos generalgubernatoriui, kad kun. J. Narkevičių paskyrė Veisiejų parapijos vikaru. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1877 m. rugsėjo 1/13 d. raštas Varšuvos generalgu-bernatoriui, kad kun. J. Narkevičių paskyrė Kalvarijos parapijos vika-ru ir juo buvo iki 1888 m. Kurį laiką buvo be pareigų. 1889 m. rugsėjo 4/16 d. Seinų vyskupo raštas Suvalkų gubernatoriui, kad Kalvarijoje gyvenantis neetatinis kun. J. Narkevičius paskirtas Liubavo parapijos neetatiniu vikaru. Varšuvos generalgubernatorius paskyrimą patvirtino 1889 m. spalio 10 d. Liubavo vikaru buvo iki 1911 m. Nuo 1911 m. iki mirties dirbo Liubavo parapijos klebonu. Rašė dainas, spausdintas

„Varpe“. Išvertė „Graudžius verksmus“. Draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas. Varšuvos generalgubernatorius 1900 m. sausio 9 d. nubaudė 50 rb bauda, kad Liubavo parapijoje nesilaikė policijos nurodymų per vyskupo vizitaciją. Mirė Liubave.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; Apie Kalvarijoje gyvenančio neetatinio kun. Jurgio Narkevičiaus paskyrimą Liubavo parapi-jos neetatiniu vikaru. 1889, LVIA, f. 1009, ap. 1a, b. 239, l. 139.

Lit.: Elenchus 1870–1922; Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, in: *Ateities spinduliai*, Nr. 1, p. 43; *Lietuvių enciklopedija*, t. 20, p. 415; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 329; Kubic-ki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, część pierwsza, t. 3, Sandomierz, p. 272.

Paulius Nivinskis (Ni(e)wiński) (1791 01 15–1850 11 02). Kunigu įšventintas 1815 m. gruodžio 24 d. Kun. P. Nivinskis 1829 m. buvo Pa-kuonio parapijos vikaras, 1830 m. Vištyčio parapijos vikaras. 1831 m. Pakuonio parapijos vikaras. 1833 m. Aukštosios Panemunės parapijos vikaras. 1834 m. Gelgaudiškio parapijos vikaras. 1837 m. Bartninkų parapijos vikaras, 1838 m. ir 1839 m. Bartninkų parapijos kuratas, 1841 m. dirbo Vilka-viškio parapijos rezidentu. 1843–1850 m. Vilka-viškio parapijos vikaras. Mirė būdamas rezidentu prie Vilka-viškio parapijos kapinėse.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 212, l. 166 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1834–1851.

Juozapas Oleka (Hollak) (1812 01 18–1890 10 27). Kilęs iš Kriau-niškių k., Pilviškių parapijos (Marijampolės aps.). Seinuose baigė 6 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1831 m. ir vėl naujai buvo priimtas 1832 m. Studijavo Varšuvos vyriausiojoje seminarijoje. Kuni-gu įšventintas 1837 m. 1837–1855 m. Varšuvos Kurčnebylių instituto prefektas ir tikybos mokytojas. Nuo 1846 m. Radzymino (prie Varšu-vos), nuo 1866 m. Solco, nuo 1868 m. Visų Šventųjų parapijos Varšu-voje klebonas. 1883 m. paskirtas Seinų (Augustavo) vyskupijos vys-kupu sufraganu; kartu ėjo ir Vilka-viškio klebono pareigas. Pasikvietė ir čia kurį laiką globojo Č. Sasnauską. Kartu su kunigu T. Jagodzinskiu 1879 m. parašė ir išleido pirmąją Europoje žodyną kurčnebyliams.

Lit.: Žemaitis, K. 2006. „Vyskupas Juozas Oleka (Hollak), jo genealogija, pa-šaukimas ir paskutinė valia“, in: *Logos*, Nr. 49, p. 172–178; Vencius, J. 1928. „Vysk. Juozapas Oleka“, in: *Šaltinis*, Nr. 11, p. 165–167; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 82.

Baltazaras Paškevičius (Paszkievicz) (?–1812), buvęs jėzuitas, bažnytinės teisės daktaras. 1805 m. Vilka-viškio parapijos klebonas. 1807 m. Prienų parapijos administratorius; 1807 m. Lazdijų parapijos

administratorius, Vygrių vyskupijos generalinis oficiolas. Iš viso Vilkaviškio klebonas ir Prienų bei Lazdijų administratorius. Mirė Vilkaviškyje.

Lit.: Elenchus 1805, 1807, 1808; Augustaitis, P. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 34, p. 165; Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 568.

Vincentas Paulionis (Paulanis) (1860 08 25 (kitur 1857)–1931 12 10). Gimė Santakos k., Kalvarijos parapijoje. Marijampolės gimnazijoje baigė 6 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1879 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1884 m. vasario 10 d. 1884–1885 m. buvo Naumiesčio parapijos kapelionu. 1885–1887 m. Račkų parapijos vikaras. 1887–1890 m. studijavo Romoje, bet mokslinio laipsnio negavo. 1891–1895 m. laikinai Vilkaviškio parapijoje. 1895–1897 m. Naumiesčio parapijos vikaras. 1897–1900 m. Sintautų parapijos vikaras. 1900–1922 m. Sintautų parapijos klebonas. 1923–1926 m. Mirosłavo parapijos klebonas.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106.

Lit.: Elenchus 1885–1932; Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 687.

Jonas Petrika (1878 04 13–1941 06 22). Mokėsi Marijampolės gimnazijoje ir Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu įšventintas 1908 m. balandžio 1 d. ir laikinai paskirtas į Vilkaviškio parapiją, vėliau šios parapijos vikaras. 1913–1915 m. Kalvarijos parapijos vikaras. 1915 m. pasitraukė į Voronežą ir ten dirbo lietuvių gimnazijos kapelionu. 1922–1940 m. buvo Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos kapelionu. 1940 m. vasarą paskirtas Lankeliškių parapijos vikaru. 1941 m. birželio 22 d. suimtas sovietinių karių ir kartu su dar dviem kunigais nužudytas Budavonės miške.

Lit.: Gurevičius, D. 2023. *Jau tapę istorija*, Kaunas, p. 398.

Kazimieras Petruškevičius (Pietruszkiewicz) (1856 01 31–1942 11 20). Marijampolės gimnazijoje mokėsi 1872–1876 m. ir baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1876 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1881 m. vasario 20 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Vilkaviškio parapiją ir ten buvo iki 1885 m. sausio 28 d. Po to paskirtas Virbalio parapijos vikaru ir juo buvo iki paskyrimo Lipnikų parapijos administratoriumi (klebonu) (Varšuvos generalgubernatorius paskyrimą Lipnikų parapijos administratoriumi patvirtino 1899 m. gegužės 8 d.). Virbalyje dirbo tikybos mokytoju. Į Lipnikų parapiją atvyko 1899 m. birželio 30 d. 1905 m. gruodžio 14 d. paskirtas Zavadų parapijos administratoriumi (klebonu) iš Lipnikų parapi-

jos. 1910 m. gruodžio 28 d. paskirtas Šumovo parapijos administratoriumi ir juo buvo 1914 m. Varšuvos generalgubernatoriaus 1911 m. sausio 13 d. sprendimu kun. K. Petruškevičius nubaustas 25 rb bauda, kad be reikiamo leidimo rinko aukas Zavadų parapijos naujos bažnyčios projektui. 1920 m. Jablonkos parapijos klebonas ir juo buvo iki 1932 m. Nuo 1932 m. Jablonkoje emeritas.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 89, 106; Lomžos valstybinis archyvas, NSZPL, sign. 413, l. 56–57; Balstogės valstybinis archyvas, KGL, sign. 760 (Kun. K. Petruškevičiaus asmens byla).

Lit.: Elenchus 1882–1945; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, część pierwsza, t. 3, Sandomierz, p. 277.

Matas Plaušinitis (Plauszinajtys) (1867 02 25–1929 06 25). Gimė Piečiškių k., Naumiesčio parapijoje (Naumiesčio aps.), Eliziejaus ir Domicelės Čeplevičiūtės (z Czeplewiczów) šeimoje. Iš pradžių mokėsi namuose, paskui Naumiesčio pradžios mokykloje. 1880–1884 m. mokėsi Marijampolės gimnazijoje ir baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1885 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1890 m. birželio 24 d. 1890–1892 m. laikinai Radzilovo parapijoje. 1892–1895 m. laikinai Mažos Plocko parapijoje. 1895–1897 m. Lukšių parapijos vikaras. 1897–1898 m. Zbuinos filijos vikaras. Varšuvos generalgubernatorius 1898 m. rugpjūčio 27 d. Zbuinos filijos vikarą patvirtino Kulešų parapijos vikaru ir juo buvo iki 1900 m. 1900–1901 m. Šakių parapijos vikaras. 1901 m. išvyko į užsienį, grįžo 1907 m. Seinų vyskupijos administratoriaus 1907 m. rugpjūčio 13/26 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad neseniai iš užsienio sugrįžusį ir Vilkaviškio parapijoje gyvenantį kun. M. Plaušinitį paskyrė Piontnicos parapijos neetatinu vikaru. Šis paskyrimas neįvykdytas. Seinų vyskupijos administratoriaus 1907 m. spalio 24 d. / lapkričio 6 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad Šakių parapijos vikarą, laikinai gyvenantį Naumiestyje, kun. M. Plaušinitį paskyrė Pajevonio parapijos vikaru. 1908 m. Pajevonio parapijos vikaras. 1908–1909 m. Liubavo parapijos vikaras. 1909 m. paskirtas Lipsko parapijos vikaru. 1911 m. Račkų parapijos vikaras. Nuo 1911 m. Mikašuvkos parapijos klebonas ir šias pareigas ėjo iki 1915 m. 1920 m. Hodynkos parapijos administratorius. 1922 m. Veisiejų parapijos vikaras ir mokyklos tikybos mokytojas. 1924 m. Kapčiamiesčio parapijos vikaras. 1924–1929 m. Būdviečio parapijos klebonas. Mirė Būdvietyje.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106, 618 (Kun. M. Plaušinitio asmens byla); Balstogės valstybinis archyvas, KGL, sign. 753, l. 8 (Apie paskyrimą Kulešų parapijos vikaru); LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1905, l. 266.

Lit.: Elenchus 1891–1929; *Šaltinis*, 1909, Nr. 46, p. 729.

Jonas Plia(e)čkovskis (Pla(e)czkowski) (1790 05 23–1851 01 24). Gimė Gižuose. Mokėsi Vilkaviškio mokykloje. Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1810 m. Kunigu išventintas 1813 m. gegužės 17 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Kalvariją. Kun. J. Pliačkovskis 1818 m. buvo Bartninkų parapijos vikaru, 1821–1824 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1829–1851 m. buvo Alvito bažnyčios Šv. Antano iš Paduvos altarijos altaristas. Mirė būdamas Alvito bažnyčios altaristas.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 212, l. 176 (Pranešimas apie mirtį).

Lit.: Elenchus 1818–1851; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 325.

Ambrasiejus Pušinskis (Puszyński). Kun. A. Pušinskis 1818 m. buvo Vilkaviškio parapijos vikaru, 1821 m. ir 1823 m. ir Kidulių parapijos vikaras, 1824 m. Plokščių parapijos vikaras.

Lit.: Elenchus 1818, 1821, 1823, 1824.

Simonas Račiūnas (Raczunas) (1850 07 11–1924 10 24). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1869 m. liepos 5 d. Kunigu išventintas 1874 m. vasario 28 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Vilkaviškio parapiją. 1874–1876 m. Vilkaviškio parapijos kapelionas. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1876 m. spalio 6/18 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. S. Račiūną paskyrė į Prienų parapiją. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1877 m. sausio 18/30 d. raštas Varšuvos generalgubernatoriui, kad kun. S. Račiūną paskyrė Garliavos parapijos vikaru ir šias pareigas ėjo iki 1880 m. 1880–1884 m. Sintautų parapijos vikaras. 1884–1888 m. Leipalingio parapijos vikaras. 1888–1890 m. Miroslovo parapijos administratorius. 1890–1910 m. Krokialaukio administratorius (klebonas). 1895–1906 m. paskirtas tikybos mokytoju. 1910 m. Paežerėlių koplyčios kapelionas ir juo buvo 1915 m. 1922 m. ir 1924 m. Griškabūdžio parapijos altaristas. Draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas. Varšuvos generalgubernatorius 1900 m. sausio 9 d. nubaudė 50 rb bauda, kad Krokialaukio parapijoje nesilaikė policijos nurodymų per vyskupo vizitaciją. Mirė būdamas Griškabūdžio parapijos altaristas.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1493 (Byla apie kun. S. Račiūno nusikalstamus veiksmus, 1896).

Lit.: Elenchus 1875–1924; *Tiesos kelias*, 1925, Nr. 1, p. 6; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai*, Vilnius, p. 384–385; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, część pierwsza, t. 3, Sandomierz, p. 280.

Matas Ramanauskas (Romanowski) (1835 07 29–1920 03 19). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų

kunigų seminariją įstojo 1855 m. rugsėjo mėnesį. Kunigu išventintas 1859 m. rugpjūčio 30 d. 1859–1863 m. Krokialaukio parapijos vikaras. 1870 m. jau Krokialaukio parapijos administratorius (klebonas) ir juo buvo iki 1888 m. 1888–1910 m. be pareigų. 1910–1913 m. Vilkaviškio parapijos rezidentas. 1914 m. be pareigų. 1915 m. laikinai Vilkaviškio parapijoje.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 89.

Lit.: Elenchus 1860–1915; Totoraitis, J. *Sūdovos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 497.

Baltramėjus Rimavičius (Rymowicz) (1827 08 26–1869 02 19). Gimė Margininkų k., Pakuonio parapijoje (Marijampolės aps.). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1849 m. rugsėjo 20 d. Kunigu išventintas 1853 m. gruodžio 31 d. 1853–1858 m. Veisiejų parapijos vikaras. 1858–1861 m. Vilkaviškio vikaras. 1862–1863 m. dirbo Liubavo parapijos vikaru. 1866 m. Pajevonio parapijos vikaras. Mirė būdamas Alvito vikaru.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 104, 212, l. 62 (Pranešimas apie mirtį); Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55.

Lit.: Elenchus 1855–1863.

Motiejus Rušinskis (Ruszyński) (1854 09 08–1922). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1871 m. liepos 4 d. Kunigu išventintas 1877 m. rugsėjo 30 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Zambruvo parapiją. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1878 m. birželio 9/21 d. raštas Varšuvos generalgubernatoriui, kad kun. M. Rušinskį paskyrė Krokialaukio parapijos vikaru ir juo buvo iki 1880 m. 1880–1881 m. Pilviškių parapijos vikaras. 1881–1884 m. Punsko parapijos vikaras. 1884–1887 m. Šventėžio parapijos vikaras. 1887–1888 m. Raigardo parapijos vikaras. 1888 m. atkeltas į Adomavičių parapiją. 1889 m. Adomavičių parapijos administratorius (klebonas). Varšuvos generalgubernatorius 1889 m. lapkričio 25 ir gruodžio 2 d. raštais įsakė nubausti kun. M. Rušinskį 50 rb bauda, kad Adomavičių parapijoje buvusiems unitams teikė religinius patarnavimus: klausė išpažinčių, laidojo, laikė gedulingas pamaldas, sutuokė ir pakrikštijo vaiką. 1889–1894 m. laikinai Plutiškių filijoje. Varšuvos generalgubernatoriaus 1894 m. gegužės 20 d. raštas Suvalkų gubernatoriui Nr. 1085, kad Varšuvos generalgubernatorius 1894 m. gegužės 16 d. leido M. Rušinskį iš Plutiškių parapijos perkelti į Gižų parapiją. 1894–1899 m. laikinai Gižų parapijoje. 1899–1905 m. Būdviečio koplyčios kapelionas. 1905–1907 m. Didvy-

žių koplyčios kapelionas. 1908–1911 m. Dombruvkos parapijos administratorius (klebonas). Iš Dombruvkos parapijos klebono pareigų pasitraukė 1911 m. 1911 m. Vilkaviškio parapijos rezidentas ir juo buvo 1915 m. 1922 m. Smalėnų parapijos klebonas. Draudžiamosios lietuviškos spaudos platintojas.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1459, l. 6; Apie kaltinimus Adomavičių parapijos administratoriui Motiejui Rušinskiui, kad išklaušė išpažinčių buvusius unitus. 1888–1890, LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1064.

Lit.: Elenchus 1879–1922; Šaltinis, 1911, Nr. 32, p. 380; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 61; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 406; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, część pierwsza, t. 3, Sandomierz, p. 281.

Kazimieras Sakavičius (Sakowicz) (1836 02 12–1876 07 16). Gimė Lipniškių k., Keturvalakių parapijoje. Marijampolės pavieto mokykloje baigė 4 klases. Į Tikocino kunigų seminariją įstojo 1855 m. Kunigu iššventintas 1859 m. rugpjūčio 30 d. ir paskirtas į Ščebros parapiją. 1859–1863 m. buvo Vilkaviškio parapijos vikaru. 1869 m. rugsėjo mėnesį Seinų vyskupijos administratoriaus paskirtas Veisiejų parapijos administratoriumi ir juo buvo iki 1872 m. 1872–1876 m. Seirijų parapijos administratorius. Nuo 1873 m. Seinų dekanato dekanas. Knygnešių rėmėjas. Mirė Seirijuose.

Lit.: Elenchus 1860–1877; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 410; Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź, p. 328.

Matas Sakavičius (1878–1934). Mokėsi Marijampolės gimnazijoje ir Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu iššventintas 1901 m. rugsėjo 29 d. Studijavo Fribūre ir 1907 m. apgynė filosofijos daktaro laipsnį. 1908–1914 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1914–1922 m. Bartninkų parapijoje. 1922–1934 m. Pajevonio parapijos klebonas. Nuo 1926 m. Bartninkų dekanato dekanas.

Lit.: Gurevičius, D. 2023. *Jau tapę istorija*, Kaunas, p. 512.

Vincentas Sakavičius (Sakowicz) (1833 10 21–1898 01 14). Gimė Gižų gminėje (Kalvarijos aps.). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1852 m. rugsėjo 20 d. Kunigu iššventintas 1857 m. balandžio 7 d. 1857–1861 m. Zapyškio parapijos vikaras. 1862–1863 m. buvo Suvalkų parapijos vikaru. 1866 m. Augustavo parapijos vikaras. 1870 m. Šventežerio parapijos vikaras. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. kovo 1/13 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė jį Vilkaviškio parapijos vikaru. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. gru-

džio 31 d. / 1872 m. sausio 12 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad V. Sakavičių paskyrė Kaimelio filijos vikaru rektoriumi ir juo buvo iki 1881 m. 1881–1896 m. Balbieriškio parapijos administratorius (klebonas). 1896–1898 m. Slavikų parapijos administratorius. Mirė būdamas Slavikų parapijos administratoriumi (klebonu).

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 89, 218; Seinų vyskupijos kunigų sąrašas, 1866, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 548, l. 38–55.

Lit.: Elenchus 1858–1899; A[ugustaitis], P[ranciškus]. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 36, p. 385.

Jonas Siaurusaitis (Saurusajtys) (1847 03 11–?). Gimė Alvi-to gminėje (Kalvarijos aps.). Marijampolėje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1867 m. rugsėjo 20 d. Kunigu iššventintas 1870 m. birželio 26 d. Po seminarijos baigimo paskirtas Daukšių parapijos neetatiniu vikaru. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. sausio 5/17 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad J. Siaurusaitį paskyrė Žemosios Panemunės parapijos vikaru. Vėliau iki 1872 m. rugsėjo 30 d. Žemosios Panemunės vikaras ir po to vikaru perkeltas į Vilkaviškį. Seinų vyskupijos administratoriaus 1872 m. rugsėjo 19 d. / spalio 1 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė Vilkaviškio vikaru ir juo buvo iki 1886 m. Nuo 1886 m. Virbalio parapijos administratorius (klebonas) ir juo buvo 1915 m.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; Suvalkų gubernatoriaus raštas Seinų vyskupui. Nr. 2055, 1872 09 30, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 94, l. 1; LVIA, f. 1009, ap. 1a, b. 239, l. 139.

Lit.: Elenchus 1872–1915; Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 568; Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius: Gediminas, p. 135.

Juozapas Sriuoginis (Sroginis) (1867 05 19–1943 02 24). Gimė Sodžių k., Naumiesčio parapijoje (Naumiesčio aps.). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1884 m. liepos 4 d. Kunigu iššventintas 1890 m. birželio 24 d. Laikinais buvo pasiųstas į Liachovo parapiją. 1891 m. birželio 11 d. Varšuvos generalgubernatorius patvirtino Seirijų parapijos vikaru ir juo buvo iki 1893 m. 1893–1895 m. Lukšių parapijos vikaras. 1896 m. Griškabūdžio filijos vikaras. 1896–1906 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1905–1906 m. Kapčiamiesčio parapijos vikaras. Buvo Metelių parapijos vikaras. Seinų vyskupijos administratoriaus 1907 m. birželio 22 d. / liepos 5 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad Metelių parapijos vikarą paskyrė Liudvinavo parapijos vikaru ir juo buvo iki 1909 m. Nuo 1909 m. Igliaukos filijos vikaras rektorius ir juo buvo 1915 m. 1922 m. Igliaukos parapijos klebonas. 1923–1932 m. Sintautų para-

pijos klebonas. 1932–1943 m. rezidentas Sintautų parapijoje. Talkino knygnešiui kun. M. Sederevičiui ir kt. knygnešiams platinant lietuviškas knygas. Bendradarbiavo katalikiškoje spaudoje, „Šaltinyje“, „Vadove“. Mirė Sintautuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106; LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1 326; LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1905, l. 110.

Lit.: Elenchus 1891–1940; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 432.

Stanislovas Stadalnikas (Stodolnik). Kun. S. Stadalnikas 1805 m., 1807 m. ir 1808 m. buvo Vilkaviškio parapijos vikaru, 1818 m. ir 1821 m. Gelgaudiškio parapijos kamenditoriumi, 1824 m. Gelgaudiškio parapijos vikaras, 1828 m. Vilkaviškio parapijos vikaras.

Lit.: Elenchus 1805–1828.

Jonas Strimavičius (Strymowicz) (1849 05 06–1923). Marijampolės gimnazijoje baigė 4 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1868 m. rugsėjo 15 d. Kunigu įšventintas 1872 m. lapkričio 10 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Daukšių parapiją. 1873 m. Daukšių parapijos kapelionas. Seinų vyskupo 1873 m. birželio 23 d. / liepos 8 d. raštas Lomžos gubernatoriui, kad Joną Strimavičių paskyrė Liubotino parapijos vikaru. 1873–1874 m. Liubotino parapijos vikaras. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1874 m. liepos 23 d. / rugpjūčio 4 d. raštas Varšuvos generalgubernatoriui, kad kun. J. Strimavičių paskyrė Novogrudo vikaru. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1875 m. sausio 14/26 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad paskyrė kun. J. Strimavičių Barglavo parapijos vikaru. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1875 m. gruodžio 30 d. / 1876 m. sausio 11 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. J. Strimavičių paskyrė Metelių parapijos vikaru ir juo buvo iki 1877 m. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1877 m. rugsėjo 1/13 d. raštas Varšuvos generalgubernatoriui, kad kun. J. Strimavičių paskyrė Punsco parapijos vikaru ir juo buvo iki 1879 m. 1879 m. liepos mėnesį iš Punsco perkeltas į Gražiškių parapiją vikaru. 1881 m. Gražiškių vikaras. 1881–1885 m. Plutiškių parapijos kapelionas. 1885–1888 m. Plutiškėse laikinai. 1888–1901 m. Tikocino buvusios bernardinų bažnyčios rektorius. 1902 m. emeritas. 1901–1905 m. Didvyžių koplyčios kapelionas. Nuo 1905 m. emeritas Didvyžiuose ir juo buvo 1915 m. 1922 m. emeritas Vilkaviškio parapijoje. Mirė Vilkaviškyje, palaidotas kapinėse.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; Suvalkų gubernatoriaus raštas Suvalkų gubernijos valdybai. 1879 07 03, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 139, l. 12.

Lit.: Elenchus 1873–1924.

Domininkas Švedas (Szwedas) (1853 11 25–1924 06 23). Gimė Novinkų k. (Suvalkų aps.). Marijampolės gimnazijoje mokėsi 1868–1874 m. ir baigė 6 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1874 m. liepos 6 d. Kunigu įšventintas 1879 m. birželio 22 d. Po seminarijos baigimo komandiruotas į Vilkaviškio parapiją ir ten buvo nuo 1879 m. birželio 10 d. iki 1881 m. 1881 m. vasario 9 d. Suvalkų gubernatoriaus pranešimas Seinų vyskupui (Nr. 1212, 1881 03 18), kuriuo nurodoma, kad gubernatorius patvirtino laikinai gyvenantį Vilkaviškyje kun. D. Švedą Punsco etatiniu vikaru ir juo buvo iki 1883 m. Nuo 1883 m. spalio 25 d. Kapčiamiesčio vikaras. Šunskų vikaras nuo 1890 m. birželio 6 d., nuo 1896 m. kovo 19 d. Zavadų parapijos vikaras. Seinų vyskupijos vyskupo A. Baranausko raštas Lomžos gubernatoriui, Nr. 787, 1898 m. rugsėjo 29 d. / spalio 11 d., kuriame nurodoma, kad D. Švedas skiriamas Dobžijalovo parapijos administratoriumi (klebonu). Į Dobžijalovo parapiją atvyko 1898 m. gruodžio 27 d. Nuo 1903 m. sausio 28 d. Parytės parapijos administratorius (klebonas) ir juo buvo iki 1910 m. Nuo 1910 m. birželio 8 d. Bialaševo parapijos administratorius (klebonas) ir juo buvo 1915 m. 1885 m. gegužės 15 d. Kapčiamiesčio parapijos vikaras kun. D. Švedas atlaikė gedulingas pamaldas ir tą pačią dieną Kapčiamiesčio parapijos Varviškių koplyčioje taip pat atlaikė gedulingas pamaldas, kuriose dalyvavo daug buvusių unitų. Už tai Varšuvos generalgubernatorius 1885 m. liepos 30 d. nubaudė 100 rb bauda. Lomžos gubernatoriaus raštas Varšuvos generalgubernatoriui, Nr. 14172, 1898 m. lapkričio 10 d., kuriame nurodoma, už ką buvo baustas kun. Švedas: 1. 1885 m. birželio 30 d. Varšuvos generalgubernatoriaus sprendimu nubaustas 100 rb bauda už kišimąsi į „pravoslavybės“ reikalus. 2. Pagal tokį pat 1888 m. kovo 29 d. sprendimą nubaustas 50 rb bauda, kad išklaušė buvusio unito išpažinties. 1920 m. jau Lipnikų parapijos klebonas ir juo buvo iki mirties. Mirė Lipnikuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 633 (Kun. D. Švedo asmens byla); LVIA, f. 1010, ap. 1, b. 1348; Balstogės valstybinis archyvas, KGL, sign. 739 (Kun. D. Švedo asmens byla).

Lit.: Elenchus 1880–1925; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915, część pierwsza*, t. 3, Sandomierz, p. 285–286.

Paulius Tautkevičius (Tawtkiewicz) ([1780]–1836 03 23), buvęs dominikonas. Kunigu įšventintas [1805 m.]. Kun. P. Tautkevičius 1808 m. buvo Pajevonio parapijos vikaru, 1810 m. Vilkaviškyje, 1815 m. Vištyčio parapijos vikaras, 1818 m. Vištyčio administrato-

rius, 1821–1836 m. buvo Vištyčio parapijos kuratu. Mirė 1836 m. kovo 11/23 d. būdamas Vištyčio parapijos kuratu.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 147, l. 68 (1810 m. sekuliarizavusių vienuolių sąrašas); Apie ¼ dalies turto išskyrimą Vištyčio bažnyčiai iš likusio turto po Vištyčio parapijos kuratoriaus Pauliaus Tautkevičiaus mirties, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 21.

Lit.: Elenchus 1805–1837.

Pranciškus Vaicekauskas (Wojciechowski) (1847 01 22–?). Marijampolės gimnazijoje baigė 5 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1868 m. rugsėjo 15 d. Kunigu išventintas 1872 m. lapkričio 10 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Vilkaviškio parapiją. 1873 m. buvo Vilkaviškio parapijos kapelionu. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1873 m. kovo 27 d. / balandžio 8 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad P. Vaicekauską paskyrė Griškabūdžio filijos vikaru. 1874 m. Griškabūdžio filijos vikaras. Seinų vyskupo 1874 m. vasario 14/26 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad P. Vaicekauską paskyrė Šventežerio parapijos vikaru. 1875 m. Šventežerio parapijos vikaras. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1875 m. rugsėjo 1/13 d. raštas Varšuvos generalgubernatoriui, kad kun. P. Vaicekauską paskyrė Kapčiamiesčio parapijos vikaru. 1876 m. Kapčiamiesčio parapijos vikaras. Seinų vyskupo P. P. Viežbovskio 1876 m. vasario 26 d. / kovo 9 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad kun. P. Vaicekauską paskyrė Punsko parapijos vikaru ir juo buvo iki 1881 m. 1881–1884 m. Gražiškių parapijos vikaras. 1884–1885 m. Berznyko parapijos vikaras. 1885–1891 m. Kaletniko parapijos administratorius. 1891–1915 m. Bartninkų parapijos administratorius (klebonas).

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 105, 218; LVIA, f. 1009, ap. 1a, b. 239, l. 139.

Lit.: Elenchus 1873–1915; Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 581.

Motiejus Valavičius (Wałowicz) (1824 02 12–1860 07 19). Marijampolės apskrities mokykloje baigė 3 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1843 m. rugsėjo 20 d. Kunigu išventintas 1848 m. liepos 16 d. Kun. M. Valavičius 1849 m. ir 1850 m. dirbo Lazdijų parapijos vikaru. 1851–1854 m. Liudvinavo parapijos vikaras. 1855–1858 m. Vilkiškio parapijos vikaras. 1859 m. Seirijų parapijos vikaras. 1859 m. paskirtas Ilguvos parapijos vikaru (kamendoriumi). Mirė Ilguvoje.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 104.

Lit.: Elenchus 1849–1861.

Motiejus Vasiliauskas (Wasilewski) (1842 09 02). Buvęs Marijampolės vienuolyno klierikas. Mokėsi Seinų kunigų seminarijoje. Kunigu išventintas 1871 m. liepos 11 d. Po seminarijos baigimo paskirtas į Vilkiškio parapiją. 1872 m. buvo Vilkiškio parapijos Didvydžių koplyčios kapelionu. 1872 m. Vilkiškio parapijos kapelionas. Seinų vyskupijos administratoriaus 1871 m. gruodžio 31 d. / 1872 m. sausio 12 d. raštas Suvalkų gubernatoriui, kad M. Vasiliauską paskyrė etatiniu Vilkiškio parapijos vikaru ir juo buvo iki 1886 m. 1886–1891 m. Gražiškių parapijos vikaras. 1891–1893 m. Alvito parapijos vikaras. 1893–1896 m. Vištyčio parapijos administratorius (klebonas). 1896–1901 m. Daukšių parapijos administratorius (klebonas). 1901–1902 m. Gižų parapijos administratorius (klebonas). 1903 m. be pareigų. 1903–1910 m. Dobžijalovo parapijos administratorius. 1910–1914 m. Lankeliškių parapijos administratorius (klebonas). 1915 m. Lankeliškių parapijos rezidentas. Daukšių parapijos klebonas kun. M. Vasiliauskas klausė Paulinos Novickos, kurios vyras stačiatikis, išpažinties. Griežtai ją barė ir grasino neduoti Komunijos, kad su savo vaikais eina į cerkvę. Nutraukė išpažintį ir atsisakė duoti Komuniją minėtos P. Novickos tarnaitėi, kad kaip tarnaitė lydi savo šeimininko vaikus į cerkvę. Už tai Varšuvos generalgubernatorius 1902 m. sausio 11 d. nutarė kun. M. Vasiliauską uždaryti pusei metų Oborochų karmelitų vienuolyne.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 218.

Lit.: Elenchus 1870–1915; Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawą Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, część pierwsza, t. 3, Sandomierz, p. 290.

Jeronimas Zavadzki (Zawadzki) ([1763]–1836 02 19). Kunigu išventintas [1794 m.]. Kun. J. Zavadzki 1815 m. buvo Kulešų parapijos klebonas, Tikocino dekanato dekanas, Seinų licėjaus rektorius. Kun. J. Zavadzki 1818 m. dirbo Vilkiškio parapijos kuratu. Bažnytinio teismo teisėjas, 1821 m. Vilkiškio klebonas ir Alvito dekanato dekanas. 1822 m. Lomžos parapijos administratorius, Seinų vyskupijos katedros prelatas scholastikas. 1823–1824 m. Lomžos licėjaus rektorius, Vilkiškio klebonas, Lomžos parapijos administratorius, Seinų vyskupijos katedros kapitulos prelatas scholastikas, vyskupijos egzaminatorius. 1828–1829 m. kapitulos prelatas scholastikas, Vilkiškio klebonas, vyskupijos egzaminatorius, 1830–1831 m. ir 1833 m. Seinų katedros kapitulos prelatas scholastikas, Vilkiškio klebonas, vyskupijos egzaminatorius. 1834 m. tos pačios pareigos. Apdovanotas Šv. Stanislovo ordinu. Mirė būdamas Vilkiškio parapijos klebonu.

Archyvai: 1822 m. Seinų vyskupijos dvasininkų sąrašas, LVIA, f. 1073, ap. 1, b. 741; Apie ¼ dalies turto išskyrimą Vilkaviškio bažnyčios iš likusio turto po kun. Jeronimo Zavadzko mirties. 1867, LVIA, f. 1009, ap. 7, b. 12.

Lit.: Elenchus 1815–1837.

Juozapas Zenkevičius (Zieńkowicz) (1790 05 10–1859 08 24), studijavo pas pranciškonus observantus. Kilęs iš Lenkijos Karalystės, Kalvarijos aps. Nuo 1808 m. filosofiją ir teologiją studijavo Minsko bernardinų vienuolyne ir ten 1814 m. vasario 4 d. įšventintas kunigu. Į Varšuvos kunigaikštystę atvyko 1814 m. lapkričio 17 d. su Minsko vyskupo žinia. A. P. Marciejewskis parūpino leidimą gyventi Lenkijos Karalystėje. Pirmiausia paskirtas Prienų parapijos vikaru. 1818 m., 1821 m. ir 1823 m. Prienų parapijos vikaras. 1823 m. gruodžio 1 d. paskirtas Liškiavos klebonu ir juo išbuvo iki 1837 m. 1829 m. spalio 1 d. paskirtas Lazdijų dekanato vicedekanu. Devynerius metus buvo Liškiavos demeritų instituto rektoriumi. 1837 m. Lazdijų dekanato dekanas. Nuo 1837 m. iki mirties Vilkaviškio klebonas. Alvito dekanato dekanu paskirtas 1838 m. kovo 27 d. Dėl sveikatos problemų iš dekanato pareigų atleistas 1843 m. vasario 24 d. Mirė Vilkaviškyje.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 143, l. 92–94 (Atsakymas į anketos klausimus apie atvykimą iš Rusijos imperijos į Lenkijos Karalystę, 1849).

Lit.: Elenchus 1818–1860; Augustaitis, P. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 34, p. 166; Totoraitis, J. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. II leidimas, p. 568.

Ambraziejus Žigevičius (Żygiewicz) (1782 07 19–1846 03 03). Kunigu įšventintas 1796 m. gegužės 19 d., 1798 m. Punsko vikaras, 1805 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. Kun. A. Žigevičius 1807–1815 m. buvo Skriaudžių parapijos kamendatoriumi. 1818–1846 m. buvo Simno parapijos kuratu. Mirė būdamas Simno kuratu.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 317.

Lit.: Elenchus 1805–1847.

Adomas Tomas Žilinskas (Żyliński) (1866 12 24–1934 03 14). Gimė Domeikių k., Šunskų parapijoje (Marijampolės aps.). Marijampolės gimnazijoje baigė 5 klases. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1885 m. liepos 4 d. Kunigu įšventintas 1890 m. birželio 24 d. 1891 m. laikinai Grabavos parapijoje. 1891–1899 m. Mazovijos Vysokio parapijos vikaras. 1899–1906 m. Kalvarijos kalėjimo kapelionas. 1906–1908 m. Vilkaviškio parapijos vikaras. 1908 m. išvyko į JAV. 1922 m. Skriaudžių parapijos klebonas. 1924 m. Aleksoto parapijos rezidentas. 1925–1929 m. JAV. 1929 m. grįžo į Lietuvą. 1934 m. Rietavo parapijos vi-

karas. Draudžiamosios lietuviškos spaudos platinimo organizatorius. 1905 m. buvo Didžiojo Vilniaus seimo delegatas. Bendradarbiavo „Varpe“, „Vienybėje lietuvininkų“, „Naujienose“ ir kt. Taip pat išleido visuomeninio ir religinio turinio brošiūrų, religinių knygų, vertė iš užsienio kalbų. Mirė Rietave. Palaidotas Šunskuose.

Archyvai: Lomžos vyskupijos archyvas, sign. II 106.

Lit.: Elenchus 1891–1934; Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, p. 546.

Literatūra

1. Augustaitis, P. 1911. „Seinų dijecezijos bažnyčių monografija“, in: *Vadovas*, Nr. 32.
2. Butautas-Kudirka, R. 2011. *Pilviškių ir Barzdų parapijos – jų ganytojai*, Vilnius.
3. Gurevičius, D. 2023. *Jau tapę istorija*, Kaunas.
4. Kaluškevičius, B., Misius, K. 2004. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius.
5. Katilius, A. 2009. *Katalikų dvasininkijos rengimas Seinų kunigų seminarijoje (XIX a.–XX a. pradžioje)*, Vilnius.
6. Kubicki, P. 1933. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915, część pierwsza*, t. 3, Sandomierz.
7. Łupiński, J. 2011. *Seminarium duchowne w Tykocinie w latach 1769–1863*, Łódź.
8. Totoraitis, J. 1916. „Iš mūsų atgijimo istorijos“, in: *Ateities spinduliai*, Nr. 1.
9. Totoraitis, J. [1920]. *Lietuvos atgijimas*, Čikaga, Ill.
10. Totoraitis, J. 1935. „Šviesios atminties kun. prel. M. Dabrila“, in: *Šaltinis*, Nr. 5.
11. Totoraitis, J. 2003. *Sūduvos Suvalkijos istorija*. Antrasis leidimas, Marijampolė.
12. Vencius, J. 1928. „Vysk. Juozapas Oleka“, in: *Šaltinis*, Nr. 11.
13. Žemaitis, K. 2006. „Vyskupas Juozas Oleka (Hollak), jo genealogija, pašaukimas ir paskutinė valia“, in: *Logos*, Nr. 49.

SIGITA ŠVEDE

VILKAVIŠKIO MIESTO BAŽNYČIŲ ISTORIJA

Švč. Mergelės Marijos Aplanymo bažnyčia

Vilkaviškis kilo iš kaimo, kuris galėjo būti įkurtas XVI a. pabaigoje. Pro šią vietą ėjo kelias iš Kauno Prūsijos link. Pirmoji Vilkaviškio bažnyčia buvo medinė. LDK raštininkas ir Prienų seniūnas Steponas Pacas 1620 m. pastatė medinę bažnyčią. 1663 m. Alvito ir Vilkaviškio klebonu buvo Jonas Pukienis Starkevičius. Matyt, tuo metu Vilkaviškio parapija buvo menka, nes su Alvitu turėjo tą patį kleboną. Tų metų bažnyčios dviejuose inventoriuose daugiausia surašyti bažnytiniai indai ir drabužiai, apie pačią bažnyčią žinių nedaug. Vilkaviškio klebonui buvo paskirta 10 valakų žemės, kurią greičiausiai užrašė tas pats Steponas Pacas. Vilkaviškio parapiinė žemė buvo vadinama Karaliais. Šio kaimo gyventojai mokesčius mokėjo Vilkaviškio parapijos klebonui, o ne valstybei.

Prūsų valdžia (1794–1807 m.) parapijos žemę nusavino ir paliko tik 5 margus žemės su sodu. Tačiau Vilkaviškio klebonas turėjo mieste 6 namus, iš kurių nuomos neblogai pragyveno. Be to, Rusijos valdymo metais gaudavo po 400 rublių metinės algos.

1870–1881 m. klebono kun. Antano Lesnevskio ir vikaro kun. Jono Siaurusaičio rūpesčiu Vilkaviškyje pastatyta mūrinė neoromaniškojo stiliaus bažnyčia. 1884 m. vysk. Juozapas Oleka ją konsekrovo Švč. Mergelės Marijos Aplanymo titulu. Už bažnyčios statybos ir vidaus įrengimo darbus iš parapijiečių pareikalauta daug lėšų, nes rusų valdžia apmokėjo tik dešimtadalį išlaidų.

1926 m. įsteigus Vilkaviškio vyskupiją, ši bažnyčia tapo katedra. 1926 m. Popiežiui įkūrus Lietuvos bažnytinę provinciją, buvo įsteigta Vilkaviškio vyskupija su centru Vilkaviškyje. Minėta bažnyčia pavadinta katedra. Pirmuoju Vilkaviškio vyskupu paskirtas Antanas

Karosas. Vilkaviškyje dirbęs Vilkaviškio vyskupijos kurijos viršininkas Juozas Laukaitis į katedros remonto darbus įdėjęs daugiau kaip 5 tūkstančius asmeninių pinigų.

Antrojo pasaulinio karo metu katedra beveik nenukentėjo: buvo apgriauti bokštai ir sienos, pramušti skliautai. Jos remontui būtų pakakę pusės metų, bet sovietinė valdžia katedros remontuoti neleido ir pabaigė ją griauti. Pamatai buvo užpilti žemėmis ir apaugo krūmais. Katedros vietoje įrengtas skveras.

Vilkaviškio vyskupijai atgavus savarankiškumą, nuspręsta statyti naują katedrą ant senosios pamatų. Tai buvo nelengvas darbas, nes senasis katedros projektas neišlikęs. Naują statybos projektą parengė Dailės akademijos docentas J. Palaima, remdamasis senomis fotografijomis ir žmonių prisiminimais. Parapijos klebonas kun. Vytautas Gustaitis ir architektų grupė, vadovaujama prof. Vytauto Nasvyčio, 1991 m. pradėjo katedros statybą. Tų pačių metų rugpjūčio mėnesį pašventinti pamatai. 1998 m. liepos 11 d. naująją Vilkaviškio katedrą konsekrovo vysk. Juozas Žemaitis MIC, dalyvaujant Apaštaliniam nuncijui arkivyskupui Erwin Josef Ender, Lietuvos Respublikos prezidentui J. E. Valdui Adamkui, Vilniaus ir Kauno arkivyskupams metropolitams Audriui Juozui Bačkiui ir Sigitui Tamkevičiui, kitiems Lietuvos ir Lenkijos vyskupams, kunigams bei garbingiems svečiams ir minioms tikinčiųjų.

2003 m. liepos 6 d. pašventinti nauji katedros varpai, nulieti Lenkijoje, Kraševskių varpų liejykloje. Mažiausias pavadintas šv. Jono Krikštytojo, vidurinysis – šv. Antano ir šv. Juozapo, o didžiausias – Švč. Mergelės Marijos ir šv. Kazimiero vardu.

Nuotrauka iš Broniaus Kviklio knygos „Lietuvos bažnyčios“

Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia – buvusi stačiatikių cerkvė

Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčia įrengta buvusioje cerkvėje, kuri buvo pastatyta 1894 m. Pirmoji Sūdavos cerkvė Kybartuose dedikuota šv. Aleksandrui Neviškiui. Tuo pačiu metu, 1870 m., paskirtas ir sklypas cerkvei Vilkaviškyje; 1873 m. suprojektuota cerkvė (priešais evangelikų bažnyčią) ir Marijampolėje, bet dvi pastarosios pastatytos vėliau. Stačiatikių Sūduvoje buvo labai nedaug: pvz., apie 1888 m. Vilkaviškio, Naumiesčio, Marijampolės, Kalvarijos ir Seinų apskrityse gyveno apie 3,5 tūkst. stačiatikių, įskaitant kariuomenę. Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse Užnemunėje būta apie 5820 stačiatikių. Cerkvės buvo reikalingos rusų administracijos darbuotojams, gyvenantiems šiuose miestuose.

1922 m. buvusi cerkvė perduota katalikams. 1944 m., nugriovus katedrą, į Šv. Kryžiaus Išaukštinimo bažnyčią perkeltos šventųjų relikvijos. Bažnyčia yra stačiatikių cerkvėms būdingos struktūros ir ašinės trijų dalių kompozicijos, su varpinės bokštu virš prieangio. Viduje dominuoja aukšta navos erdvė. Yra trys altoriai.

Rusams nugriovus katedrą, buvusi cerkvė pakeista į katalikų bažnyčią. Buvęs bokštas pakeistas piramidiniu. Pokario metu vienas uoliausių Vilkaviškio klebonų buvo Konstantinas Ambrasas. Vilkaviškyje jis išbuvo daugiau kaip 10 metų. Jis iš pagrindų atnaujino ir

Vilkaviškio cerkvė Pirmojo pasaulinio karo metu. Tolumoje – būsimoji katedra. Vokiškas atvirukas

Vokiečių kariai Vilkaviškio cerkvės viduje. Pirmojo pasaulinio karo metų vokiškas atvirukas

parapijos reikalams pritaikė buvusią cerkvę. Jo rūpesčiu buvo įvestas centrinis šildymas, išlieti takai šventoriuje, pastatyta meniškų kryžių, sutvarkyta aplinka. Dabar ši bažnyčia naudojama ypatingomis progomis, pavyzdžiui, šiais metais katedros remonto metu.

Vilkaviškio sinagoga

Vilkaviškio sinagoga paminėta karaliaus Žygimanto Vazos III 1623 m. konfirmaciniame dokumente. Sinagoga buvo medinė, trijų aukštų, aukštis siekė 11 m, dekoruota išraižytais mediniais ornamentais, atgręžta į Jeruzalę. Pasak tarp vilkaviškiečių žydų sklandžiosios legendos, žydai įsikūrė Vilkaviškyje XVI a. viduryje, kuomet karalienė Bona Sforza skyrė miško medienos čia gyvenusiems žydams sinagogai pasistatyti. Kaip bebūtų, pirmas oficialus žydų bendruomenės paminėjimas istoriniuose šaltiniuose aptinkamas amžiumi vėliau – XVII a. Šiuo laikotarpiu, siekiant atgaivinti po karo su švedais nusmukusią ekonomiką, žydams suteikiama teisė gyventi Vilkaviškyje ir iš jų renkami atitinkami mokesčiai dvarui.

Net keletą amžių Vilkaviškio žydų bendruomenė galėjo didžiuotis įspūdinga 11 m aukščio barokinės architektūros medine sinagoga, kurios interjere buvo gausu ornamentuotų dekorų elementų. Aplink ją susiformavo dvasinis ir kultūrinis Vilkaviškio žydų centras: čia buvo mažesni maldos ir šventraščių studijų namai, mažesnė šildoma sina-

goga, bendruomenės pastatas. Pirmosiomis Antrojo pasaulinio karo dienomis Vilkaviškis buvo beveik visiškai sudegintas, sudegė ir sinagoga.

Vilkaviškio sinagoga. Balys Buračas 1930–1940 m. Vytauto Didžiojo karo muziejus

Liuteronų bažnyčia

1923 m. surašymo duomenimis, Vilkaviškio apskrityje vokiečiai sudarė 15 proc. visų gyventojų. Gražiškių ir Vištyčio valsčiuje vokiečiai sudarė 35 proc. gyventojų.

Vilkaviškio evangelikų liuteronų bendruomenė susibūrė gana vėlai – 1843 m. Bažnyčia pradėta statyti 1868 m., tai buvo medi-

nė bažnyčia be bokšto. Kai 1870 m. baronas von Ungern-Sternbergas tapo bažnyčios valdytoju ir bažnyčios valdybos pirmininku, pradėta brandinti idėja pastatyti mūrinę bažnyčią. Baronas buvo vokiečių kilmės bajoras, valdęs dvarus Užnemunėje.

Bendruomenei, matyt, trūko reikalingų lėšų, bet dėl barono Ungern-Sternbergo suteiktos paskolos statybą pavyko užbaigti. Ši paskola vėliau buvo grąžinta. Po kurio laiko tas pats baronas pastatė bendruomenės namus su kantoriaus butu ir vieną tvartą. Viena šių bendruomenės namų pusė buvo nuomojama Rusijos karinei bendruomenei kaip pamaldų patalpa, o kitame gale buvo kantoriaus ir mokytojo butas. Vieni iš šių kambarių tapo ir vokiečių mokyklos patalpomis. Iš rusų „bendruomenės“ gauti nuomos mokesčiai

Vilkaviškio liuteronų bažnyčia 1938 m.

Vilkaviškio liuteronų bažnyčia Pirmojo pasaulinio karo metu. Matomas bažnyčios bokštas

Sigita Švedė

padėjo padengti skolas. Taip vokiečių filijinė bažnyčia kilo, vėliau bendruomenės lėšomis buvo pastatytas bokštas. 1890 m. įsteigtas choras, 1891 m. bendruomenė nusipirko vargonus. Apie 1892 m. geradaris padovanojo bažnyčiai altoriaus paveikslą.

Vilkaviškio filijinė bažnyčia buvo aptarnaujama Marijampolės parapijos kunigo. Pirmuoju kunigu tapo pastorius Lange 1843–1849 m., po jo Bergmanas 1849–1872 m., pastorius Radke 1872–1874 m., pastorius Pastenaci 1874–1893 m. Nuo 1893 m. iki 1896 m. Vilkaviškio parapija rūpinosi Virbalio pastorius Zaksas. 1896 m. į Marijampolę atvyko pastorius Eichelbergeris, todėl vėlesniais metais Vilkaviškio bažnyčia vėl priklausė Marijampolės parapijai. Nepriklausomybės metais sukūrus atskirą Lietuvos liuteronų bažnyčios konsistoriją, Vilkaviškis tapo savarankiška parapija, pastoriui paskirtas Karlas Felgendreheris.

SIGITA ŠVEDĖ (g. 1980 m.) – politologė, kraštotyrininkė. 2002 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Politikos mokslų ir diplomatijos institutą, 2004 m. ten pat įgijo lyginamosios politikos magistro laipsnį.

Mokslinių tyrimų ir veiklos kryptys – Vilkaviškio krašto ir Kalvarijos istorija, Prūsijos kolonizacijos politika, genealogija bei genetinė genealogija. Šiomis temomis publikuoja straipsnius periodinėje spaudoje (Vilkaviškio rajono laikraestyje) ir specializuotuose leidiniuose. Straipsnio „Prūsijos kolonizacijos politika“ (2025) autorė, šiuo metu rengia medžiagą monografijai *Paprūsės istorija*.

Aktyviai užsiima kraštotyros populiarinimu skaitmeninėje erdvėje – kuruoja „Vilkaviškio krašto istorijos“ ir „Kalvarijos fotografijose“ grupes. Tyrėja specializuojasi darbui su archyviniais šaltiniais: tiria Lietuvos valstybės istorijos archyvo (LVIA) fondus, kolekcionuoja XIX a. Vilkaviškio ir Šakių rajonų žemėlapius, analizuoja bažnytines metrikas.

SIGITAS BIRGELIS

PRELATAS JUOZAPAS LAUKAITIS SEINŲ JUBILIEJŲ ŠVIESOJE

2026-aisiais minime dvi monumentalias sukaktis: Seinų kunigų seminarijos 200-ąsias įkūrimo metines bei 120 metų jubiliejų, kai Seinuose pradėjo veikti „Šaltinio“ spaustuvė. Šios datos nėra tik sausi skaičiai istorijos vadovėliuose. Tai du galingi poliai, ant kurių laikėsi Užnemunės lietuvių tautinis atgimimas, švietimas ir dvasinė stiprybė.

Šių jubiliejų sankirtoje ryškiausiai iškyla asmenybė, tapusi gyvuju tiltu tarp mokslo šviesos ir spausdinto žodžio galios. Tai prelatas Juozapas Laukaitis – dvasininkas, kalbininkas, visuomenės veikėjas ir bebaimis Tėvynės patriotas, kurio gyvenimas tapo šiandien minimų institucijų siela. Būdamas Seinų seminarijos profesorius, jis ugdė būsimuosius tautos vadovus, o kaip vienas iš „Šaltinio“ spaustuvių įkūrėjų ir redaktorių – pavertė Seinus moderniu katalikiškos minties centru. Jo pastangomis „Šaltinis“ tapo ne tik laikraščiu, bet ir tautinės savimonės žadintoju, pasiekusiu tolimiausius lietuvių gyvenamus kraštus.

J. Laukaičio kelias nuo Giniūnų kaimo iki Vladimiro kalėjimo kameros yra ne tik asmeninė drama, bet ir visos lietuvių tautos atgimimo atspindys. Būdamas vyskupo Antano Baranausko bendražygiu, jis ne tik perėmė pagarbą gimtajai kalbai, bet ir pavertė ją moderniu įrankiu kovai už tautiškumą.

Kviečiame keliauti prelato pėdsakais: nuo pirmųjų mokslo žingsnių Marijampolės gimnazijoje, sudėtingo darbo Seinų seminarijoje ir kurijoje, iki pasiaukojamos tarnystės Seirijuose bei tragiškos lemties svetimoje žemėje. Tai pasakojimas apie žmogų, kuris tikėjo, kad didžiausia tautos laisvė prasideda nuo šviesaus proto, tyros širdies ir taisyklingo lietuviško žodžio. Mes ne tik pagerbiame istoriją, bet ir iš

naujo atrandame vertybes, kurios šiandien aktualios kaip niekad: ištikimybę savoms šaknims ir nepalaužiamą dvasinę stiprybę.

Juozapo Laukaičio gyvenimas ir veikla glaudžiai susiję su lietuvių katalikiška spauda. Laukaičio ir bendraminčių pastangomis 1906 m. Seinuose įkurta „Šaltinio“ spaustuvė tapo svarbiu katalikiškos minties, moralinių bei tautinių vertybių sklaidos ir ugdymo centru. Seminarijoje įgytas išsilavinimas, dvasinis brandumas ir kultūrinė patirtis leido Juozapui Laukaičiui tapti ne tik žymiu dvasininku, bet ir drąsiu bendruomenės ganytoju, kuris karo ir pokario metais išlaikė tvirtą tikėjimą, žmogišką orumą ir moralinę stiprybę.

Juozapas Laukaitis buvo Seinų vyskupo Antano Baranausko kapelionas, vėliau – Seinų kunigų seminarijos profesorius, Vilkaviškio vyskupijos kurijos kancleris ir oficiolas. Jis paliko pėdsaką ir politiniame gyvenime, buvo Lietuvos laikinojo komiteto, Lietuvos Seimo narys. Meilė Dievui derėjo su meile gimtajam kraštui, kalbai ir žmonėms. Šiems principams jis liko ištikimas, vykdydamas pavestas pareigas, kurių per savo gyvenimą turėjo daug ir įvairių.

Prelatas Juozapas Laukaitis prisidėjo prie lietuvių bendrinės kalbos kūrimo ir ugdymo. Jis buvo „Šaltinio“ redaktorius, „Vadovo“, skirto kunigams, įkūrėjas. Jo straipsniai buvo publikuojami „Tiesos kely“, „Gimtojoje kalboje“, „Draugijoje“, „Vilniaus žiniose“.

Už veiklą jam prisiėjo sumokėti aukščiausią kainą. Prelatas Juozapas Laukaitis buvo suimtas, kalintas Vladimiro kalėjime Rusijoje. Tai buvo viena garsiausių Sovietų Sąjungos politinių kalinių kalinių vietų. Joje buvo politinių kalinių iš įvairių šalių, tarp jų – lietuvių kunigų, partizanų rėmėjų, inteligentų ir valstybės veikėjų. Kalinimo sąlygos buvo itin sunkios: šaltis, menkas maistas, izoliacija, ribotos galimybės bendrauti ar gauti religinės literatūros. Daugelis kalinių neišgyveno tremties, mirė nuo ligų ir išsekimo.

Prelatas Juozapas Laukaitis šiame Vladimiro kalėjime mirė. Jo palaidojimo vieta liko nežinoma. Seirijuose šventoriuje stovi simbolinis antkapis, liudijantis jo pasiaukojimą ir ištikimybę tikėjimui bei Tėvynei.

Pašaukimo link

Į vakarus nuo Kauno–Prienų plento, vos šeši kilometrai nuo Prienų, driekiasi Giniūnų kaimas. Pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose jis

paminėtas 1578 metais, o jau 1610-aisiais Prienų Kristaus Apsireiškimo bažnyčios archyvuose įvardyta pavardė Laukaitis.

Antano ir Marijonos Laukaičių namuose vyravo pagarba mokslo žinioms. Antanas, bajoriškos kilmės, išsilavinimu pranokstantis daugelį giminaičių, sugrįžęs iš Seinų mokyklos įsikūrė tėviškėje. Turėjo daugiau kaip 50 margų ūkį. Tai šviesaus proto žmogus, kuriam didžiausia vertybė buvo mokslas. Būtent tokioje aplinkoje 1873 metų vasario 3 dieną gimė sūnus Juozas – laukiamas ir mylimas vaikas.

Juozo kūdikystė prabėgo gražios gamtos ir darnios šeimos prieglobstyje. Jis augo su dviem broliais ir dviem seserimis. Antanas, vyresnysis brolis, tapo vaistininku ir kovotoju už Lietuvos laisvę, o seserys ir broliai buvo ištremti arba emigravo.

Pirmuosius mokslo žingsnius Juozas žengė Bagrėno dvare kartu su dvarininko vaikais. Vėliau lankė Prienų rusišką mokyklą. Vaikystėje įgytos žinios atvėrė kelią į gimnaziją. 1883-iaisiais Juozas paliko gimtinę ir atvyko į Marijampolę. Šešių tūkstančių gyventojų miestas viliojo ne tik mūriniais namais ar akmenimis grįstomis gatvėmis, bet ir garsia gimnazija.

Marijampolės gimnazijoje Juozas sutiko daug talentingų mokytojų, tarp jų Petrą Kriaučiūną, kuris skatino tautinį susipratimą ir meilę lietuvių kalbai. Nors carinė valdžia stengėsi užgniaužti lietuviškumą, mokytojų vedamos pamokos tapo jaunųjų lietuvių protų ir širdžių ugdymo šaltiniu. Jaunasis Juozas ne tik stropiai mokėsi, bet ir gilino savo supratimą apie tautą, jos istoriją, kalbą ir kultūrą.

1888 metais Juozapas Laukaitis įstojo į Seinų kunigų seminariją – kultūriškai svarbų lietuviškos dvasios židinį. Čia jis įsiliejo į lietuvių klierikų draugiją, kurioje slapta mokėsi, dalijosi žiniomis, platino lietuvišką spaudą ir ruošėsi tapti ne tik kunigu, bet ir tautos šviesuliu.

Jaunasis Laukaitis sudarė lietuvių ir lenkų kalbų žodynėlį, persirašinėjo gramatiką, mokėsi ir mokė kitus, kad lietuvių kalba taptų stipriu bendruomenės pamatu.

Seminarijoje jis patyrė ir pirmąją realią grėsmę – vyresnybė grasino pašalinti jį už tautinę veiklą, tačiau jaunasis klierikas nepalūžo. Jo tikslas buvo aiškus: būti lietuviu, mokytis, skleisti žinias ir pasiruošti kunigybei.

1893 metais Juozas Laukaitis atsidūrė Petrapilio dvasinėje akademijoje, kur tęsė teologijos studijas, gilino filosofijos žinias ir bendravo su kitais lietuviais studentais.

Prel. Juozapas Laukaitis

Akademija buvo kultūrinio bendradarbiavimo židinys. Čia jis įgijo pagrindų, kurie padėjo jam vėliau tapti žymiu dvasininku ir tautos šviesuliu.

1897 metų balandžio 24 dieną jis buvo išventintas į kunigus. Jaunasis dvasininkas nusprendė ne tik skelbti Dievo žodį, bet ir ginti lietuvišką dvasią, kurią taip kruopščiai puoselėjo nuo vaikystės.

Po išventinimo Juozapas Laukaitis grįžo į Seinus. 1897 metų liepos pirmąją dieną jis buvo paskirtas Seinų dvasinės konsistorijos sekretoriumi, o netrukus tapo vyskupo Antano Baranausko kapelionu.

Vyskupas, nepaprastai mylėjęs lietuvių kalbą ir kultūrą, nešiojo širdyje gaudžius nutolusios Lietuvos vaizdus. „Sudiev, Lietuva, man gera buvo“, – kartais ištardavo jis, o šie posmai, atnešti iš jaunystės laikų, skambėjo Seinuose, sukrėsdami tuos, kas pažino jo širdį.

Daugelis nesuprato, kad prieš daugiau kaip dešimtmetį vyskupas principingai gynė Bažnyčios teises nuo caro valdžios persekiojimų ir stovėjo ant tremties slenksčio.

A. Baranauskas rado Seinuose maždaug 20 kunigų, seminarijos profesorių, vikarų, bet nė vieno susipratusio lietuvių. Noromis nenoromis reikėdavo bendrauti lenkiškai, o senos tradicijos buvo tokios stiprios, kad net inteligentai lietuviškai kalbėti vengė. Baranauskas išvertė Tridento katekizmą, išsiuntinėjo jį visoms parapijoms, skati-

no kunigus mokyti žmones lietuviškai. Jaunasis kapelionas Juozapas Laukaitis greitai suprato, kad vyskupo pamokslai tautinei sąmonei žadinti turėjo lemiamos reikšmės.

Dar studijų metais Juozapas pastebėjo, kad vyskupas, būdamas Kauno kunigų seminarijos profesorius, pirmasis lietuviškai skaitė homiletikos kursą ir pirmasis prabilęs lietuviškai Seinų katedroje. Jis buvo reiklus, griežtas, ne kartą kapelioną bardavęs už smulkmenas, tačiau, vykdamas vizituoti parapijų, juo pasitikėdavo. Į jį besikreipiantiems žmonėms jis ramiai atsakydavo: „Prašau viską pasakyti mano kapelionui Juozapui Laukaičiui.“

Vyskupas, kilęs iš valstiečių, jautė pagarbą dvarininkams. Vieną kartą Seirijų parapijoje, pietaujant su dvarininkais, sekretorius Juozapas padarė klaidą kalbėdamas lenkiškai. Vyskupas pašoko, bet kapelionas šypsodamasis atsakė: „Ekscelencija, jeigu kalbėdamas lenkiškai nedaryčiau klaidų, kas žinotų, kad aš esu lietuvis?“ Vyskupas sušvelnėjo. Atsakė, kad jo kapelionas turi tobulai valdyti abi kalbas.

Vyskupo atmintis stebindavo Juozapą. Vieną vakarą, peržvelgdamas Adomo Mickevičiaus „Poną Tada“, jis iš eilės citavo puslapius, o kapelionas tik stebėjosi jo atmintimi.

Lietuvių kalbos sunkmečiu labai reikšmingi buvo vyskupo pamokslai lietuviams klierikams, o jaunasis kapelionas ne tik mokėsi, bet ir drąsiai vadovavo lietuviškų giesmių giedojimui.

Veisiejų parapijoje, kur 4000 žmonių beveik visi buvo lietuviai, kunigas Vincentas Aleksandravičius suformavo lietuvių chorą. Vyskupas, nors iš pradžių griežtai laikėsi formalios tvarkos, pasitikėjo kapelionu Juozapu Laukaičiu ir leido lietuvių giesmėms skambėti bažnyčioje.

Veisiejų bažnyčia

Vyskupas Baranauskas buvo mokslo žinovas ir tyrinėtojas. Jis parašė lietuvių kalbos gramatiką, tyrinėjo tarmes, rinko liaudies pasakas, vertė Tridento katekizmą ir Leono XIII encikliką „Rerum novarum“. Kiekvieną vertimą, kiekvieną raštą Juozapas turėjo perrašyti be klaidų, mokydamasis iš vyskupo preciziškos kalbos.

Vieną vakarą matydamas vyskupą, pavargusį nuo milžiniško darbo, Juozapas tyliai prisėdo šalia, o vyskupas susigraudino, pripažindamas kapeliono ištikimybę.

Taip gimė unikali draugystė tarp dviejų asmenybių: poeto ir vyskupo Antano Baranausko bei būsimąjo prelato, visuomenininko, kal-

Pirmoje eilėje iš dešinės pirmas Juozapas Laukaitis, trečias – Antanas Maceina

bininko, kunigo Juozapo Laukaitio. Juos siejo kova už lietuvišką žodį, palikusi žymę istorijoje.

Po vyskupo Antano Baranausko mirties kunigas Juozapas Laukaitis pradėjo naują savo gyvenimo etapą Seinuose. Jis buvo paliktas kurijos sekretoriumi, o 1906 m. gegužę pakeltas jos pirmininku (asesoriumi). Laukaitis sugrįžo į Seinų kunigų seminariją – šįkart kaip profesorius. Dėstė gamtos mokslus, homiletiką bei lietuvių kalbą ir literatūrą. Seminarijos vadovybę sudarė jauni, energingi kunigai, tokie kaip Jonas Giedraitis, kurie palaikė lietuvišką dvasią, skatino klierikus kalbėti gimtąja kalba ir saugoti tautinę santarvę.

Seinų „Šaltinio“ spaustuvė

1904 m., panaikinus spaudos draudimą, Laukaitis aktyviai prisidėjo prie lietuvių kalbos dėstymo įvedimo seminarijoje. Nepaisant priešiškos administracijos nuostatos, jis gynė lietuvių kalbos moky-

mo lietuviams reikalingumą. Jo pamokos nebuvo vien formalios – jas klierikai vertino kaip draugiškus pokalbius su vyresniu draugu. Profesorius ypač rūpinosi taisyklingu rašymu, diktavo pamokų metu diktantus, skatino imtis vertimų iš lenkų kalbos. Klierikai jį vadino „Vyručiu“ ir labai gerbė už jo rūpestį ir šiltą bendravimą.

1906 m. Seinuose buvo įsteigta Laukaitio, Dvaranausko ir Narajausko bendrovė „Šaltinis“ geroms knygoms leisti. Bendrovės iniciatorius buvo kun. J. Laukaitis. Jos narių suvažiavimas vyko Marijampolėje. Jo metu kun. J. Laukaitis siūlė „Šaltinį“ steigti Seinuose. Pasak jo, Seinai esą vyskupijos centre, čia veikia seminarija, kurioje dirba daug dvasininkų, rašysiančių laikraščiui tekstus. Mieste ir aplinkiniuose kaimuose gyvena nemažai aplenkintų džiukų, tad čia leidžiamas „Šaltinis“ pasitarnautų jų „atgavimui“ Lietuvai.

J. Laukaitio idėjoms nepritarė vysk. J. Staugaitis. Jis siūlė „Šaltinį“ steigti Aleksote arba Marijampolėje. Pateikė keletą svarių argumentų. Pirma, „Šaltinis“ skirtas ne Seinų džiukams, bet visai Lietuvai, todėl jis turėtų eiti iš didelio centro, kuriame geriau jaučiamas gyvenimo pulsas. Antra, Seinų džiukams atgaivinti užtektų, jei kunigų seminarijos kunigai uoliai platintų „Šaltinį“ ir jį rašintų. Trečia, Seinai yra Lietuvos pakraštyje, toli nuo svarbesnių kelių ir geležinkelio linijos. Ketvirta, spaustuvę geriausia steigti Kaune ir Vilniuje, kadangi juose verda lietuvių kultūrinis gyvenimas. Ten spaustuvė ir laikraštis turėtų patogiausias sąlygas. J. Staugaitis įtikinėjo, kad jei būtinai rei-

Seinų „Šaltinio“ spaustuvė

čia turėti įmonę šia pusę Nemuno, tai reikėtų ją steigti Aleksote, kuris yra Kauno priemiestis, arba blogiausiu atveju – Marijampolėje.

Bendrovės narių dauguma pritarė J. Staugaičio argumentams. Šiuo klausimu buvo priimta rezoliucija. J. Staugaitis savo atsiminiuose rašė: „Bet kun. Laukaitis, per siaurai žiūrėdamas į gyvenimą, padarė savo: prisidengdamas prel. Antanavičiaus, diecezijos valdytojo, autoritetu, įsteigė spaustuvę Seinuose ir iš ten ėmė leisti „Šaltinį“. Aš jau ir taip buvau senųjų klebonų prel. Antanavičiui skundžiamas, kaip pavojingas novatorius. Antanavičius juo labiau nusistatė prieš mane, kai iš kun. Laukaičio sužinojo, kad aš norėjęs „Šaltinį“ iškelti iš Seinų.“

Taigi J. Laukaičio pastangomis 1906 m. pavasarį Seinuose buvo įsteigta spaustuvė „Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir bendrovė“. Lėšomis mašinoms nupirkti rūpinosi Vincas Dvaranauskas. Spaustuvei vadovavo Seinų kunigų seminarijos profesorius J. Laukaitis. 1906 m. kovo 18 d. pasirodė pirmasis „Šaltinio“ numeris. Antrame jo numeryje rašoma: „Pereitiems metams baigiantis trys Seinų miesto kunigai: Juozapas Laukaitis, Vincentas Dvaranauskas ir Jurgis Narjauskas, pritariant ir padedant savo dvasiškai vyriausybei, įkūrė draugiją spaustuvei Seinuose įsteigti „Šaltiniui“ leisti ir knygoms spausdinti. Iš visų kraštų kunigai lietuviai parėmė šį sumanymą. Trumpu laiku draugija įtaisė puikią spaustuvę ir dabar jau leidžia laikraštį ir turi daug knygų spausdinti.“

Taigi 1 balandžio mėn. dieną (20 kovo) šių metų J. M. Garbingiausias diecezijos Administratorius Pralotas Antanavičius, atlaikęs Katedroje šv. Mišias, pašventino naująją lietuvišką spaustuvę ir „Šaltinio“ redakcijos butą, linkėdamas draugijai ir laikraščio bendradarbiams Dievo palaiminimo ir pasisekimo.

Po to J. M. Administratorius ir vietiniai kunigai, susirinkę pietų į seminariją, kalbėjosi apie tėvynės reikalus, lietuvių apšvietimą ir pagerinimą jų būvio.

Visi pripažino, kad įkūrimas spaustuvės Seinuose ir „Šaltinis“, tai stiprovė Lietuvos pakrastyje, tai naujas žibintas, kuris platys tarp mūsų žmonių tikrą šviesą.

Kas atsimena senesnius laikus, pirm kokių 15-20 metų, sako negalima esą dabar pažinti Seinų. Mat viskas mainosi šiame pasaulyje: nuo žemiausiojo, lig aukščiausiojo Seinų kunigai, išskiriant vieną mozūrą, jau yra susipratę lietuviai; myli jie savo prigimtąją kalbą, šnekasi tarp savęs lietuviškai, o pakraipa dvasiškosios vyriausybės teikiama apima visą dieceziją.

Be to J. M. Administratorius paskyrė į „Šaltinio“ redakciją tris kunigus: Laukaitį, Totoraitį ir Civinską, atliuosavęs juos nuo visų kitų pareigų. Kun. Laukaičio vietą, kaip Seinų Konsistorijos Sekretoriaus, apėmė kun. Jurgis Narjauskas, buvęs Katedros vikaras.“ („Šaltinis“, Nr. 2, p. 31)

Juozapo Laukaičio misija Seinuose

1906 m. kovo 18 d. pasirodė savaitraščio „Šaltinis“ pirmasis numeris. Laikraštyje bendradarbiavo daugelis to meto Seinų kunigų seminarijos auklėtinių ir jaunų dvasininkų, taip pat pasauliečių rašytojų, pedagogų ir visuomenininkų.

Pagrindiniai „Šaltinio“ redaktoriai ir bendradarbiai:

Juozas Laukaitis – vienas iš „Šaltinio“ leidimo sumanytojų ir pirmųjų redaktorių; rūpinosi laikraščio dvasine kryptimi, katalikiškų ir tautinių vertybių sklaida.

Juozas Vizbaras – redagavo laikraštį pirmuoju leidimo laikotarpiu; siekė ugdyti dorovinius principus ir tautinį sąmoningumą.

Antanas Viskantas – vėliau perėmė redagavimą; rūpinosi kultūrinių ir socialinių temų plėtojimu.

Juozas Tumas-Vaižgantas – nors tiesiogiai redaktoriumi nebuvo, glaudžiai bendradarbiavo ir rėmė leidinį.

Pranas Bieliauskas – kunigas, aktyviai dirbęs „Šaltinio“ redakcijoje bei spaustuvėje.

Seinų bendrovės reikalai sparčiai ėmė eiti geryn. „Šaltinis“ ne tik greitai sumokėjo skolas, bet pradėjo duoti pelno. Spaustuvė buvo užversta darbu. Netrukus prie jos susidarė didelis knygų sandėlis. Seinų „Šaltinio“ spaustuvė išgarsėjo, pradėjo sėkmingai konkuruoti su Vilniumi ir Kaunu. Tai pripažįsta ir skeptiškai Seinų spaustuvės atžvilgiu nusiteikęs J. Staugaitis. Kai Petro Vileišio įsteigtasis dienraštis „Vilniaus žinios“ pakliuvo į „pirmievių“ rankas, kilo reikalas turėti savo dienraštį. Įdomu, kad pats Staugaitis pripažįsta, jog Seinų „Šaltinio“ spaustuvė buvo pajėgi tokį dienraštį leisti.

Nuo ketvirtro numerio iki 1907 m. Laukaitis buvo pagrindinis redaktorius, vėliau už redaktorių pasirašinėjo iki 1907 m. birželio. „Šaltinis“ tapo reikšmingu lietuvių kultūros, švietimo ir religinių žinių šaltiniu, turėjo populiarius priedus – „Šaltinėlis“ vaikams, „Artojas“ ūkininkams ir „Vainikėlis“ jaunimui. Savo veikla Laukaitis užtikrino leidinių kokybę, taisyklingą lietuvių kalbos vartojimą ir didelį pasiekiamumą.

1908 m., siekdamas pagerinti pamokslų kalbą ir liturginę terminologiją, jis pradėjo redaguoti žurnalą „Vadovas“¹. 1909 m. sušaukė Poterių komisiją, kurioje dalyvavo žymiausi lietuvių kalbininkai. Ji paruošė bažnytinę terminologiją ir poterius. Ši komisija laikoma pirmuoju lietuvių kalbininkų suvažiavimu, kurio sprendimai buvo skelbiami „Vadove“ ir padėjo kunigams taisyklingai vartoti lietuvių kalbą parapijose.

Laukaitis buvo aktyvus visuomeninėje veikloje: jis įsteigė Šv. Kazimiero draugiją, vadovavo katalikų centrui „Žiburyš“, o Seinų leidybinėje bendrovėje dirbo leidžiant knygas bei periodinius leidinius. Iš viso pasirodė apie 400 knygų, daugiausia lietuvių kalba. Per savo gyvenimą Laukaitis nuosekliai rūpinosi lietuvių kalbos gryninimu, tautinės kultūros puoselėjimu, jaunosios kunigų kartos ugdymu. Jis buvo atkaklus ir optimistiškai nusiteikęs, nepalūžo susidūręs su sulenkėjusios dvasininkijos priešišku.

1909 m. vasarą Seinuose buvo suredaguota lietuvių maldų kalba. Poterių komisijoje, kurioje dalyvavo žymiausi kalbininkai, daug diskusijų kilo dėl Viešpaties maldos frazių. Pavyzdžiui, ginčytasi dėl „Tėve mūsų, kuris esi danguose / danguje“ – komisija paliko tradicinę daugiskaitos formą „danguose“. Taip pat buvo siūlomos kalbinės pataisos frazėse „Švęskis vardas Tavo, ateik karalystė Tavo, būk valia Tavo“, „duonos mūsų visų dienų“ ir „saviems kaltiems“, tačiau komisija ne į visus Laukaičio siūlymus atsižvelgė.

Kunigas Juozapas Laukaitis aiškino kalbos subtilybes žurnale „Vadovas“. Jis nuosekliai skatino taisyklingą lietuvių kalbos vartojimą tiek liturgijoje, tiek kasdienėje kalboje.

Seinuose vyko diskusijos apie lietuvišką terminiją: kalbininkai ieškojo gražių lietuviškų žodžių svetimybėms, pavyzdžiui, žodis „valio“ buvo sukurtas kaip lietuviškas pakaitalas rusų „ura“.

Plati Laukaičio kultūrinė ir kalbinė veikla, įskaitant spaudos leidybą ir knygų sklaidą, labai prisidėjo prie lietuvių tautinės sąmonės stiprinimo, tačiau erzino lenkų visuomenę ir sulenkėjusią dvasininkiją.

¹ „Vadovas“ – katalikų mėnraštis, skirtas dvasiškiems lietuvių reikalams, buvo leidžiamas Seinuose 1908–1914 m. Jį įsteigė kun. J. Laukaitis ir kan. K. Prapuolenis. Tarp steigėjų įvairiuose šaltiniuose dažnai minimas ir kun. J. Staugaitis, tačiau prisiminimuose jis apie tai neužsimena. „Vadovą“ jis pradėjęs redaguoti vėliau, negu paprastai nurodo šaltiniai: ne nuo 1908, bet nuo 1909 (redagavęs iki 1912 m.). Taigi išeitų, kad šio mėnraščio steigėju jis nėra buvęs. 1912–1914 m. „Vadovą“ redagavo kun. P. Kuraitis. Kiekviename numeryje būdavo pamokslų skyrius, spausdinti svarbesni Bažnyčios vadovybės raštai, nemaža straipsnių teoriniais Bažnyčios mokslo ir praktiniais sielovados klausimais. „Vadovas“ pasisakydavo ir svarbesniais Lietuvos Bažnyčios bei tautiniais reikalais.

Dėl to vyskupas Antanas Karosas atleido Laukaitį iš tarnybos kurijoje ir profesoriaus pareigų Seinų seminarijoje.

Kunigas Juozapas Vailokaitis vėliau taip apibūdino Laukaičio veiklą: „Jis ugdė lietuvišką dvasią, platino lietuviškus leidinius, rengė maldų knygas ir mokė kitus taisyklingos kalbos.“

Laukaičio nuopelnai buvo itin vertinami ir, nepaisant išbandymų, jo pagrindinis tikslas buvo tarnystė Dievui, o ne žmonių palankumas.

P. S. „Šaltinis“ buvo uždarytas 1915 m., kai rusų valdžia uždraudė leidinį ir išvežė spaustuvės mašinas.

(Bus daugiau)

SIGITAS BIRGELIS (g. 1961 m. Punske) – poetas, vertėjas, fotografas, žurnalistas, knygų sudarytojas ir redaktorius. Žinių portalo punskas.pl vyr. redaktorius. Paskelbė straipsnių istorinėmis temomis. Išleido per 20 knygų.

Nuo 1990 m. dirbo „Aušros“ redakcijoje, o vėliau – „Aušros“ leidykloje. Dabar yra „Aušros“ leidyklos direktorius ir vyr. redaktorius.

Lietuvos rašytojų sąjungos narys nuo 1995 m. Jotvingių kryžiaus riterių ordino narys nuo 2008 m. XXVII knygos mėgėjų draugijos narys nuo 2016 m.

Apdovanojimai: Sidabro ženklas „Už nuopelnus Lietuvai stojant į NATO ir ES“ – 2005; Lietuvos Respublikos Seimo medalis „Už nuopelnus“ – 2006; Garbės sidabro ženklas „Už nuopelnus“ – 2008; Jotvingių kryžiaus riterių ordino sidabro kryžius ir Honoris Causa vardas – 2008; Gabrielės Petkevičaitės-Bitės atminimo medalis „Tarnaukite Lietuvai“ – 2017; VLKK apdovanojimas „Sraigė“ už lietuvių kalbos ir kultūros puoselėjimą Lenkijoje ir Lietuvoje, visuomenei skirtų kultūrinių ir literatūrinių renginių organizavimą – 2018; Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ Riterio kryžius – 2020; K. Donelaičio medalis „Širdings brolau...“ – 2021; III laipsnio šaulių sąjungos pasižymėjimo ženklas „Už nuopelnus Šaulių sąjungai“ – 2026.

Sigitas Birgelis

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS

LIETUVIŲ BŪDAS ŠIAPUS IR ANAPUS LIETUVOS–LENKIJOS SIENOS: NUO DEMARKACIJOS LINIJOS ATSIRADIMO IKI DABAR

Ne viskas yra paprasta

Seinų krašto lietuvių kultūros istorija yra tapusi daugybės studijų tema, prie kurios daug prisidėjo filologai, etnologai, įvairūs istorikai bei daugelis mažiau disciplinuotų, bet savo tyrinėjimams nuoširdžiai atsidavusių kraštotyrininkų bei prisiminimais susirūpinusių liudininkų. Tą rodo vien *Terra Jatwezenorum* tomai, kuriuose skelbiama labai įvairi medžiaga – nuo kruopščių akademinių straipsnių iki romantiška krašto atminties nuotaika iškaistų tekstų.

Gerokai mažiau tyrinėjimų ir savirefleksijos yra sulaukęs Lietuvos pasienio ruožas, tartum savaimė įlietas į bendrą tautos istorijos vagą. Lietuvos pasienio ruožas nesusiformavo lietuvių vaizduotėje kaip atskiras darinys. Šiek tiek išsiskiria Nepriklausomybės kovų laikai, ugdę šių apylinkių žmogaus būdą. Regis, niekam nerūpėjo, kokie žmonės ilgainiui subrendo, kaip išgyveno savas dramas ir šiandien gyvena. Tokie, kokius suformavo šimtmečio aplinkybės. Tai, kas Simono Daukanto buvo matoma kaip *būdas lietuvių*, aprėpė labai plačią bendrų bruožų skalę. Šiame straipsnyje *būdas* suprantamas siauriau – tai socialinis profilis arba savybės, kurios susiklostė dėl socialinės-ekonominės raidos savitumų. Svarbiausia – atkreipti mūsų humanitarinių ir socialinių mokslų atstovų dėmesį į temą, kuri skendi tyloje. Kiek ironiškai pridurčiau: nebent naujojo karinio poligono Kapčiamiesčio miškuose kūrimas prabudintų iš vangaus snūdulio.

Klausimas, kokie žmonės gyvena Lietuvos pusėje, tampa tarsi neaiškus. Tačiau tiesa ta, kad tyrinėjimų beveik neturime, o savirefleksija beveik visiškai užgesusi. Lietuvos lietuviai labiau linkę tyrinėti punskiečius nei patys save. Kas kita – gyventojai anapus sienos, kuri dėl Šengeno erdvės jau daugiau simbolinė. Šiandien ne tik istorijos ir kraštotyros tekstai, bet ir grožinė literatūra atveria Seinų ir Punsko apylinkių žmonių būties paslaptis. Kultūrinės tapatybės aprašymuose ji vaidina svarbų vaidmenį, be to, kai kuriais atvejais pasitarnauja it koks lokalinės sąmonės šaltinis.

Meninė vaizduotė neretai papasakoja esminius dalykus tada, kai mokslo kalba ir įrankiai atbunka. Štai dėl Birutės Jonuškaitės romanų šio nuostabaus krašto ir dramatiško jo žmonių likimo tema gerokai praplečia lietuviškai (dabar jau ir lenkiškai) skaitančios auditorijos vaizduotę. Jei prie to pridėtume Algio Uzdilos beletristiką, tektų pripažinti, kad lietuviško šiaurės rytų Lenkijos pasienio žmonių savimone yra išskirtinis reiškinys, atskleidžiantis lokalinės vaizduotės autonomiją ir sutelkiantis savyje bruožų visumą, kuri ir mus – Lietuvos žmones – galėtų gaivinti kreivame ir ilgame kelyje iš sovietizacijos narvo į laisvę ir žmogiškumą.

Vertinant visapusišką humanistikos indėlį į Seinų krašto ir jo pasienių supratimą, reikia aiškiai pasakyti, kad didžiausias dėmesys šiose lankose nuolat buvo sutelktas į etniškumo ir lietuviams skausmingos politinės istorijos (arba politikos pasekmių šio krašto žmonėms istorijos) klausimus. Istorinio teisingumo ilgesiu ir patirtų traumų pajauta persunkti prieš šimtmetį liepsnojusio lenkų–lietuvių karo prisiminimai, kurie pamažu tolsta nuo kognityviosios atminties orbitos. Gal nereikėtų stebėtis, kad tokiai temai daugiausia istorikų ir neistorikų, lietuvių ir lenkų rašalo yra išlieta.

Tuo pat metu trūksta socialinių ir mentalinių permainų tyrinėjimo bei rašinių, kurie padėtų suprasti platesnius (ne tik tautinius) žmogiskos būties formų pasikeitimus. Tokių darbų akademiniame erdvėje nėra, jų trūksta ir posovietinės Lietuvos žmonių elgesio bei papročių plotmėje. Prieš šimtmetį buvusį šio krašto, abiejų dabartinių pasienių, žmonių gyvenimo bendrumą perskyrė naujai atgimstančių Lenkijos ir Lietuvos valstybių interesai. Nuo tada atsirado skirtumai, kurie tampa neišvengiami tada, kai valstybės, santvarkos, politikos ypatumai ima naujai įrėminti kasdienybę. Visuomeninis audinys pradėjo plyšti tada, kai demarkacijos linija, atsiradusi Lenkijos ir Lietuvos teritorinių dalybų metu 1920-aisiais, perskyrė į dvi dalis tai, kas socialinės tapatybės prasme nuo amžių buvo viena, gana vientisa, nors ir etniškai išmar-

ginta mozaika. Jos centru buvo Seinai, o periferija – toli Rytuose, išsirięsi iki pat kairiojo Nemuno kranto. Šiandien, regis, tai labiausiai išsitynusi erdvinės vaizduotės ir praeities paveikslo dalis.

Centro ir periferijos žmonių įsivaizdavimo pasikeitimas per šimtą metų yra nuoseklių tyrimų verta tema. Tačiau savo straipsnyje ryžausi paliesti tai, kas, mano galva, geriausiai tinka pavadinti socialiniu profiliu. Tai reiškia posūkį nuo kalbinio-tautinio klausimo prie kasdienės žmogaus būties socialinių-ekonominių ir mentalinių savybių raizginio. Žiūrint iš socialinės (gal net sociologinės) perspektyvos, galime įžvelgti mažiausiai dvi tyrimo, aiškinimosi ir supratimo galimybes. Buitinį, ekonominį ir visuomeninį žmogaus charakterį galima įtalpinti į plačiau suvokiamą *lietuvių* paveikslą. Tačiau gilesnio suvokimo dėlei galima apversti tą vaizdą ir etninius lietuvių pradus įtalpinti į žmogaus socialinio profilio rėmus. Taip žvelgiant, pirmą pradį yra žmogiškasis turinys, kuriame etniškumas yra sudėtinė dalis, bet jokia būdu ne individo visumą atliepiantis bruožas.

Lietuvos istorijos vadovėliuose įtvirtintas požiūris, kad suirutės ir spaudos šimtmečius lietuviams pavyko išverti, nes nuo rusų mūsų žmogų skyrė visų pirma jo ūkinė-teisinė tradicija. Savarankiškas lietuvių ūkininkas nuo rusiškos *obščinos* (bendruomeninio ūkininkavimo) subjekto skyrėsi esminiais jo substancinių individualumų, savivaldumų, asmens autonomijos jausmų, savivertę ir net pilietinę savigarbą stiprinančiais bruožais. Jau nuo Simono Daukanto laikų *činsų* mokėjęs žemaitis ūkininkas nebesilankstė prieš didžiūnus ir nepuolė bučiuoti rankos nei ponui, nei klebonui. Tą labai taikliai yra aprašęs Amerikos lietuvis etnologas Aleksandras Pakalniškis.

Rytinėje Lietuvos dalyje baudžiavos įdagas buvo gilesnis ir ilgiau jaučiamas. Vaizgantas nuo vaikystės matė tai tėvų elgesyje:

Man gi vergija tebebuvo gyvas faktas: jis tebesireiškė tėvelio nejučiomis tebesilaikomo ir kitiems tebepatariamo dėsno: lenkis, kad ir tau neklūty. Manęs tai nebeįtikino; manęs nebeėmė noras lenktis, ir aš paskui nebesilenkiau, daug kam galingesniam paprieštaraudamas... Man buvo nebepakenčiami bet kurie pančiai, ne tik išnykusi baudžiava.¹

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Užnemunės lemtis po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų buvo labai prieštaringa. Pajutusi prūsų muštrą, ši Sūduvos žemė tapo Varšuvos kunigaikštystės, o po

¹ Juozas Tumas-Vaižgantas cituojamas pagal Vytauto Kavolio *Sąmoningumo trajektorijos*. Chicago, Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1986.

1815 metų – kongresinės Lenkijos karalystės dalimi. Socialinė-ekonominė ir teisinė šio krašto lietuvių padėtis skyrėsi nuo dešiniojo Nemuno kranto žmonių. Tarp daugelio aplinkybių dabar, kartodamas seną lenkų istorikų mintį, išskirčiau tik vieną: įvedus Napoleono kodeksą, čia iš baudžiavos liko tik šešėlis. Puikus XIX a. Lietuvos istorijos tyrinėtojas Antanas Kulakauskas čia atsargesnis. Ant Napoleono armijos pečių atneštas teisynas tam tikra prasme padėjo valstiečiams pasijusti piliečiais, bet nesuteikė teisės į priskirtą žemę ir net nepaliko laisvės jos atsisakyti. Tačiau vis vien tai buvo žingsnis žmogiškosios savigarbos ir asmens laisvės link.

Rusijos imperijos ir net Vidurio Rytų Europos erdvėje Suvalkų gubernijos rytinė dalis pasižymėjo dideliais valakiniais, tad turtingesniais ūkiais, o svarbiausia – šioje Lietuvos dalyje po 1864 m. valstiečiai iš karto tapo savo žemės savininkais, skirtingai nei Šiaurės Vakarų krašto, kur tas procesas užtruko kur kas ilgiau. Tad Jono Basanavičiaus autobiografijoje nusižeminimo prieš galinguosius ir didžiūnus pėdsakų jau nebėra. Jo Ožkabaliai ir šiandien pokolchozinėje Sūduvos stepėje išnyra kaip vienišas tos praeities liudininkas. Vienišas, nes visa kita sovietmetyje buvo beveik visiškai nušluota nuo žemės paviršiaus.

Žmogaus individualumas, atskirumas, orumas, papročiai, poelgiai ir laikysena, santykis su valdžia, su kitu ir kitokiu žmogumi, su kaimynu ir ne tik, galiausiai – bendro gėrio supratimas – visa tai, kas telpa į romėnišką *o tempore, o mores!* – sudaro labai svarbią tyrimų sritį. Ši socialinio profilio savybė lietuvių, žengusių į savo prisikėlimą XIX a. pabaigoje, apsaugojo nuo virsmo tuo, ką kai kurie aštraus žodžio besivaikantys autoriai pavadino *lietuviškai šnekančiais rusais*. Kaip istorikas, įmerkęs uodegą į XIX a. Lietuvos kultūros tyrinėjimų eketę, galiu ramiai atmesti insinuacijas, kurias bandoma priklijuoti Jono Basanavičiaus ar Vinco Kudirkos kartai. Tačiau prisipažinsiu, kad nesu toks tvirtas savo minties apkasų gynėjas tada, kai kalbama apie naujesnius laikus ar dabartį, ir būtina pasakyti, kiek sovietai gebėjo pakeisti ar net perlaužti tą lietuvių tradicijos stuburą. Ko nepasiekė per 120 savo viešpatystės metų imperinės Rusijos carai, 1944–1990 metais padarė sovietai. Taigi drįstu sakyti, kad lietuviai po kolchozų ir lietuviai, kurie jų išvengė, tai visiškai skirtingi žmonės.

Šiandienėje lenkų istoriografijoje prie panašių požiūrio taškų priartina tai, kas vadinama *historia ludowa*. Lietuvoje šitokia kryptis taip pat pastebima, ypač svarbu tai, kad sovietinės Lietuvos žmogaus

lemtis tampa vis rimtesnių tyrimų taikiniu². Tikėtina, kad ši tendencija stiprės dėl atsinaujinančių metodologinių įrankių. Regis, vienas iš sėkmingiausių tokios prieigos įgyvendinimo pavyzdžių šiandien galėtų būti amerikiečio lietuvio prof. Igno Kęstučio Skrupskelio knyga *Emancipating Lithuania. The Early Years of President Kazys Grinius*³, išleista Vytauto Didžiojo universiteto leidyklos Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio proga. Vienintelis rimtas šios publikacijos trūkumas tas, kad ji parašyta angliškai ir sunkiai prieinama, nes nėra knygynų lentynose.

Svarbu pabrėžti, kad šio straipsnio tikslas yra palyginti lietuvius šiaurus ir anapus Lenkijos ir Lietuvos valstybių sienos. Esame gana stipriai prisirišę prie senoviško, etnolingvistinio lietuvių įvairovės pažinimo. Tikėkimės, kad nebus užmirštos naujos socialinės nelygybės pokomunistinio kapitalizmo sąlygomis temos. Norėtusi, kad socialinės bei kultūrinės-mentalinės skirtybės būtų labiau atpažįstamos ir tenkintų ne tik mokslinį smalsumą, bet ir prisidėtų prie pačios visuomenės tobulėjimo.

Žinoma, nedideliame straipsnyje neįmanoma aprėpti sudėtingos šimtmečio istorijos. Tad siekiama tik išryškinti svarbiausius bruožus, nubrėžti socialinės raidos takoskyras, leidžiančias conceptualizuoti skiriančius ir jungiančius pradus, ir tikėtis išjudinti tolesnius temas tyrimus. Kai stovime akistatoje su dabarties žmonėmis ir bandome atpažinti esminius skirtumus bei viliamės paaiškinti, kaip tie skirtumai atsirado, privalome suprasti, kad vien istorijos mokslo įrankių nepakaks. Būtina pasitelkti antropologijos, socialinės psichologijos, politikos ir politinės ekonomijos priemones.

Kur rojus, o kur pragaras?

Mano supratimu, prasmingiausia šią sudėtingą istoriją suskirstyti į tris etapus: pirmas prasidėjo su demarkacijos linijos atsiradimu ir baigėsi Antrojo pasaulinio karo ugnyje, antras – 1944–1990 metai – apima sovietų režimo Lietuvoje ir komunos Lenkijoje laikus, o trečias – nuo nepriklausomybės atstatymo iki dabar.

Prieš keletą metų VDU A. Stulginskio Žemės ūkio akademijos auditorijoje pavyko surengti diskusiją apie lietuvių ūkininkus šiaurus ir

² Pastaruoju metu kalasi labai rimtų socialinės sovietmečio istorijos tyrinėjimo apraiškų. Išskirtina Antano Terlecko disertacija.

³ Skrupskelis, I. K. 2020. *Emancipating Lithuania. The Early Years of President Kazys Grinius*. Kaunas, p. 358.

anapus valstybių sienos. Sutarėme su prof. Broniumi Makausku akademinės diskusijos forma bandyti aiškintis agrarinės istorijos ir žmonių gyvenimo kokybės ypatumus, kurie per šimtmetį nulėmė dabarties lietuvių socialinius profilius arba, tiksliau tariant, jų skirtumus. Tai, kas labiausiai įsirižė atmintyje, buvo Broniaus Makausko mintis: *Prieš karą žvelgiant nuo Punsko kalvų į Sangrūdą ar Kalvariją, Lietuva atrodo kaip rojus. Praėjus sovietų valdžios pusamžiui, nuo Sangrūdų į lenkų pusę žiūrint, rojumi galėjo pasirodyti Seinų ir Punsko kraštas*.

Auditorijai, kuri buvo negausi, o susirinkusieji – Lietuvos lietuviai, ta mintis nepasirodė priimtina. Greičiausiai dėl to, kad ji *po-kolchoziniam* lietuviams nieko malonaus nereiškė, o gal ir dėl to, kad vis dar toje akademinėje aplinkoje yra likusių sentimentų sovietinio tipo kolektyvizacijai. Šiai prielaidai įrodyti arba atmesti taip pat reikalingi rimti tyrimai.

Iš kognityvios atminties akiračio šiandien pamažu dingsta svarbiausios aplinkybės, lėmusios ne tik tautinio, bet ir kasdienio gyvenimo materialines permainas. Tautinės prigimties reiškiniai ir traumuojanči lenkų–lietuvių karinio konflikto patirtis, žinoma, yra palikusi neišdildomą pėdsaką. Seinų–Punsko krašto istorija sudėtinga, atskyrimas nuo pagrindinio tautos kamieno buvo skaudus. Lietuvos lietuviams, kūrusiems Vasario 16-osios Respubliką, etninių žemių praradimas taip pat buvo neužmiršamas smūgis. Tačiau prarasto Vilniaus didybė šiek tiek užstojo mūsų aptariamo pasienio problemas. Anuomet Seinų ir Punsko krašto visuomenei, kuriai reikėjo rinktis: pasitraukti į Lietuvos Respublikos teritoriją ar likti savo namuose, teko susidurti su rimtesnėmis problemomis.

Svarbu suvokti, kad buvęs kone svarbiausias lietuvių židinys atiteko Lenkijai. Nuo pagrindinio lietuvių tautos kamieno atkirstas, praradęs katalikams svarbų vyskupystės centro statusą šis kraštas tuo pačiu metu virto tolimiausia Lenkijos periferija. Akivaizdu, kad dvasinis atgimusias ir viltingai naują istorijos puslapį pradėjusios rašyti Vasario 16-osios Respublikos ilgesys laikotarpyje tarp dviejų pasaulinių karų buvo pats stipriausias.

Tačiau kalbant apie kasdienį gyvenimą, kur visų pirma turėjo būti rūpinamasi duona, ima aiškėti ir kita skriaudos pusė. Būta ekonominių priežasčių, dėl kurių ūkininkams iš Lenkijos pusės Lietuva kone pavydą kėlė – nauja, energinga, gerai besitvarkanti ir iš karo griuvusių kylanti šalis. Nepaisant skirtingų nacionalizmo apraiškų, net tiems, kam lenkiška opcija nekėlė galvos skausmo, nuo Suvalkų aukštumų, Kalvarijos ar Marijampolės apylinkių ūkiai buvo pažymėti ekonomi-

nio pranašumo ženklais. Tą pastebėjo ne vienas akylesnis liudininkas, bandęs lyginti besibarančias šalis. Kažkada Czesławas Miłoszas yra pasakęs, koki įspūdį jam padarė tas darbščių lietuvių ūkiškumas, aiškiai rodęs tam tikrą pranašumą prieš Lenkiją, ypač prieš teritorijas, esančias į rytus nuo Vyslos.

Ką anuomet paprastam naujo pasienio žmogui galėjo reikšti tai, kad cukrus ir druska Lietuvos pusėje buvo kur kas pigesnės prekės? Nuolat mano kalbinamas puikus istorikas Bronius Makauskas iš savo atminties kertelės ištraukia faktą, kad jo močiutė iš Sankūrų per sieną ko ne kas sėkmadienį savais takeliais vis keliaudavo į Būdvių, kur giedojo tenykštės bažnyčios chore. Tai dvasios ir kultūros reikalas. Tačiau čia pat jis prisimins pasakojimus, kai iš to paties kaimo į Lietuvą traukė du stiprūs vyrai (atrodo, brolių Žukauskų pavardė čia minėta), kurie grįždavo namo po pažastimis nešini maišais: vienas druskos, kitas cukraus. Naujos kontrabandos nuotykiškai siejasi su pastebėtu paradoksu: pigi druska Lietuvoje buvusi lenkiška. Ją Lietuva importavo per Latviją. Nežinia, ar šis faktas prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo apkalbamas kur nors užstalėse, bet istorikai jį žino.

Tikėtina, kad ekonominę sienos ir atskirties žalą galėjo pajusti ir Lietuvos pusėje likę ūkininkai ir miestelėnai. Mano proseneliams iš Rudaminos apylinkių demarkacija taip pat pirmiausia reiškė užkirstus kelius į Seinų katedrą ir, labai tikėtina, tam tikrą prapuolusį ūkinį interesą. Čia dar reikia daug tyrinėjimų, kad atkurtume minimalų poveikį to, ką rytinės buvusios Seinų apskrities kaimų valstiečiams reiškė buvęs centras. Tik keletas giminės etnografijos krislių pasiekė mano vaikystės vasarų Mikniškių kaime ausis. Pirmiausia pasakojimas, kaip mano močiutė Veronika Aleksandravičienė iš Salatų giminės dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą gavusi kelis rublius iš tėvo pasileido bėgte į Punsą skarelės pirkti. Ekonominio intereso ženklas – kas gi daugiau.

Žymiai rimčiau savo istorijas pasakodavo senelis Vincas Aleksandravičius, kuriam anuomet buvo svarbus papildomas litas 12 hektarų ūkiui ir gausiai šeimynai išlaikyti, o jis būdavo uždirbamas iš arklių prekybos. Lietuviai visoje Rusijos imperijoje garsėjo kaip daugiausia arklių užauginantys ūkininkai, o svarbiausia prekybos kryptis – Prūsai. Per Seinus, Punsą, Suvalkų link ir toliau. Štai Lazdijų žydų bendruomenei, kaip rodo rašytiniai prisiminimai, tai buvo kone pagrindinis verslas, kurį pakirto demarkacija ir užsidariusi siena⁴. Kartais

⁴ Žr. labai iškalbingus prisiminimus: Szner-Neszamit, S. 2018. *Spoczynku nie znalazłam. Przedwojenne wspomnienia urodzonej w Sejnach Soni Dusznickiej*. Sejny: Ośrodek „Pogranicze sztuk, kultur, narodów“.

su arklių pirkliais varžėsi Vincas Aleksandravičius. Akivaizdu, kad jo itin smulkus verslas tada turėjo suktis tarp Lazdijų ir Kalvarijos. Neabejotina, kad ir Lietuvos pasienio žmonėms ekonominių praradimų dėl fatališkai susiklosčiusios padėties būta, tačiau *parubežiniai* iš Lenkijos pusės nukentėjo labiau.

Ekonominės prigrimties motyvai svarstymuose, kurioje sienos pusėje kasdienis gyvenimas žada geresnės sąlygas, žinoma, lietė ne tik etninius lietuvius. Įdomu būtų radus kokių nors šaltinių, kaip lenkai arba lenkakalbiai Lietuvos piliečiai (juk jų būta ir Lietuvai atitekusiųose pasieniuose) reagavo į tuos ūkiškus dalykus. Verslių ir išsilavinusių pasienio žydų šeimoms tai buvo itin aktualus klausimas. Iš jau minėtų Saros Szner-Neszamit atsiminimų mus pasiekia liudijimas, kaip išsilavinęs ir verslus gyventojas, kurio valdas į dvi dalis perskiria demarkacijos linija, pasirenka Lazdijus net tada, kai pats nekilnojamas turtas, sodybos pastatai lieka lenkų pusėje. Tiesa, anuomet labai stiprus lenkų antisemitizmas buvo svarbiausias motyvas, bet ne ką svarbesnis buvo ir ekonominis klausimas.

Geresnės galimybės pragyventi ir gerinti savo gyvenimo kokybę buvo labai gerai matomas naujosios Lietuvos Respublikos pranašumo ženklas. Ekonomistai ir ūkio istorikai į tai jau yra atkreipę dėmesį. Neblogai ekonominė perspektyva atsiveria žemės reformų Lietuvoje ir Lenkijoje palyginimuose. Lietuviai buvo radikalesni, drąsiau apkarpė dvarų žemes, sekvestravo į POW sąmokslą įsivėlusius ir emigravusių dvarininkų valdas, tad valstybės žemės fondas buvo dosnesnis savanoriams kariams ir bežemiams valstiečiams Lietuvoje.

Dar vienas pastebėjimas: labai tikėtina, kad ant tautinio apsisprendimo slenksčio svyravusiems Lietuvos pasienio kaimams tai galėjo būti kone lemtinga paskata. Lenkakalbių, *sulenkėjusių* lietuvių ir gudų lietuviškoji opcija galimai ėjo per pilvą. Bet kuriuo atveju tokių apylinkių kaip, pavyzdžiui, Varviškės atveju, kuriose buvo gausu Lenkijos šalininkų – apsisprendusių lenkų, ar *sulenkėjusių gudų* bei *sulenkėjusių lietuvių* – šis faktorius galėjo turėti lemiamos įtakos. Kitaip tariant, ūkinis interesas galėjo lemti, kad etniškai mišrioje teritorijoje, kurią perskyrė siena, atsitiko taip, kad Lenkijos pusėje liko lietuvių bendruomenė, o Lietuvos pusėje apie buvusius lenkus liudija tik seni antkapiai.

Svarbu paminėti ir tai, kas atstatytoje Lenkijoje galėjo būti mažiau patrauklu paprastam ūkininkui, negu naujam gyvenimui kylančioje Lietuvoje. Tai ne tik žemės reforma, bet ir visa naujų valstybių politinė-ideologinė atmosfera. Nepaisant to, kad Juzefo Pilsudskio –

naujos Lenkijos vado ir simbolio – idėjinės šaknys dygo socialistinėje dirvoje, tai aristokratiškas valstybės charakteris buvo gana ryškus. Liaudiškoji retorika čia skambėjo silpniau nei Lietuvoje, kur tautinis motyvas maišėsi su liaudiška, autentiškai demokratine nuostata.

Lenkijoje istorinių valstybės pamatų be bajoriško dėmens nebuvo galima įsivaizduoti, o Lietuvoje paprastas ūkininkas, valstietiškaikaimiška kilmė buvo visuotinai pripažintas pradas. Nors ir sunkiai pamatuojamas reiškiny, tai vis vien darantis prielaidą, kad paprastas ūkininkas Lietuvoje buvo labiau gerbiamas nei Lenkijoje. Tai galėjo prisidėti prie esminės nuotaikos, kurios šviesoje Sangrūda, palyginti su Punksku, Vasario 16-osios Respublikos laikais turėjo daug pranašumų.

Tačiau nagrinėjamos temos atžvilgiu svarbu kas kita: abiejose sienos pusėse išliko tas pats kaimiškos kultūros charakteris. Privachios nuosavybės teisė buvo ir Lenkijoje, ir Lietuvoje respektuojama net tada, kai žemės valda būdavo perskelta sienos. Ūkininkams buvo palikta teisė ją kirsti, dirbti žemę ir ganyti gyvulius. Komplikuota, kone egzotiška tvarka, kurios atmintis vis dar gyvuoja senų žmonių pasakojimuose. Iki 1940 m. lietuviai (ir ne lietuviai) šiapus ir anapus valstybių sienos išliko tokiais pačiais tradicinio kaimo žmonėmis, saugojančiais papročius ir tradicijas, nors kalbos išsaugojimo galimybės jau gerokai skyrėsi.

Okupacijų pasekmės: deportacija, sugrįžimai ir emigracija

1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašyta nacių Vokietijos ir Sovietų Sąjungos sutartis arba, kitaip tariant, Molotovo-Ribentropo paktas, kuris pavertė Vidurio Europą *kraujo žemėmis*. Naciams su sovietų pagalba sutriuškinus Lenkiją ir susiderėjus dėl Suvalkų trikampio, lietuviškasis pasienis pateko į tikrą pragarą. Bene geriausiai šią dramą aprašė punskietė istorikė Onutė Burauskaitė:

1941 metais vokiečiai ėmėsi priemonių mechaniškai nutautinti kraštą. Į Lietuvą iš šio krašto buvo ištremti 11 955 asmenys, tai sudaro 75–80 % visų Sūduvos⁵ lietuvių gyventojų. Žmonės buvo keliami prievarta, taikant įvairias represijas. (...) Kai 1943 ir 1944 metais frontas traukėsi į vakarus, nemaža jų dalis grįžo į savo tėviškes.

⁵ Autorė taiko Sūduvos terminą teritorijai, kuri kitų neretai vadinama Suvalkų trikampiu. Tą beje, darė ir Reicho administracija, prijungusi tas žemes prie Rytų Prūsijos administracijos.

*Patirta materialinė ir moralinė skriauda neleido tvirtai atsistoti ant kojų ir pasijusti pilnaverčiais žmonėmis.*⁶

Tai, kas nutiko vokiečiams pradėjus tikrą etninį valymą prisijungtose Suvalkų trikampio valdose, neabejotinai prisidėjo prie lietuvių gyvenamo arealo mažėjimo. Onutės Burauskaitės teigimu, statistika yra aiški ir negailestinga. Vokiečiai iškraustė iš savo sodžių apie 70 % lietuvių ūkininkų, o 1943–1944 metais, karo frontui traukiantis atgal į vakarus, į savo gimtuosius kaimus sugrįžo nuo 35 % iki 80 % ištremtųjų. Dar 1946 metais Suvalkų apskrityje, lenkų valdžios duomenimis, buvo 656 apleistos lietuvių sodybos ir 5482,26 ha jų žemės⁷.

Šioje liūdnoje istorijoje, kurią ištyrė ir aprašė Onutė Burauskaitė, yra vienas teiginys, kuris mums itin įdomus. Jeigu darome prielaidą, kad Lietuvos lietuviai ūkininkai, žvelgiant iš anapus sienos, nuo Punsko kalvų, regėjosi gyvenę jei ne rojuje, tai tikrai geresnėmis sąlygomis, tai ar galėjo tai lemti Lenkijos pusės lietuvių pasirinkimus po 1941 m. sausio mėnesio? Istorikė pabrėžia: *Mažąžemiai kartais net neturėdavo ką imti, todėl važiuo tikėdamiesi, kad Lietuvoje gyventi bus bent kiek lengviau.*⁸

Persasi įžvalga, kad bent dalis neturtingų valstiečių galėjo tikėtis, jog jų likimas bus šviesesnis iki tol geriau funkcionuojančioje Lietuvoje. Viena vertus, jie turėjo mažiau ką prarasti. Kita vertus, jiems tikra ar tik prisigalvota Lietuvos ūkininkų gerovė galėjo daugiau reikšti, labiau gundyti. Be to, sovietų tikrovė, kolektyvizacijos šmėkla ir teroras iki 1940-ųjų nebuvo iki galo suvokti nei Lietuvoje, nei Lenkijoje. Kol savo akimis nebuvo pamatyta ir savo kailiu patirta, galėjo būti tik miglotai nutuokiama, kas, kaip ir kodėl vyksta. Dabar žinome, kad vienodas likimas anuomet laukė tiek turtingo, tiek ir vargšo tremtinio lietuvio. Paradoksalu, bet deportacija iš savo lizdo ir Lenkijos į ilgesio ženklų pažymėtą Lietuvą buvo dar didesnė nelaimė. Visi tapo lygūs, praradę beveik viską.

Šiame straipsnyje susitelkiama ties iki 1940 m. sovietų invazijos buvusio lietuvių gerovės skirtumų įsivaizdavimo faktu. Tačiau bėda ta, kad čia susiduriame su metodologiniais sunkumais, kurie galėtų padėti įsigilinti į emocinę būseną, kuri anuomet atsirado dėl turtinės padėties. Tuos ypatumus šiapus ir anapus Lietuvos ir Lenkijos sienos reikėtų atskirai tyrinėti.

⁶ Burauskaitė, O. 1997. *Suvalkų krašto lietuvių trėmima*. Punksas: „Aušros“ leidykla, p. 4.

⁷ Ten pat, p. 71.

⁸ Ten pat, p. 46.

Galima apgailestauti dėl dramatiško pasienio gyventojų likimo: nacių politika labiau nei prieš tai apsireiškusios lenkų nacionalizmo ir valdiškos asimiliacijos priemonės sužalojo lietuvių bendruomenę. Dingo lietuviybės židiniai Gibuose, Berznyke, Žabariškėse, Vižainyje. Visame Suvalkų krašte lietuvių tautinė mažuma sumažėjo nuo 18 000 iki 10 000⁹. Kadangi buvo teigta, kad Lietuvos pusėje suvalkiečių (ir ne suvalkiečių) ūkininkų padėtis buvo geresnė, tai galime įsivaizduoti, kad tas padėties skirtumas dėl karo pasidarė dar ryškesnis. Naciai perėmė lietuvių ūkio kooperatyvus Punske ir Seinuose, tas pats likimas ištiko Ožkinių pieninę. Žinoma, ekonominę priespaudą vokiečių okupacijos metais kentė ir Lietuvos žmonės, bet, kaip rodo tyrimai, dėl klastingos „repatriacijos“ Seinų ir Punsko kraštas patyrė žiaurios nuostolius. Net turtingesnieji tremtiniai, sėkmingai sugrįžę į savo ūkius, per prievartines klajones buvo praradę beveik visą užgyventą kilnojamąjį turtą.

Neabejotina, kad vieniems okupantams keičiant kitus, Lietuvoje buvo patirta, ką reiškia vienu ir kitų žiaurumas. Naciai buvo sužvėrėję rasistai, jie pralaimėjo karą. Tačiau sovietų valdžios represijos ir žiauriausi 1941 m. birželio trėmimai po Lietuvą blaškomies suvalkiečiams negalėjo nekelti siaubo. Žiaurumo svarstyklės buvo negailėstingos. Atskiri faktai, prisiminimų užuominos ir elementari logika kužda, kad dauguma išvartų į sovietų okupuotą Lietuvą seiniškių ir punskiečių veržėsi atgal į gimtąsias vietas ne tik todėl, kad nesugebėjo įsikurti naujose sodybose, buvo valdžios apgauti, pasijutę benamiais ilgėjęsi savo namų, nors ir išdažytais langais.

Be jokios abejonės, žmonės nujautė, kad atėjus rusams, visos Lietuvos lietuvių laukia dar baisesni laikai: tautinis persekiojimas ir prievartinis *kolchozų* steigimas. Juk yra daugybė pavyzdžių, įrodančių, kad tie karo pabaigoje į Vakarus traukę mūsų pabėgėliai, kurie buvo sovietų atkirsti kur nors Pomeranijoje, buvo linkę pasilikti naujoje Lenkijoje, kad tik nepakliūtų į sovietų valdas. Deja, neturime tyrimų, kurie patvirtintų, kiek būta atvejų, kada karo pabaigoje iš Lietuvos pusės pereidavo ir prisiglausdavo kitame pasienyje sovietų siaubo gėmami žmonės. Žinomi tik pavieniai liudijimai.

Lenkijos pasienio lietuvių sugrįžimas į savo sodybas tam tikra prasme sutapo su didžiuoju Lietuvos lietuvių pabėgimu: daugiau nei 60000 žmonių, viską palikę, traukėsi su vokiečiais, nes sovietų artėjimas jiems kėlė didesnę siaubą, nei mintis apie prarastus namus.

⁹ Ten pat, p. 78.

1941 m. birželio trėmimai ir teroras jau buvo žinomi. Nežinia, kiek ši aplinkybė lėmė seiniškių ar punskiečių pasirinkimus. Galima pastebėti, kad dalis jų taip pat pasirinko karo pabėgėlių likimą: traukė į Vakarus, atsidūrė DP (displaced persons) stovyklose, o vėliau migravo į JK, JAV ir, atrodo, gana gausiai į Kanadą. Po karo Lenkijos pusėje liko tik šiek tiek daugiau nei pusė iki 1939 m. ten gyvenusių lietuvių. Tačiau nežinia, kiek iš viso buvo gyventojų, kurie negrįžo į savo protėvių susuktus lizdus, kiek iš jų liko sovietų okupuotoje Lietuvoje, kiek bėgo į Vakarus, kiek išsibarstė Lenkijos *naujai atgautose žemėse*, o kiek iš jų žuvo.

Lietuvos pasieniuose iššūkių buvo mažiau. Vieną okupantą keitė kitas, vieną demagogiją kita. Visiems užkariautojams, ypač karo metu, rūpėjo mokesčiai ir pyliavos, o ūkininkai kentė ir vylėsi, kad viskas kaip nors nusistovės. Kai pažįstamas pasaulis baigiasi ties parapijos ribomis, nelabai jaudinamasi dėl kitų žmonių vargų. Iš savo senelių ir vyresnių giminaičių niekada nė žodžio negirdėjau apie brolių ir sesių lietuvių iš anapus sienos nelaimės. Jų kančias ir dramas užstodavo savosios. Sovietų teroras, tremtys į Sibirą ir kolektyvizacijos prievartos paveikslai buvo užpildę visą jų atminties aruodą.

Suvalkų trikampio lietuviai ūkininkai, kurie sugebėjo išsaugoti savo žemę ir sodybas 1941 m., ir tie, kuriems po tremties ir klajonių nesvetingoje okupantų valdomoje Lietuvoje pavyko atgauti savo gimtuosius ir protėvių paveldėtus ūkius, labiau negu bet kada anksčiau brangino šį beveik sakralų turtą. Tai, kas per amžius buvo lietuvių tapatybės socialinis-ekonominis pamatas, Punske ir Seinų apylinkėse buvo išsaugota, net jeigu tų paskutiniųjų senojo agrarinio lietuviškumo saugotojų beliko tik šiek tiek daugiau nei dešimt tūkstančių. Mūsų požiūriu, tai yra tiek pat svarbu, kaip išsaugota kalba, lietuviškas patriotizmas ir bendruomeninis solidarumas.

Būtina pastebėti, kad iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos žmonės išliko tokie patys. Siena aklaui neatskyrė vienu ir kitu. Lenkijos politika tautinių mažumų atžvilgiu galėjo būti ir labai nepalanki lietuviams, bet privataus ūkio išsaugojimas buvo esminis teigiamas bruožas, stiprybę ir atsparumą teikianti aplinkybė. Neabejotina, kad tuo metu abiejuose pasieniuose lietuviai ir nelietuviai vis dar matė save kaip paveldėtos agrarinės tradicijos dalį. Privataus ūkininkavimo trūkumai ir privalumai buvo vienodai suprantami ir vieniems, ir kitiems. Tačiau nuo to dramatiško pokario slenksčio turime pradėti iš naujo skaičiuoti plusus ir minusus, panašumus ir didėjančius skirtumus. Vienoje pusėje sovietų valdžia jau rezgė kolektyvizacijos planus, kitoje – žmonės

vėl iš naujo turėjo pradėti kurtis savo ūkiuose ir keltis iš nuosmukio. Prasidėjo beveik pusamžį trukusi epocha, kuri buvo lemtinga lietuvių šiaurus ir anapus valstybių sienos socialinio profilio permainoms.

„Geležinė uždanga“, kolektyvizacija ir lietuviškumo salos

XX a. septintojo dešimtmečio viduryje klampodamas geležinkelio sankasa arba purvinu vieškelio nuo Šeštokų Mikniškių link, girdėdavau tėvą, kuris kartodavo, kad tie dvigubi bėgiai yra *karo atvejui*. Tolyn į vakarus – siena. Už jos jau kitas pasaulis, Lenkija. Kiek vėliau, jau automobiliu važiuodavome lankyti senelių, o geležinkelis ir siena tapo nereikšmingi. Atskirtis nuo pasaulio buvo natūralizuota. Tėvas mirė 1996 m. Jau po Kovo 11-osios vieną kartą suspėjo nuvykti autobusu ekskursijon į Varšuvą.

Mano tėvas Alfonsas Aleksandravičius iš Mikniškių Rudaminos parapijoje kartais užsimindavo, kad jis gimė Seinų apskrityje. Taip rašydavo 1927 m. dokumentuose. Niekada plačiau šio fakto jis neaiškino. Ne kartą minėdavo, kad, anot kitų žmonių, Lenkijos žemės ūkyje yra kitaip. Sovietinėje Lietuvoje buvo platūs melioruoti laukai ir didelės kolchozų kiaulidės, o ten – sklypeliai, rėželiai. Kur geresnės žemdirbystės sąlygos? Atsakymas jam buvo aiškus. Tėvas buvo baigęs Kauno veterinarijos akademiją, dirbo Telšių rajono galvijų veislyne, o po to žemės ūkio valdininku rajono centre, jis buvo atsakingas už gyvulininkystę.

Mikniškių močiutė – taip mes, anūkai, vadinome savo senelę Veroniką Aleksandravičienę – savo pasakojimais užpildydavo tas sovietizuoto kaimo istorijos spragas, apie kurias tėvas vengė kalbėti iki pat sovietų valdžios galo. Kolūkių pradžią ji prisiminė it kokią mitologinę baudžiavą. Prievartinė kolektyvizacija buvo mažesnė bėda nei tremtis į Sibirą, kurią patyrė jos artimieji. Dalis jų išgyveno, o kai grįžo – viskas buvo jau baigta. Močiutės istorijose išnirdavo sovietinio absurdo epizodai. Pasirodo, neužteko suvartymo į valdžios dvarą. Kolūkio urėdai nusprendė, kad seneliai turi per daug turto: pradžioje nugriovė klojimą, nors *galėjo ten bendrus javus laikyti... Svirną* dar kurį laiką naudojo kolūkio reikmėms, bet 1960 m. valdžia nusprendė, kad tai perteklinis Aleksandravičių turtas. Reikia ir šį pastatėlį griauti. Tada, didžia dalimi jauniausio sūnaus Juozo, kuris, kaip ir mano tėvas, buvo sovietinio žemės ūkio valdininkas, pastangomis ir gavęs kyšius, kolūkio pirmininkas padarė išimtį: leido šeimininkams išsipirkti savo klėtį. Iki dabar saugau šeimos archyve tą popierėlį, patvirtinantį, kad senelis

sumokėjo *Tarybiniam Artojui* už savo klėtį. Po dvejų metų pirmininkas procedūrą pakartojo, mat kolūkiui verkiant reikėjo grynųjų pinigų. Tuose močiutės pasakojimuose ryškėjo ne patys pinigai, greičiausiai visos kuklios rublių santaupos, bet pažeminimas ir situacijos absurdas.

Sovietmečio valdžia griovė ne tik sodybas, bet ir kaimo žmonių gyvenimus. Valstybinių dvarų baudžiauninkai nustojo būti tais lietuvių ūkininkais, kuriems privatumas, individualumas reiškė socialinės tapatybės esmę. Mediavistams ir ankstyvųjų naujųjų laikų ūkio istorikams yra aišku, kuo senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstiečių padėtis skyrėsi nuo Maskvos rusų. Tai visų pirma individualus ūkis, kuris formavosi nuo karalienės Bonos įgyvendintos Valakų reformos XVI a. Tai reiškia laikus, kai Sūduvos žemės vėl iš naujo pradėtos apgyvendinti. XIX a. gale išsiskirsčius kaimams į viensėdžius, ta privatybė dar labiau sustiprėjo. Galima teigti, kad tokio autonomiško ir asmeniškai savo laukus dirbančio žmogaus socialinis profilis tapo naujosios atgimstančios lietuviybės kertiniu akmeniu. Vasario 16-osios Respublikos stiprybė, nuostabus gebėjimas prikelti ūkį ir žmogų siejosi su gana radikalia žemės reforma, individualaus fermerinio ūkininkavimo kryptimi, kuria, nepaisant visokių sunkumų, buvo žengiama. Ir tada užgriuvo rusai.

Prasidėjo pusamžį trukęs abiejų pasienių ūkininkų likimų išsiskyrimas. Šiandienė lietuvių istoriografija pagaliau iš sąstingio išjudino liaudiškosios sovietmečio istorijos tyrimus. Todėl galima pramušti sovietmečio indoktrinacijos luobą ir imti iš naujo aprašinėti, kas nutiko su žmogumi brutalaus privačios nuosavybės nusavinimo Lietuvos kaime metu. Žinoma, sovietų valdžios dvaro baudžiauninku paverstas žmogus ieškojo būdų, kaip ir kur paslėpti tai, kas atrodė brangiausia, sunkiu darbu sukaupia. Visą tą pusamžį suklypusio molinio tvarto šiauduose mano senelis slėpė išardyto vežimo dalis, pirmiausia ratus. Taip buvo slepiama ir didžiausia prieškarinio brangenybė – fajetonas, kurį kažkas (neaišku, ar koks kolekcininkas, ar Lietuvos kino studija) išviliojo iš Mikniškių Aleksandravičių 8 dešimtmečio pabaigoje.

Tačiau prisitaikymas ir išlikimas turėjo savo kainą. Kito papročiai, mažėjo privataus gyvenimo autonomija, natūralūs bendruomeniniai ryšiai trūkinėjo, buvo pakeisti kolūkių administruojamais, iš viršaus dirguojamais renginiais. Kolektyvizacijos ir nacionalizuoto žemės ūkio industrializacijos planai vedė prie kitos radiklios socialinių inžinierių priemonės – atitraukimo nuo senų sodybų ir praeitį vis dar galėjusių priminti jas supusių *60 arų*, kurių periodiškai matavimai ir girtos derybos dėl pėdos pievos buvo sovietinio kaimo kasdienybė.

Šiandien reikėtų iš naujo aiškinti visą kolūkių žmogaus žodyną: *darbadienius, arus, runkelius, rudens talkas*. Sunkiausia aprašyti pasekmes: visą žmogaus pažeminimo ir pavergimo kelią. Kadaise Czesławas Miłoszas savo *Pavergtame prote* gebėjo vakariečiams paaiškinti, kas nutinka su inteligentiškuoju, kūrybiniu, komunistinės diktatūros žaidimo taisyklės priėmusiu sluoksniu. Liaudies žmogaus – to mažojo anonimo sąmonės perlaužimas yra sulaukęs mažiau intelektualinės analizės darbų. *Nužeminimo*¹⁰ – kaip pamato iš po senosios tapatybės kojų išmušimo emocinės, psichologinės ir moralinės pasekmės buvo skaudžios. Jos permainė žmogų.

Viena vertus, tarsi ir aišku, kas nutiko su lietuvių ūkininkais kolektyvizacijos, nuvarymo nuo savos žemės ir naujų rusiško tipo gyvenviečių statybos vajaus metu. Regis, daug pripasakota apie tai, kaip jie buvo paversti *kolchozninkais*. Tačiau socialinės antropologijos požiūriu tas kolūkių žmogus liko menkai atpažintas. Šimtai sovietmečio publikacijų skendi visai primityvios demagogijos pelkėje, o traumoto žmogaus autorefleksija dažniausiai yra labai silpna. Gal tai šiek tiek buvo kompensuota jautresnių Sovietinės Lietuvos rašytojų, pavyzdžiui, Broniaus Radzevičiaus *Priešaušrio vieškeliais* arba Romualdo Granausko *Gyvenimu po klevu*.

Sovietų Lietuvos kaimo žmogaus lemtis tik pastaraisiais metais pasirodė labai rimtuose istorijos darbuose. Beveik tris dešimtmečius tas *kolchozas mumyse* buvo įrėmintas tam tikrų klišių, savaiminio aiškumo ženklams užstojant tikras paprasto kaimo žmogaus dramas, prisidėjusias prie to, koku jis tapo, išliko, gyvena. Nėra paprasta paaiškinti, kodėl taip nutiko: gal po Kovo 11-osios alergija socialinei istorijai ir *liaudiškajai* jos plotmei buvo tokia stipri, kad nebuvo dvasinių jėgų grįžti prie temų, gausiai aplietų sovietinių propagandistų rašalu.

Gal reikėjo, kad nutoltume laike nuo tos klampynės, kad pasikeistų istorikų karta? Ši mintis peršasi, perskaičius Antano Terlecko, jr. disertaciją *Kolchozų visuomenės sukūrimas: Lietuvos kaimo sovietizacija 1940–1965 m.*¹¹ Įvadinėse pastabose jis labai taikliai įvardija, kokios kliūtys galėjo tyrinėtojams užstoti akiratį ir neleisti pažvelgti į kaimo istorijos panoramą. Autorius atsiremia į lemtingų Sovietų Są-

¹⁰ *Nužeminimą* kaip labai metaforišką terminą kiek kitoje plotmėje pradėjo vartoti kultūros sociologas prof. Vytautas Kavolis. Jam *nužemintieji* buvo pokario išeivijos kūrybiški žmonės. Jie neteko gimtosios žemės ir buvo pažeminti istorijos. Tačiau terminas gali būti patogus aprašyti ir tiems pavergtos Lietuvos lietuviams, kuriems buvo lemta išgyventi kolchozus be didesnės intelektualinės galimybės aiškintis, kas su jų žmogiškumu darėsi.

¹¹ Apginta Vilniaus universitete 2023 m.

jungos griūties metų klausimą, kuris priklausė tauriam anų laikų rusų istorikui Jurijui Afanasjevui: *Kas savo reikšme ir slegiančiomis pasekmėmis nusveria: ar milijonai pražuvusių stalininio teroro aukų, ar dar didesni milijonai visam laikui morališkai suluošintųjų?* Jis taip pat akcentuoja, kad Lietuvos istorikams tiesioginės teroro ir laisvės kovų aukos neabejotinai buvo svarbesnės. Pridurčiau, kad tai net natūralu.

Antano Terlecko manymu, *Lietuvoje dar nuo perestrojkos metu sprogo atminčių bumo akivaizdu – svarbesnės yra tiesioginės stalinizmo aukos, o dabar, Nepriklausomos Lietuvos ketvirtame dešimtmetyje, dar svarbesniais tampa tie, kurie nesuliko tapti tiesiog aukomis ir aktyviai stalinizmui pasipriešino*¹².

Autorius mato, kad dėl tokių – kad ir natūralių bei suprantamų – polinkių mūsų sąskaitos su sava praeitimi lieka neapmokėtos, o gebėjimas be savigailos pažvelgti į dabarties veidrodžius ir aiškintis, kokie išlikome ir kokie esame, yra labai menkas.

*Tokia padėtis nulemia ne tik kiek sustabarėjusį žvilgsnį į pokario metų istoriją, kai daugiausiai dėmesio susilaukia kolaboravimo ir pasipriešinimo klausimai, bet ir nepakankamą to laikmečio gyventojų kasdienybės, laikysenos, identiteto, netgi pačios sovietizacijos ir sovietizuojamos Lietuvos tikrovės suvokimą. Nors binarinės (kolaboravimas-pasipriešinimas; pasipriešinimas-teroras) ar trinarės (kolaboravimas-prisitaikymas-pasipriešinimas) opozicijos modeliai istoriografijoje vis dažniau kritikuojami kaip riboti, tačiau kaimo sovietizacijos kontekste šis požiūris tebėra vyraujantis net mokslinėje literatūroje, į kaimo sovietizaciją žiūrima per pasipriešinimo (partizanų) ir pasipriešinimo užgniaužimo (teroro) prizmę.*¹³

Noriu dar kartą akcentuoti, kad abiejuose Lenkijos ir Lietuvos pasieniuose lietuvių ūkininkų kasdienybės keliai po karo išsišakojo. Nuo tos kryžkelės žengiančiųjų istorijos dar tik pradedamos deramai tyrinėti.

Teisus istorikas, kuris teigia: *Žvilgsnis į pokario istoriją vien per partizanų ar vien per sovietinio režimo (teroro, kolaboravimo) prizmę mums neleidžia iš esmės suvokti sovietizacijos proceso: kaip tarpukario Lietuvos ūkininko socioekonominė, sociokultūrinė tapatybė*

¹² Terleckas, A. *Kolchozų visuomenės sukūrimas: Lietuvos kaimo sovietizacija 1940–1965 m.*, p. 9.

¹³ Ten pat.

*buvo sunaikinta, kaip (ar) jis buvo užvaldytas, kaip jis tapo kolchoz-niku ir kaip tapo kolūkiečiu?*¹⁴

Tačiau keletas skausmingų ypatumų Lenkijos pasienio lietuvius taip pat išskiria iš visų kitų bendro likimo sovietizuojamo krašto brolių ir sesių. Pirmiausia, šiuose pasieniuose žmonės, kurie nuo Vasario 16-osios Respublikos užgimimo ir ginkluotų kovų su lenkais pasirodė esą išskirtinai užsigrūdinę, buvo labai aktyvūs partizaninio karo dalyviai. Neturtingos dzūkų žemės aukėjo savo geriausius sūnus kovoje dėl Lietuvos laisvės. Adolfo Ramanausko-Vanago kilties vieta, jo gimtoji sodyba buvo beveik prie pat valstybių sienos. Dabar ji oficialiai memorializuota, tik nedaugelis prisimena, kad pirmieji pasiryžėliai, savo rankomis ir lėšomis ėmęsi partizanų vado atminimo išsaugojimo, buvo lietuviai ūkininkai iš Sankūrų kaimo anapus sienos.

Yra tam tikras pagrindas teigti, kad šiose vietovėse visa, kas nutiko sovietų okupuotam kraštui, reiškėsi dar aštriau. Mano tėvas, nors ir bijodamas ko per daug jaunam karštakošiui pavoingo pasakoti, vis kartodavo, kad Mikniškiuose, kaime, kuris savo geriausiais laikais galėjo turėti apie keturias dešimtis sodybų, pokaryje beveik kiekviena šeima laidojo savo žuvusius sūnus. Tad tikėtina, kad kolektyvizacijos ir kasdienio pažeminimo trauma čia labiau nei kur kitur pynėsi su dramatiška kovų, pralaimėjimo ir tremčių patirtimi.

Istorija, susidūrusi su *moraliskai suluošintųjų* figūromis, savo mokslo įrankius neretai turi palikti prie slenksčio, priemenėje. Žmogiškumo pavidalai lengvai nepasiduoda aprašomi, negana juos apipinti datomis, skaičiais, struktūromis ir bendrybėmis. Čia dera prisiminti vieną mintį, kurią istorikas Timothy Snider savo garsiojoje knygoje *Kruvinos žemės (Bloodlands)* įrėžė pasakojime apie Holodomorą. Skaudi lemties logika: gerieji žmonės mirė pirmieji. Tie, kurie padėjo kaimynams, kurie pamaitino nepažįstamą išbadėjusį vaiką – mirė. Mirė ir tie, kurie nesimaitino mirusių artimųjų kūnais. Klausiau savęs ir autoriaus: o kaip su tais, kurie išliko?

Kokie mes išlikome, jei gerieji žūsta pirmieji? Pasienio žmogaus atveju tai skamba itin žiauriai. Būtina pažymėti, kad partizaninio karo sąlygomis sovietai nedelsdami puolė stiprinti valstybių sieną, kad nukirstų mūsų partizanų komunikacijos gijas, kad nebeleistų nei išeiti, nei sugrįžti. Tam reikėjo iškeldinti ištisus kaimus, sunaikinti buvusius sodžius. Kelių kilometrų pasienio ruožas ištuštėjo, o tie, kurie išliko, buvo priversti prisitaikyti ne tik prie kolektyvizacijos. Tolumoje ma-

¹⁴ Ten pat, p. 10.

tos spygliuotos tvoros akis pakelti dar galėjusių pasienio žmonių vaizduotėje tikrai galėjo priminti Ann Aplebaum Gulago diagnozę: tie, kurie buvo sovietų lageriuose, ir tie, kuriems buvo lemta išgyventi šiapus spygliuotos tvoros, skyrėsi tik įkalinimo laipsniu.

Rusiška sovietizacija ir lenkiška komuna:
skirtumai ir pasekmės

Jei jau pavadinau socialiniu šiuolaikinio lietuviškumo pamatu individualių ūkininkų terpe, tai nederda daug abejoti, kad sovietinis prievartinis kolektyvizavimas jį Lietuvoje taip sutrupino, kad *pokolchoziniais* laikais miestas ir miestiečiai jau laikytini pagrindine lietuviškumo fronto linija. Kaimo dvasios skendi tylioje migloje.

Net po Kovo 11-osios ir išlikusio nekilnojamojo turto restitucijos (po ironiško valdžią įgijusiųjų *žemės kilnojimo* epizodo) tas tradicinio kaimo gyvenimas nesugrįžo į vagą. Prieš šimtą metų Lietuvos žemės reforma ir dvarų (puikiai ir pelningai ūkininkavusių) išparceliavimas sustiprino valstiečių sluoksnį. Ekonominis efektyvumas buvo sąmoningai aukotas socialinio teisingumo ir tautos pamato stiprinimui. Tai buvo vykdoma kartu su Europos Sąjungos žemės ūkio politika.

Pokolchozinio kaimo žmogaus akyse įvyko kažkas priešingo. Lietuvoje atsirado naujas dvarų ir latifundijų tinklas bei itin sunkioje situacijoje atsidūrę trijų hektarų ūkeliai, supantys pasirinkimų kryžkelėse pasimetusias sovietmečio gyvenvietes. Paradoksalu, tarsi sugrįžtama prie socialinio kontrasto, kurį buvo siekiama įveikti 1923 m. Žemės reforma Vasario 16-osios Respublikoje. Dabar socialinis teisingumas aukojamas vardan ūkio efektyvumo. Čia prisideda ir Europos Sąjungos politika. Tarsi stengiamasi su neigiamomis socialinėmis pasekmėmis kovoti išmokomis, bet juk ir jų didžioji dalis atitenka stambiesiems ūkininkams arba naujesiems dvarininkams.

Dėl melioracijos ir išvaymo iš vienkiemių užlipdytos nuobodžios silikato namų gyvenvietės atsidūrė tam tikroje aklavietėje. Nei ūkininkauti gera, nei kaimo turizmą vystyti. Nei savigarba tokiomis sąlygomis atsigauna, nei papročiai keičiasi į gerą. Tas sovietmečio gatvinis kaimas nyko iš jame gimusios jaunuomenės geistinos ateities akiračio, o ir ramybės bei santūresnių pragyvenimo būdų ieškantiems miesto pensininkams į tokias *ulyčias* keltis mažiau pagundų radosi. Kas kita – sodybos sodybėlės. Jau ne tik prie ežerų ir upelių, bet ir laukų, pamiškių erdvėje išsibarsčiusių sodžių patrauklumas lieka gana didelis.

Tačiau šalia fatališkų mentalinius padarinius turėjusios kolektyvizacijos Lietuvos kaimo žmonėms teko dar vienas komplektas sovietų valdžios politinių priemonių, atitolinusių sovietinius žmones nuo Lenkijos valdose gyvenusių. Pirmiausiai – tai agresyvi ateizacijos politika. Katalikų Bažnyčios persekiojimas ir parapijos bendruomenės ardymas čia itin stiprus. Realios savivaldos ir visuomeninių solidarumo tinklų, kurie tradiciškai siejosi su parapijos gyvenimu, nebuvimas, ardymas turėjo žiaurių pasekmių žmonių tarpusavio santykiuose.

Tradicijos žmogui, kuris dėl duonos kąsnio ir begalinės neteisybės, pažeminimų turėjo ką tik įmąnydamas vogti iš *kolchozo* – fermos, sandėlio, lauko, o po to melstis bažnyčioje – turėjo būti moralinė kankynė.

Neiškalbėti trauminiai patyrimai, savikritiškos refleksijos trūkumas prisideda prie ribotos savivokos: nemalonūs mentaliniai mūšiškų bruožai išlieka gajūs net pasikeitus laisvėje gyvenančių Lietuvos lietuvių kartoms. Profesorius kun. Jonas Juraitis, atvykęs iš Šveicarijos dėstyti atkurtame Vytauto Didžiojo universitete, 1990-ųjų pradžioje su liūdesiu kartodavo savo studentams ir kolegoms, kad baisiausias sovietinio palikimo reiškiny yra moralinis skurdas. Jis it koks nuodas įsiskverbė į represijų bei nepriteklių dešimtmečius ištvėrusį žmogų, kurio net kaltinti dėl to negalima.

Dar kartą noriu pabrėžti, kad antropologijos požiūriu visos sovietizacijos ir išgyvento režimo pasekmės iki šiolei nėra pakankamai rimtai ištirtos. Tik kai kuriose plotmėse turime solidesnių publikacijų, pavyzdžiui, Danutės Gailienės knyga *Ką jie mums padarė?*¹⁵. Autorė tyrinėja traumines sovietų teroro pasekmes ir pastebi taip pat tai, kas priklauso ne tik tiesioginėms aukoms, bet ir visiems lietuviams ir nelietuviams, kurie turėjo išgyventi sovietmetį, prisitaikyti prie brutalių taisyklių. Jau yra rimtų istorijos darbų apie tai, ką kolektyvizatoriai ir sovietizatoriai darė su kaimo žmonėmis, bet istorikai nėra įgudę ir vengia svarstyti, kokie mes iki dabar išlikome.

Šiandienų posovietinių lietuvių *būdui* trūksta akylesnės refleksijos. Jis lieka apibarstytas klišėmis, pridengtas paviršutiniškomis diagnozėmis, oficialių grožybių skiautėmis, etiketėmis ir propagandiniais šūkais, o besistengiančių kritiškai atsakinėti į klausimus, kokie mes esame, kuo skiriamės nuo kaimynų ir visų kitų europiečių, gretos nėra negausėja. Būtent iš čia kyla noras sulyginti šiapus ir anapus sie-

¹⁵ Gailienė, D. 2023. *Ką jie mums padarė? Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos požiūriu*. Vilnius: Tyto alba.

nos gyvenančių lietuvių būdą. Tarsi nebelieka dvasinių jėgų atlaikyti tokio savižinos sunkumo, kuris užgriūva Ričardo Gavelio *Vilniaus pokerio* arba *Jauno žmogaus memuarų* skaitytoją.

Šioje srityje, regis, arčiausiai tikrovės bus buvęs prognostinis vaizdinys, kurį dar XX a. šeštojo dešimtmečio viduryje išsakė Harvardo sociologijos doktorantas Vytautas Kavolis, kuris lietuvių išeivijos spaudoje svarstė, kas nutiks su Lietuvos žmogumi, jeigu okupacija ilgai užtruks. Ateitis nebuvo neaiški, bet mokslu grįstos prielaidos buvo įžvalgios. Vytautas Kavolis neabejojo, kad po viso to, po okupacijos sugrįžus į laisvę, *tradicinės vertybės niekada neprisikels „savo pirmąją grožybę“*. Jis rašė: *Jeigu okupacija ilgėliau užtruktų, jina galėtų paveikti jaunesnius lietuvius (...) Neužmirškime, jog vien tautiškumas, kuris ilgiausiai išliks mažiau paliestas sovietinio spaudimo, neužpildo viso dvasinio pasaulio (...) Dvasiniai pasauliai, sustatyti komunistinėje sistemoje, gali pailti, ir šis pailimas pasireikš įvairiomis formomis, jų tarpe (1) agresyvumu ir (2) abejingumu visuomeniniams reikalams*.¹⁶

Tie metaforiški neišvengiami būsimo (po)sovietinio lietuvio charakterio apibūdinimai yra pritaikomi visiems – ir kaimo, ir miesto žmonėms. Tačiau darytina prielaida, kad tu, kas išgyveno savo gimtuosiuose miesteliuose, kaimuose ir sodybose, atveju visos tos *homo sovieticus Lithuanus* būdo savybės dar stipriau pasireikšia. Daug energijos ir įgūdžių reikalaujant naujas fermerinio ūkininkavimo stilius tik mažumai tapo įkandamas.

Anapus sienos Lenkijos lietuviams ūkininkavimo permainos nebuvo tokios skausmingos. Tiesa, istorikų dėmesio ši socialinės istorijos tema nėra privilegijusi, tad tenkintis reikia gausiais pokalbiais, interviu ir stebėseną. Komunų griūtis Lenkijoje ir permainos rinkos ekonomikos link Suvalkijos kaimuose nesukėlė didelio sukrėtimo. Greičiau evoliucionavo ir pratęsė tai, ką tenyščiai ūkininkai buvo pasiekę, įgudę daryti ir prakutę verstis naujų ekonominių iššūkių sąlygomis.

Privačios fermerystės tradicija Seinų ir Punsko apylinkėse kaip tik galėjo stiprėti, nors jai grėsė ir tebegresia negailestingos konkurencijos pavojai, ūkių stambėjimo ir kaimo bendruomenės diversifikacijos pasekmės. Tačiau tai, kas šimtmečiais buvo lietuvių stiprybės ženklas – individualus, autonomiškas, visas atsakomybes ant savo pečių nešantis gyvenimo būdas – čia regimas ir plika akimi. Žmonės sunkiai

¹⁶ Kavolis, V. 2006. „Lietuvos atstatymas. Jaunosios kartos programa“, in: *Nepriklausomybės kelias*. Vilnius: Versus aureus, p. 30.

dirba, bet skurdo ir degradacijos čia nematyti. 30–70 hektarų ūkiai lengvo gyvenimo negarantuoja.

Suvalkiečių iš anapus sienos socialinė ir ekonominė patirtis taip pat mena ankstyvuosius kolektyvizacijos bandymus, jie žino, kas buvo lenkiški kolūkiai ir PGR-ai (valstybiniai žemdirbystės ūkiai). Tarp lietuviškų kaimų įsiterpę keli PGR-ai kartais tapdavo neturtingesnių ūkininkų šeimos narių darbo vieta.

Tam tikras XX a. 8–9 dešimtmečių ūkinis pakilimas, vykęs dėl Lenkijos valdžios politinių sprendimų, leido žengti toliau. Prie suvalkiečių ištvermės prisideda ir išlikęs natūralus peizažas, o išsibarsčiusios sodybos kuria tą jaukumą, kuris leidžia vystyti kaimo turizmą. *Part time farming* čia įgyja didelį pranašumą, o prie individualios veiklos pripratę ūkininkai neretai vysto dar kitokius verslus.

Šiandien judriame abiejų pasienių kasdienybės paveiksle ryškėja vienas daug ką sakantis bruožas. Tai Lenkijos lietuviai, šienaujantys Lietuvos pusės laukymėse, vežantys pašarus į savo ūkius. *Mes jiems net Europos Sąjungos išmokas paliekame*, – ne be pagrindo ir pasididžiavimo ištare vienos diskusijos, vykusios prieš porą metų Lietuvos mokslų akademijoje, dalyvis nuo Punsko. Išretėjusios, pasenusios ir pavargusios Lietuvos pasienio sodybos dėl to taip pat laimi.

Lenkijos pusėje nematyti ir tokių naujų latifundijų su plačiais it stepės laukais. Ekonominiai skirtumai yra, bet ne tokie, kad ardytų bendruomenės jausmą. Su tuo sietinas ir dar vienas – gal net svarbiausias – Seinų–Punsco krašto žmogaus bruožas: privataus ūkininko savigarbus individualumas ir bendruomeninis ryšys su kitais – artimesniais ir tolimesniais kaimynais.

Per atskirties šimtmetį lietuvių abipus Lietuvos–Lenkijos sienos būdo skirtumus labiausiai lėmė keturi faktoriai. Trys iš jų priklausė nuo sovietų valdžios politikos Lietuvos kaime, o paskutinis, ketvirtasis, sietinas su tuo, kas po *komunos* nuvertimo pavyko lenkams – vietos savivaldos įstatymo įgyvendinimas.

Kad ir kokios politinės rietenos šiandienėje Lenkijoje skambėtų, beveik visos politinės jėgos sutars, kad didžiausias pokomunistinės Lenkijos laimėjimas yra trijų pakopų savivalda. Visuose trijuose – gminos, pavieto, vaivadijos (valsčiaus, apskrities, vaivadijos) – lygiuose renkamos tarybos ir vykdomosios valdžios galva. Tačiau yra renkamas ir kaimo bendruomenės šaltyšius (*sołtys*), kuris realiai yra gminos vaito padėjėjas. Gana tik pasakyti, kad išlikę bendruomeniniai, parapiniai kaimo žmogaus socializacijos įgūdžiai labai palankiai susilieja su tokia savivalda, kurioje renkami atstovai asmeniškai žinomi

kaimynų aplinkoje. Taip individualumo ir bendruomeniškumo pradai susipina į būties lizdą, kuris yra palankus tradicijai, žmogiškumui, jaukumui.

Lietuvos atvejis liūdnesnis. Nepaisant visų politinių siekių, Kovo 11-osios Respublikos kūrėjams nepavyko radikalčiai pakeisti nei administracinio žemėlapi, nei priartinti renkamos valdžios prie žmogaus. Likome viena iš dviejų Europos Sąjungos valstybių (šalia Maltos, kuri betgi yra keleriopai mažesnė), turinčių tik vieną savivaldos pakopą. Lietuviškos seniūnijos – tai ne savivalda. Posovietinis unitarinės valstybės statinys – tai piramidė su mažąja Maskva vadintinu centru Vilniumi. Žmonių savivertė yra tiesiogiai priklausoma nuo padėties tos piramidės pakopose. Mano įsitikinimu, šis faktorius stipriai veikia periferijoje atsidūrusį žmogų, lemia kolektyvinio nevisavertiškumo bruožus. Tiesą sakant, šioje plotmėje sovietmečio palikimas lenda iš po kiekvieno kelmo. Kolūkis iš žmogaus nebuvo nei išviliotas, nei išvarytas.

Lyginant lietuvių šiapus ir anapus Lietuvos–Lenkijos sienos socialinius profilius reikia pabrėžti itin svarbią aplinkybę: Seinų ir Punsco krašto lietuviai išvengė to, ką sovietai padarė su broliais ir sesėmis okupuotoje Lietuvoje. Po naujo įsikūrimo senosiose sodybose ir palyginti švelnių kolektyvizacijos bandymų, tenykščiai ūkininkai išliko savo privačių žemių bei sodybų savininkais. Tas faktas yra pagrindinė priežastis, kuri lėmė fenomenalų reiškinį. Maža 10 000 žmonių bendruomenė tapo vienintelė senojo, tradicinio, liaudiško lietuviškumo sala. Kartais dingčioja mintis, kad nuo Sangrūdės žvelgiant į vakarus, anapus miško ir valstybių sienos atsiveria nedidelė erdvė, kurioje išsiabarstę sodžiai atrodo tartum gražiausio lietuviško genofondo darželiai.

2025-ųjų vėlyvą rudenį sėdime su poetiškos sielos pašnekovu Punske prie arbatos puodelio. Kalba pasisuka netolimos, neabejotinai laimingos praeities akimirkos link. Sakau, kad įstojimas į Europos Sąjungą ir Šengeno erdvės atvėrimas turėjo būti itin džiugiai sutiktas lietuviškame Lenkijos pasienyje. Pašnekovas, minutę pagalvojęs, atsako: *Čia mes visi su didžiausiomis viltimis ir nekantrumu tokių laikų laukėme. O po to, kai dingo pasienio sargybiniai, staiga iš iki tolei beveik nerakinamų sodybų pradėjo dingti inventorius, o Punsco jaunimo pasilinksminimuose ir vakaronėse prasidėjo muštynės...*

Susipažinimas tęsėsi. Punsco licėjaus mokiniams tapo atviros Kauno ir Vilniaus aukštosios mokyklos, o Seinų ar Suvalkų preky-

Egidijus
Aleksandravičius

viėtės – pirkėjų iš Lietuvos minioms. Iš lėto Žolinės Punske vėl darėsi lietuvių nuo Kapčiamiesčio, Rudaminos, Sangrūdės ar net Vištyčio švente, gaivių šviesios tradicijos kvėptelėjimu. Pagaliau susitinka likimo išskirtieji, o linkėjimas vienų kitiems gero persveria būtinių pirkti-parduoti geidulį. Nors ateitis nėra žinoma, tai Žolinių nuotaikos gali tradicijos šviesa skliti it žiburys tunelio gale.

Mikniškiai, 2025 m. lapkritis–gruodis

EGIDIJUS ALEKSANDRAVIČIUS (g. 1956 m.) – istorikas, habilituotas humanitarinių mokslų daktaras, profesorius. Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Istorijos katedros profesorius, Lietuvių išeivijos instituto direktorius bei individualizuotų studijų programos „Academia cum laude“ vadovas.

Mokslinių tyrimų kryptys – Lietuvos XIX a. kultūros istorija, Lietuvos istoriografija ir atmintis, lietuvių išeivijos istorija, pilietinės visuomenės raida bei sąmoningumo istorija egzilio sąlygomis. Šiomis temomis mokslininkas yra paskelbęs per 100 straipsnių Lietuvos ir užsienio spaudoje bei išleidęs 20 knygų. Profesorius akademinę patirtį kaupė ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje: stažavosi Viskonsino universitete Madisone (JAV), dirbo vizituojančiu profesoriumi Ili-nojaus (JAV) bei Helsinkio (Suomija) universitetuose.

Visuomeninė ir mokslinė veikla – Lietuvos istorijos mokslo tautinio komite-to prezidentas, „Atviros Lietuvos fondo“ valdybos pirmininkas, Pasaulio li-tuanistų asociacijos, Lietuvos istorijos bei Žemaičių kultūros draugijų narys. E. Aleksandravičius žinomas kaip aktyvus publicistas ir viešasis intelektualas.

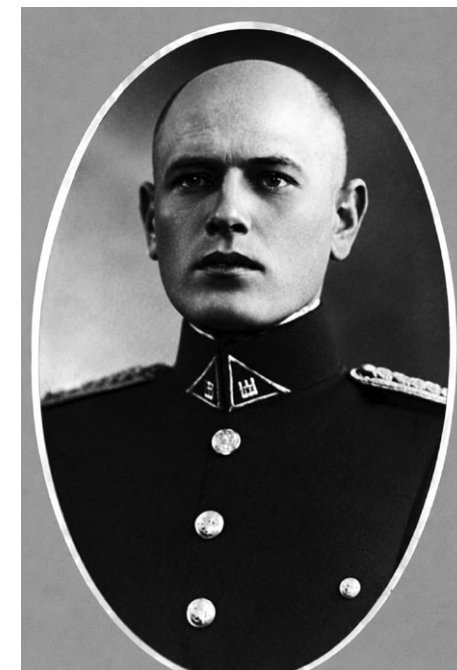
RITA PAULIUKAITIENĖ, VAIDAS EIDUKAITIS

AUKSUTIS – VACLOVAS NAVICKAS, TREČIASIS TAURO APYGARDOS VADAS

Rašant apie Vaclovą Navicką-Perkūną, Auk-sutį, Rytą (1910-12-10–1946-10-28), visų pirma susiduriama su problema, jog ne visi, tyrinėjusieji Tauro apygardos istoriją, įvardija, jog šis asmuo buvo Tauro apygardos vadas. Išanalizavus V. Na-vicko biografijos faktus, vis dėlto galima teigti, kad laikinai ėjęs Tauro apygardos vado pareigas V. Navickas atliko visas apygardos vadovo funk-cijas nuo 1946 m. birželio 12 d., kai žuvo antrasis Tauro apygardos vadas Zigmas Drunga-Mykolas Jonas, iki 1946 m. liepos 4 d., kai įvyko Tauro apy-gardos vadų susirinkimas ir vadu buvo išrinktas Antanas Baltūsis-Žvejys.

Vaclovo Navicko biografija pristatyta knygos „Lietuvos kariuomenės karininkai 1918–1953“ V tome (2005 m.), straipsnius apie jį yra rašę Bo-nifacas Ulevičius (1999 m.); Justinas Sajauskas; Rūta Trimonienė (2020 m.). Šio straipsnio auto-riai Rita Pauliukaitienė ir Vaidas Eidukaitis rėmėsi pirmiau minėtų ir kitų autorių darbais, taip pat gi-minaičių prisiminimais.

Vaclovas Navickas gimė 1910 m. gruodžio 10 d. Pakirsnų kaime, anksčiau priklausiusiam Raudenio valsčiui, dabar – Kalvarijos savivaldy-bei. Tėvo vardas – Stasys – yra išlikęs V. Navicko dokumentuose, motinos Apolonijos – užfiksuotas

Vaclovas Navickas-Perkūnas, Auksutis, Rytas. Ši ir kitos V. Navicko bei jo artimųjų nuotraukos yra iš giminaičių kolekcijų

Gedimino Navicko (2005) ir Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) saugomame Tauro apygardos partizanų dokumente, kuriame Apoloniya Navickienė minima kaip tremtinė. Vaclovo Navicko tėvai buvo pasiturintys ūkininkai, valdę 25 hektarus žemės. Iš viso šeimoje augo septyni vaikai. Du sūnūs – Vincas (1893 m.) ir Vaclovas (1910 m.) bei penkios dukterys – Stasė Navickaitė-Jurkynienė (1890 m.), Anelė Navickaitė (1894 m.), Benedikta Navickaitė-Astrauskienė (1905 m.), Jadvyga Navickaitė (1906) ir Elena Navickaitė-Žilinskienė. Sovietinės okupacijos metais Vaclovo Navicko motina, brolis ir kelios seserys atsidūrė tremtyje, apie tai kaip tik ir randama informacija LYA esančiame Tauro apygardos partizanų dokumente, kurio ištrauka bus pateikta ir šiame straipsnyje. Sesuo Benedikta (Navickaitė) Astrauskienė grįžusi į Lietuvą gyveno Pakirsnų kaime, o Elena (Navickaitė) Žilinskienė tremties išvengė gyvendama Kaune. Jos abi prisiminė brolių Vaclovą kaip darbštų, jautrų ir kuklų žmogų, labai mylėjusį savo tėvus, išsaugojusį stiprų ryšį su tėviške, mėgusį ūkio darbus, taip pat gana gabų tiksliesiems mokslams, muzikai, turėjusį gražų balsą, pasižymėjusį ir sportiniais pasiekimais.

Didžiausia tikimybė, kad Vaclovas Navickas, jo brolis bei seserys buvo krikštyti Kalvarijos Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje, nes Pakirsnų kaimas yra vos už keleto kilometrų į pietryčius nuo Kalvarijos. Nors patvirtinančių dokumentų giminės neturi, tikriausiai kai kurie Navickų vaikai lankė Kalvarijoje ir pradinę „Žiburio“ draugijos mokyklą. Dokumentuose užfiksuota, jog Vaclovas Navickas 1925 m. baigė Marijampolės realinės gimnazijos ketverių metų kursą ir tų pačių metų rugpjūčio 30 d. pateikė prašymą, kad būtų priimtas į Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos penktą klasę. Baigęs gimnaziją, 1930 m. įstojo į Pirmojo Lietuvos Prezidento karo mokyklą Kaune, kurioje sėkmingai studijavo. 1932 m. spalio 31 d. Vaclovui Navickui, kaip ir kitiems XIV laidos kariūnams, išklausiems visą mokymo kursą, buvo suteiktas jaunesniojo leitenanto laipsnis. Jis buvo paskirtas į 9-ąjį pėstininkų pulką Marijampolėje (Trimonienė, 2020), kurio tradicijas dabar tęsia LDK Vytenio bendrosios logistikos bataliono kariškiai.

Vaclovo Navicko, profesionalaus kario, karjera klostėsi sklandžiai, jis gerai sutarė ir su karininkais, ir su eiliniaisiais kareiviais. Kaip karininkui jam buvo paskirtas kareivis-pasiuntinys, turintis atlikti visus ruošos darbus ir patarnauti. Tai jaunąjį leitenantą V. Navicką trikdė – pasiuntinio jis gailėjo, pats valė ir tvarkė rūbus, batus, ginklą, sakė,

kad jam pasiuntinys visai nereikalingas, nes jis pats viską gali pasidaryti ir susitvarkyti. Pas jį kareiviui tarnauti buvo lengviau negu pulke. Ir visų kareivių jis gailėjo, juos užjautė, be reikalo nevarinėjo, nevargino, todėl buvo mylimas ir gerbiamas. 1936 m. lapkričio 23 d. Vaclovui Navickui suteikiamas leitenanto laipsnis. Jo pavardė yra minima ir to meto spaudoje: 1937 m. gegužės 23 d. Kariuomenės ir visuomenės dienos proga Marijampolėje vykusiuose renginiuose „lt. Navickui vadovaujant, buvo parodyta gana gražių gimnastikos numerių“; 1937 m. rugsėjo 30 d. Marijampolės įguloje vykusiose prizinio šaudymo iš pistoleto varžybose „daugiausia taškų išmušė lt. Navickas – 112“; 1938 m. balandžio 28–29 d. Vilkaviškio įguloje vykusiose sportinio šaudymo rungtynėse „iš šautuvų geriausiai sušaudė Marijampolės įgulos lt. Navickas, išmušdamas 94 taškus“ (Ulevičius, 1999).

1938 m. Vaclovas Navickas susituokė su lenkaite Irena Zofija Olšauskaite, anot giminės – maršalo J. Pilsudskio giminaitė. Su ja susipažino ir ją pamilo dar mokydamasis gimnazijoje, kurioje mokėsi ir I. Z. Olšauskaitė, o pas jos motiną V. Navickas nuomojosi kambarį. Nors kaip karininkas, vesdamas kitatautę, turėjo daug nemalonumų, tai savo meilės neišsižadėjo. Prieškariu Lietuvos kariuomenės karininkas santuokai privalėjo gauti pulko vado leidimą. Vaclovui Navickui tuoktis leidimas nebuvo duotas, nes pagal to meto Lietuvos Respublikos kariuomenės statutą karininkams buvo draudžiama vesti kitatautes ar svetimšales, jei jos nebuvo kilusios iš emigravusių į užsienį lietuviškų šeimų. Nusizengusieji karininkai buvo atleidžiami iš aktyviosios karo tarnybos į atsargą. V. Navickas, sulaukęs draugų karininkų palaikymo, vedė Ireną Olšauskaitę be pulko vado sutikimo. Iš tarnybos atleistas nebuvo, tik 1938 m. gegužės 30 d. iš Marijampolės V. Navickas perkeltas į Gaižiūnų poligoną (Trimonienė, 2020). Abu su žmona apsigyveno Rukloje, šeima susilaukė dukros Danutės, gimusios 1939 m. gegužės 17 dieną.

1940 m. kovo 1 d. Vaclovas Navickas buvo perkeltas į Internuotųjų stovyklų štabą ir paskirtas būrio vadu, vėliau – įždininku, raštvedžiu, štabo adjutantu. 1940 m. balandžio 13 d. jis paskiriamas kuopos vadu (Trimonienė, 2020). Kurioje Lietuvos vietoje tuo metu V. Navickas tarnavo, tiksliai nėra žinoma. Okupacijų ir laisvės kovų muziejaus internetiniame puslapyje apie parodą „1939–1940 m. Lietuvoje internuoti lenkai“ rašoma: „Pirmosios internuotųjų stovyklos buvo skubiai įkurtos ištuštėjusiuose Birštono, Kulautuvos ir Palangos kurortuose, Alytuje, Kuršėnuose ir Rokiškyje. Vėliau internuotie-

ji buvo perkelti į keturias dideles stovyklas Kalvarijoje, Ukmergėje, Vilkaviškyje ir Kaune. Internuotaisiais, vadovaujantis tarptautinėmis sutartimis, rūpinosi Lietuvos vyriausybė.“

Po to, kai 1940 m. birželį SSRS okupavo Lietuvą, Vaclovas Navickas buvo perkeltas į Jonavą, vėliau – į Vilnių, Pabradę; tų pačių metų spalio 3 d. V. Navickas buvo paskirtas į Raudonosios armijos 29-ąjį teritorinį šaulių korpusą 234-ojo šaulių pulko minosvaidžių būrio vadu (Trimonienė, 2020). 1941 m. birželio mėnesį prasidėjus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos karui, V. Navickas kaip sovietinės kariuomenės kariškis iš Pabradės buvo priverstas trauktis į rytus. Pasitraukimo metu daug lietuvių sugebėjo atsiskirti nuo dalinio ir likti Lietuvoje. Gimi naičių atsiminimuose išlikusi detalė, jog traukiantis per aukštų dobilų lauką, pavyko nepastebėtam pasislėpti ir kpt. V. Navickui. Beje, kada ir kur Vaclovui Navickui buvo suteiktas kapitono karinis laipsnis, duomenų surasti nepavyko.

Nuo 1941 m. liepos mėnesio Vaclovas Navickas tarnavo lietuvių karių Vilniaus įgulos 4-ajame apsaugos pulke, vėliau – lietuvių savi saugos daliniuose. 1943 m. liepos mėnesį, vokiečiams lietuvių savi saugos daliniuose tarnavusiuosius pradėjus siųsti į Rytų frontą, V. Navickas iš karinės tarnybos pasitraukė ir su šeima išvyko į savo tėviškę. Vaclovo ir Irenos Navickų šeimoje 1943 m. rugpjūčio 23 d. gimė sūnus Gediminas (Trimonienė, 2020). Tuoju po jo gimimo vokiečių karinė administracija pradėjo raginti kpt. V. Navicką grįžti į dalinį. Nieko nelaukęs, pasiėmęs būtiniausius daiktus, visam laikui paliko Vilnių ir su šeima išvažiavo gyventi į tėviškę, Pakirsnų kaimą (Ulevičius, 1999).

Sovietų Sąjungos kariuomenei 1944 m. vasarą įžengus į Lietuvą, netrukus, rugpjūčio pradžioje, V. Navickas, gavęs šaukimą į sovietinę kariuomenę, tariamai išvažiavęs į šaukiamųjų surinkimo punktą, sutemus grįžo į tėviškę, įsirengė klojime po šienų slėptuvę ir joje slėpėsi. Vieną naktį kaimą užplūdo okupantų kariuomenė. Privažiavo pilnas kiemas gurguolių. Iš šalinės, kurioje po šienų slėpėsi V. Navickas, kareiviai pradėjo nešti šieną arkliams. Kilo pavojus, kad slėptuvė bus surasta. Navicko žmona Irena nubėgusi pas pulko vadą pasiskundė, kad kareiviai vagia pašarą. Šis uždraudė kareiviams imti šieną ir prie klojimo pastatė sargybą. Nors viskas tada baigėsi laimingai, tai V. Navickas suprato, kad slėptis gimtojoje sodyboje nesaugu. Kartais V. Navickas glaudėsi ir šalia tėviškės buvusiam Jusevičių kaime, sersers Benediktos ir svainio Antano Astrauskų namuose, tačiau ilgai toks slapstymasis tęstis negalėjo.

1944 m., prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, Lietuvos vyrai patys ėmėsi organizuoti ginti Tėvynę – telkėsi, ieškojo vadų ir būdų kovai. Vienas iš Kalvarijos krašto partizaninio pasipriešinimo vadų buvo karininkas Vaclovas Navickas, artėjant frontui į Vakarus nepasitraukė, jis sakė, kad davęs Tėvynei priesaiką ją ginti. 1944 m. ankstyvą rudenį V. Navickas išėjo į Sūsnių mišką už Kalvarijos ir ėmė telkti partizanus. 1944 m. lapkričio mėnesį organizuotą būrį V. Navickas pavadino Perkūno būriu, o pats pasivadino Perkūnu. Knygoje „Lietuvos karas“ istorikas Kęstutis Kasparas rašo: „Lapkričio mėn. partizaninė veikla prasidėjo Lazdijų–Marijampolės apskričių sandūroje, kur veikė 3 didesnės partizanų grupės (60, 13). Vieną jų – Perkūno būrį Sūsnių miške organizavo kpt. Vaclovas Navickas–Perkūnas ir jo padėjėjai Vincas Pasiukonis bei Juozas Bancevičius“ (p. 210). Istorikė Rūta Trimonienė (2020) mini, kad V. Navicko–Perkūno vadovaujamame junginyje „1945 m. pradžioje buvo apie 400 vyrų. Grupė buvo vadinama Kalvarijos, Perkūno ir Sangrūdės vardais. Ji veikė Marijampolės aps. Kalvarijos, Krosnos, Liudvinavo, Seinų aps. Punsko ir Rudaminos valsčiuose. 1945 m. vasario 23 d. [kitais duomenimis, vasario 25 d. (R. P.)] grupės partizanai užėmė Lazdijų aps. Rudaminos miestelį ir iš areštinės išvadavo ten buvusius suimtuosius“. K. Kasparo duomenimis, „apie 30 Perkūno būrio partizanų puolė Rudaminą, šturmuojant NKVD pastatą buvo nukauti 4 stribai“ (p. 260). Dainius Noreika straipsnyje „Kalniškės mūšis: laisvės kovų paveikslas detalė“, publikuotame 2012 m., nurodo: „Partizanai užėmė NKVD būstinę, vykdomąjį komitetą, paėmė visus dokumentus ir ginklus; represinių struktūrų dokumentuose nurodoma, jog tąkart Rudaminoje partizanai nukovė 6 stribus“ (p. 98). Rudaminos puolimui vadovavo Albinas Kisieliauskas–Karvelis ir jo pavaduotojas Jonas Neifalta–Lakūnas. Į NKVD būstinę pirmas įsiveržė Stasys Čėpla–Vilkas. Pasitraukę nuo Rudaminos apie 50 kilometrų, vyrai buvo pašaukti į pagalbą Merkinės krašto partizanams, kur vasario 28 d. vyko Panaros mūšis. Kautynėms Panaroje dar tik prasidėjus, Karvelis ir būrių vadai įsakė vyrams eiti į pagalbą Liškiavos partizanams, bet matydami, kad Šarūno būrys traukiasi Žaliamiškio link, jie išdėstė Kalniškės partizanus patogiose gynybai pozicijose – miško pakrastyje. Tokia taktika buvusi teisinga – Šarūno būrio vyrus nuo Žaliamiškio atkirsti mėginę enkavėdistai pateko į kulų lietuvių (Noreika, p. 100).

Istorikas Rimantas Zagreckas, straipsnyje „Tauro apygardos Vytauto rinktinės 4-oji kuopa“ rašydamas apie pirmuosius Lietuvos par-

Vaclovas Navickas su tėvais ir artimaisiais. Pirmoje eilėje (iš kairės) sėdi Stasė Navickaitė-Jurkynienė, Apolonija Navickienė (tremtinė), Stasys Navickas (mirė 1942 m.), Benedikta Navickaitė-Astrauskienė (tremtinė). Antroje eilėje (iš kairės) stovi Andrius Jurkynas, Elena Navickaitė-Žilinskienė, Vincas Navickas (tremtinys), Jadvyga Navickaitė (tremtinė), Vaclovas Navickas, Anelė Navickaitė (tremtinė), Antanas Astrauskas (tremtinys). Fotografuota prieš Antrąjį pasaulinį karą

tizaninio pasipriešinimo junginius pasienyje su Lenkija, mini Sangrūdų apylinkėse bei Kalvarijoje veikusių pasipriešinimo okupantams padalinių vadus, turėjusių ryšį su Vaclovu Navicku-Perkūnu. Tai Leonas Kliukinskas-Levas (jam žuvus, nuo 1945 m. kovo–balandžio mėnesio vadovauti tam padaliniui ėmė Adolfas Valenta-Ožys), Albinas Kisieliauskas-Karvelis, Viktoras Trečiokas-Liūtas, Kalvarijos VLIK vadai tėvas ir sūnus Jonai Kružikai. Istoriko R. Zagrecko nuomone, Kružikų, V. Trečioko-Liūto (A. Kisieliausko-Karvelio kuopos nario) ir V. Navicko-Perkūno pastangomis 1945 m. balandžio mėnesį Sūsnių miške buvo įkurta Perkūno rinktinė (vadas V. Navickas-Perkūnas, pavaduotojas – Špokas), kuri rugpjūčio mėnesį tapo sudėtinė Tauro apygardos dalimi (p. 18). Apie tai mini ir Sigitas Birgelis straipsnyje „Vytauto rinktinės 4-osios kuopos partizanai“ (p. 150). Aldona Vilutienė straipsnyje „Sergijus Bendaravičius“ pateikia informaciją, jog kuriant Perkūno rinktinę daug pastangų įdėjo ir Antanas Aleškevičius-Ateitis bei Sergijus Bendaravičius-Špokas.

Istorikas Dainius Noreika, išsamiai ištyrinėjęs Kalniškės mūšio aplinkybes, rašo: „Pažymėtina, kad Kalniškės mūšis buvo ne vienintelis smūgis Pietų Lietuvos partizanams. 1945 m. gegužės 5–18 d. Marijampolės ir Šakių apskrityse net 6 kautynėse su partizanų padaliniais daly-

vavo iš 5 pasienio komendantūrų sudarytas karinis pasienio junginys. <...> 1945 m. gegužės 15 d. Sūsnių miške buvo užpulta ir V. Navicko-Perkūno kuopa. Dalis šio padalinio prasiveržė ir pasitraukė į Lenkijos miškus, kiti – Kalniškės link. Pamatę, kad Kalniškės miškas apsuptas prieš karius, Vaclovo Navicko-Perkūno partizanai per dienos pelkėtoje, krūmais apaugusioje žemumoje, o naktį traukėsi atgal Sūsnių link“ (p. 105). Šį faktą mini ir istorikas R. Zagreckas, jis taip pat priduria, kad A. Valentos-Ožio būrys gegužės pradžioje įsiveržė į Sangrūdų miestelį ir sunaikino sovietinių institucijų dokumentus (p. 19).

Kalniškės mūšis yra vienas iš didžiausių Lietuvos partizaninio karo mūšių, jame su NKVD pasienio kariuomenės 220-ojo pulko pajėgomis kovėsi Perkūno rinktinės Kalniškės kuopos Jono Neifaltos-Lakūno padalinio partizanai. Kaip rašo istorikė Dalia Urbonienė straipsnyje „Kalniškės mūšis“, tai įvyko 1945 05 16 Kalniškės miške, netoli Gudeliškės kaimo Krosnos valsčiuje (kitais duomenimis – Seimeniškių kaimo apylinkėse Simno valsčiuje). Partizanai, daugiausia iš Antano Aleškevičiaus-Ateities ir Kosto Kliučinsko-Kovo vadovaujamų skyrių, užėmė gynybos pozicijas aukščiausioje miško kalvoje Meškakalnyje ir pasirengė žiedinei gynybai. Jie atrėmė kelias prieš atakas, tačiau pavakariu, baigiantis šaudmenims, partizanams buvo įsakyta trauktis. Pasidaliję į 2 grupes, J. Neifaltos-Lakūno, kuris vadovavo mūšiui, ir jo pavaduotojo Albino Senkaus-Vanago vedami kovotojai prasiveržė iš apsupties. Žuvusiųjų partizanų ir jų ryšininkų buvo 40, tarp jų ir vado žmona Albina Neifaltienė-Pušelė.

Istorikas D. Noreika pažymi, jog Kalniškės mūšyje kovojęs Lakūno padalinys buvo didesnio darinio – kelių valsčių partizanų vienijančio junginio – dalis. Kalniškės kuopos vadas buvo Albinas Kisieliauskas-Karvelis iš Lazdijų valsčiaus Murgų kaimo. Kuopos štabo viršininkas ir pirmasis Karvelio pavaduotojas J. Neifalta-Lakūnas iš Šventežerio valsčiaus Giraitės kaimo. Abu buvę Alytaus ulonų pulko puskarininkiai. Kalniškės partizanų kuopa dalijosi į 4 būrius. Pirmajam vadovavo pats Karvelis, antrajam – Lakūnas, kitiems – Leonas Kliukinskas-Levas ir Stasys Čėpla-Vilkas. Leono Kliukinsko-Levo, kuris buvo kilęs iš Sangrūdų valsčiaus Mockavos kaimo, būryje daugiausia telkėsi Sangrūdų apylinkių vyrai. Iš visų Kalniškės kuopos partizanų vadų Levas žuvo pirmasis, 1945 m. kovo 17 d. susidūręs su priešais. Po to vadovauti šiam būriui ėmė Adolfas Valenta-Ožys. Kito būrio vadas S. Čėpla-Vilkas, kilęs iš Rudaminos valsčiaus Elveriškės kaimo, 1945 m. pavasarį ir vasarą vadovavo kelių valsčių (daugiausia Lazdijų, Rudaminos, Šventežerio) partizanų padaliniams, kuriuose

Rita Pauliukaitienė

Vaidas Eidukaitis

tada kovojo apie 250 vyrų. Šių valsčių teritorijoje nuo 1945 m. vasaros vidurio Dzūkų grupės partizanų štabas mėgino įkurti Seinų rinktinę. Tai padaryti Juozas Vitkus-Kazimieraitis įgaliojo karininką Joną Aleščiką-Gediminą, bet užduotis nebuvo įvykdyta. Liškiavos apylinkėse 1945 m. buvo kuriama ir Šarūno rinktinė. Ryšius su šių apylinkių partizanais Kalniškės kuopa užmezgė 1945 m. vasario pabaigoje, kai po sėkmingo Rudaminos puolimo pasitraukė Liškiavos link ir dalyvavo Panaros mūšyje. Kalniškės kuopa, vadovaujama A. Kisieliausko-Karvelio ir pirmojo Karvelio pavaduotojo J. Neifaltos-Lakūno, tebebuvo Perkūno rinktinės sudėtyje, kai rinktinė įsijungė į Tauro apygardą. 1945 m. liepos mėnesį Tauro apygardos štabo nariai susitiko su Sūsnių-Sangrūdų kuopos, taip pat jau susiformavusios Perkūno rinktinės vadu Vaclovu Navicku-Perkūnu. 1945 m. rugpjūčio 15 d. V. Navickas dalyvavo Skardupių klebonijoje vykusiame Tauro apygardos vadų posėdyje. Tauro apygardos vado Leono Taunio-Kovo ir kitų apygardos vadų sutarimu, Kalvarijos krašto, dalies Lazdijų ir Alytaus regiono partizanai buvo oficialiai sujungti į Perkūno rinktinę (Noreika, p. 87–93).

(*Bus daugiau*)

RITA PAULIUKAITIENĖ (g. 1956 m. Jaučakių k., Kauno r.) – filologė. 1975 m. baigė Marijampolės pedagoginę mokyklą, 1981 m. VU Kauno vakarinį fakultetą, kur įgijo filologės, lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojos kvalifikaciją. Išleidusi kelias savos kūrybos knygas, taip pat sudariusi šias knygas: *Jurgis Kriščiūnas-Rimvydas ir jo artimieji*; *Dainavos apygardos vadas Vincas Daunoras-Kelmas*, *Ungurys ir jo artimieji*; *Bajorai Bartoševičiai Lietuvos laisvės gynėjai*, *Birštono krašto kūrėjai*; *Kazimieras Pyplys-Mažytis. Lietuvos partizanų pasiuntinys į Vakarus*; *Aštuoni Lietuvos laisvės kovos karžygiai*; *Liongino Baliukevičiaus-Dzūko dienoraščio pėdsakai*. Inicijavo ir padėjo organizuoti Kazimiero Pyplio-Mažyčio (Pakuonyje, Prienų r.), Liongino Baliukevičiaus-Dzūko (Alytuje) ir Vytauto Juodsnukio-Simuko (Kaune) 100-ųjų gimimo metų minėjimus.

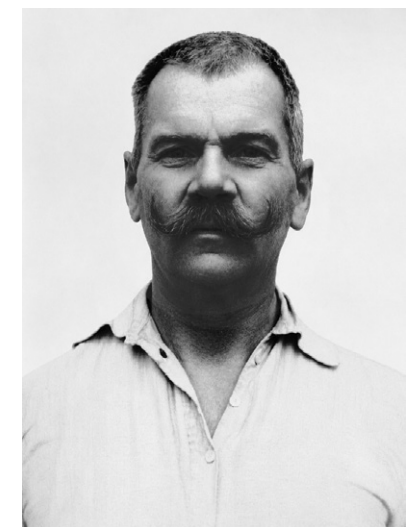
VAIDAS EIDUKAITIS (g. 1984 m. Marijampolėje) baigė Marijampolės „Šaltinio“ vidurinę mokyklą, Marijampolės kolegijoje įgijo verslo vadybos specialybę ir šioje srityje dirba. Lietuvos šaulių sąjungos narys. Autorius domisi Lietuvos laisvės kovos istorija, renka ir kaupia medžiagą apie partizaninį judėjimą, ypatingą dėmesį skirdamas savo giminaičio partizano Vaclovo Navicko gyvenimui ir jo kovos keliui. Vaido Eidukaitis prosenelė Benedikta Navickaitė-Astrauskienė 1946 m. buvo ištremta kartu su aštuoniais giminės nariais. Tai pirmoji autoriaus publikacija, siekiant įamžinti Lietuvos laisvės kovos dalyvių atminimą.

RITA PAULIUKAITIENĖ

POKARIO METRAŠTININKAS VYTAUTAS JUODSNUKIS (1926–2013)

Vytauto Juodsnukio knygą „Suvalkijos partizanų takais“ yra įsidėmėję daugelis Lietuvos partizaninio karo istorijos tyrinėtojų. Ši knyga, kurios I dalis išleista 2000 m., o II – 2011 m., sulaukė didelio skaitytojų dėmesio tiek dėl istorinių faktų gausos, tiek dėl sodrios bei raiškos kalbos. Vaizdingas, Suvalkijos kaimo realijas atspindintis publicistinis pasakojimas sukurtas remiantis Lietuvos laisvės kovos dalyvių tekstais, pokario įvykių liudininkų prisiminimais, papildytas įvairiais Lietuvos laisvės kovotojų bei sovietinių represinių struktūrų dokumentais, leidžia skaitytojui pajusti to laikmečio žmonių gyvenimo sudėtingumą, eilinio kaimo žmogaus savijautą tuo dramatišku istoriniu laikotarpiu.

Rengiantis rašyti šį straipsnį, biografijos faktų buvo ieškota spausdintinėje literatūroje, internete, V. Juodsnukio sukauptos istorinės medžiagos archyve, šeimos saugomuose dokumentuose. Tenka konstatuoti, jog išsamiausiai, nors ir labai koncentruotai, faktus pateikė pats V. Juodsnukis knygos „Suvalkijos partizanų takais“ II dalies paskutiniame skyriuje „Skaudžių įvykių metraštininkas“ (p. 539–540). Taip pat pagal šiuos duomenis Antanas Lukša ir laikraščio „Tremtinys“ redakcija 2013 m., mirus V. Juodsnukiui, parengė nekrologą („Tremtinys“, 2013 m. liepos 5 d., Nr. 25). Dokumentiniame filme „Paskutinis interviu su Vytautu Juodsnukiu“ užfiksuoti paskutiniai V. Juodsnukio pasakojimai, prisiminimai, skamba jo atliekamos partizanų dainos. Filmą sukurtas vykdant projektą „Lietuvos partizanų gyvosios istorijos sklaida. 1 ciklas“, jo premjera įvyko 2015 m., kūrybinės grupės nariai: Aleksan-

dras Vitkus, Vytautas Žymančius, Gintautas Tamulaitis, Antanas Zinkevičius, Gintaras Zinkevičius. Straipsnyje „Pokario metraštininkas Vytautas Juodsnukis (1926–2013)“ daug informacijos pateikta ir iš knygos „Suvalkijos partizanų takais“, nes šis darbas taip pat buvo neatsiejama autoriaus gyvenimo dalis. Vytauto Juodsnukio knygos „Suvalkijos partizanų takais“ citatose laužtiniuose skliaustuose yra įterpti straipsnio autorės Ritos Pauliukaitienės paaiškinimai, kad pateikiama informacija būtų išsamesnė. Be to, tenka patikslinti, jog autorius nėra nurodęs, kad 2000 m. išleista knygos dalis yra pirmoji, tik leisdamas knygą 2011 m. pažymėjo ją kaip II dalį. Šiame straipsnyje 2000 m. išleista knygos dalis sąlyginai žymima kaip I dalis, kad skaitytojams būtų aiškiau, iš kur cituojama.

Vytautas Juodsnukis gimė 1926 m. balandžio 19 d. Pagirėlių kaime, Šilavoto valsčiuje, mažžemio statybininko Jurgio Juodsnukio ir jo žmonos Magdalenos (Petruškevičiūtės) Juodsnukienės šeimoje. Kartu augo broliai Kazimieras (gim. 1923 m.) ir Povilas (gim. 1933 m.) bei seserys Izabelė (gim. 1928 m.) ir Birutė (gim. 1945 m.). Savo vaikystę miško laukymėje buvusioje tėvų sodyboje apibūdina lakoniškai: „Pirminis <...> pasaulio supratimas ir atkaklumas formavosi uždaroje, miško medžių sienos įrėmintoje erdvėje, eglių ir drebulių tankmėse perinčių vanagų „peslių“ karalystėje... <...> darbinė veikla prasidėjo 1937–1939 metais stambesniems ūkininkams parduotomis vasaromis“ (II d., p. 539). Baigęs Šilavoto pradžios mokyklos šešis skyrius, 1941 m. įstojo mokytis į Prienų „Žiburio“ gimnaziją. Nors pats Vytautas Juodsnukis nemini, kad mokslai jam sekėsi gerai, tai apie jo gabumus ir atkaklumą liudija gyvenimo faktai. Mokslas gimnazijoje buvęs mokamas ir jam tekę rašyti prašymus, „kad atleistų nuo mokesčio už mokslą“ (I d., p. 11), nes tėvai nebuvo pasiturintys. Be abejo, prastai besimokančio mokinio tėvai nebūtų leidę į gimnaziją, o pedagogai nebūtų linkę padėti. Vytauto Juodsnukio sesuo Birutė (Juodsnukytė) Kučinskienė prisimena:

„Nuo pat mažens brolis Vytautas buvo linkęs į mokslus. Šeima nusprendė leisti į gimnaziją. Tėvelis Prienuose išnuomojo jam kambary. Dar mokslo metai nesibaigę, vyksta egzaminai, o Vytautas pardužia su lagaminu rankoj. Tėvelis tuoj užklausia:

- Išmetė?
- Ne-a, mano pažymiai geri, tai nereikėjo laikyti egzaminų.
- Tada mama:
- Einu kept blynų...“

Visą gyvenimą Vytautas Juodsnukis išsaugojo šviesų prisiminimą apie puikius gimnazijos mokytojus: Feliksą Martišių, Juozą Luckų, Juozą Eidukevičių, Bronių Kiaunę, E. Čerkeliūnaite, Juozą Stravinską, vėliau tapusį Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vadu.

Sovietų Sąjungai antrą kartą įsiveržus į Lietuvą, 1944 m. prasi-dėjo prievartinis vyrų ėmimas į okupacinę kariuomenę. Aštuoniolikmetis Vytautas Juodsnukis rudenį į gimnaziją negrįžo, o „pora metų pajaunėjęs“ pradėjo dirbti Šilavoto valsčiaus raštininku. 1945 m. jau kaip Lietuvos partizanų ryšininkas teikė žinias aplinkiniuose miškuose susitelkusiems laisvės kovotojams, kurių nemažai pažinojo. Šilavoto apylinkių miškuose drauge su kitais partizaniais veikė du Vytauto dėdės – Andrius Juodsnukis-Spirgis ir Petras Juodsnukis-Šeškas. Apie savo buvusius Prienų „Žiburio“ gimnazijos bendraklasius ir kitus gimnazistus V. Juodsnukis knygoje rašo:

„Gimnazijoje prasidėjo nuolatinės kratos, mokinių suėmimai, tardymai. Daugelis buvusių auklėtinių pasekė Mokytojo [Juozo Stravinsko-Žiedo] pavyzdžiu. Į mišką išėjo Vytautas Kabašinskas-Litas, Bronius Jeznys-Šermukšnis, Jonas Žitkus-Žalgiris, Petras Šalčius, Jonas Beinaravičius-Vėjas, jo brolis Juozas-Gintaras ir daugelis kitų, buvusių mano klasės draugų, kurių paslaptis iki šiol tebesaugo tėviškės miškai. Pagaliau mokytoją Prienų šile susirado Vinco Senavaičio-Žaliavelnio partizanų būrio kovotojai. Buvę „Žiburio“ gimnazijos auklėtiniai Algirdas Varkala-Žaliukas, Kazimieras Juočys-Šatas, Kazys Urbonavičius-Žaibas, Kazys Banionis-Klajūnas“ (I d., p. 100–101).

Be to, Vytautas Juodsnukis knygoje mini ir kitus žiburiečius: Joną Matukevičių-Danielį, Petrą Krūvelį-Aidą, Povilą Šiugždinį-Bitiną, Joną Kisielių-Aršųjį (I d., p. 49).

1946 m. kovo 19 d. žuvus Geležinio Vilko rinktinės štabo nariui Antanui Stravinskui-Miškiniui, Vytautas Juodsnukis represinių struktūrų buvo įtartas, jog yra vado Juozo Stravinsko-Žiedo ryšininkas, suimtas kovo 21-ąją ir žiauriai tardytas Marijampolės NKVD būstinėje, tačiau nepalūžo. Pritrūkus įkalčių, buvo paleistas į laisvę (I d., p. 200–203). Grįžęs ir vėl bendradarbiavo su Geležinio Vilko rinktinės partizaniais kaip žvalgas-ryšininkas Simukas. Juo pasitikėjo rinktinės vadai J. Stravinskas-Žiedas, Kazimieras Varkala-Žaliukas, Juozas Baltrušaitis-Tigras, kiti rinktinės pareigūnai bei eiliniai kovotojai. Partizanus rėmė visa Juodsnukių šeima, jų sodyba turėjo slapyvardį Afrika, tėvas Jurgis Juodsnukis-Ūsas ne kartą minimas agentų pranešimuose kaip bendradarbiaujantis su partizaniais.

Savo prisiminimuose „Vietoje girininkijos – Vorkutlagas“ Vytautas Juodsnukis užfiksavęs dar vieną susitikimą su sovietiniais „draugais“:

„Nuo 1946 m. gegužės iki 1947 m. liepos gyvenau Marijampolėje, dirbau Taupomosios kasos Nr. 6766 inspektoriumi. 1947 m. liepos pabaigoje einantį iš Marijampolės geležinkelio stoties mane sulaikė čekistų ir MGB kareivių grupė. Atvedę į MGB būstinę bandė užverbuoti, kad sekčiau žemės ūkio darbuotojus, agronomus. Gavęs dvi dienas „apsigalvoti“, iš Marijampolės pasitraukiau ir grįžęs į tėviškę Švenčiaviškio girioje ir pagiriais ganiau karvutę...

1948 metų vasara. Jau metai, kai aš bedarbis... Ateitis be perspektyvos... Reikia kažko griebtis... Radęs „Valstiečių laikraštį“ skelbimą, jog komplektuojama studentų grupė į Lietuvos žemės ūkio akademiją, nusprendžiau – būsiu girininkas.

Per Žolines, rugpjūčio 15-ąją, į mūsų sodybą atėjo grupė Geležinio Vilko partizanų... Švenčiaviškio girioje praleidome visą dieną. Pavakare, prieš išsiskiriant, Geležinio Vilko rinktinės vadas Tigras [Juozas Baltrušaitis] ir dar iš gimnazijos laikų pažįstamas štabo narys Rytis – Pranas Kleiza pritarė sprendimui išvykti mokytis į Kauną.

Pradėjo pildytis sena mano svajonė – aš Žemės ūkio akademijos studentas. Spalio pradžioje prasidėjo kiek uždelsta mokslo metų pradžia. Mus, studentus naujokus, apgyvendino „Pieno centro“ [Laisvės al. 55] viršutiniame aukšte, tačiau po mėnesio mūsų grupei paskyrė bendrąbutį Kęstučio g. 29a. Į paskaitas eidavome į buvusius Žemės ūkio ministerijos rūmus Kęstučio g. 15 (dabar Kęstučio g. 27). Kasdien eidamas pro carienės Jekaterinos laikais statytą Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą – „Geltonukę“ – net nepagalvojau, kad čia miškininko studijas pakeis bolševikinės „kumščio ir nagano“ teisės praktinė „stažuotė“.

1949 m. vasario pradžioje, sekmadienį, išsiruošiau į Aleksotą. Žengiant iš Senamiesčio naujojo Aleksoto tilto dešiniąja puse, priešais mane iš už tilto pakėlimo bokšto „iššoko“ seniai matyti partizanai: Dėdė – Juozas Išganaitis, Birutės rinktinės Žiedo kuopos vadas, ir būrio vadas Litas – Vytautas Kabašinskas.“

Vytauto Juodsnukio atsinaujinę ryšiai su partizanais jau nenutrūko, nors Juozas Išganaitis-Dėdė netrukus, per Užgavėnes, žuvo. Studentas V. Juodsnukis Kaune gyveno įprastą jaunuolio gyvenimą, 1949 m. vasario 12 d. tapo LŽŪA akademinio jaunimo sporto klubo nariu, šeimos archyve tebėra išsaugotas klubo nario pažymėjimas, dabar jau liudijantis apie šviesius vienerius metus, siekiant įgyvendinti svajonę – įgyti aukštąjį išsilavinimą ir tapti diplomuotu miškininku.

Šeimos sekimui nuo 1948 m. užvesta sovietinių represinių struktūrų agentūrinė byla „Laukiantieji“ buvo pildoma toliau. Tokio valdžios „dėmesio“ Juodsnukių šeima sulaukė, kai okupantai iš vietinių, Šilavoto apylinkėse gyvenančių ir užverbuotų „pranešėjų“ vis gaudavo žinių, kad Juodsnukiai turi ryšių su Geležinio Vilko rinktinės vadu Juozu Baltrušaičiu-Tigru. Praėjus vos kelioms savaitėms po Tigro žūties, 1949 m. rugpjūčio 16 d. Vytautas Juodsnukis-Simukas buvo suimtas antrą kartą. Kartu namuose buvo suimtas ir tėvas Jurgis Juodsnukis-Ūsas, netrukus Būdvietyje suimtas brolis Kazimieras Juodsnukis (II d., p. 351–366), be to, areštuota ir sesuo Izabelė Juodsnukytė. [Lietuvoje atkūrus Nepriklausomybę, jiems visiems ir Kazimiero žmonai Anastazijai Juodsnukienei buvo suteiktas teisinis Laisvės kovų dalyvio statusas.] Apie tai, kaip Prienų ir Kauno represinių struktūrų pareigūnų buvo žiauriai tardytas, Vytautas Juodsnukis knygoje detalių nepateikia, tik trumpai apibendrina: „Tris mėnesius trukusių KGB budelių-čekistų žiaurių tardymų košmaro neaprašinėsiu. Tai patyrė kas penktas doras lietuvis“ (II d., p. 366). Birutės (Juodsnukytės) Kučinskienės atmintyje išlikę prisiminimai:

„Mamutė kalbasi su savo broliene, pasakodama verkia:

– Visi Lukiškėse, juos tardo, muša, spardo...

Skaudžiausia buvo, kad prieš mano tėvelį Jurgį, brolius Vytautą ir Kazimierą bei seserį Izabelę liudijo artimos giminaitės. Vieną dieną į tardymo kambarį ateina tėvelio brolio žmona su dukra ir liudija, kad visi – mano tėvelis, du jo sūnūs ir dukra – turėjo ryšius su banditais.

– Prisipažink, Vytai, kad vežei iš Kauno raštelius ir nešdavai į mišką banditams, – teigia vyresnioji.

– O tu, Jurgi, juos šerei nuolatos kopūstais ir skilandžiais, – dukra antrina.“

Visi keturi suimtieji Juodsnukiai nuščiuvę, o įsismaginusi liudytoja sovietinių tardytojų akivaizdoje režia Izabelei:

„– O tu, pussesere, draugavai su banditu...

– Prisipažinkit!!!

Tyla...

Visiems atseikėjo po 10 m. lagerio: tėveliui Intoje, Vytautui Vorkutoj, Kazimierui Altajuje, o sūtelei Izabelei Krasnojarske. Verkia mamelė, būdavo, apsikabinu jos kaklą ir sakau:

– Neverkit, mamute, aš jums padėsiu: malkų atnešiu, žąsis ganysiu...

Tada buvau penkerių metų amžiaus, o septynerių pradėjau lankyti mokyklą. Kasdien laukdavome laiškų iš Sibiro, Vorkutos, bet jie atkeliavdavo retai. Ir štai pagaliau:

– Laiškas iš Vytelio... – sako mamelė.

Aš tada jau mokėjau skaityti, man nebuvo sunku perskaityti brolio laiškus, nes jo braižas labai gražus ir aiškus. Tame laiške jis rašė apie katastrofą anglių kasykloje. Sugriuvo viena iš šachtų, daug sužeistų, jis taip pat, bet nedaug (gal nenorėjo mamelės gąsdinti, ji verkė, aš irgi). Toliau rašė tai, kas buvo galima rašyti, nes visi laišškai buvo cenzūruojami. Tą šachtos katastrofos ženklą jis nešiojo visą gyvenimą – du anglių įkirtimus kaktoje ir nosies nugarėlėje. Žaizdos, gilios, neišvalytos, užsitraukė ir liko, kaip tų žiaurių laikų pėdsakas.

Prisimenu, kad vieną laišką iš lagerio gavome parašytą rusų kalba. Mamelė paprašė manęs tą laišką nunešti mokytojai, kad išverstų, nes negalėjo perskaityti. Kodėl tų brangių relikvijų neišsaugojome? Pavojinga buvo laikyti.“

Šilavoto apylinkėse veikusiems agentams paliudijus, 1950 m. vasarį Vytautas Juodsnukis buvo nuteistas 10 metų kalėti. Kaip sovietiniais laikais buvo įprasta, Lietuvos žemės ūkio akademijos leidžiamame laikraštyje tuo metu pasirodė ugningas straipsnis, smerkiantis buvusį studentą Vytautą Juodsnukį.

Iš Vorkutos lagerio 1955 m. liepos 19 d. paleistas į laisvę, Vytautas Juodsnukis sugrįžo į Lietuvą, į tėviškę. Nuo 1956 m. gyveno Kaune, dirbo komunalinio ūkio, žemės darbų mechanizacijos, kelių priežiūros įmonėse (II d., p. 540). 1964 m. susituokė su Bronislava Tindžiulyte. Vytauto ir Bronislavos Juodsnukių šeimoje užaugo dvi dukros – Loreta ir Audronė. Būdamas keturiasdešimties, V. Juodsnukis nusprendė tęsti mokslus ir vėl paėmė vadovėlius į rankas. „1966–1969 metais Kauno politechnikume [dabar Kauno kolegija] įgijęs techniko statybininko kvalifikaciją“, dirbo techniku iki Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Išėjęs į pensiją, pasinėrė į Lietuvos partizaninio karo istorijos tyrinėjimus (II d., p. 540).

Visų pirma Vytautas Juodsnukis, kaip ir tūkstančiai Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių, troško ne tik įvardinti okupacijos laikotarpio netektis, bet ir surasti žuvusiųjų palaikus, juos deramai palaidoti, pažymėti partizaninio karo įvykių vietas. Kaip rašo Anelė Razmislavičienė knygoje „Kokiom žolelėm jūs beišdygsit, vaikeliai mano“ (p. 112), 1991 m. Vytauto Juodsnukio iniciatyva ir lėšomis Prienų rajono Klebiškio miške (Žiūriškių šiliuke) buvo pastatytas paminklas partizanų kapinaitėse. Prie kapinaičių sutvarkymo prisidėjo taip pat: Birutė Jonelienė, Antanas Martusevičius, Juozas Kižys, Leonas Juozonis, Aleksandras Gumauskas, Kęstutis Anžius, Antanas Pauža, Klemensas Jonyka-Riešutas, Povilas Buzas-Žvejas, A. Slanina-Žvir-

blis, J. Sendzikas-Ožys, Albinas Skučas, Vincas ir Vytautas Grybauskai, Albinas Šukys, Alfonsas ir Antanas Ruseckai. Memoriale įamžinti: Petras Juodsnukis-Šeškas (1922–1945); Andrius Juodsnukis-Spirgis (1925–1945); Jurgis Pauža (1916–1945); Juozas Morkūnas-Rambynas (1919–1946); Pranas Kazlauskas (1923–1945); Stasys Stakutis-Kirminas (1910–1945). Minėtos knygos 12 puslapyje išvardinti 26 asmenys, Prienų rajone aktyviausiai prisidėję įamžinant Lietuvos laisvės kovotojus, sąraše paminėtas ir Vytautas Juodsnukis. Tyrinėjant V. Juodsnukio archyve esančias užrašų knygeles, dėmesį patraukė jo nubraižytas projektas paminklo, skirto Juozo Stravinsko-Žiedo ir su juo drauge žuvusių Geležinio Vilko rinktinės partizanų atminimui Pagražio miške. Nors 1995 m. paminklas buvo pastatytas pagal kitą projektą, tai Vytauto Juodsnukio indėlis taip pat yra. 2000 m. priešais Šilavoto bažnyčią esančiame skvere pastatytas memorialas Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės partizanams atminti. Anelės Razmislavičienės duomenimis: „Įamžinimo iniciatorius Antanas Lukša, pagalbininkai B. Vosylius, V. Juodsnukis“ (p. 98). Žinoma, pagelbėjo ir kiti žuvusiųjų partizanų artimieji. Panašiu laiku Prienų r. Veiverių Skausmo kalnelyje buvo pastatytas paminklinis akmuo Juozo Stravinsko-Žiedo, Kardo ir su juo žuvusių bendražygių atminimui, statant paminklą taip pat prisidėjo ir V. Juodsnukis (p. 122). Loretos (Juodsnukytės) Šlekonienės saugomame tėvelio archyve yra nemažai nuotraukų, kuriose užfiksuotos įvairiose vietose vykusios partizanų palaikų perlaidojimo ceremonijos, išskilmės prie paminklų Lietuvos laisvės kovotojams. Apie tai prisimena ir drauge renginiuose dalyvavę asmenys (Antanas Juodis, Dinas Kurauskas), jie patvirtina, kad Vytautas Juodsnukis iš tiesų nemažai prisidėjo, jog Geležinio Vilko rinktinės partizanų atminimas būtų deramai įamžintas paminkluose ir saugomas įvairiose Prienų rajono vietose.

Kitas svarbus darbas, kurį Vytautas Juodsnukis atliko drauge su bendraminčiais, buvo Lietuvos laisvės kovotojų žūties vietų tyrimai Tauro ir Dainavos apygardose, tų vietų koordinacių nustatymas, žūties vietų žymėjimas žemėlapiuose. Buvusio LKPTS pirmininko Antano Lukšos teigimu, aparatą koordinacių nustatymui GPS p-12 padovanojo Antanas Vytautas Dundzila iš JAV. Tyrimai buvo atliekami pagal iš anksto parengtą programą įvairių vietovių miškuose, kaimuose, miesteliuose. Buvo daromos vietovių nuotraukos, pildomi Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos standartizuoti duomenų registravimo lapai: „Lietuvos laisvės kovotojų-partizanų kautynių istorinis lapas Nr.“ bei „Registruojamos vietovės koordinacių nustatymo su GP

prietaisu duomenų lapas Nr.“, taip pat renkama kita informacija. Po to tyrėjo nubraižytame vietovės plane arba Nacionalinės žemės tarnybos žemėlapyje pažymima partizaninio karo įvykio vieta. Vytauto Juodsnukio archyve daugiausia yra jo paties užpildytų šių dokumentų, taip pat yra užfiksuotų duomenų, patvirtintų ir Romo Rusteikos bei Kęstutio Lukšos parašais. Dalis žemėlapių ar jų fragmentų – iš viso 39 – yra publikuoti Vytauto Juodsnukio knygoje „Suvalkijos partizanų takais“ (II dalyje) ir ši iliustracinė medžiaga labai padidino knygos vertę. Loreta (Juodsnukytė) Šlekonienė pasakodama apie savo tėvelį pabrėžė, kad pasirodžius knygai, susilaukta daug padėkų iš partizanų artimųjų, pagal žemėlapius galėjusių sužinoti tikslesnes giminaičių žūties vietas.

Vis dėlto svarbiausias Vytauto Juodsnukio darbas, atliktas įamžinant Lietuvos laisvės kovotojų atminimą, yra knyga „Suvalkijos partizanų takais“. Skaitytojas, nešamas dinamiškos įvykių tėkmės, dažnai net nepagalvoja, kad visos istorijos, sudėtos į knygą, yra ilgo ir kruopštaus parengiamojo darbo rezultatas. Loreta (Juodsnukytė) Šlekonienė leidus neribotą laiką šio straipsnio autorei tyrinėti V. Juodsnukio gana nemažos apimties archyvą, atsirado galimybė paa-
nalizuoti, kaip buvo kaupiama medžiaga didžiuliam darbui, o vėliau ta informacija remiantis kuriama knyga. Vytauto Juodsnukio archyvas paties autoriaus yra suskirstytas į kelias dalis. Tai spausdintinės publikacijos Antrojo pasaulinio karo bei pokario tematika, autoriaus ranka prirašytos užrašų knygelės, nuotraukos, Lietuvos partizaninio karo įvykių vietų aprašymai ir žemėlapiai, ranka užrašyti ar garso įrašų kasetėse užfiksuoti istorinių įvykių liudytojų pasakojimai, partizanų ir sovietinių represinių struktūrų dokumentų kopijos.

(Bus daugiau)

STRESZCZENIA ARTYKUŁÓW

JACWIEŻ W LABIRYNTACH CZASU

Tomas Baranauskas

DZIAŁALNOŚĆ PIERWSZEGO I OSTATNIEGO BISKUPA
SUDOWII (JACWIEŻY) HENRYKA A LITWA MENDOĞA

W połowie XIII wieku, po wyprawie krzyżowej sojuszników na Sudowę (Sūduva) w 1248 roku, z inicjatywy legata papieskiego dominikanin Henryk został mianowany pierwszym biskupem Sudowii (Jacwieży). Mimo że misję rozpoczął bez woli władcy Litwy Mendoga (Mindaugas), z czasem Henryk zbliżył się do niego i przewodniczył jego koronacji. Prawdopodobnie swoją rezydencję przeniósł do Veršvai (obecnie dzielnica Kowna). Jednakże diecezja sudowska nie przetrwała długo. Z powodu nieustannych wojen, pogańskich powstań, mongolsko-tatarskich najazdów oraz podziałów ziem między sąsiednie państwa Henryk utracił stabilne terytorium. Wycofał się do Europy Środkowej. Wędrował udzielając odpustów do czasu, gdy po złożonej przez dominikanów skardze, został zawieszony. Historia biskupa Henryka świadczy o dramacie regionu bałtyckiego w XIII wieku oraz o próbie integracji Sudowii z Europą poprzez misje pokojowe, a nie tylko mieczem.

Kęstutis Subačius

WIELKI KSIĄŻĘ LITEWSKI, KRÓL POLSKI ZYGMUNT
AUGUST. PAŃSTWO LITEWSKIE A UNIA LUBELSKA

W połowie XVI wieku, w obliczu zbliżającego się końca dynastii Jagiellonów i trwającej wojny z Rosją, Polska zintensyfikowała wysiłki na rzecz przyłączenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL).

Władca WKL Zygmunt August, wychowany w środowisku renesansowym i posiadający samodzielną władzę na Litwie, wspierał krajową gospodarkę, reformę włóchną oraz kulturę. Władca odznaczał się mądrością, jednak jego życie osobiste było skomplikowane. Wytrwale walczył z polską szlachtą o prawo do poślubienia miłości swojego życia – Barbary Radziwiłłówny. Pod naciskiem polskiego ruchu egzekucyjnego oraz trudności wojennych, król odłączył od WKL ziemie ukraińskie, zmuszając Litwinów do ustępstw. 1 lipca 1569 roku Unia Lubelska powołała do życia Rzeczpospolitą Obojga Narodów. Pomimo deklarowanej w unii jedności, WKL zachowało suwerenność: odrębną nazwę, terytorium, wojsko, skarb oraz system prawny.

Jūratė Čirūnaitė

CHORĄGIEW TATARÓW GRODZIŃSKICH W POPISIE WOJSK WKL Z 1567 ROKU: REJESTR, KONIE, UZBROJENIE

W artykule analizowana jest chorągiew Tatarów grodzieńskich z popisu wojsk WKL z 1567 roku, którą tworzyło 126 właścicieli ziemskich. Popis trwał 11 dni. Zarejestrowano 146 koni przeznaczonych do jazdy. Najpopularniejsze były klacze (45,9%) oraz wierzchowce (34,2%). Zauważalny jest związek między jakością konia a ilością posiadanego przez wojownika uzbrojenia, co bezpośrednio korelowało z sytuacją materialną właściciela. Chorągiew wystawiła do wojska 140 jeźdźców i jednego pieszego z toporem. Uzbrojenie jeźdźców składało się z 1-5 części (głównie były to zestawy 2-częściowe). Tylko 15% żołnierzy posiadało uzbrojenie ochronne (pancerze, hełmy, przeszywanice). Obowiązkowym uzbrojeniem była broń zaczepna: najważniejszą bronią Tatarów pozostawał sajdak (łuk z kołczanem i strzałami), który posiadało 93,6% jeźdźców, oraz szabla (77,1%).

Vytautas Batvinskas

GRODZISKA SUDOWSKIE (JAĆWIESKIE)

W artykule został omówiony rozwój badań nad grodziskami i cmentarzyskami sudowskimi (jaćwieskimi) od XVI w. do czasów współczesnych. Jako pierwsi obiekty te odnotowali i zaznaczyli na mapach C. Hennenberger (1576 r.) oraz J. Naronowicz-Naroński (XVII w.). W XVIII-IX w. badania kontynuowali naukowcy pruscy i niemieccy (G. A. Helwing, G. C. Pisanski, M. Toeppen). Stawiali oni hipotezy o obronnych i sygnalizacyjnych funkcjach grodzisk.

W drugiej połowie XIX w. członkowie Królewieckiego Towarzystwa Starożytniczego „Prussia” (O. Tischler, G. Bujack) rozpoczęli systematyczne wykopaliska w Żydkiemach, Staciunach i Degucianach. Znalezione tam broń oraz sudowskie ozdoby. Wschodnią część Sudowii indywidualnie badali również autorzy polscy: A. Połujański, A. Osipowicz i A. Budziński. Opisali oni kompleks archeologiczny w Szurpiłach. Jednym z najważniejszych obiektów jest grodzisko w Skomacku Wielkim, które w 1877 roku badał J. V. Heydeck. W latach 2014-2015, w ramach wspólnego polsko-norweskiego projektu „Archeologia Jaćwieży”, przeprowadzono tam szeroko zakrojone wykopaliska. W ich trakcie odkryto relikty osady sudowskiej (jaćwieskiej) z V-VI wieku, brązowe ozdoby, narzędzia oraz unikalny zestaw siedmiu glinianych naczyń.

OKIEM LINGWISTY

Jovita Nevulytė-Grėbliūnienė, Petras Grėbliūnas

SŁOWNICTWO DZUKÓW Z POLSKI NA FISZKACH JUOZASA VAINY

W artykule przedstawiono wydany w Poznaniu dwutomowy słownik „Słownictwo Dzuków z Polski na fiszkach Juozasa Vainy”, w którym udokumentowano litewski dialekt okolic Puńska i Sejn. Podstawą publikacji jest kartoteka zawierająca około 7000 fiszek, zebrana przez krajoznawcę J. Vainę w ciągu 40 lat. Autorzy omawiają techniczne wyzwania wydania: różnorodność papieru, skanowanie tekstów oraz retuszowanie w programie „GIMP”. Największa praca lingwistyczna wiązała się z usystematyzowaniem stworzonej przez J. Vainę pisowni „półfonetycznej” i przeniesieniem jej do uproszczonego Międzynarodowego Alfabetu Fonetycznego (IPA). Wartościowe lematy są ilustrowane zdaniami, utrwalającymi wyjątkowy rozwój językowy Dzuków z Polski oraz zatarte już realia wiejskiej codzienności XX wieku.

NA KRĘTYCH ŚCIEŻKACH HISTORII

Algimantas Babeckas

DWORY ZIEMI LUBOWSKIEJ

Dwory gminy Lubowo (Liubavas) to unikalne obiekty dziedzictwa kulturowego, które stanowiły centra administracji, postępowego

rolnictwa i kultury regionu. Powstawanie dworów w Sudowii (Sūduva) pod koniec XVI i w XVII wieku zostało zapoczątkowane przez pokój mełneński oraz reformę włóczną, która zmieniła przeznaczenie dworów z jednostek administracyjnych na gospodarcze. Jako pierwsze powstały dwory w Simnie (Simnas) i Metelach (Meteliai), a później w Urdominie (Rudamina) i Kirśnie (Aštrioji Kirsna). W okresach panowania Prus oraz Napoleona dokonano dokładnych pomiarów ziem i zniesiono pańszczyznę. Wiek XX stał się erą niszczenia dworów. Autor artykułu wyróżnia 4 etapy: reformę rolną z 1922 roku (parcelację), okupację sowiecką i nacjonalizację, meliorację lat 70. i 80. oraz prywatyzację po 1990 roku. Szczegółowo opisano historię majątku w Makauskai (Piliakalniai) od końca XVI wieku. Na początku XX wieku nabył go szlachcic S. Skotnicki, a w 1938 roku własność przejął jego zięć, naczelnik powiatu mariampolskiego V. Goštautas. On w majątku wdrożył nowoczesną technikę i metody gospodarowania. W 1944 roku z rodziną ewakuował się na Zachód. Jego syn Stasys Goštautas został znanym w USA badaczem litewskiej sztuki i literatury, a po odzyskaniu niepodległości odzyskał ziemię dworską.

Paulius Birgelis

MIASTO CZY ROLNICZE MIASTECZKO? PUŃSK W ŹRÓDŁACH HISTORYCZNYCH Z POCZĄTKU XIX WIEKU

Status i sytuacja Puńska z początku XIX wieku zostały przeanalizowane na podstawie fragmentu rozprawy doktorskiej historyka S. Sužiedėlisa. Choć Puńsk w XVII wieku otrzymał przywileje samorządu miejskiego, nigdy nie rozwinął się w prawdziwe miasto. Bliżej mu było do typowego zubożałego, „rzekomego” zaniemeńskiego miasta. Z powodu bliskości Kalwarii i Sejna nie odbywały się tu targi. W 1820 roku urzędnicy wojewódzcy zastali osadę zaniedbaną, brudną, z chatami bez kominów i pogrążoną w pijaństwie. Mieszkańcy miasteczka (w 1819 r. – 82 gospodarstwa domowe) byli podzieleni społecznie i wyznaniowo. Rzemiosłem i handlem zajmowali się głównie bardziej piśmienni Żydzi, natomiast rolnictwem – chrześcijanie (Polacy i Niemcy). W rejestrach nie było litewskich nazwisk. Większość chrześcijańskich mieszczan sama dążyła do utraty statusu miejskiego, aby zmniejszyć ciężar podatkowy i stać się wolnymi chłopami. Takim staraniom sprzeciwiali się jedynie Żydzi. Ostatecznie, nie będąc w stanie utrzymać administracji i płacić podatków, w połowie

XIX wieku Puńsk oficjalnie utracił prawa miejskie i stał się zubożałą „wolną osadą”. Dla miejscowych litewskich chłopów pozostał przestrzenią znaną, lecz pod względem społecznym i etnicznym obcą.

Albinas Jarmala

SZKOŁA PODSTAWOWA W BUDWIECIU: 1919-1944

W artykule omówiono rozwój wsi Budwiecie (Būdviētis; rejon łódzieski) i jej szkolnictwa do 1944 roku. Miejscowość jest oficjalnie wzmiankowana od 1744 roku, a wieś zaczęła powstawać w 1864 roku z ziem dworskich. W latach zakazu druku działali tu tajni nauczyciele (daraktorai), a później region rozślawił nielegalny kolporter książek J. Kaluškevičius. Po odzyskaniu niepodległości, we wrześniu 1919 roku w pomieszczeniach właścicieli ziemskich Glatmanasów, w Budwiecie została założona szkoła podstawowa. Jej pierwszy nauczyciel A. Gutauskas oraz zastępujący go później ochotnik wojskowy J. Guobys zmagali się z trudnymi warunkami: pomieszczenia były ciasne i ciemne, brakowało odpowiedniego wyposażenia, a uczniowie uczęszczali na lekcje nieregularnie. Obaj ci pedagodzy zostali zwolnieni w 1926 roku z powodu zaostreżenia wymagań dotyczących cenzusu wykształcenia. W artykule szczególną uwagę poświęcono tragicznemu losowi nauczycieli Viktorasa i Ony Baltrukonisów, którzy pracowali w Budwiecie oraz w innych szkołach regionu. W czerwcu 1941 roku władze sowieckie zesłały ich na Syberię. O. Baltrukonienė zmarła podczas zamieci w Jakucji w 1942 roku (jej los opisała D. Grinkevičiūtė). V. Baltrukonis wrócił na Litwę w 1956 roku. Zmarł rok później z powodu zniszczonego zdrowia.

Algimantas Katilius

WYCHOWANKOWIE SEMINARIUM DUCHOWNEGO W SEJNACH JAKO HISTORYCY

W artykule omówiono badania o tematyce historycznej prowadzone przez siedmiu wychowanków Seminarium Duchownego w Sejnach. Ich wkład w badanie problemów historii Litwy nie był jednakowy. Jedni poświęcili badaniom historycznym całe życie, dla innych było to zajęcie epizodyczne. Badano nie tylko historię rodzimej diecezji czy biografie jej hierarchów. J. Totoraitis i A. Steponaitis, którzy studiowali na uniwersytecie, w swoich dysertacjach analizowali problematykę historii Litwy, tj. pisali o królu Mendogu. J. Toto-

raitis był jednym z pierwszych autorów piszących w języku litewskim o historii poszczególnych regionów. J. Reitelaitisa należy uznać za badacza miejscowości należących do obszaru Zaniemenia. W swoich badaniach korzystał z parafialnych materiałów archiwalnych.

Algimantas Katilius
DUCHOWIEŃSTWO PARAFII WYŁKOWYSZKI
W XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU

W 1620 roku starosta preński (Prienai) Stefan Pac wybudował w Wyłkowyszkach (Vilkaviškis) pierwszy drewniany kościół. W latach 1870-1881 ze środków parafian i przy wsparciu władz wybudowano murowany, dwuwieżowy kościół. Budowę kościoła zajmował się proboszcz Antanas Lesniauskas. Wśród proboszczów Wyłkowyszek można wymienić oficjała diecezji wigierskiej Baltazara Paszkiewicza, dyrektora liceum w Łomży Hieronima Zawadzkiego, byłego administratora diecezji sejneńskiej (augustowskiej) Bonawenturę Butkiewicza. Chyba najśłynniejszym proboszczem Wyłkowyszek był sufragana diecezji sejneńskiej (augustowskiej) Juozapas Oleka. Biskup diecezjalny J. Oleka został proboszczem Wyłkowyszek, ponieważ w Sejnach nie było odpowiednich pomieszczeń na jego rezydencję. Ponadto roczna pensja sufragana (900 rubli) była zbyt niska, by znaleźć dla niego odpowiednie lokum. Z tych powodów generał-gubernator warszawski poparł propozycję biskupa sejneńskiego P. P. Wierzbowskiego, aby mianować J. Olekę proboszczem Wyłkowyszek. Po jego śmierci, w 1890 roku proboszczem Wyłkowyszek został prałat Matas Dabrila (Mateusz Dobryłło). Posługę tę pełnił do śmierci w 1935 roku.

Sigita Švedė
HISTORIA KOŚCIOŁÓW MIASTA WYŁKOWYSZKI

Artykuł omawia rozwój świątyń różnych wyznań w Wyłkowyszkach (Vilkaviškis) od XVII wieku do czasów współczesnych. Początki katolickiego kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny sięgają 1620 roku, kiedy Stefan Pac wybudował drewniany kościół. W 1881 roku wzniesiono murowaną neoromańską świątynię, która w 1926 roku została podniesiona do rangi kościoła katedralnego. Podczas II wojny światowej uciepiała niewiele, lecz została całkowicie zburzona przez władze sowieckie i odbudowana dopiero w 1998 roku. Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego został urządzony w wy-

budowanej w 1894 roku cerkwi rosyjskiej, którą w 1922 roku przekazano katolikom. Po wojnie pozostała ona ich głównym miejscem modlitwy. Opisano również słynną, wzmiankowaną w dokumentach z XVII wieku drewnianą, barokową synagogę w Wyłkowyszkach o wysokości 11 metrów, która spłonęła w pierwszych dniach II wojny światowej. Miejscowa społeczność niemieckich luteranów, która związała się w 1843 roku, dzięki baronowi von Ungern-Sternbergowi wybudowała murowany kościół oraz dom parafialny ze szkołą.

Sigitas Birgelis
PRAŁAT JUOZAPAS LAUKAITIS W ŚWIEŹLE JUBILEUSZY
SEJNEŃSKICH

W 2026 roku przypadają dwie ważne dla kultury Zaniemenia daty: 200-lecie Seminarium Duchownego w Sejnach oraz 120-lecie drukarni „Šaltinis”. W centrum tych wydarzeń znajduje się prałat Juozapas Laukaitis (1873-1952). Wychowanek gimnazjum w Mariampolu i seminarium w Sejnach stał się bliskim współpracownikiem biskupa Antanasa Baranauskasa (Antoni Baranowski), przejmując od niego szacunek do języka ojczystego. J. Laukaitis pracował w konsystorz sejneńskim, wykładał w seminarium i aktywnie walczył o prawa języka litewskiego. W 1906 roku z jego inicjatywy założono w Sejnach spółkę i drukarnię „Šaltinis”, która wydawała popularny tygodnik oraz setki książek. J. Laukaitis redagował także czasopismo „Vadovas”, założył oddział towarzystwa „Žiburys”, a w 1909 roku zwołał historyczną Komisję Pacierza w celu unormowania terminologii kościelnej. Z powodu aktywnej działalności narodowej duchowny spotkał się z oporem ze strony znaturyzowanego, spolonizowanego środowiska, a później został aresztowany przez Sowietów i zginął tragicznie w więzieniu we Włodzimierzu.

Egidijus Aleksandravičius
CHARAKTER LITEWSKI PO TEJ I PO TAMTEJ STRONIE
GRANICY LITEWSKO-POLSKIEJ: OD POWSTANIA LINII
DEMARKACYJNEJ DO DZIŚ

W artykule przeanalizowano profil społeczny i zmiany mentalne Litwinów z pogranicza litewsko-polskiego, uwarunkowane historycznymi przełomami stulecia. Pod względem historycznym Zaniemenie (region historyczno-geograficzny) charakteryzowało się silną tra-

dycją indywidualnego rolnika i poczuciem własnej wartości wolnej osoby. W XIX wieku zostało to dodatkowo wzmocnione przez obowiązujący tam Kodeks Napoleona oraz wczesne zniesienie pańszczyzny. Linia demarkacyjna, która pojawiła się w 1920 roku, przedzieliła jednolity region społeczno-gospodarczy. W okresie międzywojennym Litwa, która przeprowadziła znacznie radykalniejszą reformę rolną i była silniejsza gospodarczo, jawiła się Litwinom z sąsiedniego regionu Puńska i Sejn jako raj materialny i narodowy. Jednakże masowe deportacje przeprowadzone przez Sowietów podczas II wojny światowej oraz terror doświadczony przez obie strony dotkliwie zraniły tę społeczność. Decydującym przełomem okazał się okres sowiecki. Po stronie litewskiej przymusowa kolektywizacja, niszczenie zagród i system kołchozowy złamały kręgosłup tradycyjnego litewskiego rolnika, zamieniając go w zależnego robotnika „państwowego majątku”. Tymczasem Litwini w Polsce, mimo funkcjonowania w reżimie komunistycznym, zdolali zachować prywatną ziemię, gospodarstwa oraz tożsamość niezależnego rolnika. Zdaniem autora, Litwini z Litwy, którzy przeżyli kołchoz, oraz Litwini z Polski, którzy utrzymali tradycję prywatnego gospodarstwa, są dziś społecznie zupełnie różnymi ludźmi.

Rita Pauliukaitienė, Vaidas Eidukaitis
 AUKSUTIS – VACLOVAS NAVICKAS, TRZECI DOWÓDCA
 OKRĘGU TAURAS

W artykule R. Pauliukaitienė i V. Eidukaitis analizują biografię oraz historyczną rolę kapitana Wojska Litewskiego i dowódcy partyzantów Vaclovasa Navickasa, znanego lepiej pod pseudonimami Perkūnas, Auksutis i Rytas. Autorzy, w oparciu o dokumenty archiwalne, literaturę oraz wspomnienia krewnych, uzasadniają fakt, że V. Navickas po śmierci Z. Drungi ps. Mykolas Jonas – drugiego dowódcy okręgu Tauras (Tur), latem 1946 roku tymczasowo przejął dowodzenie okręgiem. Z tego powodu prawnie uznaje się go za trzeciego dowódcę okręgu Tauras. V. Navickas urodził się w 1910 roku w Pakirsniai, ukończył Szkołę Wojskową w Kownie (Kaunas), służył w Mariampolu (Marijampolė) oraz miejscowości Gaižiūnai. W latach okupacji uniknął służby w Armii Czerwonej i w 1944 roku w lesie Sūsninkai zorganizował prężny oddział Perkūnas (Grom). Jego ludzie odznaczyli się udanymi operacjami, m.in. zajęciem Urdomina (Rudamina) i wyzwoleniem osadzonych. W 1945 roku V. Navickas przy-

czynił się do założenia okręgu Tauras, a kontrolowany przez niego odcinek graniczny stał się strategicznym kanałem do utrzymywania łączności z Zachodem. Oficer aktywnie jednoczył partyzantów Południowej Litwy, podpisywał ważne dokumenty sztabowe i dowodził oporem aż do swojej dramatycznej śmierci. W artykule wspomniano również o najnowszych kontekstach historycznych, w tym o prawdopodobnie odnalezionych wiosną 2026 roku w pobliżu Kalwarii szczątkach partyzantów.

Rita Pauliukaitienė
 POWOJENNY KRONIKARZ VYTAUTAS JUODSNUKIS
 (1926–2013)

W artykule autorka szczegółowo analizuje biografię powojennego kronikarza, uczestnika ruchu oporu Vytautasa Juodsnukisa oraz jego nieoceniony wkład w historię Litwy. Głównym dziełem jego życia jest dwutomowa książka dokumentalna „Suvalkijos partizanų takais” („Śladami partyzantów Suwalki”; Suwalkija – litewskie słowo określające Suwalszczyznę), charakteryzująca się bogactwem faktów i żywym językiem. Urodzony w 1926 roku w gminie Šilavotas V. Juodsnukis uczył się w gimnazjum „Žiburys” w Prenach (Prienai), a po wojnie został zwiadowcą oraz łącznikiem partyzanckiego oddziału Geležinis Vilkas (Żelazny Wilk). Z powodu tej działalności mężczyzna został aresztowany, poddany torturom i skazany na dziesięć lat łagrów w Workucie. Po powrocie na Litwę założył rodzinę, zdobył zawód budowlanca, a po odzyskaniu niepodległości poświęcił się ratowaniu pamięci o bojownikach o wolność. Autor osobiście przyczynił się do budowy pomników, przy użyciu sprzętu GPS ustalał współrzędne miejsc śmierci partyzantów i sporządzał mapy. Zebrane przez niego bogate archiwum oraz napisana książka stały się monumentalną kroniką rezystencji na Suwalki, obiektywnie utrwalającą bolesne doświadczenia narodu i losy bohaterów.

SUMMARIES OF THE ARTICLES

IN THE LABYRINTH OF YOTVINGIAN TIME

Tomas Baranauskas

THE ACTIVITIES OF HENRY, THE FIRST AND LAST BISHOP OF SŪDUVA (JOTVA), AND MINDAUGAS' LITHUANIA

In the mid-13th century, following the allied crusade against Sūduva in 1248, the Dominican friar Henry was appointed the first Bishop of Sūduva (Jotva) at the initiative of the papal legate. Although he began his mission without the support of the Lithuanian ruler, Henry later established closer ties with Mindaugas, participated in his coronation, and likely moved his residence to Veršvai, near Kaunas. Nevertheless, the Bishopric of Sūduva proved short-lived. Constant warfare, pagan resistance, Mongol-Tatar incursions, and the partition of the region among neighbouring powers deprived Henry of a stable territorial base. He eventually withdrew to Central Europe, where he travelled extensively, granting indulgences until he was suspended following a complaint lodged by the Dominican Order. The story of Bishop Henry reflects the dramatic history of the Baltic region in the 13th century and illustrates an attempt to integrate Sūduva into Christian Europe through peaceful missionary efforts rather than by the sword alone.

Kęstutis Subačius

SIGISMUND II AUGUSTUS – THE GRAND DUKE OF LITHUANIA AND THE KING OF POLAND. THE LITHUANIAN STATE AND THE UNION OF LUBLIN

In the mid-16th century, as the end of the Jagiellonian dynasty approached and the war with Russia continued, Poland intensified its

efforts to incorporate the Grand Duchy of Lithuania (GDL) more closely into the Polish state. The ruler of the GDL, Sigismund II Augustus, who had grown up in a Renaissance environment and exercised independent authority in Lithuania, supported the country's economic development, the Wallach Reform, and cultural advancement. Although renowned for his wisdom and political skill, his personal life was complicated. He had to struggle persistently against the Polish nobility to secure the right to marry the woman he loved, Barbora Radvilaitė. Under pressure from the Polish Executionist Movement and the demands of the ongoing war, the king detached the Ukrainian lands from the GDL, forcing the Lithuanian political elite to make significant concessions. On July 1, 1569, the Union of Lublin established the Polish–Lithuanian Commonwealth. Despite the political union, the GDL retained a considerable degree of sovereignty, preserving its separate name, territory, army, treasury, and legal system.

Jūratė Čirūnaitė

THE GRODNO TATAR BANNER OF THE 1567 GDL ARMY CENSUS: REGISTER, HORSES, ARMAMENT

Jūratė Čirūnaitė analyses the Grodno Tatar banner recorded in the 1567 military census of the Grand Duchy of Lithuania (GDL), which consisted of 126 landowners. The census was conducted over 11 days, during which 146 riding horses were registered. Mares (45.9%) and ordinary horses (34.2%) were the most common. The study reveals a correlation between the quality of a horse and the quantity of a warrior's weapons, indicating the owner's higher material status and wealth. The banner supplied 140 cavalymen and one infantryman armed with an axe to the army. The riders' equipment ranged from one to five pieces of armament, with two-piece sets being the most common. Only 15% of the soldiers possessed protective armour, such as body armour, helmets, or kaftans. Offensive weapons were mandatory for all warriors. The principal Tatar weapon remained the saidak—a bow and quiver of arrows—which was carried by 93.6% of the riders, while 77.1% were equipped with sabres.

Vytautas Batvinskis

THE HILLFORTS OF SŪDUVA (JOTVA)

The article reviews the development of research on the hillforts and burial grounds of Sūduva (Jotva) from the 16th century to the

present day. The first scholars to record these sites and mark them on maps were Caspar Hennenberger in 1576 and Juozas Naronovičius-Naronskis in the 17th century. During the 18th and 19th centuries, research was continued by Prussian and German scholars, including Georg Andreas Helwing, Georg Christoph Pisanski, and Max Toeppen, who proposed hypotheses concerning the defensive and signalling functions of the hillforts. In the second half of the 19th century, members of the Königsberg scholarly society “Prussia,” particularly Otto Tischler and Georg Bujack, initiated systematic excavations at Žydkaimis, Stačiai, and Degučiai, where they uncovered Sūdavian weapons and ornaments. The eastern part of Sūduva was investigated by Polish researchers Aleksander Połujański, Aleksander Osipowicz, and Aleksander Budziński, who documented the Šiurpiliai archaeological complex. One of the most significant sites is the Skomackas Didysis Hillfort, which was first investigated in 1877 by Johannes Voigt Heydeck. More extensive excavations were carried out in 2014–2015 as part of the Polish–Norwegian project Archaeology of Jotva. These investigations uncovered the remains of a 5th–6th-century Sūdavian-Yotvingian settlement, bronze ornaments, tools, and a unique assemblage of seven clay vessels.

LINGUISTIC INSIGHTS

Jovita Nevulytė-Grėbliūnienė, Petras Grėbliūnas
THE LEXICON OF POLISH DZŪKAI ACCORDING
TO THE NOTES OF JUOZAS VAINA

This article presents the two-volume work *Słownictwo Dżuków z Polski na fiszkach Juozasa Vainy* („The Vocabulary of Polish Dzūkai in the Card Index of Juozas Vaina”), published in Poznań, which documents the Lithuanian dialect of the Punksas–Seinai region. The publication is based on a card index consisting of approximately 7,000 entries collected by the local historian and ethnographer Juozas Vaina over a period of forty years. The authors discuss the technical challenges involved in preparing the edition, including the variety of paper types, text scanning, and image retouching using the GIMP software. The most demanding linguistic work concerned the systematization of the semi-phonetic spelling developed by J. Vaina and its conversion into a simplified form of the International

Phonetic Alphabet (IPA), as well as glossing in accordance with the Leipzig Glossing Rules. The dictionary entries are illustrated with authentic example sentences that reflect both the distinctive linguistic development of the Polish Dzūkai community and the now-vanished realities of twentieth-century rural life.

IN THE MEANDERS OF HISTORY

Algimantas Babeckas
THE MANORS OF THE LIUBAVAS REGION

The manors of the Liubavas Eldership are unique cultural heritage sites that once served as centres of regional administration, progressive agriculture, and cultural life. The establishment of manors in the Sūduva region during the late sixteenth and seventeenth centuries was encouraged by the Treaty of Melno and the Wallach Reform, which transformed manors from administrative institutions into primarily economic units. The first manors to be established were those of Simnas and Meteliai, followed later by the Rudamina and Kirsna estates. During the periods of Prussian and Napoleonic rule, landholdings were accurately surveyed and serfdom was abolished. The twentieth century, however, marked the decline and destruction of the manor system. The author identifies four main stages in this process: the land reform of 1922, which led to the parceling out of estates; Soviet occupations and nationalization; large-scale land reclamation projects of the 1970s and 1980s; and privatization after 1990. Particular attention is devoted to the history of the Makauskai (Piliakalniai) Manor from the late sixteenth century onward. At the beginning of the twentieth century, the estate was acquired by the nobleman S. Skotnickis. In 1938, ownership passed to his son-in-law, V. Goštautas, the head of Marijampolė County, who introduced modern agricultural machinery and innovative farming methods. In 1944, the family retreated to the West. Their son, Stasys Goštautas, later became a distinguished scholar of Lithuanian art and literature in the United States. Following the restoration of Lithuania’s independence, he successfully reclaimed the manor lands.

Paulius Birgelis
A CITY OR AN AGRARIAN TOWN? PUNSKAS IN
THE HISTORICAL SOURCES OF THE EARLY 19TH CENTURY

The daily life and actual condition of Punksas in the early nineteenth century are analysed on the basis of an excerpt from the doctoral dissertation of historian S. Sužiedėlis. Although Punksas was granted municipal self-government rights in the seventeenth century, it never developed into a genuine urban centre and became a typical example of an impoverished “nominal” town in the Užnemunė region. Owing to the proximity of Kalvarija and Seinai, no significant markets were held in Punksas. In 1820, voivodeship officials described the settlement as neglected and dirty, with chimneyless huts and a population plagued by widespread drunkenness. The town’s inhabitants (82 households in 1819) were divided along both social and confessional lines. Crafts and trade were practiced primarily by the more literate Jewish population, while agriculture was the main occupation of the Christian inhabitants, including Poles and Germans. Notably, no Lithuanian surnames appeared in the official registers. Most of the Christian townspeople sought to relinquish the town’s municipal status in order to reduce their tax burden and obtain the rights of free peasants, a proposal opposed only by the Jewish community. Ultimately, unable to sustain municipal administration and meet its tax obligations, Punksas officially lost its town rights in the mid-nineteenth century and became an impoverished “free settlement.” For the surrounding Lithuanian peasantry, Punksas remained a familiar place, yet one that was socially and ethnically distinct from their own communities.

Albinas Jarmala
PRIMARY SCHOOL IN BŪDVIETIS (1919–1944)

This article examines the development of Būdviētis village in the Lazdijai district and the history of education in the locality up to 1944. The settlement was first officially mentioned in 1744, while the village itself began to take shape in 1864 on lands formerly belonging to a manor estate. During the period of the Lithuanian press ban, secret village teachers (*daraktoriai*) operated in the area, and the region later became known through the activities of

the book smuggler (*knygnešys*) J. Kaluškevičius. Following the restoration of Lithuanian independence, Būdviētis Primary School was established in September 1919 in buildings belonging to the landowners Glatmans. Its first teacher, A. Gutauskas, who served until 1922, and his successor, the army volunteer J. Guobys, who taught until 1926, faced considerable challenges. The school premises were cramped and poorly lit, furniture and suitable desks were lacking, and pupil attendance was irregular. Both educators were dismissed in 1926 as a result of stricter qualification requirements introduced in the education system. Particular attention is devoted to the tragic fate of the teachers Viktoras and Ona Baltrukoniai, who worked in Būdviētis and other schools throughout the region. In June 1941, they were deported to Siberia by the Soviet authorities. Ona Baltrukonienė perished during a blizzard in Yakutia in 1942—a fate later described by Dalia Grinkevičiūtė. Viktoras Baltrukonis returned to Lithuania in 1956 but died a year later as a consequence of the severe deterioration of his health caused by exile and imprisonment.

Algimantas Katilius
THE HISTORIAN ALUMNI OF THE SEINAI PRIESTS’
SEMINARY

This article examines the historical research carried out by seven alumni of the Seinai Priests’ Seminary. Their contributions to the study of Lithuanian history varied considerably. While some devoted their entire lives to historical scholarship, for others it remained only a secondary or occasional pursuit. Their research interests extended beyond the history of their native diocese and the biographies of its clergy and hierarchy. Having pursued university studies, J. Totoraitis and A. Steponaitis addressed important issues in Lithuanian history in their academic dissertations, focusing in particular on the figure and era of King Mindaugas. J. Totoraitis was also among the first scholars to publish studies on the history of individual Lithuanian regions in the Lithuanian language. J. Reitelaitis should be regarded as a significant researcher of the local history of the Užnemunė region. In his work, he made extensive use of archival materials preserved in local parishes, thereby contributing valuable source-based insights into the history of the region and its communities.

Algimantas Katilius
THE CLERGY OF VILKAVIŠKIS PARISH IN THE 19TH
AND EARLY 20TH CENTURIES

In 1620, Steponas Pacas, the Elder of Prienai, built the first wooden church in Vilkaviškis. Between 1870 and 1881, a new twin-towered brick church was constructed with financial contributions from the parishioners and a subsidy provided by the government. The construction project was supervised by the parish priest Antanas Lesnevskis. Among the notable parish priests of Vilkaviškis were Baltazaras Paškevičius, an official of the Diocese of Wigry; Jeronimas Zavadzki, director of the Łomża Lyceum; and Bonaventūra Butkevičius, former administrator of the Diocese of Seinai (Augustów). However, the most prominent parish priest of Vilkaviškis was probably Juozapas Oleka, suffragan bishop of the Diocese of Seinai (Augustów). Bishop J. Oleka became parish priest of Vilkaviškis because suitable accommodation for a bishop's residence could not be secured in Seinai. Furthermore, the annual salary of a suffragan bishop (900 rubles) was insufficient to maintain an appropriate residence. For these reasons, the Governor-General of Warsaw approved the proposal of the Bishop of Seinai, P. P. Viežbovskis, to appoint J. Oleka as parish priest of Vilkaviškis. Following the death of Bishop J. Oleka, Prelate Matas Dabrila was appointed parish priest of Vilkaviškis in 1890. He remained in this position until his death in 1935, becoming one of the longest-serving and most influential clergy members in the history of the parish.

Sigita Švedė
THE HISTORY OF THE CHURCHES OF VILKAVIŠKIS CITY

The article reviews the development of the houses of worship of four different religious communities in Vilkaviškis from the seventeenth century to the present day. The origins of the Catholic Church of the Visitation of the Blessed Virgin Mary date back to 1620, when Steponas Pacas built the first wooden church. In 1881, a brick Neo-Romanesque church was erected, and in 1926 it became the cathedral of the newly established Diocese of Vilkaviškis. Although it suffered only minor damage during the Second World War, the cathedral was completely demolished by the Soviet authorities after the war and was rebuilt only in 1998. The Church of the Exaltation of the

Holy Cross was established in a former Russian Orthodox church built in 1894. The building was transferred to the Catholic community in 1922 and, after the destruction of the cathedral, served as the principal place of Catholic worship in Vilkaviškis. The article also describes the famous wooden Baroque synagogue of Vilkaviškis, an 11-meter-high structure first mentioned in seventeenth-century documents. It was one of the most significant Jewish religious buildings in the region but was destroyed by fire during the first days of the Second World War. The local German Lutheran community, established in 1843, developed its religious and educational infrastructure with the support of Baron von Ungern-Sternberg. Through his patronage, the community built a brick church as well as a community centre that also housed a school.

Sigitas Birgelis
PRELATE JUOZAPAS LAUKAITIS IN THE CONTEXT
OF THE SEINAI JUBILEES

In 2026, two anniversaries of particular significance to the cultural heritage of the Užnemunė region are commemorated: the 200th anniversary of the Seinai Priests' Seminary and the 120th anniversary of the establishment of the Šaltinis printing house. At the centre of both of these historical milestones stands Prelate Juozapas Laukaitis (1873–1952). A graduate of the Marijampolė Gymnasium and the Seinai Priests' Seminary, Laukaitis became a close associate of Bishop Antanas Baranauskas, from whom he inherited a deep respect for the Lithuanian language and national culture. He served in the Seinai Consistory, taught at the seminary, and actively advocated for the rights of the Lithuanian language within ecclesiastical and public life. In 1906, at his initiative, the Šaltinis publishing company and printing house were established in Seinai. The institution published a widely read weekly newspaper as well as hundreds of books that contributed significantly to Lithuanian cultural and intellectual life. Laukaitis also edited the journal *Vadovas*, founded a branch of the educational society *Žiburys*, and in 1909 convened the historic Poteriai Commission, which sought to standardize Lithuanian ecclesiastical terminology. Because of his active involvement in Lithuanian national and cultural affairs, Laukaitis encountered opposition from sections of the Polonized clergy and local elite. Following the Soviet occupation, he was arrested by the Soviet authorities and imprisoned. He ultimately

perished in Vladimir Prison, becoming one of the many Lithuanian clergy who suffered persecution under the Soviet regime.

Egidijus Aleksandravičius

THE LITHUANIAN CHARACTER ON BOTH SIDES OF THE
LITHUANIAN-POLISH BORDER: FROM THE EMERGENCE
OF THE DEMARCATION LINE UP TO THE PRESENT

The article analyses the social profile and changing mentality of the Lithuanians living in the Lithuanian–Polish borderland, shaped by the major historical upheavals of the twentieth century. The Užnemunė (Sūduva) region was historically characterized by a strong tradition of independent farming and a pronounced sense of personal freedom and self-worth. These traits were further reinforced in the nineteenth century by the application of the Napoleonic Code and the early abolition of serfdom in the region. The demarcation line established in 1920 divided what had previously been a unified socio-economic and cultural area. During the interwar period, the Republic of Lithuania, established on 16 February 1918, appeared to the Lithuanians of the neighbouring Punksas and Seinai region as both a national homeland and a land of economic opportunity. This perception was strengthened by Lithuania's more radical land reform and comparatively stronger economic development. The Second World War, however, inflicted severe trauma on the borderland community. Mass deportations carried out by the Nazi authorities, together with violence and terror experienced on both sides of the border, left deep social and psychological scars. The Soviet period proved to be the decisive turning point. In Soviet Lithuania, forced collectivization, the destruction of traditional homesteads, and the establishment of the kolkhoz system undermined the foundations of the independent farming class, transforming farmers into dependent labourers within a system often described as a form of “state-run estate.” In contrast, the Lithuanian minority in Poland, despite living under a communist regime, largely retained private ownership of land, family farms, and the social identity of independent farmers. According to the author, these divergent historical experiences produced profound social differences. As a result, contemporary Lithuanians in Lithuania, shaped by decades of collectivization, and Lithuanians in Poland, who preserved the tradition of private farming, represent two distinct social communities with differing attitudes, values, and historical memories.

Rita Pauliukaitienė, Vaidas Eidukaitis
AUKSUTIS – VACLOVAS NAVICKAS,
THE THIRD COMMANDER OF THE TAURAS DISTRICT

In this article, Rita Pauliukaitienė and Vaidas Eidukaitis examine the biography and historical role of Vaclovas Navickas, a captain in the Lithuanian Armed Forces and a partisan commander known by the pseudonyms Perkūnas, Auksutis, and Rytas. Drawing on archival documents, scholarly literature, and the recollections of family members, the authors demonstrate that Navickas temporarily assumed command of the Tauras District following the death of its second commander, Z. Drunga, in the summer of 1946. For this reason, he may rightfully be regarded as the third commander of the Tauras District. Vaclovas Navickas was born in 1910 in Pakirsniai. After graduating from the War School in Kaunas, he served in military units stationed in Marijampolė and Gaižiūnai. During the periods of occupation, he avoided conscription into the Red Army and, in 1944, organized the powerful Perkūnas partisan detachment in the Sūsinkai Forest, which later expanded into a larger military unit. Under his leadership, the detachment distinguished itself in a number of successful operations, including the capture of Rudamina and participation in the battles of Panara and the Sūsinkai Forest. In 1945, Navickas contributed significantly to the establishment of the Tauras District. The border sector under his command became a strategically important channel for maintaining contacts with the West. He actively promoted the unification of partisan forces in Southern Lithuania, signed key staff documents, and played an important role in coordinating the armed resistance movement until his dramatic death. The article also highlights recent developments in historical research, including the discovery of potential partisan remains near Kalvarija in the spring of 2026, which may contribute to a deeper understanding of the resistance movement and its participants.

Rita Pauliukaitienė
VYTAUTAS JUODSNUKIS (1926–2013) – THE POST-WAR
CHRONICLER

In this article, Rita Pauliukaitienė examines in detail the life and work of Vytautas Juodsnukis, a participant in the post-war resistance movement and an outstanding chronicler of Lithuania's

armed anti-Soviet struggle. Particular attention is devoted to his invaluable contribution to preserving the historical memory of the resistance. The principal achievement of his life was the two-volume documentary work *Suvalkijos partizanų takais* (Along the Paths of the Suvalkija Partisans), distinguished by its wealth of factual material and vivid narrative style. Born in 1926 in the township of Šilavotas, Juodsnukis studied at the Žiburys Gymnasium in Prienai. During the post-war resistance period, he served as a scout and messenger under the pseudonym Simukas in the *Geležinis Vilkas* (Iron Wolf) partisan detachment. As a result of this activity, he was arrested by Soviet security authorities, subjected to interrogation and torture, and sentenced to ten years in the labour camps of Vorkuta. After returning to Lithuania, Juodsnukis established a family and trained as a builder. Following the restoration of Lithuania's independence, he devoted himself to commemorating the freedom fighters and documenting the history of the partisan war. He personally contributed to the erection of memorial monuments, used GPS technology to identify and record the locations of partisan deaths, and prepared detailed maps of resistance sites. The extensive archive he assembled, together with his published work, constitutes a monumental chronicle of the resistance movement in Suvalkija. Through meticulous documentation and a commitment to historical accuracy, Juodsnukis preserved the memory of the nation's suffering and the sacrifices of those who fought for Lithuania's freedom.